ISSN 2227-8877

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В.Н. Каразіна

Серія “Іноземна філологія.
Методика викладання іноземних мов”
Випуск 85

Філологічні, педагогічні науки

Видається з 1966 року
Включений до Переліку наукових фахових видань України
(наказ МОН України від 07.10.2016 № 1222)

Харків
2017

Статті цього Вісника висвітлюють актуальні проблеми іноземної філології та методики викладання іноземних мов. На матеріалі англійської, німецької, української мов та їх діалектів розглядаються важливі для науки питання семантики і прагматики дискурсу, когнітивної лінгвістики, стилістики і лексикології, перекладознавства та лінгводидактики, рецензуються вітчизняні монографії з проблем когнітивно-комунікативного аналізу та перекладознавства.

Для лінгвістів, викладачів, аспірантів та пошукачів, студентів старших курсів.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 6 від 24 квітня 2017 р.)

Головний редактор:
І.С. Шевченко, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Відповідальний секретар:
Л.Р. Безугла, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Редакційна колегія:

Секція: Іноземна філологія
Д. Александрова, докт. наук (Софійський університет імені Святого Климента Охридського, Болгарія)
Є.В. Бондаренко, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
В.В. Дементьєв, докт. філол. наук (Саратовський державний університет імені М.Г. Чернишевського, Росія)
Ф. Домінгос Матіто, докт. наук (університет Ріоха, Іспанія)
П.М. Донець, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
П. Карагьозов, докт. наук (Софійський університет імені Святого Климента Охридського, Болгарія)
Ґ. Коллер, докт. наук (університет імені Фрідріха-Олександра, Ерланген-Нюрнберг, ФРН)
Т.А. Комова, докт. філол. наук (Московський державний університет імені М.В. Ломоносова, Росія)
А.П. Мартинюк, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
Л.М. Мінкін, докт. філол. наук (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна)
О.І. Морозова, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
Л.С. Піхтовнікова, докт. філол. наук (Приазовський технічний університет, Маріуполь, Україна)
О.В. Ребрій, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
В.О. Самохіна, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
Л.В. Солощук, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
І.Є. Фролова, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
С.О. Швачко, докт. філол. наук (Сумський державний університет, Україна)

Секція: Методика викладання іноземних мов
Н.Ф. Бориско, докт. пед. наук (Київський національний лінгвістичний університет, Україна)
Л.С. Нечепоренко, докт. пед. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
С.Ю. Ніколаєва, докт. пед. наук (Київський національний лінгвістичний університет, Україна)
В.Г. Пасинок, докт. пед. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
О.Б. Тарнопольський, докт. пед. наук (Дніпропетровський університет економіки і права, Україна)
Л.М. Черноватий, докт. пед. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

Секретар:
М.В. Котов, канд. пед наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

Адреса редакційної колегії:
Україна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, факультет іноземних мов
Тел.: (057) 707-51-44; e-mail: dilovamova@karazin.ua
http://foreign-languages.karazin.ua/research/editions/bulletin-archives
http://periodicals.karazin.ua/foreignphilology/index

Текст подано в авторській редакції
Статті пройшли зовнішнє та внутрішнє рецензування
Свідоцтво про держреєстрацію № 21562–11462Р від 20.08.2015.

© Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2017

ЗМІСТ

ЗІСТАВНІ СТУДІЇ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

П.Н. Донец
ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ КОНТРАСТЫ И ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ 6

Г.В. Ейгер, Л.Р. Безуглая
ПРОЦЕСС ПЕРЕВОДА КАК РЕЧЕМЫСЛИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ 11

А.П. Мартинюк
ВІДТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ КОНВЕНЦІОНАЛЬНИХ МЕТАФОР ЕМОЦІЙ
В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ 21

Н.В. Романова
ЕМОТИВНА ЛЕКСИКА ІСТОРІЙ КАТІ ПЕТРОВСЬКОЇ «VIELLEICHT ESTER»
В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ 29

І.Є. Фролова, Д.О. Набокова, Є.О. Овчаренко
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЕКЗОТИЗМІВ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО
ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ 37

Т.Г. Лукьянова
ТРАНСАДАПТАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ ТА УКРАЇНОМОВНИХ АУДІОВІЗУАЛЬНИХ
ТЕКСТІВ ДЛЯ ОСІБ З ВАДАМИ ЗОРУ ТА СЛУХУ 47

А.О. Статівка
ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ІНОЗЕМНОГО АКЦЕНТУ
В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ 52

Г.В. Тащенко
ПОЛІПАРАДИГМАТИЗМ ТА МІЖДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНІ
ПРИНЦИПИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ІМЕН 58

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Л.Я. Брославська
ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ВІЙНА* В ІДІОДИСКУРСІ ЕРНЕСТА ХЕМІНГУЕЯ 65

O.V. Vakhovska
A COGNITIVE LINGUISTIC PERSPECTIVE ON FIRST-PERSON VERBAL REPORT
ON EMOTION EXPERIENCE 72

Е.В. Довганюк
ІСТОРИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОНЦЕПТУ *КРАСА*, ВЕРБАЛІЗОВАНОГО
ЛЕКСИЧНИМИ ЗАСОБАМИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 81

А.Б. Калюжна
ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ПІДСТАВИ ВЗАЄМОДІЇ КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ ДЕТЕКТИВНОГО ДИСКУРСУ 88

О.В. Максименко
КОГНІТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РИТМІЧНИХ ТА МЕТАФОРИЧНО-РИТМІЧНИХ ЖЕСТОВО-ВЕРБАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ (на матеріалі американського розважального телеінтерв'ю) 95

ДИСКУРСОЛОГІЯ: СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА

І.С. Руднєва
ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ І ЙОГО МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ 101

О.В. Шпак
КОМУНІКАТИВНА КАТЕГОРІЯ *КОНТАКТ* З ПОЗИЦІЙ ЕКОЛІНГВІСТИКИ 108

О.Ю. Бєляєва
ЕКСПЛІКАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ІНФОРМАТИВНОСТІ В ОБ'ЄКТАХ ПІСЕННО-ДРАМАТИЧНОГО ДИСКУРСУ 116

В.О. Остапченко
СИНТАКСИЧНІ ІНДИКАТОРИ ІМПЛІКАТІВ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ Р.М. РІЛЬКЕ 122

СТИЛІСТИКА І ЛЕКСИКОЛОГІЯ

А.С. Птушка
НЕВІДПОВІДНІСТЬ ЧОЛОВІКІВ УТИЛІТАРНИМ НОРМАМ ЯК ДЖЕРЕЛО СМІХОВОГО ЕФЕКТУ У ТЕКСТІ АНГЛОМОВНОГО АНЕКДОТУ 128

Т.О. Мизин
СИНТАКСИЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАГМАТИЧНИХ ІДІОМ (на матеріалі англійської мови) 132

К.В. Бучіна
ДЕФІНІЦІЯ ТА ФУНКЦІЇ ФОЛЬКЛОРНОЇ БУВАЛЬЩИНИ: ІСТОРІЯ ПИТАННЯ 139

Ю.І. Дем'янчук
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОЛОКАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СПОЛУЧЕНЬ (на прикладі документів НАТО, СОТ, ООН) 145

О.В. Смеречинська
ДІЄСЛІВНІ ЛЕКСЕМИ З ФАЗОВОЮ СЕМАНТИКОЮ ЗАВЕРШЕНОСТІ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ 152

ЛІНГВОДИДАКТИКА

О.Б. Тарнопольський
АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНСТРУКТИВІСТСЬКОГО ПІДРУЧНИКА З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИЗМУ 158

G. Depner
LERNERSPRACHENPRAGMATIK UND KOMPETENZORIENTIERTER FREMDSRAPCHENUNTERRICHT 164

A.V. Dudoladova, O.V. Dudoladova, T.K. Varenko
BOOSTING STUDENTS' MOTIVATION FOR VOCABULARY BUILDING WITH ORIGINAL MOVIES 170

M.I. Lisna
PRESENTING NEW VOCABULARY 177

В.Б. Гриців
ОПТИМІЗАЦІЯ МЕТОДІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПРОФЕСІЙНА ІНОЗЕМНА МОВА» 183

A.G. Galstyan
ENHANCEMENT OF EXTRAMURAL EDUCATION BY ELEMENTS OF DISTANCE LEARNING 189

РЕЦЕНЗІЇ

В.А. Гуторов
Рецензія на коллективную монографию Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С. КАК НАРИСОВАТЬ ПОРТРЕТ ПТИЦЫ: МЕТОДОЛОГИЯ КОГНИТИВНО-КОММУНИКАТИВНОГО АНАЛИЗА ЯЗЫКА 196

І.С. Шевченко
Рецензія на монографію Т.П. Андрієнко СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ: КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ АСПЕКТ (на матеріалі художнього перекладу з англійської мови на українську та російську) 199

Рекомендації щодо оформлення рукописів статей 202

УДК 81.2я73-102.0

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ КОНТРАСТЫ И ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ

П.Н. Донец, докт. филол. наук (Харьков)

На основании модели лингвокультурных контрастов, основывающейся на концепции внутриязыковой формы содержания (смысла), в статье заново переосмысливается проблематика переводческих трансформаций. Предлагается, в частности, разграничение поверхностных трансформаций (заимствования, опущения, добавления, перестановки, исправления, простой замены), а также глубинных (осложненных): морфологических, синтаксических, импликативных, аналоговых, дефинирования, транспозиции, компенсации и др.

Ключевые слова: внутриязыковая форма содержания, лингвокультурология, лингвокультурные контрасты, переводческие трансформации.

Донець П.М. Лінгвокультурні контрасти і перекладацькі трансформації. На основі моделі лінгвокультурних контрастів, що грунтується на концепції внутрішньомовної форми змісту (сенсу), в статті наново переосмислюється проблематика перекладацьких трансформацій. Пропонується, зокрема, розмежування поверхневих трансформацій (запозичення, опущення, додавання, переставлення, виправлення, простої заміни), а також глибинних (ускладнених): морфологічних, синтаксичних, імплікативних, аналогових, дефініювання, транспозиції, компенсації та ін.

Ключові слова: внутрішньомовна форма змісту, лінгвокультурологія, лінгвокультурні контрасти, перекладацькі трансформації.

Donec P.N. Linguocultural contrasts and translating transformations. On the ground of a model of linguocultural contrasts, which is based on the conception of language inner form of content (sense), the article reconsiders the subject matter of translating transformations. In particular, it is proposed to differentiate superficial transformations (borrowing, omission, addition, transposition, correction, simple substitution) and also deep (complicated) transformations: morphological, syntactic, implicative, analog, definition, transposition, compensation, etc.

Key words: contrasts, language inner form of content, linguoculturology, linguocultural translating transformations.

1. Введение. Теория перевода и контрастивная лингвокультурология

В последнее время появились попытки заново переосмыслить проблематику переводоведения в контексте контрастивной лингвистики [2]. Этот подход можно признать вполне оправданным, учитывая, что на момент своего создания (начало 70-х годов) контрастивная лингвистика декларировалась как дисциплина, изучающая использование иностранного языка в ходе его изучения, в общении и при переводе [3]. Представляется, однако, что – принимая во внимание состоявшийся за истекшее время во многих гуманитарных дисциплинах «cultural turn» – следует говорить не столько о контрастивной лингвистике, сколько о контрастивной *лингвокультурологии*. В связи с этим, кстати, следовало бы заменить привычные термины «исходный язык» (ИЯ) – «переводящий язык» (ПЯ), на «исходную лингвокультуру» (ИЛК) и «переводящую лингвокультуру» (ПЛК).

Ранее [1] нами уже было показано, что главным методом исследования данной дисциплины

© Донец П.Н., 2017

является контрастивный анализ, а основной ее единицей – *контраст*. Эта единица бинарна и может быть представлена в виде следующей формулы: «контраст$_{x\Leftrightarrow y}$ = специалия$_x$ ↔ лакуна$_y$», где «специалия» обозначает специфический элемент лингвокультуры$_x$ по отношению к лингвокультуре$_y$, а «лакуна» – полное или частичное отсутствие этого элемента в лингвокультуре$_y$. В последнем случае приведенная формула может принимать вид «контраст$_{x\Leftrightarrow y}$ = специалия$_x$ ↔ частичный эквивалент (аналог)$_y$».

Специалии (как, соответственно, и лакуны) могут быть системно-языковыми, дискурсивными (речевыми) и культурными (восходящими к экстралингвистическим особенностям соответствующих культур).

Объектом данной статьи являются немецко-русские лингвокультурные контрасты, предметом– переводческие трансформации, необходимые для их преодоления; цель состоит в том, чтобы заново переосмыслить проблематику переводческих трансформаций под углом зрения модели внутриязыковой формы содержания (смысла) / лингвокультурных контрастов. Актуальность и новизна работы обусловливаются тем, что, несмотря на всю свою традиционность, проблема переводческих трансформаций решена в транслатологии далеко не полностью.

2. К понятию «переводческих трансформаций»

Термин «трансформации» является весьма употребительным в переводоведении, при этом однако, как правило, не расшифровывается, что же «трансформируется» в процессе перевода.

В этой связи нужно вспомнить известное положение В. Гумбольдта о «внутренней форме языка», к сожалению, не развитое и точно не определенное им в своих трудах. С современной точки зрения, вероятно, правильнее было бы говорить о «внутриязыковой форме содержания (смысла)». Таковая возникает благодаря специфическим: распределению содержания между различными уровнями языка, инвентарю словообразовательных и грамматических структур; синтагматическим и парадигматическим связям в лексиконе (к примеру, есть ли у некоторой лексемы синонимы, антонимы, гипо-/гиперонимы); особенностям номинации – выбору мотивирующего признака при первичном обозначении, вторичной и косвенной номинациям (метафора, метонимия, фразеология и т.д.); явлениям валентности, сочетаемости, узуса, текстовым моделям и многому другому.

Внешняя и «внутренняя» форма каждого языка своеобразны – именно это и обусловливает необходимость *трансформаций* (другими словами, перенесения содержания из одной внешне- и внутриязыковой формы в другую) при переводе.

3. Трансформации поверхностного уровня

Можно выделить трансформации поверхностного и глубинного уровней (простые и осложненные трансформации). К первым можно причислить *заимствование, опущение, добавление, перестановку, исправление* и *простую замену*.

Заимствованию может подвергаться как внешняя, так и внутренняя форма наименований. В частности, внешняя форма заимствуется (с различной степенью адаптации) при передаче имен собственных (*Berlin* → *Берлин, Humboldt* → *Гумбольдт*), а также некоторых реалий (*Eisbein* → *айсбайн*).

Заимствование способно основываться либо на реальном фонетическом облике соответствующего слова (*транскрипция*), либо на «алфавитных» соответствиях (*транслитерация*), ср.: *Eisbein* → *айсбайн, эйсбейн*.

Внутренняя форма может заимствоваться в случае такой хорошо известной переводческой трансформации, как *калькирование* (*Eisbein* → *«ледяная нога»*).

Опущение используется, среди прочего, в случае табуированных тем (вспомним многочисленные «вырезанные сцены» при переводе западных фильмов в СССР), инвектив (обсценных выражений), избыточности информации (например, если в тексте$_x$ описываются реалии переводящей лингвокультуры$_y$), а также полностью непереводимых фрагментов (например, игры слов, аллюзий к текстам ИЛК и т.д.).

Добавление применяется при отсутствии необходимых фоновых знаний у носителей ПЛК, при переводе реалий и культурно-релевантных имен собственных, включая т.н. «прецедентные фено-

мены», в виде внутри- или затекстового комментария («сноска переводчика»), либо путем *дефинирования* (объяснения реалии через ее отнесение к некоторому классу явлений), ср.: *... «айсбайн», особым образом зажаренная свиная рулька».*

Дефинирование также может являться одним из вариантов передачи терминов (*детерминологизации*): *Mobbing → травля кого-либо одноклассниками, коллегами по работе* и т.д.

Добавление имеет место и при *экспликации* – нейтрализации контраста «имплицитный элемент$_x$ ↔ эксплицитный элемент$_y$», как это бывает, скажем, при появлении артикля в переводах с русского языка на английский и немецкий.

Перестановка обусловливается различными факторами – наличием рамочных конструкций, особенностями порядка слов, тема-рематического членения предложения, соображениями ритмики, а также узусом. В отношении последнего интерес представляют некоторые обозначения институций, ср.: *Харьковский (1) национальный (2) университет (3) им. (4) В.Н. (5) Каразина (6) → Nationale (2) Karasin (6) – Universität (3) Charkow (1).*

Исправление как переводческая трансформация встречается относительно редко и используется, если автор текста (типографский наборщик) ИКЛ допустил, по тем или иным причинам, фактологические или языковые ошибки. В каком-то смысле здесь собственно переводческая деятельность пересекается с редакторской.

Замены бывают простыми и осложненными. К поверхностным трансформациям можно отнести первые, в их случае речь идет о наличии (хотя бы контекстно) полных эквивалентов в ИЛК и ПЛК, пусть и с разной внешней формой: *человек → Mensch, камень → Stein, делать → machen* и т.д.

4. Трансформации глубинного уровня

Осложненные трансформации необходимы в ситуациях, когда требуется перенесение содержания из одной внутриязыковой формы в другую.

Одним из самых сложных контрастов в этом отношении является корреляция «реалия$_x$ ↔ лакуна$_y$». Для его преодоления могут привлекаться самые разные трансформации, как поверхностные, так и осложненные. Показательными с этой точки зрения являются варианты перевода немецкой реалии времен Второй мировой войны *Zwangsarbeiter* в тексте «Мечи и орала Третьего рейха» [4] → *1) граждане стран Европы и СССР, принудительно ввезенные* (подразумевается, для работы – П.Д.) *в Германию,* 2) *невольники из оккупированных стран, подневольные рабочие, несколько десятков пригнанных из Польши чернорабочих, 3) «остарбайтеры».*

Первая трансформация представляет собой рассмотренный выше тип «дефинирования», вторая может охарактеризована как *импликативная* (см. ниже), а третья – как *аналоговая*: «замена чужой реалии$_x$ менее чужой реалией$_x$».

В качестве подтипов аналоговых трансформаций могут рассматриваться варианты «замена чужой реалии$_x$ своей реалией$_x$», к примеру: *Maultaschen → пельмени* или «замена чужой реалии$_x$ интернационально известной реалией$_z$»: *Maultaschen → равиоли.*

Возможно также привлечение аналога из близкой тематической сферы собственной или интернациональной лингвокультур: *Anschlusszug → стыковой поезд* (заимствование из сферы воздушных перевозок).

Достаточно часто встречается контрасты типа «часть речи$_x$ ↔ иная часть речи$_y$», они преодолеваются с помощью *морфологических* трансформаций, к примеру: *…beim Lesen → ... читая…* Подобные трансформации иногда называют также *конверсией* или *транспозицией*, однако представляется, что последний термин целесообразнее зарезервировать для контрастов разновидности «единица языка$_x$ уровня^1 ↔ единица языка$_y$ уровня^2», ср.: *X lernte neue Wörter, indem er Bücher in der Fremdsprache las → X учил новые слова, читая книги на иностранном языке.*

К морфологическим трансформациям можно отнести также замену числа типа *Informationen → информация, das Wissen → знания*, а также рода существительных. Большей частью, эти контрасты не создают затруднений для перевода, однако могут актуализироваться при олицетворении, ср. *смерть-старуха* (женский род) ↔ *Gevatter Tod* (мужской род).

К тому же типу трансформаций принадлежат замена страдательного залога действительным, местоимения – существительным или наоборот, сослагательного наклонения – изъявительным и т.д.

К *синтаксическим* трансформациям будет оправданным причислить изменение порядка слов, замену падежных объектов на предложные, несогласованных определений на согласованные, подчинительной связи на сочинительную, объединение/разъединение предложений и т.д.

Одним из самых важных с точки зрения перевода является контраст «языковая единица$_x$ с ВФН^1 ↔ языковая единица$_x$ с ВФН^2», где ВФН – внутренняя форма наименования. Под последней в лингвистике традиционно понимается отбор мотивирующего признака в первичной лексической, а также во вторичной/косвенной образной и фразеологической номинациях.

Сами по себе отличия в ВФН обычно «прозрачны» для перевода и требуют простых замен (*одуванчик → Löwenzahn, der Apfel fällt nicht weit vom Stamm → яблочко от яблони недалеко падает, Bitte? → Простите, что Вы сказали?* и т.д.), в худшем случае они могут выступить «ложными друзьями переводчика» или вызвать хезитацию при устном переводе.

Гораздо сложнее обстоит дело, когда ВФН становится триггером размышлений автора (говорящего), ассоциаций, риторических приемов и т.п., ср. пример из «Галилео Галилея» Б. Брехта: *«Ihr mögt mit der Zeit alles entdecken, was es zu entdecken gibt, und euer Fortschritt wird doch nur ein Fortschreiten von der Menschheit weg sein»* [5, с. 143] (Fortschritt по-немецки – «прогресс», а fortschreiten – «уходить, отдаляться»). Показательно, что даже такой опытный переводчик, как Л. Копелев, не справился с этим контрастом и фактически прибег к трансформации опущения: «*Со временем вам, вероятно, удастся открыть все, что может быть открыто, но ваше продвижение в науке будет лишь удалением от человечества»* [6, с. 17].

При контрастах «метафора$_x$ ↔ лакуна$_y$» возможными решениями будут *деметафоризация*, к примеру, *Schwalbe → картинное падение в штрафной соперника* или *реметафоризация Abrissbirne → асфальтовый каток* (например, … реформ).

Слово *Abrissbirne* («груша для сноса») представляет интерес уже тем, что является метафорой в своем первичном значении, в отличие от соответствующего русскоязычного строительного термина «стенобитный шар».

Использоваться оно может и в качестве метонимии, ср.:

«Bis, ja bis Ende der Neunziger die Abrissbirne kam. Denn dort, wo ein Flachbau ein Jahrzehnt lang Hamburgs Independent-Szene prägte, (…) steht nun ein Wohnungsblock im ortsüblichen Schuhkartondesign [7].

В качестве переводческого решения здесь можно было бы предложить либо *деметонимизацию* (→ *… до тех пор, пока клуб не был снесен в конце 90-х*), либо *импликативную* трансформацию (→ *… до тех пор, пока в конце 90-х здесь не пошли в ход бульдозеры*).

Термин «импликативная трансформация» представляется более удачным, нежели также фигурирующие в теории перевода понятия «смысловое развитие» или «модуляция», поскольку лучше отражает суть проблемы: многие комплексные феномены/процессы («Если А, то В, то С, то D…») позволяют обозначать себя на основании различных звеньев импликативной цепочки. Так, сложное действие «снос дома» включает в себя элементы: обнесение забором здания, его снос с помощью различных средств – ковша экскаватора, стенобитного шара, гидроножниц или -молота; сгребание обломков бульдозерами, вывоз строительного мусора автомобилями и т.д. Различные лингвокультуры могут «высвечивать» различные этапы таких процессов – так, немецкая ЛК предпочитает в данном случае звено разрушения, причем стенобитным шаром, а русская – звено сгребания обломков бульдозерами.

При переводе фразеологизмов-специалий могут использоваться схожие операции *дефразеологизации* и *рефразелогизации*. Кроме того, в их случае возможно калькирование, правда, с применением «остраняющих» вводных слов: *Ordnung ist das halbe Leben → В немецком языке существует поговорка «Порядок – это половина жизни»*.

Приемом *антонимической* трансформации обычно преодолевается контраст «данность$_x$ ↔ противоположность$_y$». С учетом различных видов

антонимов здесь можно выделить два подтипа этой трансформации: *негационную* (*хорошо → nicht schlecht*) и *комплементарную* (*Er hat mir ein Buch gegeben → Я взял у него книгу*).

Немалую роль в возникновении комплементарных контрастов играет узус (дискурсивные специалии). Так, и в русской, и в немецкой лингвокультурах присутствует антонимическая пара *гандикап – фора ↔ Handicap – Vorgabe*, однако в первой из этих ЛК преимущество отдается «форе», а во второй – «гандикапу», ср. фрагмент из немецкой спортивной статьи и ее возможный перевод на русский язык: *Die durch den Ausfall von Rechtsverteidiger Sebastian Jung, Kapitän Pirmin Schwegler und Top-Torjäger Alexander Meier gehandicapte Eintracht ...*[8] *→ Шальке 04 получил фору из-за того, что в матче не смогли принять участие травмированные правый защитник Себастьян Юнг, капитан Пирмин Швеглер и главный бомбардир Александр Майер…*

Относительно хорошо известны контрасты «гипероним$_x$ ↔ лакуна$_y$», например, *Geschwister, Großeltern, Gezeiten*. Преодолеваются таковые, как правило, с помощью *конкретизации* (*→ братья и сестры, бабушки и дедушки, приливы и отливы*), в обратном направлении – с помощью *генерализации*.

Довольно часто встречаются контрасты «нейтральная лексема$_x$ ↔ экспрессивные синонимы$_y$», к примеру, *весна → Frühjahr, Frühling, Lenz*. Последнее слово является поэтически-возвышенным и не имеет аналога в русской ЛК. Пожалуй, единственная возможность справиться с подобными контрастами – это трансформация *компенсации* (которая, по сути, также представляет собой вариант аналогового перевода), к примеру: *Er zählte 18 Lenze → Он был вьюношей восемнадцати годков,* или *→ Он был юношей осьмнадцати лет.*

Использоваться этот прием может и в отношении контраста «диалектизм$_x$ ↔ лакуна$_y$».

5. Итоги и перспективы исследования

Подводя итоги вышеизложенного, отметим, что модель лингвокультурных контрастов, основывающаяся на концепции внутриязыковой формы содержания (смысла) обладает несомненным эвристическим и дидактическим потенциалом, в частности, позволяет по-новому взглянуть на проблему переводческих трансформаций. Представляется, что в перспективе она сможет составить конкуренцию таким известным моделям, как теория эквивалентности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Донец П.Н. О контрастивной лингвокультурологии / П.Н. Донец // Русская германистика: Ежегодник Российского союза германистов. Т. 9. – М. : Языки славянской культуры, 2012. – С. 213–218.
2. Шимановская Л.А. Переводческие исследования и их специфика / Л.А. Шимановская // Вестник Казан. технолог. ун-та. – Вып. 3. – 2010. – С. 450–456.
3. Nickel G. Zum heutigen Stand der kontrastiven Sprachwissenschaft / G. Nickel // Nickel G. (Hrsg.) Reader zur kontrastiven Linguistik. – Frankfurt a.M. : Athenäum, 1972. – S. 7–14.

ИСТОЧНИКИ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

4. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : https://lenta.ru/articles/2017/05/03/mechioralareiha/. 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://ciml.250x.com/archive/literature/german/brecht_leben_des_galilei.pdf. 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://fb2.booksgid.com/content/01/bertold-brehtzhizn-galileya/17.html. 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.zeit.de/hamburg/kultur/2016-12/marquee-club-hamburg-st-pauli-erinnerungen/komplettansicht. 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : https://www.welt.de/newsticker/dpa_nt/infoline_nt/sport_nt/fussball_nt/spielberichte_nt/article115459604/Eintracht-nach-Sieg-gegen-Schalke-auf-Europa-Kurs.html

REFERENCES

Donec, P.N. (2012). O kontrastivnoj lingvokul'turologii [About a Contrastive Linguoculturology]. In: A. Bakshi & N. Babenko (eds.). *Russkaja germanistika: Ezhegodnik Rossijskogo sojuza germanistov [Russian Studies of Germanic Languages: An annual collection of works of the Russian Union of Specialists in Germanic Languages]*. Vol.9. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury Publ., pp. 213–218.

Nickel, G. (1972). Zum heutigen Stand der kontrastiven Sprachwissenschaft. In: G. Nickel (Hrsg.) *Reader zur kontrastiven Linguistik*. Frankfurt a.M.: Athenäum, S. 7–14.

Shimanovskaja, L.A. (2010). Perevodcheskie issledovanija i ih specifika [Translation Studies and their Specifics]. *Vestnik Kazan. tehnolog. un-ta – Kazan Technological University Messenger, 3*, 450–456 (in Russian).

УДК 81.255.4

ПРОЦЕСС ПЕРЕВОДА КАК РЕЧЕМЫСЛИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Г.В. Ейгер, докт. филол. наук (Гамельн)
Л.Р. Безуглая, докт. филол. наук (Харьков)

В статье с опорой на классические работы по переводоведению рассматривается перевод с естественных языков на естественные как особый вид речевой деятельности, связанный со специфической стадией опосредствования перехода от формы к содержанию и от содержания к форме человеческим сознанием. На основе аналитического обзора концепций процесса перевода (в частности, в теории художественного перевода и в общей теории перевода) доказывается, что предметом общей теории перевода должно быть исследование и описание процесса перевода как двустороннего акта коммуникации, включающего в себя стадии восприятия и порождения речевых высказываний. Мыслительный характер процесса перевода предполагает учет контекста и выделение высказывания в качестве единицы перевода.

Ключевые слова: высказывание, деятельность, единица перевода, коммуникация, контекст, процесс перевода, содержание, сознание, форма.

Ейгер Г.В., Безугла Л.Р. Процес перекладу як мовленнєво-розумова діяльність. У статті з опертям на класичні роботи з перекладознавства розглядається переклад з природних мов на природні як особливий вид мовленнєвої діяльності, пов'язаний зі специфічною стадією опосередкування переходу від форми до змісту та від змісту до форми людською свідомістю. На ґрунті аналітичного огляду концепцій процесу перекладу (зокрема, в теорії художнього перекладу і в загальній теорії перекладу) доводиться, що предметом загальної теорії перекладу має бути дослідження й опис процесу перекладу як двостороннього акту комунікації, що включає стадії сприйняття й породження мовленнєвих висловлень. Розумовий характер процесу перекладу передбачає урахування контексту й виокремлення висловлення в якості одиниці перекладу.

Ключові слова: висловлення, діяльність, зміст, комунікація, контекст, одиниця перекладу, процес перекладу, свідомість, форма.

Yeyger G.V., Bezugla L.R. Translation as speech and cognitive activity. Based on classical translation studies the article considers translation from natural languages to natural languages as a peculiar kind of speech activity connected with a specific stage at which human mind mediates the transition from form into content and vice versa. Analytical review of translation concepts (in literary translation studies and general translation studies) proves that the subject of general translation studies should be examination and description of translation as a two-way communication act which includes stages of perception and production of speech utterances. Cognitive nature of translation suggests considering context and selecting utterance as the translation unit.

Key words: activity, communication, content, context, form, mind, translation, translation unit, utterance.

1. Вступительные замечания

Вопрос о процессе перевода встал во главу угла, когда в 50-е годы в связи с ростом потребности в переводе научной и деловой документации начались исследования по автоматизации перевода. Одновременно с практическими разработками формулировались основы теории, призванной обосновать принципы автоматического перевода. Обобщающим трудом в этой области явилась книга И.И. Ревзина и В.Ю. Розенцвейга [12]. Основываясь на концепциях структурализма, которым присущ принцип конвенционализма, авторы пытались разорвать естественный процесс коммуникации, устраняя из него работу человеческого сознания как необходимую стадию процесса. Однако уже в конце 60-х гг. 20 в. Ю.Г. Кузьмин [10] впервые обращает внимание на необходимость изучения процесса перевода именно как процесса мыслительной деятельности человека. Хотя эта точка зрения сразу же получила широкое распростра-

© Ейгер Г.В., Безугла Л.Р., 2017

нение [14–16; 19; 21], до сих пор не существует общего мнения касательно принципов исследования процесса перевода. Ученые во многом продолжают говорить на разных языках и акцентируют необходимость изучения частных закономерностей, не приведенных к каким-то общим.

Цель настоящей статьи – с опорой на классические работы по переводоведению представить перевод как особый вид речевой деятельности, специфика которой состоит в преобразующей деятельности человеческого сознания.

После аналитического обзора концепций процесса перевода (в частности, в теории художественного перевода и в общей теории перевода) излагается его понимание как речемыслительной деятельности с учетом контекста и единицы перевода.

2. Переводческий процесс в теории художественного перевода

Наука о переводе развивается в двух направлениях. С одной стороны, она идет по пути разработки прикладных дисциплин, основанных на сопоставлении эмпирических фактов из отдельных сфер коммуникации (теория художественного перевода, теория научно-технического перевода) или же на чисто дедуктивных схемах сопоставления системно-языковых фактов (различные варианты автоматического перевода). С другой стороны, разрабатывается теория, общая по отношению к отдельным прикладным дисциплинам, со сводом законов, присущим всем видам перевода, и определяющая по отношению к их частным закономерностям. Таким образом, действуют центробежные (в сторону разработки специальных теорий) и центростремительные (в сторону создания общей теории перевода) тенденции.

Первые научные обобщения родились на почве художественного перевода – в форме художественно-эстетических критериев. Общеизвестно, что более или менее категорично все художественно-эстетические школы отстаивали исключительный, своеобразный характер перевода художественной литературы. Тем самым ограничивалась общетеоретическая значимость их выводов. Между тем, среди этих выводов было правильное определение основной задачи перевода: передача смысла оригинала, отличная от передачи буквы подлинника. К сожалению, отрицание тождества содержания с отдельными языковыми формами вылилось в отрицание возможности вообще анализировать и устанавливать связи содержания с лингвистической формой, в которой оно воплощалось. Наиболее крайняя точка зрения (см., напр., [17]) рассматривает перевод только как искусство и считает науку о переводе невозможной.

Задачи разработки теории художественного перевода как филологической дисциплины на основе широко понимаемой сопоставительной стилистики были рассмотрены Е.Г. Эткиндом [16], но и эта традиция подчеркивает разрыв между содержанием художественного произведения и языковой формой. Такой разрыв прослеживается и у И.А. Кашкина в его концепции реалистического перевода [9], и у Г.Р. Гачечиладзе [8], и даже у Е.Г. Эткинда, который выводит за пределы «чисто лингвистической основы процесса перевода» все, что «требует выхода в эстетику и психологию», как например, стилистические характеристики произведения [16, с. 22].

Суть, очевидно, в том, что соответствие между формами оригинала и перевода понимается слишком узко – как словарно-грамматические соответствия между отдельными словами, словосочетаниями и конструкциями. Из практики известно, что переводчик часто проводит аналогию между отдельным формам оригинала и словами и конструкциями, которые не фиксируются ни одним словарем и ни одной грамматикой. Более того, нередко сколько-нибудь близкие словарно-грамматические соответствия оригиналу вообще не появляются в переводе; на их месте – совершенно новые слова и конструкции, подсказанные общим смыслом. Таким образом, речь идет, в первую очередь, о степени свободы выбора. Более высокая свобода выбора, диктуемая практикой, объясняется необходимостью учета эстетических (стилистических) и психологических факторов. Поскольку в лингвистической традиции последних десятилетий это означало выход за пределы лингвистики, связь между формой и содержанием считалась неязыковой, вне компетенции лингвистического анализа.

Единственный существенный вывод для теории из создавшегося положения – это необходи-

мость изучения влияния эстетико-стилистических параметров на процесс оформления мысли в речь. В отрыве содержания от формы его воплощения теоретическая мысль бесплодна. Справедливо писал А.Л. Кундзич: «Самым целомудренно белым пятном в теории перевода остается вопрос, с которого она должна бы начинаться: в чем сущность творческого процесса перевода? Как совершается перевоплощение прекрасного из одного языка в другой?» [11, с. 219]. О процессе перевода А.Л. Кундзич говорит как о «сложнейшем, осуществляющемся в материале двух языков, до сих пор не раскрытом, но безусловно едином, специфическом (сфера искусства) мыслительно-эмоциональном процессе» [11, с. 220–221]. Однако А.Л. Кундзич мыслит только в рамках художественного перевода, не распространяя свои выводы за его пределы (центробежная тенденция).

3. Переводческий процесс в общей теории перевода

Центростремительные тенденции проявились в создании лингвистической теории перевода, которая ассоциируется в нашем представлении (также и за рубежом [20]) с выходом в свет труда А.В. Федорова [13].

Определяя задачу перевода как передачу смысла подлинника, лингвистическая теория вместе с тем справедливо указала на невозможность строить теорию перевода без исследования форм, в которых воплощается содержание. Языковые формы рассматриваются не как изолированные единицы языковой системы, а во взаимосвязи и в соответствии данному содержанию. По словам Л.С. Бархударова, «сопоставление языковых единиц в теории перевода может производиться только на основе общности выражаемого ими содержания», «совершенно не играет роли принадлежность сопоставляемых единиц к одному и тому же аспекту или уровню языковой системы», «существенным является лишь их семантическое тождество» [3].

Между языком как системой средств и речью как формой их функционирования проводится принципиальное различие. Устанавливается эквивалентность понятий речи и функционального стиля. «Стилистическая сторона лингвистической проблемы перевода (и не только перевода художественного) представляется автору особенно важной и интересной», – писал А.В. Федоров [13, с. 12], поскольку «смешение явлений языка и явлений стиля (как явлений речи) неизбежно приводит к чисто формальному истолкованию и воспроизведению языковых явлений как таковых» [13, с. 28–29].

Лингвистическая теория подходит к переводу как к мыслительному процессу, как к работе человеческого сознания. У А.В. Федорова находим: «Процесс перевода, как бы быстро он ни совершался, <…> неизбежно распадается на два момента. Чтобы перевести, необходимо, прежде всего, понять, точно уяснить, истолковать самому себе переводимое <…>. Далее, чтобы перевести, нужно найти, выбрать соответствующие средства в том языке, на который делается перевод» [13, с. 17–18]. У Ж.-П. Вине и Ж. Дарбельне эта мысль развита еще решительнее: «Тот, кто переводит, переводит не для того, чтобы понять, но для того, чтобы поняли другие. Он же сам понимает до того, как переводит» [22, с. 24]. «Переводчик исходит из смысла, и все его переводные операции совершаются в области семантики. Поэтому он нуждается в единице, которая не была бы полностью формальной, поскольку над формой он работает лишь в начале и в конце мыслительного процесса <…>. Единицей, которую предстоит выделить, является единица мысли» [22, с. 37].

Трактовка процесса перевода как специфически человеческой, речемыслительной деятельности определялась, конечно, тем, что лингвистическая теория опиралась на опыт естественного перевода, осуществляемого человеком, и апеллировала к человеку же. Существенное значение имело также то обстоятельство, что фактологической базой для нее служил художественный перевод с его филологическими традициями, т.е. с безусловным выходом в «экстралингвистическую» сферу.

Однако эта односторонняя ориентация определила и слабость лингвистической теории. Свои выводы она полагала бесспорными для художественного – и только художественного – перевода. В отступление от одного из кардинальных положений – о функциональном стиле как форме речи – лингвистическая теория недостаточно бескомпромиссно проводила мысль о неотделимости

смысловых функций языковых средств в речи от стилистических. Непоследовательным было выделение «нейтрального стиля», якобы характерного для деловых и научно-технических сфер общения. Оно способствовало сохранению центробежных тенденций.

Самое существенное для истории развития науки о переводе заключалось в том, что миф о «стилистически нейтральном», «чисто лингвистическом» характере деловых и научно-технических произведений речи послужил основным стимулом – вдохновляющим, но и дезориентирующим – к разработке теории автоматического перевода. В книге И.Н. Ревзина и В.Ю. Розенцвейга [12] самым значительным в теоретическом плане расхождением с лингвистической теорией перевода является постулат о пяти равноправных типах реализации перевода, из которых якобы лишь один – так называемый «адекватный» – требует передачи стилистических характеристик (переход отсюда к двум равно возможным схемам перевода – «собственно перевода» и «интерпретации» – всего лишь, как говорится, дело техники).

Основная причина недоработки лингвистической теорией вопроса о неразрывной связи стилистических и смысловых характеристик заключается в том, что не было уделено должного внимания анализу процесса перевода, общим закономерностям перехода от формы оригинала к содержанию и от содержания к форме перевода. По логике развития теории необходимо показать, что смысловые и стилистические характеристики нераздельны потому, что они восходят к особенностям процесса перевода. Только анализ этого процесса мог бы уточнить такие важнейшие понятия лингвистической теории, как содержание, контекст, ситуация, единица перевода.

Для лингвистической теории вопрос о процессе перевода не стал основным, по-видимому, потому, что, адресуясь к человеку, она в значительной степени достигала своих целей (обучение анализу в процессе перевода) легко доступным человеку методом аналогии – так сказать, решением общих задач «в частных производных» закономерных соответствий. Непоследовательность же в стилистическом аспекте объясняется, очевидно, тем, что лингвистическая теория выросла из традиций художественного перевода, и перевод, например, научно-технических текстов остается для нее в значительной степени «неведомой землей».

4. Механизм процесса перевода как речемыслительная деятельность

Анализируя механизм процесса перевода, мы прежде всего должны искать то общее, что лежит в основе всех частных случаев, а уже затем объяснять, в чем сущность частных вариаций. Общее же определяется, несомненно, тем, что при любых условиях переводчик должен воспринять содержание, отраженное в оригинале, и перевыразить его средствами языка перевода. Процесс перевода есть, прежде всего, двусторонний акт коммуникации. В любом случае, чтобы перевести оригинальное высказывание, переводчику необходимо:

а) воспринять его содержание, т.е. воссоздать в сознании стоящую за ним действительность (ситуацию действительности) – эта стадия перевода аналогична пониманию речевого высказывания в монолингвистическом плане;

б) переотразить воссозданную в сознании ситуацию средствами другого языка – эта стадия аналогична в монолингвистическом плане порождению речевого высказывания.

Таким образом, процесс перевода во всех существенных чертах должен быть аналогичен процессу речевой деятельности вообще, а общие закономерности его – общим закономерностям психологического механизма восприятия и порождения речевых высказываний. В предмет теории, изучающей процесс перевода по преимуществу должно входить, прежде всего, исследование того, как осуществляется переход от ситуации действительности к ее отражению в речи. И только вслед за этим исследованием и на его основе – описание отдельных технических приемов, методических правил и т.п.

Как следует из выше сказанного, в качестве непосредственного цельного объекта исследования выступает взаимосвязь речевого высказывания с отражаемой в нем ситуацией действительности и переход от одного к другому. Естественно, однако, при этом подразумевается, что речевое высказывание есть совокупность некоторых

речевых единиц, стоящих в определенном отношении к соответствующей совокупности дискретных единиц ситуации действительности. Следовательно, существенным является: а) с какими единицами действительности как исходного плана и с какими единицами речи как конечного плана мы имеем дело при переводе или – шире – в речевой деятельности; б) в каком отношении стоят одни к другим и как происходит преобразование одних в другие; в) как происходит выделение дискретных единиц в действительности и организация их в определенные структуры в речевых высказываниях; и уже на этой основе определить г) понятие ситуации как некоторого образования в плане содержания и понятие речевого высказывания как соответствующего ему образования в плане выражения, – с целью выделения некоторой единицы перевода, существенной с точки зрения реализации процесса речевого мышления (и перевода).

5. Единица перевода

В известном смысле, вся история развития науки о переводе – это история поиска единицы перевода как непосредственного объекта перевода. История эта со всей очевидностью свидетельствует, что попытки отыскать единицу перевода в речевом материале, рассматриваемом только в свете комбинации единиц языковой системы, бесплодны [13, с. 157–160; 14; 22, с. 36–42]. Тем не менее, понятие единицы перевода продолжают связывать непосредственно с языковыми структурами и категориями. В результате, одни исследователи, как А.В. Федоров, ограничиваются признанием трудности или даже невозможности установления постоянной единицы перевода. Другие, как Л.С. Бархударов, считают возможным установить определенный набор единиц перевода по соответствию отрезков текста различным единицам языковой системы [4]: единица перевода определяется как «наименьшая единица исходного языка (ИЯ), которая имеет соответствие в ПЯ» (переводящем языке); при этом «единица любого языкового уровня может оказаться единицей перевода» – и фонема, и морфема, и слово, и словосочетание, и предложение, и целый текст. Третьи, как О. Каде [19], пытаются определить единицу перевода как принципиально динамическую, вариативную единицу, зависимую от структурно-типологических свойств языков оригинала и перевода, а именно как наименьший отрезок текста на ИЯ, который можно заменить отрезком текста на ПЯ при сохранении инвариантным содержания. Чем ближе ИЯ и ПЯ по структурно-типологическим свойствам, тем меньшими будут единицы перевода, и наоборот.

Такое определение единицы перевода представляется не более конструктивным, нежели простое отрицание наличия постоянных единиц. Оно никак не связывает выделение единицы перевода с сущностью процесса перевода, которая, по концепции О. Каде, заключается в установлении семантико-функциональной эквивалентности языковых знаков ИЯ и ПЯ в процессе их актуализации на уровне речи, т.е. в процессе мышления. Наоборот, определение О. Каде теоретически опасно тем, что уводит нас в сторону чисто формального выделения единиц перевода. Если структурно-типологические особенности определяют единицу перевода, которая есть единица смысла, то получается, что именно языковые формы определяют понимание и отражение действительности человеком. Отсюда уже один шаг до тезиса: «язык определяет видение мира», который противоречит исходным позициям самого О. Каде.

Несомненно, что не в степени структурно-типологического родства ИЯ и ПЯ лежат истинные трудности перевода. Известно, что перевод с близкородственных языков не менее, а то и более труден, нежели с чужеродных языков. Настоящие проблемы возникают при переводе тогда, когда работают с языками, носители которых обладают различной степенью и различными формами познания мира (в науке, религии, социальных структурах и т.п.), т.е. когда имеются существенные различия в сопоставляемых системах понятий и представлений.

Для О. Каде характерно то, что характерно для многих теоретиков перевода: фактический отрыв результата мыслительной деятельности переводчика (речи) от процесса мыслительной деятельности. Это проявляется в отрыве филологического анализа от языкового, смысловых характеристик от стилистических и т.д. Но прав, безусловно, не Е.Г. Эткинд, который считает, что «научно-филологический анализ вырывается за пределы лингвистического, так как требует выхода в эстетику

и психологию», что с этой точки зрения перевод художественный «с переводом текстов научных и деловых почти ничего общего не имеет, кроме разве чисто лингвистической основы процесса перевода» [16, с. 22]. Прав А.Л. Кундзич, который говорит: «ни в процессе перевода, ни в его теоретическом анализе отделить лингвистическое от прекрасного невозможно, так как прекрасное является функцией лингвистического <…>. Эстетическая функция возникает в лингвистическом элементе немедленно в момент написания слова или перевода его <…>. Обе эти категории в переводе, безусловно, присутствуют, но они безусловно неотделимы» [11, с. 221]. Эти слова прямо указывают на то, что содержание речевого произведения со всеми его характеристиками рождается в ходе единого процесса мыслительно-речевого синтеза и воспринимается в таком же едином процессе анализа.

Со всей очевидностью лингвистической теорией установлено, что ни один отрезок речи, отождествляемый по форме с единицей или конструкцией языковой системы, не может быть признан автономной смысловой единицей, а значит, и единицей перевода. Вся суть в том, что единица перевода должна быть целостной в смысловом отношении, а ни слово, ни предложение такой целостностью не обладают. Показательны в этой связи сдвиги при переводе (*translation shifts*), при которых грамматические структуры могут совершенно разрушаться, что говорит об отсутствии имманентной связи со смысловыми структурами [18]. Из практики перевода достаточно вспомнить, что очень часто имеет место дробление и объединение предложений, замена целых предложений и их частей (например, придаточных предложений) полупредикативными и номинативными конструкциями и наоборот.

Практически, и в лингвистике, и в теории перевода объектом анализа остаются, главным образом, речевые образования, определяемые рамками предложений – очевидно, потому, что они наиболее близки к смысловому целому. Однако в виду явной несоотносимости грамматических моделей предложения со смысловыми структурами, такие образования именуются высказываниями. Это обозначение ассоциируется с законченным отрезком мысли (тем, что хотел сказать говорящий) и вместе с тем не определяется формально-грамматическими признаками.

6. Механизм учета контекста и ситуации в процессе перевода

Теоретики лингвистического направления связывали мыслительный характер процесса перевода с учетом контекста (узкого, ближайшего, микроконтекста, широкого, отдаленного, макроконтекста), однако не дошли до необходимости объяснить психологическую сущность, механизм учета контекста. Контекст поэтому выступает как нечто дополняющее языковые нормы (ср. с интерпретацией А.Д. Швейцером отношения эквивалентности по О. Каде: «отношения эквивалентности устанавливаются не непосредственно между знаком ИЯ и знаком ПЯ, а между знаком ИЯ+ контекст и знаком ПЯ+ контекст» [15, с. 33].

По-видимому, именно по причине неопределенности понятия контекста в плане содержания постепенно была осознана необходимость введения понятия, более непосредственно связанного с этим планом. Ж.-П. Вине и Ж. Дарбельне, отождествляя «единицу мысли» с «ограниченным контекстом», с «синтагмой, один из элементов которой определяет перевод другой», писали: «Высказыванию соответствует одна или несколько ситуаций. Ситуация есть действительность, которую вызывают в воображении слова. Известно, как опасно бывает переводить, не учитывая контекст. Идя еще дальше, мы утверждаем, что и контекст обретает свой полный смысл лишь тогда, когда мысленно восстанавливается описываемая ситуация» [22, с. 28]. К сожалению, эта замечательная мысль не получила у них последовательного развития. Процесс перехода от ситуации к высказыванию не был описан. При явной корреляции ситуации с выказыванием как единиц плана содержания и плана выражения ситуация не была определена относительно высказывания, а высказывание относительно ситуации (почему, собственно, «высказыванию соответствует одна или несколько ситуаций»?). Оба понятия остаются чисто интуитивными.

Непосредственная связь между ситуацией как отрезком действительности и высказыванием как речевым образованием, его отражающим, наме-

чается в концепции, развиваемой В.Г. Гаком, который писал: «В акте речи мы имеем дело не с отдельным словом, а с целым высказыванием (план выражения), которое описывает не отдельный предмет, а ситуацию, причем понятия, определяемые словами и грамматическими формами, образуют план содержания». Бывает, что «расхождения отмечаются не только в плане выражения (слова), но и в плане содержания (понятия, выраженные словами, не совпадают), тождество двух высказываний определяется единством самой ситуации <…>. Языки различаются не только тем, как они передают одни и те же понятия ситуации, но и тем, какие аспекты отбираются говорящим на данном языке при описании данной ситуации» [5, с. 12–13].

Сам процесс перехода от ситуации к высказыванию, реконструируемый В.Г. Гаком [6], имеет, на наш взгляд, искусственный характер, так как реконструкция построена не на выявлении в речи следов реальных процессов мышления, а на расчленении действительности в соответствии с трансформированными синтаксическими функциями и общесемантическими категориями закрытой языковой системы. В.Г. Гак рассматривает процесс «описания» ситуации речевым высказыванием как переход:

- от глубинных семантико-синтаксических функций и структур, в которых члены предложения соответствуют реальным (первичным) функциям субстанций и признаков действительности, а отношения между членами предложения иконически отображают реальные отношения между элементами процесса,
- к поверхностным структурам (трансформам глубинных), в которых синтаксические элементы утрачивают свой иконический характер и используются в чисто строевом или переносном значении (во вторичных функциях).

Однако, в качестве реальных субстанций и реальных отношений между ними выступают аналоги семи синтаксических членов предложения и отношений между ними (более дробная по сравнению с обычной пятичленной классификация), т.е. имеет место перенос языковых категорий на действительность, подразумевается прямая связь между действительностью и языковой системой. Роль сознания сводится лишь к механической трансформации во вторичные поверхностные структуры некоторых первичных глубинных структур, наличествующих якобы непосредственно в реальной действительности (и отраженных в первичных языковых функциях).

Все это объясняет и несколько удивительное, на первый взгляд, объединение В.Г. Гаком всех ситуаций за исключением «речевых» в категорию «предметных» или «денотативных». Ведь в нашей речи отражаются не только (и не столько) реально вычленимые, чувственно воспринимаемые денотаты, но и понятия и представления, являющиеся продуктом абстрагирующей познавательной деятельности разума (например, научные понятия, тем более гипотетические).

Понятие высказывания В.Г. Гаком специально не определяется, но по существу выступает как актуализированный аналог грамматического предложения. Однако важно то, что В.Г. Гак, выдвигая ситуационную модель языкового синтеза [7], напротив, предполагает не формально-аналитическую, а активно-созидательную деятельность человеческого сознания в «описании» ситуаций действительности, т.е. в отражении ситуации в речи (не все ситуации поэлементно описываются, но все так или иначе отражаются), стоящих за речевыми высказываниями, ибо перевод не сводится к рекомбинации задаваемых оригиналом синтаксических связей и семантических компонентов, а заключается в отборе элементарных смыслов, которые в совокупности часто дают иные семантико-синтаксические комплексы, нежели заданные оригиналом. Гипотеза В.Г. Гака предполагает, в неявной форме, действие (и необходимость изучения) особых объективированных механизмов человеческого сознания, которые и обусловливают порождение речи со всем тем комплексом свойств, которые мы идентифицируем как смысловые и стилистические характеристики.

Ближе других подошел к определению ситуации в связи с формированием высказывания Ш. Балли. Он указал на тесную связь между высказыванием и ситуацией, на наличие «неартикулируемых ситуативных знаков», на то, что не все существенное для восприятия ситуации эксплицируется в высказывании [2, с. 49–50]. Однако

у Ш. Балли понятие ситуации неоднозначно. Наряду с тем, что отражается в высказывании, под ситуацией понимается и то, что окружает данное высказывание; при этом устанавливается эквивалентность ситуации и контекста: «В конечном счете нет какой-нибудь существенной разницы между немыми знаками, которое нам дает окружение и (столь же немыми) знаками, которые мы извлекаем при помощи памяти из ранее произнесенных слов, т.е. из контекста». «Контекст вызывает в памяти слова, а ситуация – представления; но <…> и те, и другие играют в речи одну и ту же роль» [2, с. 52]. Существенно важно для нас, что здесь чисто «лингвистический» фактор (слова) играет ту же роль в актуализации значения, что и «экстралингвистический» (представления): это звенья одной цепи мыслительно-речевого процесса.

Интересно отметить, что эту особую разновидность контекста-ситуации выделяла также Н.Н. Амосова [1] под названием «речевой ситуации», которая «существует не только в такой непосредственной данной форме, но и в форме описания обстановки <…> в виде языкового изложения, того, что иногда называют «широким контекстом». Контекст речевой ситуации Н.Н. Амосова принципиально отличала от собственно «контекста» или «узкого контекста» – непосредственно языковых условий употребления слова, некоего речевого целого, обусловливающего понимание определенного лексического значения слова, входящего как компонент в это речевое целое. «Контекст в этом строгом определенном смысле термина – это собственно языковой семантический фактор, а речевая ситуация по своей сути – внеязыковой фактор выявления значения слова» [1].

Возвращаясь к Ш. Балли, мы находим у него еще одно, более широкое понимание ситуации: как всего предшествующего опыта говорящего субъекта, т.е. того, что некоторые называют «макроконтекстом» (по аналогии можно было бы говорить о «макроситуации»): «не только элементы, воспринимаемые чувствами в процессе речи, но и все известные собеседникам обстоятельства, которые могут служить мотивом для их разговора», а также «постоянная ситуация, образуемая всей общественной жизнью в пределах группы: занятием одной и той же профессией, классовыми традициями и обычаями и т.д.», отражающаяся «в произносимых нами словах и <…> в синтаксисе предложений» [2, с. 53]. Как видим, акцентируется непосредственное участие в оформлении речевых высказываний структур человеческого сознания, сформированных в процессе познания мира. Однако, при всем том, что Ш. Балли указал на ряд существенных взаимосвязей между ситуацией, сознанием и высказыванием, непосредственно механизм отражения ситуации в высказывании им не был проанализирован.

7. Выводы

Ретроспективный анализ концепций процесса перевода позволяет сделать следующие выводы. Перевод с естественных языков на естественные есть особый вид речевой деятельности, связанный со специфической стадией опосредствования перехода от формы к содержанию и от содержания к форме человеческим сознанием. Содержание не дано в речи в явной форме дискретных смысловых единиц и структур. Это означает, что оно может быть воспринято из форм речи, а также воплощено или перевоплощено в речь не иначе, как при помощи преобразующей деятельности человеческого сознания. В этом свете предметом общей теории перевода по преимуществу должно быть исследование и описание процесса перевода именно как процесса речевого мышления и деятельности, т.е. как двустороннего акта коммуникации, включающего в себя стадии восприятия и порождения речевых высказываний. Это означает, что в сферу лингвистического анализа должны быть включены все стадии и механизмы порождения и восприятия речи, влияющие на конечный результат процесса.

В этой связи перспективным представляется, во-первых, рассмотрение всех основных понятий теории перевода (начиная с таких общих, как «действительность», «речь», «стиль», «ситуация», «высказывание», «денотат», «понятие», «знак», и кончая специально-техническими) исходя из закономерностей формирования мысли-речи на всем пути от восприятия действительности до конечного отражения ее в речи.

Во-вторых, определение закономерностей речевого мышления должно показать, какие из параметров являются постоянными и действующи-

ми при всех видах перевода в любых условиях, а какие переменными и в различной степени специфичными для отдельных видов и условий перевода (например, в чем сущность филологического подхода к переводу художественной литературы и какие функционально-эквивалентные задачи стоят при переводе других видов речевых произведений).

В-третьих, процесс перевода должен быть изучен как процесс относительно непроизвольного (т.е. специально не направляемого контрольно-аналитическими центрами мозга) речевого мышления в идеальных условиях. Выяснение кинетики процесса в идеальных условиях должно дать более точное представление о возможностях оптимизации процесса перевода при отклонениях тех или иных параметров (например, степени владения языком, эрудиции в данной сфере деятельности и т.п.) от идеальных показателей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амосова Н.Н. Слово и контекст / Н.Н. Амосова // Ученые записки ЛГУ. – 1958. – № 243. – Сер. филол. наук. – Вып. 42. – С. 3–23. 2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с. 3. Бархударов Л.С. Общелингвистическое значение теории перевода / Л.С. Бархударов // Теория и критика перевода. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1962. – С. 150–174. 4. Бархударов Л.С. Уровни языковой иерархии и перевод / Л.С. Бархударов // Тетради переводчика. – 1969. – Вып. 6. – С. 3–12. 5. Гак В.Г. Беседы о французском слове / В.Г. Гак. – М. : Международные отношения, 1966. – 336 с. 6. Гак В.Г. К проблеме соотношения между структурой высказывания и структурой ситуации / В.Г. Гак // Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком. – М. : Изд-во МГУ, 1969. – С. 67–79. 7. Гак В.Г. О моделях языкового синтеза / В.Г. Гак // Иностранные языки в школе. – 1969. – № 4. – С. 15–22. 8. Гачечиладзе Г.Р. Проблема реалистического перевода : автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. филол. наук / Г.Р. Гачечиладзе. – Тбилиси : Изд-во АН Груз. ССР, 1961. – 28 с. 9. Кашкин И.А. В борьбе за реалистический перевод / И.А. Кашкин // Вопросы художественного перевода. – М. : Советский писатель, 1955. – С. 120–164. 10. Кузьмин Ю.Г. К вопросу о предмете и методе теории перевода / Ю.Г. Кузьмин // Вопросы теории и практики научно-технического перевода. – Л. : Наука, 1968. – С. 9–18. 11. Кундзич А. Переводческий блокнот / А.Л. Кундзич // Мастерство перевода. 1966. – М. : Советский писатель, 1968. – С. 199–238. 12. Ревзин И.И. Основы общего и машинного перевода / И.И. Ревзин, В.Ю. Розенцвейг. – М. : Высшая школа, 1964. – 244 с. 13. Федоров А.В. Основы общей теории перевода / А.В. Федоров; 3-е изд. – М. : Высшая школа, 1968. – 396 с. 14. Федоров А.В. О соотношении отдельного и целого в процессе перевода как творчества / А.В. Федоров // Вопросы языкознания. – 1970. – № 6. – С. 34–35. 15. Швейцер А.Д. К проблеме лингвистического изучения процесса перевода / А.Д. Швейцер // Вопросы языкознания. – 1970. – № 4. – С. 30–42. 16. Эткинд Е.Г. Художественный перевод: искусство и наука / Е.Г. Эткинд // Вопросы языкознания. – 1970. – № 4. – С. 11–19. 17. Cary E. La traduction dans la monde moderne / E. Cary. – Genève : Librarie de l'Université, 1956. – 196 p. 18. Catford J.C. A linguistic theory of translation / J.C. Catford. – London : Oxford University Press, 1969. – 103 p. 19. Kade O. Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung / O. Kade. – Leipzig : Enzyklopädie, 1968. – 33 S. (Beiheft zur Zeitschrift „Fremdsprachen") 20. Mounin G. Les problèmes théoriques de la traduction / G. Mounin. – Paris : éd. Gallimard, Bibliothèque des Idées, 1963. – 296 p. 21. Nida E.The theory and practice of translation / Eugene A. Nida, Charles R. Taber. – Leiden : E.J. Brill, 1969. – 218 p. 22. Vinay J.-P. Stylistique compare du français et de l'anglais. Méthode de traduction / J.-P. Vinay, J. Darbelnet. – Paris : Edité par Didier, 1958. – 331 p.

REFERENCES

Amosova, N.N. (1958). Slovo i kontekst [Word and context]. *Uchenye zapiski LGU – Bulletin of Leningrad State University, 243*(42), 3–23 (in Russian).

Balli, Sh. (1955). *Obshhaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka [General linguistics and issues of French]*. Moscow: Izd-vo inostr. lit-ry Publ.

Barhudarov, L.S. (1962). Obshhelingvisticheskoe znachenie teorii perevoda [General linguistic importance of translation theory]. In: B.A. Larin (ed.) *Teorija i kritika perevoda [Theory and Critique of Translation]*. Leningrad: Izd-vo LGU Publ., pp. 150–174.

Barhudarov, L.S. (1969). Urovni jazykovoj ierarhii i perevod [Levels of language hierarchy and translation]. *Tetradi perevodchika – A Translator's Notes, 6*, 3–12 (in Russian).

Cary, E. (1956). *La traduction dans la monde moderne*. Genève: Librarie de l'Université.

Catford, J.C. (1969). *A linguistic theory of translation*. London: Oxford University Press.

Fedorov, A.V. (1968). *Osnovy obshhej teorii perevoda [Foundations of the general translation theory]*. Moscow: Vysshaja shkola Publ.

Fedorov, A.V. (1970). O sootnoshenii otdel'nogo i celogo v processe perevoda kak tvorchestva [On relation of specific and whole in the translation process as creation]. *Voprosy jazykoznanija – Topics in the Study of Language, 6*, 34–35 (in Russian).

Gachechiladze, G.R (1961). *Problema realisticheskogo perevoda. Avtoref. diss. dokt. filol. nauk [Problem of realistic translation. Dr. philol sci. diss. synopsis]*. Tbilisi. 28 p. (in Russian).

Gak, V.G. (1966). *Besedy o francuzskom slove [Talks about the French word]*. Moscow: Mezhdunarodnye otnoshenija Publ. (in Russian).

Gak, V.G. (1969). K probleme sootnoshenija mezhdu strukturoj vyskazyvanija i strukturoj situacii [On problems of relation between utterance structure and situation structure]. In: A.A. Leontev, T.V. Riabova (eds.). *Psikhologicheskie i psikholingvisticheskie problemy vladeniia i ovladeniia iazykom [Psychological and psycholinguistic issues of language command and acquisition]*. Moscow: Izd-vo MGU Publ., pp. 67–79.

Gak, V.G. (1969). O modeliakh iazykovogo sinteza [On models of language synthesis]. *Inostrannye jazyki v shkole – Foreign Languages at School, 4,* 15–22 (in Russian).

Jetkind, E.G. (1970). Hudozhestvennyj perevod: iskusstvo i nauka [Literary translation: arts and science]. *Voprosy jazykoznanija – Topics in the Study of Language, 4,* 11–19 (in Russian).

Kade, O. (1968). *Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung*. Leipzig: Enzyklopädie (Beiheft zur Zeitschrift „Fremdsprachen").

Kashkin, I.A. (1955). V bor'be za realisticheskij perevod [In the fight to translate realistically]. In: V. Rossel's (ed.) *Voprosy hudozhestvennogo perevoda [Literary translation issues]*. Moscow: Sovetskij pisatel' Publ., pp. 120–164.

Kundzich, A. (1968). Perevodcheskij bloknot [Translator's notebook]. In: K.I. Chukovskij (ed.). *Masterstvo perevoda 1966 [Art of Translation 1966]*. Moscow: Sovetskij pisatel' Publ., pp. 199–238.

Kuz'min, Ju.G. (1968). K voprosu o predmete i metode teorii perevoda [On the question about the subject and method of translation theory]. In: E.I.Nortman (ed.). *Voprosy teorii i praktiki nauchno-tehnicheskogo perevoda [Theoretical and practical issues of translation in science and technology]*. Leningrad: Nauka Publ., pp. 9–18).

Mounin, G. **(**1963). *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: éd. Gallimard, Bibliothèque des Idées.

Nida, E.A. & Taber, Ch.R. (1969). *The theory and practice of translation*. Leiden: E.J. Brill.

Revzin, I.I., & Rozencvejg, V.Ju. (1964). *Osnovy obshhego i mashinnogo perevoda [Foundations of general and machine translation]*. Moscow: Vysshaja shkola Publ.

Shvejcer, A.D. (1970). K probleme lingvisticheskogo izuchenija processa perevoda [On problem of linguistic studies of translation process]. *Voprosy jazykoznanija – Topics in the Study of Language, 4,* 30–42 (in Russian).

Vinay, J.-P. & Darbelnet, J. (1958). *Stylistique compare du français et de l'anglais. Méthode de traduction*. Paris: Edité par Didier.

УДК 811.111’255’373.612.2

ВІДТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ КОНВЕНЦІОНАЛЬНИХ МЕТАФОР ЕМОЦІЙ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

А.П. Мартинюк, докт. філол. наук (Харків)

Метою статті є встановлення особливостей українських перекладів англомовних конвенціональних метафор емоцій на основі інтеграції положень когнітивної лінгвістики, насамперед, теорії концептуальної метафори, та когнітивного перекладознавства, які дозволяють розглядати перекладацьку діяльність як когнітивний семіозис. Результати аналізу українських перекладів 500 конвенціональних метафор емоцій з англомовних художніх текстів свідчать, що у концептуалізації емоцій представниками англійської та української лінгвокультур переважають спільні метафоричні моделі. У обох лінгвокультурах найпоширенішою є метафора, втілена образ-схемою КОНТЕЙНЕР. Разом з тим, україномовні перекладачі переважно замінюють метафоричну модель ЕМОЦІЯ як КОНТЕЙНЕР, в якому перебуває ЛЮДИНА-ЕКСПЕРІЄНЦЕР ЕМОЦІЇ, на модель ЕМОЦІЯ як ВМІСТ ЛЮДИНИ-КОНТЕЙНЕРА: ЛЮДИНА уявляється КОНТЕЙНЕРОМ, сповненим ЕМОЦІЄЮ. Власне ЕМОЦІЯ як ВМІСТ КОНТЕЙНЕРА для ЛЮДИНИ-ЕКСПЕРІЄНЦЕРА концептуалізується як ВОДА, СВІТЛО, ПАПІР / ТКАНИНА, у той час як ЕМОЦІЯ як ВМІСТ ЛЮДИНИ-КОНТЕЙНЕРА концептуалізується як ВОДА, СВІТЛО, ВОГОНЬ, ІСТОТА, ПРЕДМЕТ, РОСЛИНА і ГРАВІРОВКА. Культурна специфіка концептуалізації емоцій проявляється також у заміні КОНТЕЙНЕРА активним началом: ЛЮДИНА / СТИХІЙНА СИЛА, яка СПРИЧИНЯЄ ВПЛИВ на ЕКСПЕРІЄНЦЕРА ЕМОЦІЇ. В англійській мові конвенціональні метафори, побудовані на образ-схемі КОНТЕЙНЕР, втілюються синтаксичними структурно-семантичними патернами (вільними словосполученнями), а в українській мові, окрім того, і морфологічними структурно-семантичними патернами (сполученнями префіксів з основами).

Ключові слова: конвенціональна метафора, концептуалізація, лінгвокультура, образ-схема, переклад.

Мартынюк А.П. Отображение английских конвенциональных метафор эмоций в украинских переводах. Цель статьи состоит в установлении особенностей украинских переводов англоязычных конвенциональных метафор эмоций на основе интеграции положений когнитивной лингвистики, прежде всего, теории концептуальной метафоры, и когнитивного переводоведения, позволяющих рассматривать переводческую деятельность как когнитивный семиозис. Результаты анализа украинских переводов 500 конвенциональных метафор эмоций из англоязычных художественных текстов свидетельствуют, что в концептуализации эмоций представителями английской и украинской лингвокультур преобладают общие метафорические модели. В обоих лингвокультурах наиболее распространена метафора, воплощенная образ-схемой КОНТЕЙНЕР. Вместе с тем украинские переводчики преимущественно заменяют модель ЭМОЦИЯ как КОНТЕЙНЕР, в котором находится ЧЕЛОВЕК-ЭКСПЕРИЕНЦЕР ЭМОЦИИ, на модель ЭМОЦИЯ как СОДЕРЖИМОЕ ЧЕЛОВЕКА-КОНТЕЙНЕРА: ЧЕЛОВЕК представляется КОНТЕЙНЕРОМ, наполненным ЭМОЦИЕЙ. Собственно ЭМОЦИЯ как СОДЕРЖИМОЕ КОНТЕЙНЕРА для ЧЕЛОВЕКА-ЭКСПЕРИЕНЦЕРА концептуализируется как ВОДА, СВЕТ, БУМАГА / ТКАНЬ, в то время как ЭМОЦИЯ как СОДЕРЖИМОЕ ЧЕЛОВЕКА-КОНТЕЙНЕРА концептуализируется как ВОДА, СВЕТ, ОГОНЬ, СУЩЕСТВО, ПРЕДМЕТ, РАСТЕНИЕ и ГРАВИРОВКА. Культурная специфика концептуализации эмоций проявляется также в замене КОНТЕЙНЕРА активным началом: ЧЕЛОВЕК / СТИХИЙНАЯ СИЛА, ОКАЗЫВАЮЩАЯ ВЛИЯНИЕ на ЭКСПЕРИЕНЦЕРА ЭМОЦИИ. В английском языке конвенциональные метафоры, построенные на образ-схеме КОНТЕЙНЕР, воплощаются синтаксическими структурно-семантическими паттернами (свободными словосочетаниями), а в украинском, кроме того, и морфологическими структурно-семантическими паттернами (сочетаниями префиксов с основами).

Ключевые слова: конвенциональная метафора, концептуализация, лингвокультура, образ-схема, перевод.

Martynyuk A. P. Rendering English conventional metaphors of emotion in Ukrainian translations. The primary objective of this paper is to compare the mappings of English conventional metaphors of emotion and their Ukrainian translations. Methodologically the study integrates cognitive linguistics postulates, specifically, those of conceptual metaphor theory, and cognitive translation perspectives that view translation activity as cognitive semiosis. The results of comparative analysis of the mappings of 500 conventional metaphors of emotion found in English fiction texts and their Ukrainian translations reveal that representatives of English and Ukrainian lingua-cultures share most of the metaphorical

© Мартинюк А.П., 2017

mappings. In both cultures metaphors built on CONTAINER image-schema are prevailing. At the same time Ukrainian translators tend to substitute EMOTIONS are EXTERIORS of CONTAINERS for EXPERIENCERS mappings with EMOTIONS are INTERIORS of CONTAINERS-EXPERIENCERS mappings: EXPERIENCER is seen as CONTAINER FILLED WITH EMOTION. INTERIORS of EMOTIONS-CONTAINERS are conceived as WATER, LIGHT, PAPER/CLOTH, while EMOTIONS-INTERIORS are conceptualised as WATER, LIGHT, FIRE, LIVING BEING, OBJECT, PLANT, or ENGRAVING. Another culturally specific trend involves substitution of CONTAINER with AGENT, specifically HUMAN BEING or UNCONTROLLABLE NATURAL FORCE influencing EXPERIENCER of EMOTION. In English CONTAINER conventional metaphors of EMOTION are verbalised by syntactic structural-semantic patterns (free word combinations) while in Ukrainian they are also rendered by morphological structural-semantic patterns (combinations of prefixes and stems of the words).

Key words: conceptualisation, conventional metaphor, image-schema, lingua-culture, translation.

1. Вступ

Наразі більшість теорій перекладу спираються на класичне уявлення про мову, започатковане ще Ф. де Соссюром: як семіотичний код, закорінений на конвенціональній співвіднесеності форми і значення [6]. На основі класичної методології процес перекладу мислиться як декодування, кодування і продукування мовлення при перемиканні з одного коду на інший. При цьому дослідники посилаються на так звані «фонові знання». Постулюється, що «фонові знання» впливають на мовленнєві процеси, проте не пояснюється, яким чином. І більше того, «фонові знання» уявляються як екстралінгвальний елемент. Імплікується, що мова і енциклопедичні знання є різносубстратними сутностями. Відповідно, аналіз перекладу здійснюється на рівні мовних / мовленнєвих структур.

Зв'язок між знаннями / ментальними процесами і мовленням знаходить пояснення в рамках когнітивної науки. Когнітивісти висловлюють ідею, що мова є продуктом мережі (network) взаємопов'язаних когнітивних властивостей людини: як загальних *біологічних* властивостей, таких як перцепція, сенсомоторика, орієнтація у просторі, здатність до логічного мислення, так і *соціокогнітивних*, таких як здатність спільно фокусувати увагу на об'єкті, ідентифікувати аналогію між сутностями, розпізнавати інтенції, імітувати інтенціональні дії тощо [20].

Розгляд перекладу з опорою на теоретико-методологічну платформу когнітивної лінгвістики дозволяє встановити й описати когнітивне підґрунтя комунікативно успішної перекладацької діяльності [1, с. 2]. Сказане зумовлює актуальність статті, що визначається її когнітивним ракурсом, який є співзвучним пріоритетним антропоцентричним тенденціям сучасного перекладознавства, орієнтованого на вивчення перекладацької діяльності як одного із виявів творчої діяльності людини.

Метою цього дослідження є встановлення особливостей українських перекладів англомовних конвенціональних метафор емоцій.

Завдання статті включають: 1) обґрунтування поняття конвенціональної метафори; 2) пояснення механізму утворення конвенціональних метафор на основі поняття мапування; 3) порівняльно-перекладознавчий аналіз відтворення англійських конвенціональних метафор в українських перекладах із застосуванням інструментарію теорії концептуальної метафори.

Об'єктом аналізу є лінгвальні вияви англомовних конвенціональних метафор емоцій та їх українські переклади, а предметом – патерни відтворення, заміни або втрати англомовних метафоричних моделей в українських перекладах.

Матеріалом дослідження є 500 прикладів англомовних конвенціональних метафор емоцій, які було вибрано із 10 англомовних літературних джерел різноманітних жанрів (Сюзанна Коллінз «Голодні ігри», Дж. Р.Р. Толкієн «Володар перснів: Хранителі Персня», Стефані Маєр «Сутінки», Ден Браун «Інферно»,Чак Палагнюк «Бійцівський клуб», Кендіс Бушнелл «Щоденник Кері», Дж. К. Роулінг «Гаррі Поттер і Орден Фенікса», Вероніка Рот «Дивергент/Нескорена», Стівен Кінг «Під куполом», Джордж Р. Р. Мартін «Гра престолів. Пісня льоду й полум'я») та їх українські переклади.

Теоретико-методологічною базою дослідження є інтеграція положень когнітивної лінгвістики, насамперед, теорії концептуальної метафори (Дж. Лакофф [14; 18], Дж. Лакофф, М. Джонсон [16; 17], З. Ковечеш [12; 13]) та харківської школи ког-

нітивного перекладознавства ([О.В. Ребрій [5], А.П. Мартинюк [2–4], Л.А. Богуславська [1]), які дозволяють розглядати перекладацьку діяльність як когнітивний семіозис, тобто контекстуально прив'язаний когнітивний процес наповнення форми мовного знака змістом у процесі інтерпретації з урахуванням лінгвального контексту і з опорою на енциклопедичні знання, пов'язані з ними емоційні переживання, а також оцінки цих знань, сформовані в культурі тексту-оригіналу й культурі тексту-перекладу.

Методи аналізу включають *порівняльно-перекладознавчий* аналіз, який застосовується для зіставлення конвенціональних метафор у текстах оригіналів і перекладів, а також *інструментарій теорії концептуальної метафори*, який використовується для встановлення концептуальних метафоричних моделей в оригіналах і перекладах.

2. Перекладацькі патерни відтворення концептуальних метафоричних моделей

З точки зору когнітивної лінгвістики переклад, як і будь який процес *інтерпретації і продукування мовлення*, пояснюється в термінах ***концептуалізації***, тобто контекстуально прив'язаного когнітивного процесу, в якому мовні одиниці слугують тригерами, що запускають когнітивні операції із залученням широкого енциклопедичного знання [7; 10; 15; 21].

Концептуалізація базується на когнітивній операції ***мапування***. У рамках *нейрологічних досліджень* мапування розуміють як перекодування інформації з одиниць одного виду людського досвіду в інші: наприклад, перекодування перцептивних відчуттів і емоційних реакцій в ментальні образи («мапування тіла у мозку» за А. Дамазіо [8]). У системі понять *когнітивної лінгвістики* мапування тлумачать як осмислення одних концептуальних структур, як правило, абстрактних і нечітко структурованих, в термінах інших, як правило, більш чітко структурованих і закорінених безпосередньо в тілесному досвіді [14, с. 210; 17, с. 71].

Як пояснює Р. Ленекер, у процесі концептуалізації задіяні такі концептуальні структури, як базові домени і образ-схеми, хоча в більшості випадків зв'язок між ними опосередкований проміжними структурами – абстрактним доменами [19, с. 149–150].

Домен розуміється як концептуальна структура різного ступеню складності, яка забезпечує фонову інформацію, на основі якої можна зрозуміти значення мовного виразу, актуалізоване в дискурсі; іншими словами, домени служать контекстом (фоном) для виділення (профілювання) *концептів* [там само, с. 147]. З іншого боку, концепти можуть служити доменами для інших концептів і, водночас, підтримуватися як одним доменом, так і кількома доменами [там само, с. 152].

Р. Ленекер розмежовує *базові домени* (basic domains) і *абстрактні домени* (abstract domains). Це розмежування відбиває принцип втіленості концептуальних структур. Базові домени (ПРОСТІР (візуальна система; рух і позиція; сенсори шкіри, м'язів і кінцівок; вестибулярний апарат, розташований у слуховому каналі – опікується рухом і балансом), КОЛІР (візуальна система), ЗВУК / ВИСОТА ТОНУ (слухова система), ТЕМПЕРАТУРА (тактильна система), ТИСК (сенсори тиску шкіри, м'язів і кінцівок), БІЛЬ (відчуття пошкодження тканини нервами під шкірою), ЗАПАХ (ольфакторна система), ЧАС (відчуття часу), ЕМОЦІЯ (афективна система)) закорінені безпосередньо в тілесному досвіді людини й не можуть бути поясненими в термінах інших доменів. Вони організують примітивне репрезентаційне поле, необхідне для появи будь-якого концепту; формують об'єм концептуального потенціалу, який по-різному використовується конкретними концептами [там само, с. 149].

Через безпосередній зв'язок з тілесним досвідом людини базові домени демонструють подібність до *образ-схем* тобто абстрактних рекурентних моделей сенсорно-перцептивних процесів і моторних програм, що використовуються для структурування більш складних концептуальних структур [11, с. 250]. Список образ-схем, встановлених у роботах представників когнітивної лінгвістики, сформований у відповідності зі сферою сенсорно-перцептивного та моторного досвіду, на якому вони ґрунтуються, включає: ПРОСТІР (НИЗ-ВЕРХ / ПЕРЕД-ЗАД / ЛІВЕ-ПРАВЕ / БЛИЗЬКЕ-ДАЛЕКЕ / ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЯ / КОНТАКТ / ПРЯМЕ / ВЕРТИКАЛЬНЕ), УМІЩЕННЯ (КОНТЕЙНЕР / ВСЕРЕДИНІ-ЗЗОВНІ / ПОВНЕ-ПУСТЕ / ВМІСТ), РУХ (КІНЕТИЧНА

ЕНЕРГІЯ / ДЖЕРЕЛО-ШЛЯХ-МЕТА), БАЛАНС, СИЛА (ПРИМУШЕННЯ / УТРИМУВАННЯ / СИЛА ПРОТИДІЇ / ВІДХИЛЕННЯ / УСУНЕННЯ ОБМЕЖЕННЯ / УМОЖЛИВЛЕННЯ / ТЯЖІННЯ / ОПІР), ОДИНИЧНІСТЬ / ЧИСЛЕННІСТЬ (ЗЛИТТЯ / СКУПЧЕННЯ / РОЗЩЕПЛЕННЯ / ІТЕРАЦІЯ / ЧАСТИНА-ЦІЛЕ / ЗЧИСЛЮВАНІСТЬ-НЕЗЧИСЛЮВАНІСТЬ / З'ЄДНАННЯ), ІДЕНТИЧНІСТЬ (ВІДПОВІДНІСТЬ / БАГАТОРАЗОВЕ ЕКСПОНУВАННЯ), ЕКЗИСТЕНЦІЯ (УСУНЕННЯ / ОБМЕЖЕНИЙ ПРОСТІР / ЦИКЛ / ОБ'ЄКТ / ПРОЦЕС) [9, с. 190].

Базові домени і образ-схеми розмежовують за такими критеріями: 1) образ-схеми є більш комплексними структурами у тому смислі, що їх розуміння спирається на базові домени. Так, образ-схема КОНТЕЙНЕР базується на домені ПРОСТІР, а також на образ-схемі МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ; 2) образ-схеми абстрагуються з рекурентних патернів досвіду й відтак можуть слугувати базою для розуміння більшої кількості концептів. Так, образ-схема МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ слугує фоном для інтерпретації безкінечної кількості концептів, що відсилають до живих та неживих матеріальних об'єктів, а базовий домен ТЕМПЕРАТУРА залучається до матриць доменів обмеженої кількості концептів типу ГАРЯЧЕ / ХОЛОДНЕ; 3) усі образ-схеми є образними (imagistic) за своєю природою, вони походять зі сенсорного досвіду і тому мають образний зміст (image content). У той же час, не всі базові домени поділяють цю властивість з образ-схемами. Деякі базові домени, як наприклад ПРОСТІР або ТЕМПЕРАТУРА, як і образ-схеми, базуються на сенсорному досвіді. Інші базові домени, як наприклад ЧАС, спираються на суб'єктивний (інтроспективний) досвід й відтак не є інгерентно образними. У той же час, базові домени, що походять з інтроспективного досвіду, можуть бути структурованими за допомогою образ-схем [9]. Відомо, наприклад, що ЕМОЦІЇ структуруються в термінах КОНТЕЙНЕРІВ (див. [12]).

Центральним видом мапування є *метафоричне мапування*. У найбільш загальному вигляді суть метафоричного мапування пояснюють як проектування певних складників концептуальної структури, яка залучається для метафоричного уподібнення (концепту / домену джерела – source concept / domain) на складники концептуальної структури, яка ідентифікується за допомогою цього уподібнення (цільовий концепт / домен (target concept / domain) [13, с. 6; 16, с. 245]. Будь-яку концептуальну метафору, в кінцевому підсумку, можна звести до образ-схеми.

Концептуальні метафори втілюються конвенціональними одиницями мовлення (переважно, вільними словосполученнями). Такі конвенціональні одиниці, як правило, не усвідомлюються як метафори пересічними носіями мови, оскільки вони не мають яскраво вираженої образності і, до того ж, доволі часто використовуються у повсякденній комунікації й є звичними, що наближає їх до кліше.

Конвенціональні метафори укорінені у свідомості представників лінгвокультури й відбивають не лише їх індивідуальний перцептивний досвід, а й специфіку лінгвокультури. Вони можуть бути культурно специфічними, бо йдуть від того безпосереднього досвіду взаємодії із навколишнім середовищем який є природним саме для представників тієї чи іншої культури.

Аналіз емпіричного матеріалу дозволяє виділити п'ять найпоширеніших доменів джерела, які лежать в основі англомовних конвенціональних метафор емоцій: КОНТЕЙНЕР, ІСТОТА / ЛЮДИНА, ПРЕДМЕТ, РОСЛИНА, СТИХІЯ.

Метафори, закорінені на образ-схемі КОНТЕЙНЕР (80,7%), мають два різновиди: ЕМОЦІЯ Є КОНТЕЙНЕР для ЛЮДИНИ-ЕКПЕРІЄНЦЕРА ЕМОЦІЇ (*The prep team screams **in admiration** / I stared after him **in shock** / I narrow my eyes **in suspicion** / I spent the last two weeks **in an emotional panic** / Mary Gordon Howard sighed several times **in annoyance** / The guy regards me **in amusement*** – 37,7%) і ЛЮДИНА-ЕКСПЕРІЄНЦЕР ЕМОЦІЇ або ЧАСТИНА ТІЛА ЛЮДИНИ-ЕКСПЕРІЄНЦЕРА ЕМОЦІЇ є КОНТЕЙНЕР для ЕМОЦІЇ (*He was **full of disgust** / Gale was **full of pure rage** / But **my heart was filled with grief and pity** / **His eyes, filled with anger and disgust**, were fixed on the creature / **Her voice was full of sadness** / She sat there with **her soul empty of any hope*** – 62,3%).

У процесі проектування домену джерела ЕМОЦІЯ-КОНТЕЙНЕР на цільовий домен виокремлюється такий складник домену джерела, як ВМІСТ

КОНТЕЙНЕРА, який специфікується як ВОДА (*Well, it seems to me you're just* ***bathing in your grief***), СВІТЛО (*And then he cried* ***in a flash of excitement***); ПАПІР / ТКАНИНА (*I look back at my house and feel* ***enveloped in guilt*** */ So I stay all alone,* ***wrapped up in my own disappointment***);

ЕМОЦІЯ-ВМІСТ ЛЮДИНИ-КОНТЕЙНЕРА специфікується як ВОДА, переважно у неспокійному стані (*He was* ***full of horrible hot, bubbling guilt*** */ You don't want* ***to bottle up your anger*** *like that, Harry,* ***let it all out / Rage boiled inside him Anger bubbles in my chest***, and ***bursts from my mouth***); СВІТЛО (*I feel* ***a flicker of hope rising in me***); ВОГОНЬ (***The anger*** *that had just flared so unexpectedly still* ***blazed inside him***); ІСТОТА (*I feel* ***something hot and violent writhing inside me****, I want to hurt them*); ПРЕДМЕТ (*I* ***put the feeling of rejection into the farthest drawer of my heart***); РОСЛИНА (***Love secretly blossomed*** *deep inside her*); ГРАВІРОВКА (The ***feeling*** *of being so madly in love is still* ***etched in my soul***).

Домен джерела ІСТОТА / ЛЮДИНА (*I'm trying* ***to catch love but it always manages to run away*** *from me*) активується у 6,9% прикладів; домен ПРЕДМЕТ (*Is he* ***offering me love or throwing it back*** *in my face?*) – у 5,2% ; домен РОСЛИНА (*I see your* ***love is sprouting*** *nicely, isn't it?*) – у 4,7%; домен СТИХІЯ – 2,5% (***His anger*** *with Professor McGonagall had quite* ***evaporated***).

Порівняльно-перекладознавчий аналіз із застосуванням інструментарію когнітивної метафори виявив три перекладацьких патерни:1) збереження метафоричної моделі; 2) заміна метафоричної моделі; 3) втрата метафоричної моделі.

У аналізованих українських перекладах спостерігаємо 100% збереження метафоричної моделі при відтворенні метафор ЕМОЦІЯ є ІСТОТА / ЛЮДИНА (*I'm trying to* ***catch love*** *but it always* ***manages to run away*** *from me. – Я намагаюся* ***впіймати кохання****, однак воно увесь час* ***втікає від мене***); ЕМОЦІЯ є ПРЕДМЕТ (*Is he offering me* ***love*** *or* ***throwing it back in my face****? – Він пропонує мені* ***кохання*** чи ***кидає мені його в обличчя***?); ЕМОЦІЯ є РОСЛИНА (*I see your* ***love is sprouting*** *nicely, isn't it? – Я так бачу, що твоє* ***кохання пускає непогані паростки****, чи не так?*); ЕМОЦІЯ є СТИХІЯ (***His anger*** *with Professor McGonagall had quite* ***evaporated****. – **Його гнів** на професора Макгонагалл вже **випарувався***).

Що стосується метафори ЕМОЦІЯ є КОНТЕЙНЕР для ЛЮДИНИ (ЕКПЕРІЄНЦЕРА ЕМОЦІЇ), збереження метафоричної моделі має місце у 21,5% (*This sounds kind of arrogant but I'm certainly not going to tell him how I spent the last two weeks* ***in an emotional panic****. – Це звучатиме зухвало, однак я аж ніяк не збираюся розказувати йому про те, що останні два тижні я провела* ***у справжній емоційній паніці***; *Well, it seems to me you're just* ***bathing in your grief****. – Що ж, здається, що ти просто* ***купаєшся у власному горі***).

Заміна метафоричної моделі спостерігається у 16,6%. Метафорична модель ЕМОЦІЯ є КОНТЕЙНЕР для ЛЮДИНИ (ЕКПЕРІЄНЦЕРА ЕМОЦІЇ) замінюється на моделі: 1) ЛЮДИНА (ЕКСПЕРІЄНЦЕР ЕМОЦІЇ) є КОНТЕЙНЕР для ЕМОЦІЇ: *"I can handle it," I say* ***in sympathy****. – «Я з усім розберуся», – сказала я,* ***сповнена співчуття****."*; 2) ЕМОЦІЯ є ЛЮДИНА, що ОХОПЛЮЄ/ОБІЙМАЄ ЕКСПЕРІЄНЦЕРА ЕМОЦІЇ:

I narrow my eyes ***in suspicion****. – Я мружуся,* ***охоплена підозрами****. So I stay all alone,* ***wrapped up in my own disappointment****. – Тож лишаюся сама,* ***в обіймах власного розчарування****.*

І, нарешті, втрата метафоричної моделі відбувається у 51,9%: *Jen P was right. You can* ***fall in love*** *with a guy you don't know. – Джен Пі мала рацію.* ***Закохатися*** *у незнайомця цілком можливо. Mary Gordon Howard sighed several times* ***in annoyance****. – Мері Гордон Говард кілька разів* ***роздратовано*** *зітхнула. And then he cried* ***in a flash of excitement****: "Angie? Are you home?" – І тут він* ***схвильовано*** *вигукнув: « Енджі? Ти вдома?»*

Переклади метафори ЛЮДИНА (ЕКСПЕРІЄНЦЕР ЕМОЦІЇ) є КОНТЕЙНЕР для ЕМОЦІЇ демонструють збереження метафоричної моделі у 87,9% випадків: *She was* ***full of undisguised happiness and relief****, and it lifted his heart. – Вона була* ***сповнена неприкритої радості та полегшення****, і це надавало йому сил;* ***Anger bubbles in my chest***, and ***bursts from my mouth****. –* ***В мені бушує гнів****, який раптом* ***виливається назовні у словах;*** *I feel* ***a flicker of hope rising in me****. –*

Я відчула, як ***проблиск надії сколихнулася в мені***; ***The anger*** *that had just flared so unexpectedly still* ***blazed inside him****. – Той* ***гнів****, який щойно так неочікувано спалахнув, все ще* ***палав всередині нього;*** *I feel* ***something hot and violent writhing inside me****, I want to hurt them. – Я відчуваю, що* ***якесь гаряче та жорстоке почуття звивається у мені****, і я хочу скривдити їх усіх; That's why she* ***put trust onto the dustiest shelf in her heart*** *and* ***locked it up.*** *– Ось чому вона* ***сховала свою довіру на запилюжену поличку свого серця*** *та* ***замкнула його на ключ;*** *She carefully* ***planted seeds of hesitation in his mind****. – Вона день у день* ***сіяла сумнів у його душі;*** *The* ***feeling of being so madly in love*** *is still* ***etched in my soul****. – Те* ***відчуття шаленої закоханості все ще викарбуване у моїй душі****.*

Заміна цієї метафоричної моделі має місце у 3,4% прикладів. Замість метафоричної моделі ЛЮДИНА (ЕКСПЕРІЄНЦЕР ЕМОЦІЇ) є КОНТЕЙНЕР для ЕМОЦІЇ активуються моделі: 1) ЕМОЦІЯ є ЛЮДИНА, що ОБІЙМАЄ / ОХОПЛЮЄ ЕКСПЕРІЄНЦЕРА ЕМОЦІЇ: ***A blind rage filled her****, a rage at all the world. –* ***Її охопила сліпа лють****, лють на увесь світ*; 2) ЕМОЦІЯ є СТИХІЯ, що НАХЛИНАЄ НА ЕКСПЕРІЄНЦЕРА ЕМОЦІЇ: ***A terror*** *as overwhelming as anything Sansa Stark had ever felt* ***filled her*** *suddenly. –* ***Непереборний страх*** *раптом* ***нахлинув на*** *Сансу Старк.*

Втрата метафоричної моделі ЛЮДИНА (ЕКСПЕРІЄНЦЕР ЕМОЦІЇ) є КОНТЕЙНЕР для ЕМОЦІЇ має місце у 8,7% випадків: *It gave the smoke a spicy scent, a pleasant enough smell, yet Dany* ***was filled with fear****. – Це надавало диму пряного та доволі приємного аромату, одначе* ***Дейнеріс було страшно****.*

Очевидно, що втрата метафоричної моделі, заснованої на образ-схемі КОНТЕЙНЕР, пояснюється природою української мови, де різноманітні емоційні стани виражаються не лише за допомогою сполучень іменників із прийменниками, як в англійській, а й за допомогою дієслів і прислівників із деривaційними префіксами. Етимологічний аналіз цих префіксів імплікує зв'язок їх значень із семантикою образ-схеми КОНТЕЙНЕР.

Так «Етимологічний словник української мови» вказує, що префікс *за-* (як у дієслові ***за****кохатися*) походить від праслов'янського префікса *za-* із значенням «по той бік» [22]; префікс *роз-* (***роз****драто-вано*) – від праслов'янського префікса *orz-* (*ord-z-*) із значенням «розділяти», спорідненого із хетським префіксом *arha-* «назовні, геть» [23]; префікс *з-/с-* (***с****хвильовано*) фонетично збігається із прийменником *з/с* для введення назв предметів, на поверхні яких або усередині яких знаходиться початковий пункт руху або дії [22]. У слові типу ***страшно*** теж можна виділити префікс *с-/-з*, якщо пристати на думку, що *страх* походить від праслов'янського trepeть [23].

Відтак, згідно результатів етимологічного аналізу, усі проаналізовані префікси семантично пов'язані з образ-схемою КОНТЕЙНЕР. Інша справа, що цей зв'язок має етимологічну природу і не є очевидним для носіїв української мови. У проаналізованих випадках має місце прихована, глибинна метафоричність, закорінена в етимологічних зв'язках деривaційних компонентів основ лексичних одиниць української мови, а не в конвенціональних сполученнях різних частин мови, як це відбувається в англійській мові.

В англійській мові метафори КОНТЕЙНЕРА (у найбільш загальному вигляді) втілюються такими ***синтактичними структурними патернами***:1) ЕМОЦІЯ є КОНТЕЙНЕР для ЛЮДИНИ-ЕКПЕРІЄНЦЕРА ЕМОЦІЇ – Підмет: Експерієнцер Емоції (N/Pr) + Дієслівний Присудок (V) + Обставина Стану: Емоція (in + N-назва емоції); 2) ЛЮДИНА-ЕКСПЕРІЄНЦЕР ЕМОЦІЇ або ЧАСТИНА ТІЛА ЛЮДИНИ-ЕКСПЕРІЄНЦЕРА ЕМОЦІЇ є КОНТЕЙНЕР для ЕМОЦІЇ: а) Підмет: Експерієнцер Емоції (N/Pr) + Іменний Присудок (V to be + Adj + of/with + N-назва емоції); б) Підмет: Емоція (N-назва емоції) + Дієслівний Присудок (V) + Обставина Місця: Експерієнцер Емоції / Частина Тіла Експерієнцера Емоції (in + N/Pr).

В українській мові до синтаксичних додаються ***морфологічні структурні патерни*** типу Префікс (зі значенням, що активує складники образ-схеми КОНТЕЙРЕР: з-/роз-/с-/з-) + Основа Дієслова / Прислівника.

3. Висновки

Аналіз українських перекладів англомовних конвенціональних метафор емоцій засвідчує той факт, що у концептуалізації емоцій представниками

української лінгвокультури переважають універсальні концептуальні моделі конвенціональних метафор. Найпоширенішою є метафора, втілена образ-схемою КОНТЕЙНЕР. Проте україномовні суб'єкти переважно концептуалізують ЕМОЦІЇ не як КОНТЕЙНЕР, в якому перебуває ЛЮДИНА, а як ВМІСТ ЛЮДИНИ-КОНТЕЙНЕРА: ЛЮДИНА уявляється КОНТЕЙНЕРОМ, сповненим ЕМОЦІЄЮ. Культурно специфічні концептуалізації емоцій проявляються також у заміні КОНТЕЙНЕРА активним началом: ЛЮДИНА / СТИХІЙНА СИЛА, яка СПРИЧИНЯЄ ВПЛИВ НА ЕКСПЕРІЄНЦЕРА ЕМОЦІЙ. В англійській мові конвенціональні метафори, побудовані на образ-схемі КОНТЕЙНЕР, втілюються синтаксичними структурно-сематичними патернами (вільними словосполученнями), а в українській мові, окрім того, і морфологічними структурно-сематичними патернами (сполученнями префіксів з основами).

Перспективи дослідження пов'язані із застосуванням описаних методик перекладознавчого аналізу на більш репрезентативному матеріалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуславська Л.А. Відтворення мовної гри Л. Керролла в англо-українських перекладах: когнітивний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / Л.А. Богулавська. – Херсон, 2017. – 20 с. 2. Мартинюк А.П. Інтегративне підґрунтя перекладацької діяльності / А.П. Мартинюк // Вісник Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка. – Житомир, 2009. – Вип. 48. – С. 128–132. 3. Мартинюк А.П. Інтегративна теорія мови як методологічне підґрунтя перекладацької діяльності / А.П. Мартинюк // Науковий вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер. : Лінгвістика. – Херсон, 2009. – Вип. 10. – С. 373–376. 4. Мартинюк А.П. Перекладацька діяльність з позицій інтегративної теорії мови / А.П. Мартинюк // Переклад у наукових дослідженнях представників харківської школи : кол. монографія / [за ред. Л.М. Черноватого, О.А. Кальниченка, О.В. Ребрія]. – Вінниця : Нова книга, 2013. – С. 107–114. 5. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О.В. Ребрій. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 376 с. 6. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр ; [пер. с фр. под ред. А.А. Холодовича]. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с. 7. Croft W. Cognitive Linguistics / W. Croft, F. Cruse. – New York : Cambridge University Press, 2004. – 356 p. 8. Damasio A. Descartes' error: Emotion, reason, and the human brain / A. Damasio. – N.Y. : Avon Books, 1994. – 313 p. 9. Evans V. Cognitive linguistics. An introduction / V. Evans, M. Green. – Edinburgh : Edinburgh Univ. Press, 2006. – 846 p. 10. Fauconnier G. Conceptual projection and middle spaces / G. Fauconnier. – San Diego : University of California, Department of Cognitive Science Technical Report 9401, 1994. – Access : http://www.blending.stanford.edu. 11. Johnson M. The Body in the mind (the bodily basis of meaning, imagination, and reason) / M. Johnson. – Chicago, L. : The Un-ty of Chicago Press, 1987. – 233 p. 12. Kövečses Z. Metaphor and emotion. Language, culture, and body in human feeling / Z. Kövečses. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 2000. – 223 p. 13. Kövečses Z. Metaphor: A Practical Introduction in Cognitive Linguistics / Z. Kövečses. – Oxford and New York : OUP, 2002. – 304 p. 14. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought / [ed. A. Ortony]. – Cambridge : CUP, 1993. – P. 202–251. 15. Lakoff G. Foreword to Gilles Fauconnier *Mental Spaces* / G. Lakoff, E. Sweetser // Mental Spaces. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – P. ix–xIvi. 16. Lakoff G. Metaphors We Live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : Chicago Univ. Press, 1980. – 242 p. 17. Lakoff G. Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – N.Y. : Basic Books, 1999. – 602 p. 18. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind / G. Lakoff. – Chicago : Univ. of Chicago Press, 1987. – 614 p. 19. Langacker R.W. Foundations of cognitive grammar / R.W. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – Vol. 1. Theoretical prerequisites. – 516 p. 20. Tomasello M. Constructing a language: a usage-based theory of language acquisition / M. Tomasello. – Cambridge, MA : Harvard Univ. Press, 2003. – 388 p. 21. Turner M. Reading minds: the study of English in the age of cognitive science / M. Turner. – Princeton, NJ : Princeton Univ. Press, 1991. – 318 p.

СЛОВНИКИ Й ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

22. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / [АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 2: Д – Копці / Укл.: Н.С. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с. 23. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / [Редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 5: Р – Т / Уклад.: Р.В. Болдирєв та ін. – 704 с.

REFERENCES

Bohuslavs'ka, L.A. (2017). *Vidtvorennya movnoyi hry L. Kerrolla v anhlo-ukrayins'kykh perekladakh: kohnityvnyy aspekt. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Rendering L. Carroll's word play in English-Ukrainian translation: cognitive aspect. Kand. Philol. sci. diss. synopsis]*. Kherson (in Ukrainian).

Croft, W., and Cruse, F. (2004). *Cognitive Linguistics*. New York: Cambridge University Press.

Damasio, A. (1994). *Descartes' error: Emotion, reason, and the human brain*. New York: Avon Books.

Evans, V., and Green, M. (2006). *Cognitive linguistics. An introduction*. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.

Fauconnier, G. (1994). *Conceptual projection and middle spaces* (Technical Report 9401). Available at: http://www.blending.stanford.edu.

Johnson, M. (1987). *The Body in the mind (the bodily basis of meaning, imagination, and reason)*. Chicago, L.: The Un-ty of Chicago Press.

Kövečses, Z. (2000). *Metaphor and emotion. Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Kövečses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction in Cognitive Linguistics*. Oxford and New York: OUP.

Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago : Univ. of Chicago Press.

Lakoff, G. (1993). The Contemporary Theory of Metaphor. In: A. Ortnoy (Ed.). *Metaphor and Thought*. Cambridge: CUP, pp. 202–251.

Lakoff, G., and Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live by*. Chicago: Chicago Univ. Press.

Lakoff, G., and Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.

Lakoff, G., and Sweetser, E. (1994). Foreword In: G. Fauconnier *Mental Spaces*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. ix-xvi.

Langacker, R.W. (1987). *Foundations of cognitive grammar*. Stanford : Stanford University Press.

Martynyuk, A.P. (2009). Intehratyvna teoriya movy yak metodolohichne pidgruntya perekladats'koyi diyal'nosti [Integrative Methodological Âasis of Translation]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Ser. : Linhvistyka – Scientific Journal of Kherson State University. Ser. : Linguistics, 10*, 373–376 (in Ukrainian).

Martynyuk, A.P. (2009). Intehratyvne pidgruntya perekladats'koyi diyal'nosti [Integrative Âasis of Translation]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Zhytomyr Ivan Franko State University Journal, 48,* 128–132 (in Ukrainian).

Martynyuk, A.P. (2013). Perekladats'ka diyal'nist' z pozytsiy intehratyvnoyi teoriyi movy [Translation through the framework of the integration theory of language]. In: L.M. Chernovaty, O.A. Kal'nychenko, O.V. Rebriy (eds.) *Pereklad u naukovykh doslidzhennyakh predstavnykiv kharkivs'koyi shkoly: kol. monohrafiya [Translation in scientific research of representatives of Kharkiv school: collective monograph*]. Vinnytsya: Nova knyha Publ, pp. 107–114.

Rebriy, O.V. (2012). *Suchasni kontseptsiyi tvorchosti u perekladi [Modern concepts of creative activity in translation]*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina Publ.

Sossjur, F. de. (1977). *Trudy po jazykoznaniju [Works in linguistics]*. Moscow: Progress Publ.

Tomasello, M. (2003). *Constructing a language: a usage-based theory of language acquisition*. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press.

Turner, M. (1991). *Reading minds: the study of English in the age of cognitive science*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press.

УДК 81’255.4 [811.112 + 811.161.2]

ЕМОТИВНА ЛЕКСИКА ІСТОРІЙ КАТІ ПЕТРОВСЬКОЇ «VIELLEICHT ESTER» В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Н.В. Романова, докт. філол. наук (Херсон)

У статті розглянуто особливості українського перекладу німецькомовної емотивної лексики – носія людських емоцій. Визначено, що культурні відмінності німецької і української мов зумовлюють використання при трансляції емотивної лексики з німецької мови на українську мову двох різновидів прийомів: теоретично можливих і прийомів, що виходять за межі теоретично можливих. Теоретично можливі прийоми охоплюють регулярні (словникові) відповідники й нерегулярні (контекстуальні та поняттєві заміни), прийоми, що виходять за межі теоретично можливих, зводяться до нівелювання емотивного контексту або емотивного значення лексеми в лінгвістичному контексті, ігнорування графічного виділення емотивної лексики, а також поєднання граматичних (зміна порядку частин речення) і лексичних (додавання соматизмів) трансформацій, антонімічного перекладу з додаванням модальних дієслів або лексико-семантичних замін.

Ключові слова: емотивна лексика, емоції, переклад, прийом.

Романова Н.В. Эмотивная лексика историй Кати Петровской «Vielleicht Ester» в украинском переводе. В статье рассмотрены особенности украинского перевода немецкоязычной эмотивной лексики – носителя человеческих эмоций. Определено, что культурные отличия немецкого и украинского языков делают необходимым использование при трансляции эмотивной лексики с немецкого языка на украинский язык двух разновидностей приёмов: теоретически возможных и приёмов, что выходят за рамки теоретически возможных. Теоретически возможные приёмы охватывают регулярные (словарные) соответствия и нерегулярные (контекстуальные и понятийные замены), приёмы, что выходят за рамки теоретически возможных, аппелируют к нивелированию эмотивного контекста или эмотивного значения лексемы в лингвистическом контексте, игнорированию графического выделения эмотивной лексики, а также к объединению грамматических (изменение порядка частей предложения) и лексических (добавление соматизмов) трансформаций, антонимического перевода с добавлением модальных глаголов или лексико-семантических замен.

Ключевые слова: перевод, приём, эмотивная лексика, эмоции.

Romanova N.V. Emotive lexical items in the novel «Vielleicht Ester» by Katya Petrovskaya in Ukrainian translation. The article discusses the Ukrainian translation features of the German emotive lexical items – the carrier of human emotions. It was determined that some cultural differences of the German and Ukrainian languages lead to the use of two kinds of techniques while transferring emotive lexical items from German into Ukrainian: theoretically possible ones and techniques, going beyond the theoretically possible. Theoretically possible techniques cover regular (dictionary) equivalents and irregular (contextual and semantic changes) variants; techniques, that go beyond the theoretically possible, are reduced to leveling the emotional context or emotional value of a lexical item in the linguistic context, ignoring the graphic emphasis on emotive lexical items, and also the combination of grammar (changing the order of sentence parts) and lexical (adding somatisms) transformation, antonymous translation with adding modal verbs or lexical-semantic replacements.

Key words: emotive lexical items, emotions, translation, technique.

© Романова Н.В., 2017

1. Вступ

Емотивна лексика перебуває у колі наукових інтересів відносно недавно, оскільки уявлення дослідників про емоції є неоднозначними. Зокрема, філософи XVII–XIX століть розуміли емоції як термін на позначення внутрішніх переживань душі, станів думаючого тіла, станів страждання, специфічних чуттєвих станів – пристрастей і афектів, утілення духу, пристрастей і страждань у діяльності людини, яка енергійно прагне до свого предмета [2, с. 24–32]. Психологи запозичили термін «емоції» у філософів і розглядають феномен як психічні стани й процеси, а також властивості людини [8, с. 52], «загальний стан тіла і психіки» [1, с. 59], «психічне відображення у формі пристрасного переживання життєвого змісту явищ та ситуацій» [2, с. 241]. У лінгвістів емоції постають у вигляді системи дій: 1) висувати; відсувати, віддаляти; 2) зривати, скопувати; 3) зворушити до глибин [5, с. 222], (аксіологічних) процесів: переживання «людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя; душевне переживання, почуття людини, почування, пристрасті, пасії, переживання» [6, с. 645], психологічного терміна [11, с. 222], абстрактної предметності «Gefühlsregung, Gemütsbewegung, Erregung» [14, с. 297].

Ідея про диференціацію емотивної лексики бере свій початок у надрах психології. Виокремлюють три різновиди елементів: афективи, конотативи й експресиви. Афективи відображають емоції, не називаючи їх, конотативи містять у семантичній структурі емотивно-забарвлену сему або семему емотивно-суб'єктивної оцінки, експресиви емоційно підсилюють певну ознаку об'єкта, його образність, цінність [12, с. 25]. Широке вживання емотивної лексики в художніх творах, складність її перекладу через асиметрію культур, поодинокі публікації перекладознавчого характеру зумовлюють актуальність пропонованої студії.

Мета статті – окреслити прийоми перекладу емотивної лексики історій Каті Петровської «Vielleicht Ester» для україномовної аудиторії.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: 1) висвітлити соціально-літературний портрет Каті Петровської; 2) розкрити сутність емотивної лексики; 3) з'ясувати прийоми перекладу емотивної лексики з німецької мови на українську мову.

Об'єктом дослідження є німецькомовна емотивна лексика, предметом – прийоми її перекладу українською мовою.

Матеріалом розвідки обрано книгу «нової зірки на німецькому літературному небосхилі» українського походження Каті Петровської «Vielleicht Ester» [10, с. 217], перекладену Юрком Прохаськом у 2015 році як «Мабуть Естер» за підтримки Ґете-Інституту в Україні.

Застосовано низку лінгвістичних і власне перекладознавчих методів у тому числі контекстуальний аналіз для виокремлення емотивної лексики в художньому контексті, компонентний аналіз для визначення особливостей семантичної структури емотивної лексики, диференційний метод для відмежування емотивної лексики від інших прошарків слів, лінгвостилістичний аналіз для стилістичних характеристик досліджуваних одиниць, порівняльно-перекладознавчий аналіз для встановлення адекватності / еквівалентності відтворення емотивної лексики в цільовому тексті.

2. Емотивний лексикон Каті Петровської та його переклад

У будь-якому художньому тексті виділяються два мовленнєвих прошарки: авторське слово й слово персонажа [4, с. 133, 149]. Звідси виходить, що емотивна лексика поділяється на два стилістичні різновиди: об'єктивну (дібрану автором) і суб'єктивну (дібрану персонажем). Ясна річ: перекладач повинен ураховувати цю особливість і перекладати емотивну лексику кожної із мовленнєвих структур інакше [порівн.: 9, с. 19–39]. До прикладу, емотивна лексика в авторському мовленні відтворюється за допомогою регулярних відповідників:

Die polnische Tragödie ***schmerzte*** *ihn, als dürfe er das Eigene nur im* ***Schmerz*** *der anderen erkennen, in einer Art Übersetzung. Den* ***Gram*** *zu hegen, den er in sich trug, wäre ihm unanständig vorgekommen* [13, с. 93]. – Йому **боліла** польська трагедія, так ніби своє можна було розпізнати щойно в **болю** іншого, немов у перекладі. Плекати **смуток**, який він у собі носив, здавалось йому непорядним [7, с. 70], у персонажному мовленні емо-

тивна лексика транслюється нерегулярними відповідниками:

– Sie ist dreckig, voller Läuse, sagt Stern. Ich möchte keinen Typhus.

– Sie ist nicht dreckig, entgegnet der Vorarbeiter.

– ***Doch, und wie!***

– Sie wollen einfach nicht arbeiten.

– ***Doch, doch,*** *ich will arbeiten. Aber ich will keinen Typhus.*

– Alle tragen diese Schürzen. Niemand ist daran gestorben.

– Dreckig sind sie trotzdem.

– Wenn man arbeiten will, sind sie sauber genug.

– Und die Läuse, wollen die auch arbeiten?, fragt Stern, und der Vorarbeiter antwortet: Welche Läuse? Es gibt keine Läuse [13, с. 169].

– Фартух брудний, аж кишить вошами. Ще тифу мені бракувало.

– Ніякий він не брудний, – заперечує бригадир.

– **Ще й який!**

– Ви просто не хочете працювати.

– **Ні,** я хочу працювати. Але не хочу тифу.

– Всі носять ці фартухи. І ніхто ще від цього не вмер.

– Тим не менше, вони брудні.

– Достатньо чисті для того, хто хоче працювати.

– А воші, вони що, теж хочуть працювати? – питає Штерн, а бригадир відповідає: Які ще воші? Нема тут ніяких вошей [7, с. 128].

Коли автор відмовляється від явної присутності в творі, виклад передається іншій особі або вигаданому оповідачеві, як-от наприклад:

Es war eine entspannte, vegetative Gesellschaft ***ohne Scham****, ich* ***hatte*** *ein bisschen* ***Angst*** *vor ihnen. Ich kannte ihre Gesetze nicht, ich wollte eine von ihnen sein, um mich auch in die Sonnenrichtung drehen zu können. Ohne zu* ***blinzeln****, schauten sie uns an, wir sahen viel zu städtisch aus, Anti-Datscha und fremd* [13, с. 236]. – То було невимушене, вегетативне товариство **без сорому**, я їх трішечки **боялася**. Я не знала їхніх законів, хотіла бути однією з них, щоб так само обертатися за рухом сонця. Вони дивились на нас, **витріщивши очі**, ми були надто міські, анти-дачники й чужинці [7, с. 177].

Тут емотивна лексика перекладається двома способами: регулярними відповідниками *ohne Scham, hatte Angst* та нерегулярними *blinzeln*. Формально маємо диференційований підхід до відтворення емотивної лексики. Однак традиції перекладу художньої літератури з німецької мови на українську загалом і емотивної лексики зокрема ще не зовсім склалися, тому нема потреби розмежовувати емотивну лексику на рівні мовленнєвих структур та вести пошуки вододілу між прийомами її перекладу, відповідно.

Виділяємо цілу гаму емоційних і психічних станів: страх *schrecklich, Angst, angst, Furcht, von Furcht ergriffen, von Angst geplagt*, захват *Begeisterung, begeistert sein*, огида *hässlich sein*, щастя *glücklich sein, Glück, der Glücklichste sein, Was für ein Glück!*, радість *fröhlich, lustig, Freude, von Herzen lachen, frohes Herz*, страждання *leiden, qualvoll*, невинуватість *unschuldig sein, nicht schuld sein*, скорбота *weinen, beweinen, Trauer*, здивування *Überraschung, Bewunderung, Wunder, erstaunt sein, überrascht sein*, переляк *erschrocken sein*, жах *Schreck(en), Gram, Grauen, das schrecken, vor Schreck*, сором *Scham*, ненависть *hassen*, провина *schuldig sein, schuld sein*, побоювання *Befürchtung*, сум *Sehnsucht*, піднесення *Jubel, triumphierend, jubelnd*, шок *schockiert*, дратування *genervt sein*, сором'язливість *scheu sein*, схвильованість *aufgeregt sein*, тваринний страх *Urangst*, смертельний страх *zu Tode geängstigt sein*, нещастя *unglücklich, Unglück*, відраза *Abscheu*, невдоволення *unzufrieden sein*, гнів *böse sein, zornig*, агресія *aggressiv sein*, горе *Kummer*, інтерес *Interessante*.

У наведених прикладах не простежуються назви емоції презирства, що пояснюється загальнокультурним розвитком оповідача (див. далі п.п. 2.1). Доведено, що презирство є холодною емоцією, перенасиченою почуттям цінності й значущості власного «Я» порівняно з «Я» іншої людини [2, с. 126].

2.1. Соціально-літературний портрет Каті Петровської

Катя Петровська (1970), як уже зазначалось, не автентична носійка німецької культури, а іммігрантка з України. Засвоїла німецьку мову в дорослому віці (*Mit Ende zwanzig* – під тридцять).

З 1999 року працює журналісткою на російськомовних радіостанціях «Дейче Велле» і «Радіо Лібеті», з 2011 року веде шпальту в тижневи-

ку «Франкфуртер Альгемейне Зоннтагсцейтунг» [13, с. 2].

Любить подорожувати, захоплюється історією та іноземними мовами, цікавиться західною та світовою культурами.

Успішно дебютувала з книгою «Vielleicht Ester» в Австрії (2013) та Італії (2015). Про що свідчать національні літературні премії письменниці: премія Інгеборґ Бахман та премія «Стрега Ейропео 2015». За словами українського перекладача Петра Рихла, в Каті Петровської не було конкурентів. Літературні достоїнства книги вбачають в естетичній якості тексту, новаторському характері жанру (документальний постмодерністський роман), поліфонії мов і діалектів (німецька мова, російська мова, англійська мова, французька мова, польська мова, латина, ідиш, західноукраїнський діалект), що взаємодіють і перегукуються, іронічних підтекстах, інтимній мозаїці доль далеких і близьких родичів, довірливому спілкуванні з читачем, спонуканні читача до співучасті в пошуках загублених витоків ідентичності авторки, звертанні до генетичної пам'яті радянського народу, символічно-елегійному забарвленні епілогу, свободі думки, об'єктивному історичному судженні [10, с. 217–224].

2.2. Особливості емотивної лексики

Емотивний словник емоційних станів, як видно з ілюстрацій п.п. 2.1, містить три повнозначні частини мови – прикметник, іменник і дієслово та одну неповнозначну – вигук. Переважає іменник, тобто внутрішній світ Каті Петровської є предметним. В організації предметів (понять) тексту є своєрідна логіка: Спочатку номінативи репрезентують негативний емоційний стан (страх), далі позитивний (подив, радість) з формами вияву (захват, щастя), потім форми вияву негативних емоційних станів (скорбота), за якими йде повтор позитивного (подив) і негативних (сором, відраза, горе) емоційних станів або форми їх вияву (жах, побоювання, сум, тваринний страх), завершує ієрархію позитивний емоційний стан (інтерес).

Зафіксовано й емоційні переживання а) негативні *leiden, schrecken, fürchten, befürchten, weinen, hassen, Angst haben, quälen, angst haben, unaufhörlich weinen*, б) позитивні *verwundern, vor Freude weinen, erstaunen, sich freuen, sich wundern, sich interessieren, lachen, lächeln, vor Glück weinen, keine Angst haben, jubeln, staunen*, в) нейтральні *sich beunruhigen*; об'єкти (носії емоційного стану) *Elend, Unglück, Unglücklichste, Wunder, Ironie, Interessante, Quälende, witz, etwas Alarmierendes, Interesse, Erstaunlichste*; суб'єкти (носії емоційного стану) *Elende, Schuldigen* (мн.); характеристика предметів *hässlich, glücklich, unglücklich, fröhlich, lustig, nie fröhlich, scheust, elend, freudig, lächelnd, jubelnd, überraschend*; емотивно-оцінне ставлення до мовця *Ach du Elende!*, до предмету мовлення *Doch, doch, stückchen, Kein Wunder*; зміну емоційного стану *nervös werden, in Trauer verfallen*; назви емоцій *Schuld, Angst, angst, Trauer*; настрій *Lächeln, gute Laune*.

2.3. Способи відтворення німецькомовної емотивної лексики українською мовою

Історії Каті Петровської українською мовою переклав, як уже зазначалось, Юрко Прохасько. У його перекладі емотивна лексика відтворена різними способами:

1) еквівалентами

Man denke sofort an Bomben, sagte er, an Artillerie, an diesen ***schrecklichen****, unbegreiflichen Krieg, und warum gerade Berlin so grüßen solle, diese schöne, friedliche, zerbombte Stadt […]* [13, с. 8]. – Перше, що спадає на думку – це бомби, сказав він, артилерія, ця **страшна**, незбагнена війна; і чому так має вітати саме Берлін, це ж гарне, мирне, розбомблене місто […] [7, с. 7–8];

Ich war ***vor Überraschung*** *verlegen beim Anblick dieses Mogendovids, der sorgfältig in Dunkelblau auf weißem Grund gemalt war, mit einer bunten Taube in der Mitte* [13, с. 76]. – Я стетеріла **від несподіванки** на сам вид цього моґендовіда, старанно виведеного темно-синім на білому тлі, з барвистим голубом посередині [7, с. 58];

2) конверсивною заміною

а) неузгоджене означення – підмет

Rosa, damals war sechsunddreißig Jahre alt, hörte zwei Jahre lang nichts von ihrem Mann, sie war überzeugt davon, dass alle ***im Leiden*** *vereint waren, und so stellte sie keine persönlichen Ansprüche an das Leben* [13, с. 72]. – Роза, їй тоді було тридцять шість, два роки нічого не чула про свого чоловіка, вона була переконана, що всіх об'єднало **страждання**, отож не висувала особистих претензій до життя [7, с. 56];

б) обставина способу дії – відмінковий додаток (знахідний відмінок)

*Ich bekannte mich zum sowjetischen Imperium, im Bewusstsein seiner Errungenschaften, doch im Gleichschritt mit dem **Leid**, das wir anderen zugefügt hatten* [13, с. 92]. – Я признавалася до Радянської імперії, свідома її досягнень, та водночас і **страждань**, яких ми завдали іншим [7, с. 70];

3) нейтралізацією графемних засобів

*[…], und heute höre ich in diesen Worten o du **fröhliche**, o du selige, wir bestimmten uns nicht mehr durch die lebenden und die toten Verwandten und ihre Orte, sondern durch unsere Sprachen* [13, с. 78]. – […], а я чула в цих словах: «**о радісна**, о благодатна», ми визначали себе вже не через живих і мертвих родичів та їх місця, а через наші мови [7, с. 60] (тут і далі шрифтові виділення – курсив – підкреслено нами. – Н. Р.); графічне виділення словосполучення чи речення (див. приклад далі) за допомогою шрифту не лише привертає увагу читача, але й підказує йому основну ідею думки, тобто максимально забезпечує комунікативний акт, розставляє логічні акценти мікротексту чи контексту [3, с. 111–112]; зауважимо, що виділені сполучення *o du fröhliche, o du selige* несуть крім основної інформації ще й додаткову: по-перше, вказується на емоційний стан мовця та його ставлення до російської мови як мови інтернаціональної, що поєднує радянський народ, як мови культурної, успадкованої цим народом, як мови поетичної, що містить у собі філософію серця поета, його мудрість та духовність, по-друге, характеризуються відносини, що склалися між євреями й росіянами на теренах Радянського Союзу, по-третє, підкреслюється перманентність мовного зв'язку між поколіннями в часі й просторі, по-четверте, акцентується почуття ностальгії за «рідним оточенням», утраченим через кохання до німця і імміграцію до Німеччини;

4) стилістично забарвленими елементами

*Stern **lächelt*** [13, с. 166]. – Штерн **шкіриться** [7, с. 125];

*In der Mitte ein unsicherer Mensch mit schwarzem, funkelndem Blick, der stockend spricht und der von allen, die darüber schreiben, als **lächerlich** und labil beschrieben wird, sein Gesichtsausdruck wechselt zwischen dumpfem Brüten und schiefem, einfältigem **Lächeln*** [13, с. 166]. – Посередині невпевнений чоловік з чорним, полум'яним поглядом, який говорить затинаючись, і всім, хто про це пише, здається **сміховинним** і лабільним, вираз його обличчя міниться між похмурою замисленістю і кривим, простацьким **вишкіром** [7, с. 126];

5) лексико-граматичними замінами

а) іменник – дієслово

*Sie haben Glück, sagte Anna, dass Ihre Familie nicht direkt aus Warschau stammt. **Glück?*** [13, с. 106]. – Вам пощастило, сказала Анна, що Ваша родина була не з самої Варшави. **Пощастило?** [7, с. 81];

б) іменник – вказівний займенник

*Hätte Semjon seinen Verwandten freigesprochen, wäre er als Angehöriger eines mutmaßlichen Familienkomplotts für schuldig erklärt worden, hätte er ihn verurteilt, hätte man sagen können, Semjon selbst sei so tief in **Schuld** verstrickt, dass er seinen Verwandten geopfert habe, um damit die eigene Schuld zu tilgen* [13, с. 145]. – Якби Семен виправдав свояка, його б звинуватили в участі у родинній змові, якби засудив – могли б сказати, Семен сам так глибоко замішаний у **цьому**, що ладен пожертвувати родичем, аби тільки загладити власну провину [7, с. 110];

в) прикметник – іменник

*Wassiljew hingegen hatte seine harte Rolle aufgegeben und bekannte sich **schuldig**, auch Stern bekannte sich **schuldig**, denn er hatte geschossen, wenn auch nicht im Sinne der Anklage* [13, с. 171]. – Васільєв, натомість, скинув свою роль непохитного й визнав свою **провину**, Штерн теж визнав свою **провину**, бо він стріляв, хай навіть не так, як стверджує звинувачення [7, с. 130];

г) прикметник – дієслово

*Hätte Semjon seinen Verwandten freigesprochen, wäre er als Angehöriger eines mutmaßlichen Familienkomplotts für **schuldig** erklärt worden, hätte er ihn verurteilt, hätte man sagen können, Semjon selbst sei so tief in Schuld verstrickt, dass er seinen Verwandten geopfert habe, um damit die eigene Schuld zu tilgen* [13, с. 145]. – Якби Семен виправдав свояка, його б **звинуватили** в участі у родинній змові, якби засудив – могли б сказати, Семен сам так глибоко замішаний у цьому, що ладен

пожертвувати родичем, аби тільки загладити власну провину [7, с. 110];

г) дієприкметник I, II – дієслово

Siegreich spazierte sie im Männerumkleideraum auf dem langen Tisch herum wie auf einem Podium, mit Handtüchern um Brust und Hüften, bis sie plötzlich eins fallen lässt und man ihren angeklebten Penis sieht, ich ***schokiert****, sie* ***triumphierend*** [13, с. 115–116]. – Звитяжно походжала вона в чоловічій роздягальні по довгому столу, як по подіуму, з обгорнутими довкола грудей і стегон рушниками, аж поки раптом не скинула один, і всі побачили її приклеєний пеніс, я **шокована**, вона **тріумфує** [7, с. 87];

6) лексико-семантичними замінами

а) емотивне значення – оцінне значення *Niemand behielt damals ein solches Kind in der Familie, vielleicht war es sogar verboten, aber niemand im Haus hätte sich erlaubt, darüber zu tratschen, aus* ***Scheu und Bewunderung*** [13, с. 42]. – Ніхто тоді не залишав таку дитину в сім'ї, можливо, це навіть було заборонено, але ніхто в будинку не дозволяв собі про це розводитися, з **боязні чи поваги** [7, с. 33];

б) уявне емотивне значення – реальне інтенсивне емотивне значення

Die Beine wurden immer krummer und die Füße flacher, so flach wie bei den Schwänen, sagte meine Mutter, als glaubte sie gleichzeitig an Darwins Evolution und Ovids Metamorphosen und als ***wäre*** *sie* ***alarmiert****, was nun aus mir werden wird* [13, с. 68]. – Ноги все криві шали, а стопи пласкі шали, ставали пласкі, як у лебедів, казала мама, мовби водночас вірила і в Дарвінову еволюцію, і в Овідієві метаморфози й при цьому **страшенно перейма-лася** тим, що з мене виросте [7, с. 53];

в) інтенсивне емотивне значення – емотивне значення

Aber vielleicht ist Wladimir auch ***an nichts schuld*** [13, с. 202]. – Втім, може Володимир і **невинен** [7, с. 152];

г) емотивне значення – інтенсивне емотивне значення

Es tut mir ***leid!*** [13, с. 265]. – Мені **дуже прикро**! [7, с. 199];

г) дія, спрямована на об'єкт (носія емоційного стану) – початок дії, спрямований на суб'єкт (носія емоційного стану)

Wir ***lächelten*** *unsicher* [13, с. 255]. – Ми невпевнено **заусміхалися** [7, с. 192];

7) граматичними замінами

а) форми числа

однина – множина

Adolf bestätigte meine ***Befürchtung****, dass ich keine Macht über die Vergangenheit habe, sie lebt, wie sie will, sie schafft es nur nicht zu sterben* [13, с. 133]. – Адольф підтвердив мої **побоювання**, що я не володію минулим, воно живе, як йому хочеться, ось тільки вмерти воно не може [7, с. 101];

б) форми часу

простий минулий час – теперішній час

Mira ***freute sich*** *wie ein Kind* [13, с. 120]. – Міра **тішиться**, як дитя [7, с. 91];

в) порядку частин речення + додавання лексем (соматизмів)

Ohne zu ***blinzeln****, schauten sie uns an, wir sahen viel zu städtisch aus, Anti-Datscha und fremd* [13, с. 236]. – Вони дивились на нас, **витріщивши очі**, ми були надто міські, антидачники й чужинці [7, с. 177–178];

8) описовим перефразуванням

Botschafter Herbert von Dirksen war vor allem über die ***Schuldzuweisungen*** *an Polen besorgt, die durch die sowjetische Presse flackerten und von deutschen kommunistischen Zeitungen übernommen wurden* [13, с. 154]. – Посол Герберт фон Дірксен занепокоєний передусім тим, що **провину намагаються звалити** на Польщу, бо такими інсинуаціями рясніє радянська преса, і їх підхопили й німецькі комуністичні газети [7, с. 116–117];

9) генералізацією

Mir reichte schon die Vorstellung, ins Archiv der Lubjanka gehen zu müssen, um von einer ***Urangst*** *überwältigt zu werden* [13, с. 149]. – Мені вистачало одного вже уявлення про те, що я заходжу в архів Лубянки, аби мене затопив **первинний страх** [7, с. 113];

10) опущенням частини речення, що містить конотативи

Wir waren glücklich, und alles in mir widersetzte sich dem Satz, den uns Lew Tolstoj vererbt hat, dass die glücklichen Familien sich ähnelten in ihrem Glück, und nur die unglücklichen einzigartig sind, ein Satz, der uns in die Falle lockte und den Hang zum ***Unglück*** *weckte, als wäre nur das Unglück*

der Rede wert, das Glück aber leer [13, с. 20]. – Ми були щасливі, й усе суперечило реченню, яке передав нам у спадок Лев Толстой, що всі щасливі сім'ї однакові у своєму щасті, й тільки нещасливі неповторні, речення, яке заманювало нас у пастку, так ніби лише **нещастя** варте уваги, а щастя порожнє [7, с. 17];

11)опущенням одного з конотативів парної сполуки

Sie hängen irgendwo, und manchmal gleiten sie ganz nah heran, und Du beschreibst sie theoretisch (ich kann nicht einmal das), aber Du kannst ***diesen Schrecken*** *und* ***das Grauen*** *ihrer Anwesenheit nicht wiedergeben, weil wiederzugeben bedeutet, es anzuerkennen und in sich einzulassen* [13, с. 174]. – Вони десь зависають, а іноді ковзають зовсім близько, і Ти описуєш їх риторично (я навіть цього не вмію), але не можеш передати **жаху** й їхньої присутності, бо відтворити означає визнати й впустити в себе [7, с. 131];

12) конкретизацією

Denn es ist unwichtig, wer man ist und ob man hier eigene Toten zu ***beklagen*** *hat – oder wünschte er sich, dass es unwichtig sei? – für ihn war es eine Frage des Anstands* [13, с. 184]. – Бо неважливо, хто ти й чи **сумуєш** за своїми небіжчиками – чи, може, він так собі бажав, аби то було неважливо? – для нього це було питання порядності [7, с. 140];

13) цілісним перетворенням емотивного висловлення

Sie war besorgt, alarmiert und kränklich, ***und ich wusste, dass sie schon immer besorgt, alarmiert und kränklich war,*** *nicht erst nach dem Krieg, sondern auch schon vorher* [13, с. 195]. – Вона була стурбована, стривожена й хворобливо образлива, і то не тільки після війни, а ще раніше [7, с. 148];

14) стилістичною нейтралізацією

Alle ***waren*** *von Lidas Satz* ***erschüttert****, es war ein Hauch von dort, und sie verstanden, dass Lida aufgab, aber gleichzeitig hatte sie eine Wahl getroffen, sie wollte gehen, so wie auch Anna eine Wahl getroffen hatte, als sie in Kiev blieb* [13, с. 198]. – Всі **були вражені** цим Лідиним реченням, то був подих звідти, й вони розуміли, що Ліда здалась, та водночас і зробила вибір, вона хотіла піти, так як і Анна зробила свій вибір, залишившись в Києві [7, с. 150];

15) антонімією + додаванням модальних дієслів

Ich ***staunte*** *über meine Arbeit, meine Zauberei* [13, с. 245]. – Я й сама **не могла надивуватися** своїй праці, своїм чарам [7, с. 184];

16) антонімією + лексико-семантичною заміною (емотивне значення – темпоральне значення)

Ich freute mich über seine lebende Erscheinung, die ***überraschende*** *mozartische Note* [13, с. 266]. – Мене тішить його жваве єство, **нежданo** моцартівська нота [7, с. 200];

17) стилістичною спеціалізацією

Eine alte Dame ***staunt*** *über mich und meine Gerätsschaften, über das Netzwerkgerät, das mir den Weg zeigen soll, über mein iPhone mit seinen von mir nie erlernten Funktionen, die Kopfhörer und die Kabel in verschiedenen Farben aus verschiedenen Epochen, die ich vergeblich miteinander zu verbinden versuche – dieses Konglomerat, dieser Krake, dieses Netz, das mich voranbringen soll, fesselt mich an Händen und Füßen* [13, с. 260]. – Якась старша пані **чудується** з моєї апаратури, з мого навігатора, який має вказувати мені дорогу, з мого айфону з його так і не опанованими мною функціями, з навушників і кабелів різного кольору й з різних епох, які я марно намагаюся з'єднати – цей конгломерат, цей спрут, це павутиння, яке повинне просунути мене вперед, спутує мене по руках і ногах [7, с. 196].

3. Висновки

Проведений аналіз дає змогу стверджувати той факт, що прийоми відтворення німецької емотивної лексики українською мовою релевантні теоретично можливим і прийомам, що виходять за межі теоретично можливих. З-поміж теоретично можливих прийомів перекладу виділяються регулярні (словникові) відповідники й нерегулярні (контекстуальні та поняттєві заміни). Прийоми, що виходять за межі теоретично можливих, зводяться до нівелювання емотивного контексту або емотивного значення лексеми в лінгвістичному контексті, ігнорування графічного виділення емотивної лексики, а також комбінування граматичних (зміна порядку частин речення) і лексичних (додавання соматизмів) трансформацій, антонімічного перекладу з додаванням модальних дієслів або лексико-семантичних замін.

Перспектива подальших наукових пошуків убачається у розширенні матеріалу та об'єктів дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бродовська В.Й. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові / Бродовська В.Й., Патрик І.П., Яблонко В.Я. – К. : Видавничий дім «Професіонал», 2005. – 224 с. 2. Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості : навч. посібник / Т.С. Кириленко. – К. : Либідь, 2007. – 256 с. 3. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / М. Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 416 с. 4. Кухаренко В.А. Интерпретация текста : учеб. пособие [для студ. пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.»] / В.А. Кухаренко. – 2-е изд. , перераб. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с. 5. Латинско-русский словарь / [сост. А.М. Малинин]. – М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1961. – 764 с. 6. Новий тлумачний словник української мови : У трьох томах / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : АКОНІТ, 2003. – Т. 1 : А–К. – 928 с. 7. Петровська К. Мабуть Естер: [Історії] / К. Петровська ; [пер. з нім. Ю. Прохаська]. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2015. – 228 с. 8. Психологічний словник / [за ред. В.І. Войтка]. – К. : Вища школа, 1982. – 216 с. 9. Радчук В. На жертовнику мистецтва / В. Радчук // «Хай слово мовлене інакше…» : Статті з теорії, критики та історії художнього перекладу / [упоряд. В. Коптілов]. – К. : Дніпро, 1982. – С. 19–40. 10. Рихло П. Нетлінне дерево роду / П. Рихло // К. Петровська Мабуть Естер ; [пер. з нім. Ю. Прохаська]. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2015. – С. 217–224. 11. Семотюк О.П. Сучасний словник іншомовних слів / О.П. Семотюк. – Х. : Ранок, 2008. – 688 с. 12. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский. – М. : ЛКИ, 2008. – 208 с. 13. Petrowskaja K. Vielleicht Ester : [Geschichten] / K. Petrowskaja. – Berlin : Suhrkamp, 2015. – 288 S. 14. WAHRIG. Wörterbuch der deutschen Sprache / [von R. Wahrig-Burfeind]. – München : dtv, 2012. – 1152 S.

REFERENCES

Brodovska, V.Y., Patrik, I.P., and Yablonko, V.Ya. (2005). *Tlumachny slovnyk psykhologichnykh terminiv v ukrainskiy movi [Explanatore dictionary of psychological terms in the Ukrainan]*. Kyiv: Professional Publ.

Krupa, M. (2005). *Lingvistchny analiz khudozhnego tekstu [Linguistic analysis of artistic text]*. Ternopil: Textbooks and manuals Publ.

Kukharenko, V.A. (1988). *Interpretatsiya teksta [Interpretation of text]*. Moscow: Enlightenment Publ.

Kyrylenko, T.S. (2007). *Psykhologiya: emotsiyna sfera osobystostie [Psychology: emotional sphere of person]*. Kyiv: Swan Publ.

Malinin, A.M. (ed). (1961). *Latinsko-russkiy slovar [Latin-Russian dictionary]*. Moscow: State Publ. of Foreign and National Dictionaries.

Padchuk, V. (1982). Na zhertovnyku mystetstva [On the altar of the art]. In: V. Koptilov (ed.). *«Khai slovo movlene inakshe…» [Let the word other say…]*. Kyiv: Dnipro Publ., 19–40.

Petrovska, K. (2015). *Mabut Ester: [Istorii] [Probably Ester: [Stories]]*. Cherniwtsi: Books – XXI Publ.

Petrowskaja, K. (2015). *Vielleicht Ester: [Geschichten]*. Berlin: Suhrkamp Publ.

Rykhlo, P. (2015). Netlinne derevo rodu [The eternal tree of family]. In: K. Petrovska *Mabut Ester: [Istorii] [Probably Ester: [Stories]]*. Cherniwtsi: Books – XXI Publ., pp. 217–224.

Semotyuk, O.P. (2008). *Suchasny slovnyk inshomovnykh sliv [Modern foreign words dictionary]*. Kharkiv: Morning Publ.

Shakhovskiy, V.I. (2008). *Kategorizatsiya emotsiy v leksiko-semanticheskoy sisteme yazyka [Categorization of emotions in the lexical-semantically language system]*. Moscow: LKI Publ.

Wahrig-Burfeind, R. (ed.). (2012). *Wörterbuch der deutschen Sprache*. München: dtv.

Yaremenko, V., and Slipushko, O. (ed.). (2003). *Novy tlumachny slovnyk ukrainskoi movy [New explanatore dictionary of the Ukrainan*]. Kyiv: Akonit Publ.

УДК 811.111’255.4’373

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЕКЗОТИЗМІВ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

І.Є. Фролова, докт. філол. наук, Д.О. Набокова, Є.О. Овчаренко (Харків)

Дослідження присвячено аналізу перекладу слів-екзотизмів роману С. Рушді «Опівнічні діти» українською і російською мовами. Постколоніальна література визнана такою, що становить значний інтерес для перекладознавства. Загальні проблеми її аналізу стосуються метафоричного зв’язку між цією літературою та перекладом, а до конкретних належать проблеми її перекладу, включно із проблемою перекладу слів-екзотизмів. Слова-екзотизми – слова-реалії та варваризми властиві постколоніальній літературі, оскільки вони виконують важливу функцію культурного маркування авторського дискурсу. У перекладознавчому аспекті слова-екзотизми досліджуваного роману вивчено в перекладах цього роману українською та російською мовами. Результати дослідження засвідчили, що найчастіше перекладачі відтворюють функцію цих слів, використовуючи транскодовані узуальні чи оказіональні відповідники-варваризми, або створюючи такі транскодовані відповідники-неологізми. Менш типовим є використання еквівалентів/функціональних аналогів, поданих словами, що належать до питомої лексики чи асимільованих запозичень, що свідчить про невдачу перекладача у відтворенні культурно-дискурсивної функції екзотизмів.

Ключові слова: культурно-дискурсивна функція, переклад, постколоніальна література, слова-екзотизми.

Фролова И.Е., Набокова Д.А., Овчаренко Е.А. Особенности перевода экзотизмов постколониального литературного произведения. Исследование посвящено анализу перевода слов-экзотизмов романа С. Рушди «Полуночные дети» на украинский и русский языки. Постколониальная литература признана представляющей значительный интерес для переводоведения. Общие проблемы её анализа касаются метафорической связи этой литературы с переводом, а к конкретным относятся проблемы её перевода, к числу которых принадлежит проблема перевода слов-экзотизмов. Слова-экзотизмы – слова-реалии и варваризмы свойственны постколониальной литературе, поскольку они выполняют важную функцию культурного маркирования авторского дискурса. В переводческом аспекте слова-экзотизмы анализируемого романа изучены в переводах данного романа на украинский и русский языки. Результаты исследования свидетельствуют, что в большинстве случаев переводчики воссоздают функцию этих слов, используя узуальные или окказиональные транскодированные соответствия, представленные варваризмами, либо создавая такие транскодированные соответствия-неологизмы. Менее типичным является использование эквивалентов/функциональных аналогов, представленных словами, относящимися к исконной лексике или ассимилированным заимствованиям, что свидетельствует о неудаче переводчика в воссоздании культурно-дискурсивной функции экзотизмов.

Ключевые слова: культурно-дискурсивная функция, перевод, постколониальная литература, слова-экзотизмы.

Frolova I.Ye., Nabokova D.O., Ovcharenko Ye.O. The Specific Features of Translating Exotic Words in Post-Colonial Literary Work. This research focuses on the translation of exotic words from S. Rushdie’s famous novel “Midnight Children” into Ukrainian and Russian. Post-colonial literature is widely recognized to be of special interest for the theory of translation. The general issues of its analysis concern the metaphoric link between post-colonial literature and translation, while the concrete issues are presented by the problems of its translation, including the problem of rendering exotic words. Exotic words – words-realities and barbarisms – are proper to post-colonial literature as they perform the important function of marking the author’s discourse culturally. In the translation theory perspective the exotic words from the novel under study have been subjected to analysis in the translations of this novel into Ukrainian and Russian. The results of the research show that in most cases the translators reconstitute the function of these words rendering them by usual or occasional transcoded equivalents-barbarisms or creating transcoded equivalents-neologisms. A less typical use of equivalents / functional analogues – native words or assimilated borrowings – is indicative of the translator’s failure in rendering the cultural discoursive function of exotic words.

Key words: cultural discoursive function, exotic words, post-colonial literature, translation.

© Фролова І.Є., Набокова Д.О., Овчаренко Є.О., 2017

1. Вступ

Історичні події другої половини ХХ ст., а саме: розпад колоніальних імперій, дали поштовх виникненню нового типу літератури. Ця література отримала назву «постколоніальної» та стала об'єктом вивчення різних наукових дисциплін, у тому числі й перекладознавства.

Перекладознавчий погляд на постколоніальну літературу висвітлює подібність творів, що до неї належить, до «перекладу» [9; 15; 17–18; 20]. «Переклад» тут слід розуміти в метафоричному сенсі, оскільки постколоніальний літератор – представник колонізованої лінгвокультури – пише свій твір мовою колонізатора (однією з провідних мов світу), а отже, ніби перекладає сам себе, представляє результат своєї розумової активності, використовуючи мовний код, невластивий для цієї активності.

Пильна увага дослідників до постколоніальної літератури обумовлена не лише її своєрідністю, а й загальними тенденціями розвитку гуманітарної науки в сучасну добу: «культурним» поворотом та соціологізацію знання. Ці тенденції обумовлюють розгляд досліджуваних об'єктів у контексті культурно-соціальних чинників, через звернення до яких можна краще зрозуміти й пояснити природу цих об'єктів.

До об'єктів, що постійно привертають увагу перекладознавців, належать стратегії, способи й засоби перекладу різних груп лексичних одиниць. Зокрема, специфічними для творів постколоніальної літератури й вартими уваги в перекладознавчих студіях постають лексичні одиниці, котрі належать колонізованій мові та використовуються автором для того, щоб відтворити культурний фон описуваних подій. Відповідно, ці одиниці виконують не лише мовну/мовленнєву, але й дискурсивну функцію: вони є важливою складовою розумово-комунікативної взаємодії автора і читача, маркерами культурної природи дискурсу. Отже, під час перекладу твору постколоніальної літератури виникає потреба відтворення цієї функції, що може спричиняти певні труднощі. Проте, перекладачеві потрібно шукати шляхи їх подолання, оскільки культурна маркованість дискурсу має бути збережена.

Актуальність дослідження, таким чином, визначена з одного боку нагальною потребою аналізу постколоніальної літератури як нового й самобутнього художнього надбання, а з іншого боку – важливістю вивчення особливостей перекладу лексичних одиниць колонізованої культури як культурно-дискурсивних маркерів.

Об'єктом дослідження стали іншомовні лексичні одиниці англомовного постколоніального твору, а предметом – способи та засоби перекладу цих одиниць українською та російською мовами.

Метою роботи є з'ясування тих способів перекладу, які дозволяють перекладачеві відтворити культурно-дискурсивну функцію досліджених лексичних одиниць.

На виконання поставленої мети в дослідженні послідовно виконано такі завдання:

- розглянуто особливості постколоніальних творів та з'ясовано лінгвістичний статус наявних в них іншомовних лексичних одиниць;
- обрано твір постколоніальної літератури та його переклади;
- з оригіналу постколоніального твору дібрано іншомовні лексичні одиниці (разом із контекстами їхнього вжитку); з'ясовано значення цих одиниць; із текстів перекладів вилучено відповідні одиниці/висловлення;
- встановлено потенціал способів, використаних для перекладу досліджуваних одиниць; виявлено, які з них є змістово й функціонально адекватними / неадекватними.

Матеріалом дослідження був роман англомовного письменника індійського походження Салмана Рушді «Опівнічні діти» («Midnight's children»), зокрема 140 лексичних одиниць цього роману, а також переклади цього роману українською (Н. Трохим) та російською (А. Миролюбової) мовами, зокрема українські та російські відповідники досліджуваних лексичних одиниць тексту оригіналу.

2. Специфіка постколоніальної літератури та іншомовних лексичних одиниць у постколоніальних творах

Постколоніальною вважають літературу, що «виникла у своєму теперішньому вигляді з досвіду колонізації і стверджувалася через висунення на перший план напруженості в стосунках з імперською владою та наголошенні на своїй відмінності від припущень імперського центру» [8, с. 2].

Взаємодія між перекладом та постколоніальною літературою вбачається в тому, що постколоніаль-

ний твір за своєю сутністю збігається з перекладацьким актом [9; 19]. Поняття «твір як переклад» пов'язано з тим, що хоча постколоніальний твір відрізняється від перекладу, ці обидва види діяльності застосовують схожі стратегії для створення мовних та культурних образів. Виходячи з цього положення, постколоніальну літературу метафорично інтерпретують як форму перекладу, оскільки сам факт написання твору про досвід колишніх колонізованих спільнот постколоніальними письменниками мовою колонізатора є подібним до перекладу. С. Рушді, приміром, відносить постколоніальний твір до перекладної літератури, а колонізованого суб'єкта або мігранта він назвав «перекладеною людиною» [15, с. 17].

Постколоніальність порушила важливі питання щодо традиційних поглядів на перекладознавство, особливо що стосується природи оригіналу та його відношення до перекладеного тексту. Постколоніальні дослідження встановили паралелі між постколоніальними творами як такими, що протидіють гегемонії, та перекладом підрядних культур як протистоянням імперіалізму або відмовою від домінантних лінгвістичних та культурних практик. Феномен постколоніальної літератури виникає через переклад як результат белетризації або власне переклад постколоніальної літератури з однієї глобальної мови на іншу. Саме тому переклад як практика відіграє основну роль для написання та розповсюдження постколоніальної літератури, а також в боротьбі ізольованих культур за сприйняття та визнання в глобальному літературному просторі. Постколоніальну літературу можна розглядати як переклад, оскільки її відтворюють глобальними світовими мовами, щодо цього були інструментами пригнічення цієї ж постколоніальної культури. Таке метафоричне порівняння відкриває нові перспективи дослідження перекладів постколоніальних текстів [16, с. 405].

Подібність постколоніальної літератури та перекладу була підтверджена емпіричними дослідженнями, які охарактеризували постколоніальну белетризацію у термінах перекладацьких процесів та стратегій [9; 17–18; 20]. Логічним обґрунтуванням цих досліджень є взаємозв'язок усності та писемності [9], тобто передача усної колонізованою культури писемною мовою розглядається як подвійний процес переміщення.

Проблеми постколоніальної літератури досліджують відомі теоретики Б. Ешкрофт, Г. Гріффітс та Г. Тіффін, які у книзі «Імперія пише відповідь: теорія та практика в постколоніальних літературах» визначають використання колоніальних мов як головну ознаку постколоніальної літератури [8, с. 5], яка відіграє важливу роль, коли йдеться про «міжмовний переклад постколоніальної літератури» [9; 17–18].

Таким чином, у дослідженнях стверджується, що на увагу заслуговує і суто перекладацький аспект відтворення творів постколоніальної літератури. Зокрема, послуговуючись мовою колонізатора (глобальною світовою мовою), постколоніальний автор прагне передати специфіку колоніальної культури. Ця специфіка втілена в реаліях, відсутніх в свідомості носіїв глобальної мови, а відтак, не позначена в цій мові лексичними одиницями. З цієї причини, доволі типовим для постколоніальної літератури є вкраплення в текст твору мовних (лексичних) одиниць мови колонізованого народу. Хоча й незначні за кількістю, ці вкраплення є функціонально важливими, оскільки, створюючи певний культурний фон, вони надають читачеві, що володіє глобальною мовою, можливість долучитися до лінгвокультури колонізованого народу.

Наявність таких лексичних одиниць обумовлена тією обставиною, що представники різних культур мають різні фокуси, тобто дивляться на речі зі свого ракурсу. Ці відмінності визначають лексику, що використовують різні народи для спілкування на певну тему. Якщо культури є схожими, виникає менше труднощів під час перекладу, оскільки в обох мовах існують одиниці, що є певною мірою еквівалентними, якщо ж культури дуже відрізняються, перекладачеві дуже складно добирати лексичні еквіваленти [13, с. 95]. Слова-реалії відносяться до безеквівалентної лексики, тобто до слів, що не мають еквівалентів за межами мови, у якій вони використовуються [2]. Реалії відображають спосіб життя та мислення конкретної спільноти та не мають аналогів в інших культурах, адже вони позначають невідомі концепти [7, с. 15].

Відмінності між мовами спричиняють також виникнення семантичних лакун, тобто незаповнених місць в лексико-фразеологічній системі конкретної мови, хоча в цій мові можуть бути близькі

за значенням лексичні одиниці [6, с. 5]. Відмінність між реаліями та лакунами полягає в тому, що слова-реалії позначають поняття, пов'язані з національними особливостями вихідної культури, а семантичні лакуни позначають поняття, відсутні в мові перекладу через особливості мислення певної національності [4, с. 53].

На позначення національно-специфічної лексики в літературі зустрічаються різні терміни: екзотизми, локалізми, етнографізми, етнолексеми, варваризми. Незважаючи на те, що позначувані ними поняття є близькими й взаємопов'язаними, вони не є тотожними. Поняття екзотизму є найближчим до реалій, адже воно позначає предмети або явища життя іншого народу. Варваризмом є іншомовне слово або зворот, що зберігає ознаки іншої мови і сприймається як чужорідне. Локалізми та етнографізми відносяться до діалектної лексики та позначають життєві реалії субетнічної групи у складі більшого народу [1]. У нашому дослідженні ми користуємося терміном «екзотизми», вживаючи його в широкому значенні: як такий, що кореспондують з (1) словами-реаліями, (2) варваризмами.

3. Роман «Опівнічні діти» та його іншомовні лексичні елементи

У нашому дослідженні ми звернулися до твору одного з найбільш знаних авторів постколоніальної англійської літератури, англо-індійського письменника Салмана Рушді.

Салман Рушді є відомим британським письменником, критиком та публіцистом індійського походження. Йому належить одне з провідних місць серед англомовних письменників-постколоніалістів. Незважаючи на те, що С. Рушді прийняв британське підданство та постійно живе у Великій Британії, його батьківщиною є Індія. Його заможна мусульманська родина родом з Кашміру, а сам Салман Рушді народився та виріс у Бомбеї. У цьому місті змішані різноманітні мови різних країн, які поєднуються в індійській англійській мові. С. Рушді пише, що він виріс у місті, в якому відкритість та толерантність були нормою і в якому він знайшов свободу, яку завжди ставив вище за все. У 14 років С. Рушді залишив Індію та поїхав у Велику Британію навчатися в Кембриджі, де пізніше викладав історію. Після навчання він працював в рекламному агентстві, театрі, газетах та на телебаченні [15, с. 232].

Роман «Опівнічні діти», переклад якого ми аналізуємо, був написаний у 1981 році. Він вважається найкращим романом С. Рушді, який приніс йому всесвітню славу. У 1993 році книга отримала приз «Booker of Bookers» як найкращий роман серед усіх, що отримали Букеровську премію [14]. На момент написання роману С. Рушді опинився у чужій країні, а на його Батьківщині відбувався розподіл між Індією та Пакистаном.

Роман «Опівнічні діти» порушує питання індійської ідентичності, розповідає про зростання Індії, а також репрезентує в англійській мові численні мови, що існують на півострові Індостан [11]. Роман є алегорією на історію Індії до та після отримання незалежності від Великобританії, тобто з 1910 по 1976 роки. Головний герой Селім Сінай розповідає історію свого життя. Він, як і сотні інших дітей, народився опівночі 15 серпня 1947 року, у годину, коли Індія отримала незалежність. Свою особисту історію Селім розповідає своїй домогосподарці Падмі в усній формі. Оповідання у фольклорному стилі створює альтернативу письмовому історичному дискурсу. У романі багато автобіографічного: історія родини, дитинство головного героя, які у багатьох аспектах повторюють долю С. Рушді. Автор вписує себе в історію своєї країни, хоч і використовує при цьому фантастичні елементи. Історія «Опівнічних дітей» стала невід'ємною частиною самосвідомості автора.

Таким чином, С. Рушді наголошує на ролі окремої людини в історії. У романі він постійно проводить паралелі між біографією головного героя та історичними подіями, проектує історію родини у багатьох поколіннях на історію цілого народу. Персонажі твору говорять різними діалектами, відтворення яких є складним завданням як для автора, так і для перекладачів, адже за англійською мовою лежать мови хінді, урду, гуджараті, мараті. Перед С. Рушді постало завдання передати особливості мислення людей Індії засобами глобальної мови. Він зазначив у коментарях до роману, що його більше цікавив процес фільтрування, тобто не самі події, а спосіб їх зображення у тексті. За його словами, англійська мова потребує переробки, адже нормативними засобами неможливо реалізувати завдання, яке перед ним постало, а порушення канонів англійської мови означатиме са-

мозвільнення від колоніального гноблення [15]. С. Рушді змішує елементи різних мов, використовує неологізми та іншомовні слова. Він переносить в англійську мову індомовні елементи або модифікує їх відповідно до конкретного контексту, тобто створює власну мовну систему, яка виходить за рамки англійської мови та простого вкраплення індійських слів [10, с. 160]. Таке поєднання є характерною ознакою гібридності постколоніальної літератури. Зазначають, що в творі «Опівнічні діти» англійська мова є «магічним радіо», яке доносить смисл, оскільки фактично неможливо визначити якою мовою розмовляють герої [12, с. 571]. Індійські запозичення сприймаються органічно, адже вони з'являються у невимушених діалогах індійських мешканців та колонізаторів і відображають гібридність постколоніальної ситуації в країні.

Для проведення практичного аналізу було використано роман С. Рушді «Опівнічні діти», розміщений в мережі Internet, та два його переклади: україномовний переклад Наталії Трохим та російськомовний переклад А. Миролюбової.

Український переклад було створено у 2007 році українською поетесою та перекладачкою Наталією Георгіївною Трохим, яка є засновницею та керівником видавництва «Джезва». Вона перекладає прозу і поезію з англійської, польської, білоруської, російської, грузинської та литовської мов. У 2009 році за свій переклад роману Салмана Рушді «Опівнічні діти» Наталія Трохим отримала літературну премію імені Максима Рильського [3].

Що стосується перекладу російською мовою, його створила кандидат філологічних наук доцент кафедри історії зарубіжних літератур філологічного факультету Санкт-Петербурзького державного університету Анастасія Юріївна Миролюбова. Крім викладання, Анастасія Миролюбова займається книговидавництвом та перекладом поезії і художньої прози з іспанської, італійської, французької та англійської мов.

Ознайомившись з текстом роману, ми методом суцільної вибірки вилучили 143 одиниці, які належать до національно-специфічної лексики, тобто є езкотизмами. Для перевірки належності обраних одиниць саме до цього прошарку лексики кожну з них було перевірено за лексикографічними та довідковими джерелами.

З загальної кількості виокремлених одиниць частину (122 одиниці, 87,14%) було виявлено в тлумачних словниках [21; 22; 23; 25] із відповідними позначками, наприклад:

- *feringhee* – (in India and other parts of Asia) «a foreigner, especially one with white skin»;
- *goonda* – (Indian) «a hired thug or bully»;
- *channa* – (Indian) «chickpeas, especially when roasted and prepared as a snack».

Інша частина, а саме, 18 одиниць (12,86%) не зафіксовані у лексико-графічних джерелах, тож їхнє значення було з'ясовано за допомогою довідкового джерела [24], наприклад:

- *tola* – «also transliterated as tolah or tole, is a traditional South Asian unit of mass, now standardised as 180 troy grains or exactly 3/8 troy ounce»;
- *babaji* – «an Indian honorific that means «Father», usually with great respect»;
- *pie-dog* – «aboriginal landrace, or naturally selected dog, of the Indian sub-continent, often erroneously used to refer to all urban Indian street dogs».

Таким чином, ми засвідчили належність обраних одиниць до національно-специфічної лексики або слів-екзотизмів.

Використання електронної версії тексту оригіналу дозволило виокремити з нього усі фрагменти, де вжито ці одиниці. Після цього відповідні фрагменти було виокремлено з текстів перекладів. Потреба у виокремленні саме фрагментів тексту обумовлена, по-перше, необхідністю врахування контексту вжитку досліджуваної одиниці, по-друге (для текстів перекладів), потенційною можливістю відсутності досліджуваної одиниці в тексті перекладу.

Таким чином, зібраний матеріал уможливив проведення перекладацького аналізу.

4. Способи перекладу лексичних одиниць-екзотизмів постколоніального твору «Опівнічні діти» С. Рушді

Розглядаючи способи перекладу виокремлених лексичних одиниць, ми виходили з того, що «всі лексичні одиниці вихідної мови поділяються на ті, що вже мають відповідники в цільовій мові та ті, що ще не мають відповідників в цільовій мові, тобто є безеквівалентними» [5, с. 279]. Керуючись цією логікою, ми спочатку проаналізували переклад тих слів, які були перекладені за допомогою відпо-

відників, що містяться у двомовних словниках, а потім – тих одиниць, які були перекладені в інший спосіб.

З усіх одиниць аналізу (140) **перша частина** виявилась такими, що не належать до безеквівалентної лексики: ці одиниці мають відповідники у словниках (англо-російському та англо-українському або ж тільки в англо-російському). Це дозволило скористатися таким способом перекладу як **добір відповідника**.

Аналізуючи подані у цих словниках відповідники, які використали перекладачі, ми зафіксували такі типи відповідників:

- ***автохтонний відповідник***

До цієї групи ми віднесли словникові відповідники, що належать до шару питомої лексики або вже асимілювалися в мові перекладу та на сьогоднішній день не сприймаються як щось «чуже». Таких випадків зафіксовано загалом небагато (4 лексичні одиниці), адже більша частина обраних слів-екзотизмів є чужими та незнайомими для української та російської культур (культурномовно специфічні).

Наприклад, перекладач, щоб передати значення слова *hamal,* використовує український відповідник *слуга* (*hamal* – араб. носій, носильник (на Близькому Сході); служник в будинку (в Індії) [21])

«Until he agreed to employ a ***hamal*** *for the purpose». – «Аж поки він погодився доручити це* ***слузі***» [22].

В іншому фрагменті екзотизм *brinjal* перекладено російським відповідником *баклажан* (*brinjal* – (индийское) баклажан [21])

«Like a ***brinjal****, man». – «Как* ***баклажан*** *какой-нибудь»* [25].

- ***транскодований відповідник***

Під транскодованим відповідником ми розуміємо наявні в словнику лексичні одиниці, утворені шляхом транскодування, які є варваризмами й сприймаються носіями мови як «чужі», запозичені. Багато з них вживається оказіонально, оскільки позначають реалії іншої культури, зокрема такі як грошові одиниці, музичні інструменти, національні страви, предмети одягу тощо. Наприклад, на позначення індійської грошової одиниці *pice* перекладач використовує транскодований відповідник *пайс* (*pice* – іст. пайса [21]):

«Then with my few ***pice*** *I have taken a bus into the country». – «Тоді за кілька* ***пайсів*** *я поїхала автобусом за місто».*

В іншому прикладі на позначення індійської національної страви *chutney* використовується транскодований відповідник *чатни* (*chutney* – инд. культ. чатни (индийская кисло-сладкая фруктово-овощная приправа [21]):

«Rising from my pages comes the unmistakable whiff of ***chutney****». – «От исписанных мною страниц поднимается запах* ***чатни****, который ни с чем не спутаешь».*

У фрагменті, поданному далі, для передачі екзотизму *hartal* перекладач використовує транскодований відповідник *хартал,* що зафіксований у двомовному словнику із позначкою, що ця лексична одиниця відноситься до індійської культури (*hartal* – «инд. а) забастовка (с выдвижением экономических требований) б) приостановка работы (в знак траура) в) хартал (всеобщее прекращение работы в знак протеста против английской политики)» [21]):

«I do not understand this ***hartal*** *when nobody is dead». – «Не понимаю, при чем тут* ***хартал****: ведь никто не умер».*

Так само, у наступному прикладі український перекладач для перекладу екзотизму *dhoti* використовує транскодований відповідник *дхоті*, що міститься у словнику з відповідною позначкою (*dhoti* – «діал. дхоті, пов'язка на стегнах» [21]):

«The Boy Raleigh hung for many years, gazing rapturously at an old fisherman in what looked like a red ***dhoti****». – «Хлопчик Ралі захоплено спостерігає за старим рибалкою, одягненим у щось на зразок червоного* ***дхоті****».*

Транскодований відповідник використано для перекладу більшої частини слів-екзотизмів, як в україномовному так і в російськомовному перекладах.

Розглянемо способи перекладу **другої частини** досліджуваних одиниць, а саме тих, які слід зарахувати до безеквівалентної лексики, оскільки вони не мають відповідників у словниках.

Найбільш поширеним способом перекладу цих одиниць виявилося **транскодування**. У цьому випадку маємо не узуальний (наявний у перекладному словнику), а ***оказіональний відповідник***.

Слід зазначити, що відсутність цих слів у перекладних словниках, не означає, що вони не вживаються в мовленні, хай і оказіонально. Про це свідчить той факт, що відповідники цих слів можна відшукати, зокрема, у довідкових джерелах. Наприклад, у поданому далі фрагменті екзотизм *kabaddi* на позначення індійської гри має український оказіональний транскодований відповідник *кабадді* (цей відповідник наявний у довідковому джерелі: «*кабадді* – популярна командна гра в Азії» [24]):

«Children play hoop and ***kabaddi****». – «Діти бавляться з обручем, грають у* ***кабадді****».*

В іншому прикладі слово-екзотизм *maulvi* також відсутнє в двомовних словниках, однак його російський відповідник *маулави* міститься в енциклопедії *(«маулави* – в странах распространения ислама (гл. обр. в Индии, Афганистане и Пакистане) титул мусульм. богословов или вообще ученых людей, либо преподавателей («ученый муж»)» [24]):

«Thumb and forefinger closed around the ***maulvi's*** *ear». – «Большой и указательный пальцы сомкнулись на ухе* ***маулави****».*

Так само, іншомовний елемент *baba* відсутній у словнику, але у російській мові вже існує його транскодований відповідник *баба* («*баба* – на Востоке название духовного учителя, пожилого или мудрого мужчины. Также имеет значения «предок», «основатель рода», «старейшина» [24]):

«No, Aadam ***baba****». – «Нет, Адам-****баба****».*

За допомогою транскодованих відповідників перекладаються імена індійських національних діячів та міфологічних персонажів. Наприклад, імена *Rama* та *Sita* транскодуються в обох варіантах перекладу без додаткових пояснень та уточнень, адже детальна інформація про цих персонажів міститься в довідкових джерелах як російською, так і українською мовами (*Рама* – сьомий канонічний аватара Вішну; *Сіта* – дружина Рами, персонаж у поемі «Рамаяна», вважається втіленням богині краси Лакшмі [24]):

«If ***Rama*** *himself were alive, would we send him to prison for slaying the abductor of* ***Sita****?» – «Якби сам* ***Рама*** *жив у нашу добу, чи послали б ми його до в'язниці за убивство викрадача* ***Сіти****?» – «Если бы сам* ***Рама*** *воскрес, отправили бы его в тюрьму за убийство похитителя* ***Ситы****?»*

Проте не всі досліджувані одиниці цієї групи мають навіть оказіональні відповідники. У цьому випадку сам перекладач створює відповідник – ***авторський неологізм*** – шляхом транскодування.

Наприклад, перекладач транскодує екзотизм *channa* як *чана.* При цьому значення слова можна визначити за контекстом та за допомогою тлумачного словника *(channa* – indian, chickpeas, especially when roasted and prepared as a snack [25]):

«Hawkers move through the crowd selling ***channa*** *and sweetmeats». – «Вуличні торговці продираються крізь натовп, збуваючи на ходу* ***чана*** *і солодощі».*

Транскодування також використовується перекладачами для передавання експресивних елементів спілкування та конотативної лексики іншої культури. Наприклад, перекладач передає вигук *yaar* власним неологізмом *яяр* (*yaar* – (Indian, informal) a friendly form of addres [25]):

«God, we're stumped, ***yaar****, how'd you do it?» – «Боже мой, мы совсем сбиты с толку,* ***яяр****, как это у тебя получается?»*

У наступному прикладі, з метою зберігання достатньої експресії та національного колориту, перекладач приймає рішення транскодувати вихідну одиницю *goondas*, незважаючи на те, що позначуване нею поняття існує в нашій культурі (*goonda* – Indian, a hired thug or bully [25]):

«Who goes into gullies to fight with ***goondas****!» – «Він лазить по всяких нетрях і б'ється з* ***гундами****!»*

Окрім **транскодування**, у перекладі екзотизмів, відповідники яких відсутні в словниках, перекладачі також послуговуються таким способом перекладу як **контекстуальна заміна,** хоча це відбувається не дуже часто, тому що у цьому випадку у цільовому тексті перекладач використовує ***функціональний аналог*** (тобто одиницю питомої лексики або асимільоване запозичення).

Наприклад, індійську гру, позначену екзотизмом *kabaddi* в російському варіанті перекладено назвою іншої схожої гри *пятнашки*, що ймовірніше знайома читачеві перекладу (*kabaddi* – a sport of Indian origin played by teams of seven on a circular sand court. The players attempt to tag or capture opponents and

must hold their breath while running, repeating the word 'kabaddi' to show that they are doing so [25]):

«Children play hoop and ***kabaddi****». – «Дети гоняют обруч, играют в* ***пятнашки****».*

В іншому прикладі перекладач вживає українські функціональні аналоги на позначення індійських національних засобів перевезення пасажирів *tongas, ikkas* та *gharries*:

«It issued from the rumps of the horses between the shafts of the city's many ***tongas****,* ***ikkas*** *and* ***gharries****». – «І він походив не лише від корів, але і з кінських задів, затиснутих між осями численних міських* ***возів, карет, екіпажів****».*

У фрагменті поданому далі, у перекладі слово *танцовщица* можна розглядати як функціональний аналог лексичної одиниці *nautch girl (nautch* – (in South Asia) a traditional dance performed by professional dancing girls [25]). Крім того, перекладач використовує трансформацію додавання (додається уточнююче слово *главная*):

«The songs and dances were good and there was a beautiful ***nautch girl****». – «Песни и танцы были хороши,* ***главная танцовщица*** *– очень красивая».*

У наступному прикладі перекладач замінює слово-екзотизм *maulvi* на знайоме читачеві слово *вчитель*, хоча воно не є еквівалентним перекладом лексичної одиниці оригіналу, що позначає інше культурно-специфічне поняття (*maulvi* – an expert in Islamic law: used esp. as a term of respectful address among Muslims [25]):

«Thumb and forefinger closed around the ***maulvi's*** *ear». – «Великий і вказівний пальці зімкнулися на* ***вчителевому*** *вусі».*

5. Висновок

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що перелічені способи та засоби перекладу екзотизмів виявилися найбільш типовими, причому, як свідчать наведені приклади, лише використання транскодованого відповідника-варваризму (узуального чи оказіонального) та створення оказіонального відповідника-авторського неологізму дозволяє перекладачеві зберегти функцію культурно-дискурсивного маркування, тоді як під час використання автохтонного відповідника та застосування контекстуальної заміни це функціональне навантаження лексичних одиниць втрачається.

Перспективою дослідження є аналіз способів і засобів перекладу екзотизмів, які є менш вживаними, а також не лише слів-екзотизмів, але й утворень, до складу яких вони входять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайсбурд М.Л. Реалии как элемент страноведения / М.Л. Вайсбурд // Русский язык за рубежом. – 1972. – №3. – С. 98–100. 2. Верещагин Е.М. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : МГУ, 1983. – 269 с. 3. Зорівчак Р. Розкошуючи мовою перекладу: роман Салмана Рушді «Опівнічні діти» вийшов українською мовою // Літературна Україна. – 2009. – 28 трав. – С. 7. 4. Иванов В.О. Английская безэквивалентная лексика и ее перевод на русский язык / В.О. Иванов. – Л. : ЛГУ, 1995. – 95 с. 5. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В.І. Карабан. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 576 с. 6. Стернин И.А. Лексическая лакунарность и понятийная безэквивалентность / И.А. Стернин. – Воронеж : ВГУ, 1997. – 195 с. 7. Фененко Н.А. Язык реалий и реалии языка / Н.А. Фененко. – Воронеж : ВГУ, 2001. – 140 с. 8. Ashcroft B. The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures / B. Ashcroft, G. Griffiths, H. Tiffin. – London & New York : Routledge, 1989. 9. Bandia P.F. Translation as Reparation: Writing and Translation in Postcolonial Africa / P.F. Bandia. – Manchester : St. Jerome Publishing, 2008. 10. Barucha R. Rushdie's Whale / Rustom Barucha // Fletcher M.D. (ed.) Reading Rushdie: Perspectives on the fiction of Slaman Rushdie. – Amstredam : Rodopi, 1994. 11. Blaise C. A Novel of India's Coming of Age [Electronic resource] / C. Blaise // The New York Times. – April 19, 1981. – [Cited 2013, 15 March]. – Available from: http://www.intralinea.it/. 12. Gane G. Postcolonial Literature and the Magic Radio: The Language of Rushdie's Midnight's Children / Gillian Gane // Poetics Today, 2006. 13. Larson M.L. Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence / M.L. Larson. – Lanham and New York : University Press of America, Inc, 1984. 14. Mohit K. Ray. The Atlantic Companion to Literature in English / K. Ray Mohit. – Atlantic Publishers & Distributors, 2007 – P. 453–454. 15. Rushdie S. Imaginary Homelands: Essays and Criticisms / S. Rushdie. – London : Granta, 1991. 16. Spivak G. The Politics of Translation / G. Chakravorty Spivak // The Translation Studies Reader / [Ed. by

L. Venuti]. – London and New York : Routledge, 2000. 17. Tymoczko M. Post-Colonial Writing and Literary Translation / M. Tymoczko // Post-Colonial Translation: Theory and Practice. Ed. by S. Bassnett and H. Trivedi. – London and New York : Routledge, 1999. 18. Tymoczko M. Translation in a Postcolonial Context. Early Irish Literature in English Translation / M. Tymoczko. – Manchester : St. Jerome Publishing, 1999. 19. Tymoczko M. Translations of Themselves: the Contours of Postcolonial Fiction. In Changing the Terms: Translating in the Postcolonial Era. Sherry Simon & Paul St-Pierre (eds) / M.Tymoczko. – Ottawa : University of Ottawa Press, 2000. 20. Zabus C. The African Palimpsest: Indigenization of Language in the West African Europhone Novel / C. Zabus. – Amsterda & Atlanta : Rodopi, 1991.

СПИСОК ДОВІДКОВИХ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

21. ABBYY Lingvo [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.Lingvo.ru/. 22. Collins Cobuild Advanced Learner's English Dictionary [Electronic resource] / New Digital Edition. – HarperCollins Publishers, 2008. 23. Dictionary of Forestry and Wildlife Sciences / Kailash Chandra Bebarra. Concept Publishing Company Pvt. Ltd, 2011. 24. Encyclopedia "Wikipedia" [Electronic resource]. – Access : http://en.wikipedia.org. 25. Oxford Dictionary of English. – [3rd Edition]. – Oxford : Oxford University Press, 2010.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Рушді С. Опівнічні діти / С. Рушді. – К. : Юніверс, 2007. – 703 с. 2. Рушди С. Дети полуночи / С. Рушди. – СПб : Лимбус Пресс, 2006. – 800 с. 3. Rushdie S. Midnight's children / Salman Rushdie. – Vintage, 1995. – 647 p.

REFERENCES

Ashcroft, B., Griffiths, G., and Tiffin, H. (1989*). The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures.* London & New York: Routledge.

Bandia, P.F. (2008). *Translation as Reparation: Writing and Translation in Postcolonial Africa*. – Manchester: St. Jerome Publishing.

Barucha, R. (1994). Rushdie's Whale. In: Fletcher M.D. (ed.). *Reading Rushdie: Perspectives on the fiction of Slaman Rushdie.* Amstredam: Rodopi.

Blaise, C. (1981, April 19). A Novel of India's Coming of Age. *The New York Times.* Available at: http://www.intralinea.it/

Fenenko, N.A. (2001). *Jazyk realij i realii jazyka [Language of Realia and Realia of Language]*. Voronezh: VGU Publ.

Gane, G. (2006). Postcolonial Literature and the Magic Radio: The Language of Rushdie's Midnight's Children. *Poetics Today*, *27*(3), pp. 569–596

Ivanov, V.O. (1995). *Anglijskaja bezjekvivalentnaja leksika i ee perevod na russkij jazyk [English Non-equivalent Lexical Units and Their Translation into Russian]*. L.: LGU Publ.

Karaban, V.I. (2004). *Pereklad anhliys'koyi naukovoyi i tekhnichnoyi literatury. Hramatychni trudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni problem [Translation of English Scientific and Technical Literature. Grammar, Lexical, Terminological and Genre-stylistical Problems]*. Vinnytsya: Nova Knyha Publ.

Larson, M.L. (1984). *Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence.* Lanham and New York: University Press of America.

Mohit, K.R. (2007). *The Atlantic Companion to Literature in English.* Delhi: Atlantic Publishers & Distributors.

Rushdie, S. (1991). *Imaginary Homelands: Essays and Criticisms.* London: Granta.

Spivak, G. (2000). The Politics of Translation. In: L. Venuti (ed.). *The Translation Studies Reader* London and New York: Routledge, pp. 397–417

Sternin, I.A. (1997). *Leksicheskaja lakunarnost' i ponjatijnaja bezjekvivalentnost' [Lexical Lacunars and Notional Non-equivalency]*. Voronezh : VGU Publ.

Tymoczko, M. (1999). Post-Colonial Writing and Literary Translation. In: S. Bassnett and H. Trivedi (ed.). *Post-Colonial Translation: Theory and Practice*. London and New York: Routledge, pp. 19–41

Tymoczko, M. (1999). *Translation in a Postcolonial Context. Early Irish Literature in English Translation.* Manchester: St. Jerome Publishing.

Tymoczko, M. (2000). Translations of Themselves: the Contours of Postcolonial Fiction. In: S. Simon & P. St-Pierre (eds.). *Changing the Terms: Translating in the Postcolonial Era*. Ottawa : University of Ottawa Press, pp. 147–163

Vajsburd, M.L. (1972). Realii kak jelement stranovedenija [Realities as an Element of Area Studies]. *Russkij jazyk za rubezhom – Russian Language Abroad, 3*, 98–100 (in Russian).

Vereshchagin, E.M., and Kostomarov, V.G. (1983). *Jazyk i kul'tura. Lingvostranovedenie v prepodavanii*

russkogo jazyka kak inostrannogo [Language and Culture. Language and Area Studies in Teaching Russian as a Foreign Language]. Moscow: MGU Publ.

Zabus, C. (1991). *The African Palimpsest: Indigenization of Language in the West African Europhone Novel*. Amsterda & Atlanta: Rodopi.

Zorivchak, R. (2009, May *28*). Rozkoshuyuchy movoyu perekladu: roman Salmana Rushdi «Opivnichni dity» vyyshov ukrayins'koyu movoyu [Enjoying the Language of Translation: S. Rushdie's Novel "Midnight Children" Appeared in Ukrainian]. *Literaturna Ukrayina – Literary Ukraine*, p.7

УДК 811.111’255

ТРАНСАДАПТАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ ТА УКРАЇНОМОВНИХ АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ТЕКСТІВ ДЛЯ ОСІБ З ВАДАМИ ЗОРУ ТА СЛУХУ

Т.Г. Лукьянова, канд. філол. наук (Харків)

Статтю присвячено проблемі перекладу та адаптації англомовних та україномовних аудіовізуальних текстів, а також доступності інформації для осіб з вадами зору та слуху. У роботі аналізуються особливості укладання субтитрів та правил аудіоопису, досліджуються проблеми, пов’язані з навичками читання та розуміння тексту у осіб з вадами слуху, розглядаються перекладацькі трансформації та способи перекладу аудіовізуальної продукції для зазначених аудиторій.

Ключові слова: аудіоопис, перекладацькі способи та трансформації, субтитрування для осіб з вадами слуху, трансадаптація.

Лукьянова Т.Г. Трансадаптация англоязычных и украиноязычных аудиовизуальных текстов для лиц с нарушениями зрения и слуха. Статья посвящена проблеме перевода и адаптации англоязычных и украиноязычных аудиовизуальных текстов, а также доступности информации для лиц с нарушениями зрения и слуха. В работе анализируются особенности составления субтитров и правил аудиоописания, исследуются проблемы, связанные с навыками чтения и понимания текста у лиц с нарушениями слуха, рассматриваются переводческие трансформации и способы перевода аудиовизуальной продукции для указанных аудиторий.

Ключевые слова: аудиоописание, переводческие способы и трансформации, субтитрование для лиц с нарушениями слуха, трансадаптация.

Lukyanova T.H. Transadaptation of English and Ukrainian audiovisual texts for people with visual and hearing impairments. The article looks at the problem of translation and adaptation of English and Ukrainian audiovisual texts as well as accessibility of information for people with visual and hearing impairments. The paper analyzes the vehicles for producing subtitles and rules of audio description, examines the problems associated with reading skills and text understanding by people with hearing impairment, studies translation transformations and strategies of translating audiovisual products for the above mentioned addressees.

Key words: audio description, subtitling for people with hearing impairment, transadaptation, translation strategies and transformations.

Проблему забезпечення особам з вадами зору і слуху рівних можливостей у використанні аудіовізуальної продукції успішно вирішують в усьому цивілізованому світі. У той же час в Україні ця проблема все ще залишається актуальною, оскільки зазначені категорії осіб знаходяться в інформаційному вакуумі, не маючи змоги регулярно отримувати аудіовізуальну інформацію та задовольняти свої освітньо-пізнавальні, культурно-естетичні тощо потреби.

Об’єктом дослідження є інструменти забезпечення доступу до аудіовізуальних послуг для людей з вадами зору та слуху – субтитри та аудіоопис. Предметом – вербальні та невербальні засоби трансадаптації таких текстів.

Метою дослідження є аналіз особливостей укладання та перекладу субтитрів для осіб з вадами слуху, розуміння правил аудіоопису, виявлення проблем, пов’язаних з навичками читання та розуміння тексту особами з вадами слуху.

© Лукьянова Т.Г. , 2017

Матеріал дослідження – англомовний фільм *A Good Year («Гарний рік»)* Рідлі Скотта.

Серед основних інструментів для забезпечення доступу до послуг телебачення людей з обмеженими можливостями в Європейському Союзі виділяють:

1) субтитрування;

2) розмовне субтитрування;

3) аудіоопис;

4) мову жестів [3].

Термін *трансадаптація* використовують на позначення лінгвокультурної адаптації перекладу з огляду на такі фактори, як культура, контекст, цільова аудиторія тощо [15]. У нашому дослідженні висвітлимо особливості внутрішньомовного / міжмовного перекладу та адаптації (в тому числі технічної) аудіовізуальних текстів, а також доступності інформації за допомогою таких інструментів, як субтитрування та аудіоопис для осіб з вадами слуху та зору.

Існують загально відомі вимоги для створення субтитрів, а саме:

а) необхідність вміщати переклад в обмежену кількість рядків (один-два) і знаків (близько 35-40 символів), що обумовлено міжнародними стандартами швидкості читання і відображення субтитрів на екранах; можливість збільшити чи необхідність зменшити кількість символів також залежить від «ширини» символу (наприклад, літери «ш, щ» займають багато місця у рядку, на відміну від літери «і»);

б) прив'язка зміни субтитрів до зміни планів в кадрі, що технологічно вкорочує час і простір перекладу.

Субтитри для людей з вадами слуху мають синхронізуватися не з мовленням персонажа, а з наявністю його/її образу у кадрі. І хоча субтитри мають з'являтися на екрані через лічені секунди після початку висловлення, це може стати проблемою для осіб з вадами слуху, оскільки багатьом людям необхідний певний час для ідентифікації мовця [12; 11, p. 72; 7, p. 156]. У таких випадках пропонується конкретизувати інформацію щодо статі, акценту, емоційного стану мовця за кадром [7, p. 184].

Проблеми виникають і у випадку появи голосу за кадром, коли глядач не може бачити мовця і втрачає можливість розуміти контекст.

Перекладач має реконструювати усні вербальні повідомлення у письмовій формі, вносячи зміни, необхідні для природного прочитання особами з вадами слуху, швидкість та навички читання яких є нижчими, ніж у людей без вад слуху. Інші звукові повідомлення, що не є діалогічними/монологічними, також мають бути ідентифіковані, перекладені та перекодовані у візуальній (письмовій) формі [7, p. 156].

Едвард Браніган вважає, що звук є більш значущим, ніж образ, оскільки безпосередньо переносить глядача до атмосфери фільму. Перекладач має якомога повніше передати словами естетику та повідомлення, що містяться у музичному творі [9, p. 99].

Презентують текст для осіб з вадами слуху на темному тлі у вигляді прямокутної рамки. Дозволено використовувати сім кольорів шрифту та вісім кольорів рамки. Білий шрифт на чорному тлі вважається найбільш прийнятним для ефективного прочитання, а також жовтий, блакитний, зелений чорний; колір фуксії, червоний та синій є менш вдалим вибором. Однак якщо у самому фільмі багато яскравих кольорів, використовувати кольорові шрифти та тло не рекомендують через зниження можливості розпізнавати текст. Також рекомендовано робити пробіл між словом та знаками оклику чи питання, використовувати курсив та жирний шрифт на позначення мовлення осіб, що говорять іноземною мовою, голосу, що лунає з телефону, радіо, телевізора, слів пісні; для ідентифікації мовця можна використовувати його/її ім'я, стрілочку, направлену на мовця, зміщені бокові субтитри чи інший колір субтитрів [7, p. 186, 191–201].

Зазвичай ідентифікація мовця у діалозі передається тире чи рискою перед субтитром, однак для адресата з вадами слуху, можуть знадобитися додаткові маркери: позначення різним кольором висловлень у діалозі або вказівка стрілочкою на особу, яка продукує висловлення у даний момент, або використання бокових субтитрів, або зазначення у дужках статі, віку, іконічних знаків, типу *телефон*, *навушники*, курсиву, прописних літер. Символ # використовують на позначення музики (рідко – скрипковий ключ) [7, p. 319]. У дужках можна позначити початок та кінець музики, назву

музикального твору, жанр, емоційне забарвлення твору, можливо, прізвище співака.

Наприклад:

(1) ***MAN (calls)****: Max! – ЧОЛОВІК (кличе): Максе!*

(2) ***MALE REPORTER****: And there were strange goings-on – РЕПОРТЕР: Дивні події сталися*

Для передачі паралінгвістичної інформації, наприклад емоційних станів, зокрема таких як злість, радість, щастя, сум, страх тощо використовують знаки оклику та питальні знаки, маркування емоції у круглих, квадратних дужках, використання емотиконів на початку субтитру [7, p. 228]. Невербальні акустичні компоненти кінотексту мають бути передані вербально або іконічно у дужках, Наприклад:

(3) *(cork pops) – (звук пробки)*

(4) *(croaking) – (квакання)*

Субтитри розташовують у один чи два рядки (рідко у три), причому субтитр у два рядки читається швидше, ніж субтитр в один рядок. В ідеалі, для швидкого прочитання, наступний кадр має супроводжуватися однорядковим субтитром, тобто дворядкові та однорядкові субтитри мають чередуватися. Однак на практиці, цього досягти складно через швидкість/тривалість мовлення, необхідність синхронізації. Субтитри можуть розташовуватись по центру, ліворуч (верхній рядок має бути коротшим за нижній) або будь-де на екрані, якщо це необхідно для ідентифі-кації мовця, але такі зміщені субтитри не мають перекривати обличчя чи рот мовця [7, p.202–203].

Складну проблему становить сприйняття субтитрів особами з вродженою глухотою, які не мають досвіду використання усного мовлення. Тож, субтитри, які імітують усне мовлення, не є для них мовленням, а лише письмовим повідомленням (текстом) [7, p. 205]. Більшість дітей мають недостатні навички читання, оскільки загальний рівень мовних навичок є нижчим через брак досвіду використання мови [13, p. 137]. Так, представникам англомовної культури бракує зорового сприйняття лексики, розуміння складних синтаксичних конструкцій, систем часів, стану, способу, допоміжних дієслів, відмінювання займенників, прийменників, непрямих доповнень та сполучників. Однак іменники прикметники, дієслова та прості синтаксичні конструкції засвоюються краще. Ці проблеми є менш наявними в осіб, які втратили слух вже після того, як засвоїли мовні та мовленнєві навички. [14, p. 179; 13, p. 129; 7, p. 97–102].

Складним для таких осіб є розуміння метафор, каламбурів, іронії, порівнянь, ідіоматичних виразів, гумору, полісемії та омофонів. Для передачі названих вище одиниць перекладач має спрощувати, пояснювати чи описувати дані елементи, хоч і за рахунок втрати стилістичного різноманіття. Варто уникати складних синтаксичних конструкцій, надаючи перевагу простим, стислим реченням, не обтяженим складною лексикою [7, p. 211–212].

Наприклад:

(5) *(quiet orchestral music plays) – (грає тиха оркестрова музика)*

(6) *(lights match) – (запалили сірник)*

Джоселін Невес вважає, що особи з частковою та повною глухотою, особи, які отримали мовленнєві та мовні навички до втрати слуху та ті особи з вродженою глухотою, що не мали змоги отримати такі навички, – це різні аудиторії, тож і субтитри мають укладатися для них по-різному [6].

Для юних представників україномовної/російськомовної культури також характерне переважання аналітичного типу сприйняття над синтетичним. Образний матеріал безпосередньо запам'ятовується більш успішно, оскільки їх зоровий досвід ширше. Виявлено, що в процесі відтворення слів особи з вадами слуху можуть замінювати одне слово іншим, близьким за змістом, однак ці заміни рідко бувають повноцінними. Наприклад, зміни відбуваються за зовнішньою подібністю (*укр.: мине – мене, пресувати – присувати; рос.: угол-уголь, дрожит-держит*); за смисловою спорідненістю (*укр.: ; рос.: кисть-краска, земля-песок*). Встановлено, що діти з повною глухотою насамперед засвоюють іменники, які мають пряму предметну віднесеність. Найважче запам'ятовуються україномовні та російськомовні дієслова і прикметники. Найбільш важким для таких дітей є засвоєння граматичної будови речення, правил словосполучень, граматичних зв'язків слів. Відзначаються труднощі в розумінні писемного мовлення глухими дітьми. Наприклад, вони можуть розуміти буквальне значення слова, фрази, проте у них виникають труднощі в розумінні переносного значення слів, символічних виразів [1].

Тож, при створенні субтитрів важливо використовувати різні лексичні та граматичні трансформації. Наприклад, заміна частин мови необхідна для полегшення розуміння змісту тексту – особі з вадами слуху легше зрозуміти іменник, ніж дієслово, прислівник або іншу частину мови: *«Вона чудово співає» – «Гарна співачка»*; важливо вербалізувати нелінгвістичні елементи фільму, наприклад: *(музика), (крик за кадром), (тиша), (вибух)*; потрібно уникати метафор, прислів'їв, приказок, фразеологізмів або передавати їх описово.

Якщо мовлення персонажа містить некоректні лексичні чи граматичні одиниці, діалектизми, сленг, обсценну (нецензурну) лексику, це не є підставою для «нормалізації» мовлення, оскільки такі одиниці містять важливе конотативне значення. Таку обсценну лексику перекладають як вона є, однак не перевантажуючи текст перекладом усіх зазначених одиниць – переклад окремих із них надасть адресату уявлення про мовлення та особистість персонажу [8, p. 40]. Одиниці обсценної лексики варто перекладати з обережністю, зважаючи на той факт, що лексика такого роду виглядає набагато грубіше у письмовій формі, аніж в усній [10, p. 22].

Для доступу до аудіовізуальної продукції осіб з вадами зору вдаються до аудіоопису візуальної інформації, який подається через додаткову доріжку. Цей спосіб вимагає набагато більше часу, ніж триває сама програма.

Аудіоопис розповідає про те, що відбувається на екрані: опис подій, зміна місця дії і виразів обличчя, жестів. Такий опис розміщується між діалогами або коментарями, щоб не заважати перебігу програми/фільму.

Текст аудіоопису повинен складатися фахівцем, що має літературну освіту, бажано в галузі журналістики або написання сценаріїв для кіно або театру. При цьому він повинен мати у своєму розпорядженні ліцензійну копію фільму і, по можливості, монтажний лист або сценарій, де вже є детальна інформація про перебіг будь-яких візуальних подій у кадрі. Майбутні фахівці аудіоопису повинні бути спостережливими, уміти швидко виділяти головне і коротко охарактеризувати його [2; 4; 5].

Висновки. Отже, перекладачеві необхідно пам'ятати, що монологи, діалоги, полілоги та інші звукові ефекти роблять сцену реалістичною, музика створює настрій сцени, звук і музика створюють безперервність розвитку фільму. Тож, для трансадаптації текстів для осіб з вадами слуху та зору, переклад має адаптувати текст до певних вимог, а саме: важливі елементи звукоряду мають бути передані вербально (письмово – для осіб з вадами слуху (субтитри); усно – для осіб з вадами зору (аудіоопис). У субтитруванні рекомендовано використовувати іконічні знаки, різні кольори шрифту чи тла, емотикони на початку речення, знаки оклику та питальні знаки на позначення емоційності висловлення та для полегшення розуміння тексту. Важливо використовувати прості синтаксичні конструкції та уникати складної стилістично забарвленої лексики.

Перспективи. Надалі плануємо розглянути особливості локалізації комп'ютерних ігор.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борщевский И. Особенности создания субтитров для лиц с нарушением слуха [Электронный ресурс] / И. Борщевский. – Режим доступа : https://vk.com/doc 43544364_ 438781979? hash=52dc4af4fc6b30ea4d&dl= 3f5cb80cf20d25f4c 9. 2. Демчук А.Б. Відеоконтент для незрячих: метод тифлокоментування [Електронний ресурс] / А.Б. Демчук. – Режим доступу : http:// cyberleninka.ru/article/n/ videokontent-dlya-nezryachih-metod-tiflokomentuvannya. 3. Досвід європейських країн щодо забезпечення потреб людей з вадами зору та слуху у сфері телерадіомовлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nrada.gov.ua/ ua/mizhnarodnadiyalnist/ 1267777716/14434.html. 4. Когда оживают субтитры [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.tvdeaf.ru/?id=5731. 5. Концепция тифлокомментирования [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://nikfi.ru/short-stories/ typhloconcept/. 6. 10 fallacies about Subtitling for the d/Deaf and the hard of Hearing [Electronic resource]. – Access : http://www.jostrans.org/issue10/art_neves.pdf. 7. Audiovisual Translation: Subtitling for the Deaf and Hard-of-Hearing [Electronic resource]. – Access : http:// www.academia.edu/1589609/ Audiovisual_translation_ Subtitling_for_the_deaf_and_hard-of-hearing. 8. Baker R. Handbook for Television Subtitlers / R. Baker et al. – Winchester: University of Southampton and Independent Broadcasting Authority. – 1984. – P. 40. 9. Branigan E.R. Point of View in Cinema: A Theory of Narration and Subjectivity in Classical Film / E.R. Branigan. – Berlin : Mouton Publishers. – 1984. – P. 99. 10. De Linde Z. Linguistic and Visual Complexity of Television

Subtitles / De Linde Z. – Bristol : University of Bristol. PhD Thesis. – 1997. – P. 22. 11. Ivarsson J. Subtitling / J. Ivarsson, M. Carroll. – Simrishamn : TransEdit HB. 1998. – P. 72. 12. Karamitroglou F. A proposed set of subtitling standards in Europe [Electronic resource] / F. Karamitroglou // Translation Journal. – 1998. – 2(2). – Access : http://translationjournal.net/journal/04stndrd.htm. 13. Quigley St. Language and Deafness / St. Quigley, Peter Paul. – California : College-HillPress, 1984. 14. Rodda M. Language, Cognition and Deafness / M. Rodda, C. Grove. – London : Lawrence Arlbaum Associates. – 1987. 15. Translation and Localization [Electronic resource]. – Access : http://tri-lin.com/translation-localization/.

REFERENCES

Baker, R. et al . (1984). *Handbook for Television Subtitlers*. Winchester: University of Southampton and Independent Broadcasting Authority.

Borshchevskyy, Y. (n.d.). *Osobennosti sozdanyya subtitrov dlya lits s narusheniem slukha [Features of creating subtitles for people with hearing impairment]*. Available at: https://vk.com/doc43544364_438781979?hash=52dc4af4fc6b30ea4d&dl=3f5cb80cf20d25f4c9 (in Russian).

Branigan, E.R. (1984). *Point of View in Cinema: A Theory of Narration and Subjectivity in Classical Film*. Berlin: Mouton Publishers.

De Linde, Z. (1997). *Linguistic and Visual Complexity of Television Subtitles* (PhD Thesis). Bristol: University of Bristol.

Demchuk, A.B. (n.d.). *Videokontent dlya nezryachykh: metod tyflokomentuvannya [Videocontent for the blind: the method of typhlocommentary]*. Available at: http://cyberleninka.ru/article/n/ videokontent-dlya-nezryachih-metod-tiflokomentuvanna (in Ukrainian).

Dosvid yevropeys'kykh krayin shchodo zabezpechennya potreb lyudey z vadamy zoru ta slukhu u sferi teleradiomovlennya [The experience of European countries to meet the needs of the vision and hearing impaired in broadcasting]. (n.d.). Available at: http://www.nrada.gov.ua/ua/mizhnarodnadiyalnist/1267777716 / 14434.html (in Ukrainian).

Ivarsson, J., and Carroll, M. (1998). *Subtitling*. Simrishamn: TransEdit HB.

Karamitroglou, F. (1998). A proposed set of subtitling standards in Europe. *Translation Journal, 2*(2). Available at: http://translationjournal.net/journal/04stndrd.htm.

Kohda ozhyvayut subtytry [When the subtitles revive]. (n.d.). Available at: http://www.tvdeaf.ru/?id=5731 (in Russian).

Kontseptsyya tyflokommentyrovanyya [The concept of typhlocommentary]. (n.d.). Available at: http://nikfi.ru/short-stories/typhloconcept/

Neves, J. (2005). *Audiovisual Translation: Subtitling for the Deaf and Hard-of-Hearing* (Doctoral dissertation, Roehampton University of Surrey). Available at: http://www.academia.edu/1589609/Audiovisual_translation_Subtitling_for_the_deaf_and_hard-of-hearing.

Neves, J. (2008). 10 fallacies about Subtitling for the d/Deaf and the hard of Hearing. *The Journal of Specialised Translation, 10,* 128–143.

Quigley, St., and Paul, P. (1984). *Language and Deafness*. California: College-HillPress.

Rodda, M., and Grove, C. (1987). *Language, Cognition and Deafness*. London: Lawrence Arlbaum Associates.

Translation and Localization. (n.d.). Available at: http://tri-lin.com/translation-localization/

УДК 811.111’255’19

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ІНОЗЕМНОГО АКЦЕНТУ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

А.О. Статівка (Харків)

У статті увагу зосереджено на особливостях відтворення фонографічних стилізацій лексичного рівня, що імітують іноземний акцент, в англо-українському перекладі художньої літератури на матеріалі романів М. Левицької *“A Short History of Tractors in Ukrainian”,* Ф. Купера *“Pioneers”* та Р. Дала *“The Witches”*. Теоретичні узагальнення зроблено на основі зіставлення позиції таких провідних радянських теоретиків перекладу, як К. Чуковський, В. Гак, А. Федоров, В. Комiссаров, що заперечували ідею паралельного відтворення фонографічних стилізацій аналогічними засобами мови перекладу, та сучасних фахівців, зокрема, О. Ребрія, на думку яких, воно є не тільки можливим, а й бажаним. Дослідивши переклад імітацій іноземного акценту, отриманих методом суцільної вибірки, ми визначили загальну стратегію перекладацького відтворення графонів та окремі способи та прийоми, задіяні в її межах. Проаналізовано способи перекладу як на основі паралельних вихідним способів словотворення, так і за допомогою лексико-граматичних компенсацій.

Ключові слова: графон, іноземний акцент, прийом перекладу стилістичний засіб, стратегія, фонографічна стилізація.

Стативка А.А. Особенности воспроизведения иностранного акцента в англо-украинском переводе. В статье рассматриваются особенности воспроизведения фонографических стилизаций лексического уровня, имитирующих иностранный акцент, в англо-украинском переводе художественной литературы на материале романов М. Левицкой *“A Short History of Tractors in Ukrainian”,* Ф. Купера *“Pioneers”* и Р. Даля *“The Witches”*. Теоретические выводы были сделаны на основе сравнения идей таких выдающихся советских теоретиков перевода, как К. Чуковский, В. Гак, А. Федоров, В. Комиссаров, которые критиковали параллельное воспроизведение фонографических стилизаций с помощью аналогичных средств языка перевода, и современных ученых, в частности, А. Ребрия, по мнению которых, оно является не только возможным, но и желанным. Изучив перевод имитаций иностранного акцента, отобранных методом сплошной выборки, мы определили общую стратегию переводческого воспроизведения графонов и отдельные способы и приемы, использованные в ее пределах. Проанализированы способы перевода как на основе параллельных исходящим способов словообразования, так и за счет лексико-грамматических компенсаций.

Ключевые слова: графон, иностранный акцент, прием перевода, стилистическое средство, стратегия, фонографическая стилизация.

A.O. Stativka. Specifics of Rendering a Foreign Accent in the English-Ukrainian Translation. The article deals with the specifics of rendering phonological stylizations of lexical level imitating a foreign accent in the English-Ukrainian translation on the material of novels *“A Short History of Tractors in Ukrainian”* by M. Levytska, *“Pioneers”* by F. Cooper, and *“The Witches”* by R. Dahl. Theoretical conclusions are made on the basis of opposition between the position of such prominent Soviet theoreticians as K. Chukovski, V. Gak, A. Fedorov and V. Komissarov, who denied the possibility of translating phonological stylistic means with the help of analogues (parallel) means of a target language, and modern scientists, in particular, O. Rebrii, who considers such a possibility not only possible but also desirable. Having studied the translation of foreign accent imitations, selected from the above novels, we determined the general strategy of their rendering into Ukrainian, as well as specific methods and techniques applied within this strategy. Different methods of translating phonological deviations both on the basis of parallel to the source word-formative means and lexical-grammatical compensations are considered.

Key words: foreign accent, method of translation, phonological deviation, phonological stylization, strategy, stylistic means.

© Статівка А.О., 2017

1. Вступ

Процес перекладу художнього твору є надзвичайно складним та унікальним, оскільки постійно зазнає різноманітних модифікацій, залежно від тих чи інших культурних традицій чи перекладацьких преференцій, які, безумовно, впливають на рішення перекладача. Як зазначав Ганс-Георг Гадамер, «перекладач – це завжди інтерпретатор, мета якого – розкрити карти перед читачем в силу власного розуміння авторського задуму і його перевисвітлення мовою перекладу» [1, с. 357].

Досить часто автори художніх творів задля характеризації аномального мовлення своїх героїв використовують низку стилістичних засобів, одним з яких є фонографічна стилізація (далі ФС), або графон. Проте, у вітчизняній перекладознавчій практиці ФС є недостатньо дослідженим стилістичним засобом. Теоретики перекладу не приділяли значної уваги вивченню цього цікавого феномена. На нашу думку, це можна пояснити двома чинниками: по-перше, ФС має різні традиції репрезентації в англомовній та україномовній літературах, і по-друге, арсенал фонографічних засобів на позначення мовленнєвих вад не обмежується лише діалектами чи соціолектами, які складають найбільші труднощі для перекладу. Таким чином, більшість теоретиків, особливо радянської доби (В. Гак, К. Чуковський, В. Комісаров, О. Швейцер тощо), гостро критикували саму ідею відтворення ФС в перекладі з англійської мови панівною у той час російською. Згадаємо лише сумнозвісну аксіому К. Чуковського, який, коментуючи графони, безапеляційно стверджував, що «в нашій мові не знайти жодних відповідників тим зламам мови, якими рясніє першотвір. Кожного перекладача чекає неминучий провал» [8, с. 135].

Однак сьогодні ми можемо спостерігати, як формуються зовсім інші тенденції як до перекладу, так і до перекладознавчого аналізу графонів, зокрема, в аспекті відтворення імітації мовлення іноземця, т. зв. іноземного акценту. За спостереженнями сучасних фахівців, у перекладацьких проектах все частіше «починають з'являтись зразки паралельного / аналогічного відтворення графону» [5, с. 115], які потребують ретельного аналізу, що, у свою чергу, й визначає актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає у вивченні особливостей перекладацького відтворення ФС, що імітують іноземний акцент. Окреслена мета передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати поняття ФС у широкому філологічному та стилістичному контексті; дослідити особливості відтворення ФС в англо-українському перекладі.

2. Особливості відтворення іноземного акценту в англо-українському перекладі

Об'єктом нашого дослідження виступають фонографічні стилізації на позначення іноземного акценту, а предметом – стратегії та прийоми їх перекладу в англо-українському перекладі.

На проблему дослідження ФС звертали свою увагу низка таких відомих науковців, як В. Кухаренко, О. Мороховський, І. Арнольд, Дж. Ліч тощо. В узагальненому трактуванні згаданих вчених ФС є стилістичних засобом, що має на меті увиразнення аномалій мовлення, викликаних фізіологічними, психологічними чи соціальними чинниками. Дж. Ліч називає ФС *phonological deviation* [9, с. 61], які, на його думку, є найважливішим елементом цілого повідомлення, що потрапляють у фокус уваги читача та впливають на його свідомість, формуючи ставлення як до окремого персонажу, так і до твору в цілому.

З огляду на праці відомих вчених, стає очевидною важливість ФС як стилістичного прийому, тому далі ми проаналізуємо різні варіанти його реалізації в аспекті англо-українського перекладу.

У процесі перекладу ФС можуть бути доволі складним феноменом, оскільки належать до «одвічних» проблем перекладознавства, автоматично потрапляючи до категорії перекладацьких труднощів через відсутність рекурентних еквівалентів у мові перекладу. Проте, сучасні перекладачі, використовуючи усі свої знання та вміння, намагаються знаходити креативні рішення таких складних завдань, як переклад ФС, зокрема на позначення *контамінованого мовлення іноземця* або *іноземного акценту*, який характеризує національну приналежність персонажу і його ступінь асиміляції в чуже середовище.

За визначенням В. Кочубей, *акцент* трактується як «фонетичне явище, що є динамічною системою відхилень від вимовної норми нерідної для мовця мови, яке виникає внаслідок інтерференції

навичок звукового оформлення рідної мови, охоплює всі аспекти звукової будови іноземної мови та розпізнається носіями цієї мови» [3, с. 6]. У сучасному перекладознавстві іноземний акцент також характеризують як «мовну неправильність» [7, с. 222] або «спотворене розмовне мовлення» [6, с. 15].

Тим не менш, відтворити контаміноване мовлення у перекладі може здатися цілком виконуваним завданням, оскільки кожна культура має уявлення про те, з яким саме акцентом говорять їхньою мовою представники інших націй: «У багатьох мовах існують стандарти, загальноприйняті способи зображення неправильного мовлення людини, яка належить до певної національності й говорить не зовсім правильно нерідною для неї мовою. Ці способи є різними для різних видів контамінованого мовлення, так що зображення англійського або російського мовлення німця не схоже на передачу мовлення китайця» [2, с. 218]. Коли ж у мові оригіналу зображується мовлення представників тієї культури, про яку у приймаючої сторони немає жодних (або, принаймні, більш-менш чітких) уявлень, то в такому разі завдання для перекладача ускладнюється. З іншого боку, навпаки, він може не керуватися вже існуючими традиціями, а створювати власні стратегії.

Найчастіше, відтворення акценту в мовленні досягається завдяки певному інструментарію, здебільшого фонетичного характеру, який може доповнюватися елементами лексичного чи навіть граматичного рівнів. Це припущення підтверджують й Т. Некряч та О. Копильна [4, с. 159], за спостереженнями яких стратегії відтворення іноземного акценту в українському перекладі представлені через:

1) фонетичні засоби: заміна дзвінких приголосних глухими, заміна твердих приголосних м'якими, і навпаки, заміна голосних, пом'якшення «л»;

2) порушення морфологічної та синтаксичної норми: неправильне вживання форм роду, числа особи, відмінка іменників і прикметників, форм особи часу, способу дії дієслова тощо;

3) неправильне вживання слів, іноземні вкраплення;

4) компенсацію, якщо переклад звучить природно та правдоподібно.

На наш погляд, хоча ФС (графони), що імітують мовлення іноземців, не мають усталених відповідників у цільовій мові, перекладач у переважній більшості випадків може створити цілком адекватний оказіональний аналог, виходячи з тих стереотипів, які існують в кожній приймаючій лінгвокультурі про іншу мову.

Отже, задля верифікації власної гіпотези розглянемо декілька прикладів: почнемо свій коментар з роману Ф. Купера *«Піонери»*, в якому головні герої розмовляють з німецьким акцентом:

> ***Velcome, velcome Tchooge**,» said the elder of the party, with a strong German accent. «Miss Petsy **vill** owe me a kiss.» **Donner und blitzen**, **Richart**!» exclaimed the veteran German, looking over the side of the **sleigh** with unusual emotion, «put you will **preak ter sleigh** and **kilt ter** horses!» **Ter deyvel, Richart**!» he exclaimed in a voice half serious, half- comical, «put you unload your **sleigh** very hautily!»*

У тексті оригіналу можемо виокремити такі маркери на позначення іноземного походження персонажа:

1) іноземні лексичні вкраплення: *Donner und blitzen* – німецьку лайливу фразу, українським відповідником якої є «Хай йому дідько»;

2) авторський коментар: *with a strong German accent*;

3) фонетичні спотворення англійських лексем за рахунок:

а) заміни звуку, який не представлений у фонетичній системі мови-оригіналу, іншим. Зокрема, Губний */w/* не представлений у системі приголосних відповідно до правил фонетики німецької мови, натомість його замінюють на губно-зубний приголосний */v/, velcome=welcome, vill=will, deyvel= devil*;

б) заміни дзвінких приголосних глухими під впливом особливостей їх дистрибуції в мові-оригіналі акценту, */b/* замінили */p/, preak=break, /d/ на /t/, ter=der, kilt=killed, Richart=Richard*;

в) заміни приголосних, або їх сполучень, враховуючи таку релевантну ознаку, як твердість/ м'якість приголосних, *tchooge=judge***.** В англійській мові */j/* завжди вимовляється як /*дз*/, тобто є твердим та дзвінким, натомість в німецькій мові – м'яким, та за вимовою схожий на український */й/*.

Для достовірності образу німця, та природності звучання лексеми *judge*, автор обрав буквосполучення *tch*, яке за звучанням є близьким до */j/*. Англійську лексему *sledges* відтворено як *sleigh*, в англійській мові літера */g/* перед голосним */e/* вимовляється пом'якшено, у німецькій мові відповідно */h/* після */g/* вказує на пом'якшення;

г) заміни голосних, *deyvel=devil.*

4) порушення на граматичному рівні: неправильний порядок слів у реченні, а також використання означеного артикля *der*, характерного для німецької мови, хоча і орфографічно деформованого як *ter*, та відсутнього в англійській, *put you will* ***preak ter sleigh*** *and* ***kilt ter*** *horses!* ***Ter deyvel.***

Фітаю, фітаю*, судде, – з помітним німецьким акцентом мовив найстарший. – Міс Петсі* ***финен*** *мені один поцілунок. Хай йому дідько! – вигукнув старий німець, з незвичним для нього збудженням позираючи через край саней, –* ***Ріхарте****, ти* ***зламать*** *сани і* ***фпивать*** *коні!* ***Тшорт*** *забирай,* ***Ріхарте,*** *– напівсерйозно, напівжартома вигукнув він, – ти* ***фправно виванташувать свій*** *сани!*

В українському варіанті використано характерний для української мови звукопис німецького акценту, що є проявом стратегії одомашнення. Зокрема:

1) враховуючи особливості фонетики німецької мови, а саме вимову */v/* як */ф/,* перекладач послідовно у тексті замінює */в/* на */ф/, фітаю=вітаю, финен=винен, фправно=вправно*;

2) у німецькій мові буквосполучення *ch* вимовляється як український */x*/, тому англійський *Річард* у нас є німецьким *Ріхартом*.

3) здійснено зміну свистячих приголосних, *тшорт забирай=чорт забирай.* Український звук /ч/ нагадує німецьке *tsch, німецьке t+sch=українському т+ш,* що є близьким */ч/.*

На додачу до цього:

4) збережено авторський коментар *«з помітним німецьким акцентом»*.

5) відтворено порушення на рівні граматики через:

а) неузгоджені родові форми:

Міс Петсі финен= Міс Петсі винна, у мовленні німця жінка на ім'я Петсі постає перед нами чоловіком;

б) використання безособових форм дієслова замість особових. Типовою ознакою у перекладі мовлення іноземців є те, що вони часто говорять «інфінітивами». Зазвичай це відбувається через асиметричність двох мов і, відповідно, різні правила граматики. Досконало вивчити усі особливості української дієвідміни для іноземця – надскладне завдання, тому, як правило, у їхньому мовленні відсутні узгоджені граматичні форми.

Ріхарте*, ти* ***зламать*** *сани і* ***фпивать*** *коні!= Річарде, ти зламаєш сани та повбиваєш коней.*

Ти ***фправно виванташувать свій*** *сани!=Ти вправно вивантажуй свої сани.*

Підсумовуючи, вважаємо цей переклад якісним та вдалим, оскільки усі проаналізовані порушення на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях відтворено таким чином, аби яскраво змалювати той стереотип німця, який склався у свідомості українського читача.

Наступний приклад на матеріалі твору Роальда Дала *«Відьми»* чудово ілюструє креативність перекладача, якому вдалося зберегти зловісний, але разом із тим дещо кумедний, акцент відьми. Цей випадок є для нас цікавим передусім через те, що акцент казкового персонажу не має чіткої національної атрибуції, хоча за загальним враженням сильно нагадує німецьку або ж одну зі скандинавських мов:

I demand maximum ***rrre-sults****! So here are my orders! My orders are that every single child in this country shall be* ***rrrubbed*** *out,* ***sqvashed****,* ***sqvirrrttted*** *and* ***frrrittered*** *before I come here again in* ***vun*** *year's time!*

У тексті оригіналу іноземний акцент представлено на фонетичному рівні. Для достовірності відтворення образу відьми, щоб показати її навіженість, грубість і лють автор використав такі прийоми, як подвоєння чи навіть потроєння окремих звуків, або заміна одних звуків іншими: *rrresults=results, rrrubbed=rubbed, sqvashed=squashed, sqvirrrttted=squirted, frrrittered=fried, vun=one*. У свідомості усіх людей відьма асоціюється з чимось страшним, а подовження звуків, особливо дзвінких приголосних чудово розкриває справжню сутність цього створіння.

Я вимагаю максимальних ***ррезультатів****! Ось моє* ***ррозпоррядження****! Наказую, щоб* ***чер-***

***рез ррік**, коли я сюди **поверрнусь,** у цій **крраїні** не **ззалишилось** жодної дитини! Усіх їх треба **стеррти в поррошок, ррозстоптати, ррозздрріззати** та **ззасмажити**.*

Перекладач вирішив аналогічним чином зобразити акцент відьми, подвоюючи приголосний */р/* та */з/, ррезультатів=результатів, ррозспорядження=розпорядження* і т.д. Проте, у тексті перекладу ми можемо спостерігати значно більше фонетичних деформацій, оскільки кожне слово у тексті перекладу, що містить літеру /з / або / р /, автоматично розглядається перекладачем В. Морозовим, як потенційний фонетичний злам. Варто додати, що така інтенсифікація вихідного прийому у перекладі є однією з характерних рис цього перекладача, особливо коли йдеться про твори для дитячої аудиторії.

На завершення розглянемо ще один цікавий, на нашу думку, приклад з роману М. Левицької *«Історія тракторів по-українськи»*. Цей приклад викликає зацікавленість передусім тому, що в англомовному творі зображується український акцент жінки на ім'я Валентина, яка емігрувала до Великої Британії і погано володіє англійською, тому говорить неправильно, в тому числі й на фонетичному рівні. Водночас, цей приклад є і складним, оскільки перекладачеві потрібно українською мовою відтворювати український акцент.

*She talked in her own DIY language – Ukrainian sprinkled with words like **handheldblendera, suspenderbeltu, green-fingersdski**.*

Валентина під впливом англійської мови у своїй рідній мові використовує іноземні слова, переважно іменники, модифікуючи їх характерними для української мови родовими флексіями, що створює доволі потужний комічний ефект, що відтворюється перекладачем за рахунок транскодування. Як наслідок, натяк на іноземний акцент повністю втрачається, до того ж українському реципієнтові загадкові англомовні запозичення залишаються цілком незрозумілими:

*Вона говорила своєю саморобною мовою – українською, побризканою словами,на зразок **гендблендера, саспендербельта, грінфінгерські**.*

3. Висновки

Проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що сучасні українські перекладачі намагаються дедалі частіше відтворювати ФС на позначення іноземного акценту у перекладі, вдаючись до різноманітних прийомів творчого характеру. Перспективою подальшого дослідження є вивчення особливостей відтворення інших різновидів ФС в англо-українському перекладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гадамер Г.-Г. Істина і метод / Г.-Г. Гадамер ; [пер. з нім. О. Мокровольського]. – К. : Юніверс, 2000. – 234 с. 2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / В.Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с. 3. Кочубей В.Ю. Особливості вимовного акценту в англійському мовленні українців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В.Ю. Кочубей. – К., 2011. – 21 с. 4. Некряч Т.Є. Відтворення контамінованої мови в українських перекладах / Т.Є. Некряч, О.М. Копильна // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. пр. – К. : КНУ, 2002. – Вип. 1. – С. 155–159. 5. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О.В. Ребрій. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 376 с. 6. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М. : Международные отношения, 1974. – 216 с. 7. Федоров А.В. Искусство перевода и жизнь литературы : [очерки] / А.В. Федоров. – Л. : Советский писатель, 1983. – 352 с. 8. Чуковский К.И. Высокое Искусство / К.И. Чуковский. – М. : Советский писатель, 1968. – 384 с. 9. Leech G. Linguistic Guide to English Poetry / G. Leech. – London : Longman, 1969. – 192 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Дал Р. Відьми / Р. Дал // пер. з англ. Віктор Морозов. – Київ : А-БА-ГА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. – 256 с. 11. Левицька М. Коротка історія тракторів по-українськи / М. Левицька ; пер. з англ. Олекса Негребецький. – К. : Темпора, 2013. – 312 с. 12. Фенімор-Купер Дж. Піонери або біля витоків Саксуеханни / Дж. Фенімор-Купер. – Київ : Веселка, 1980. – 355 с. 13. Cooper F. Pioneers [Електронний ресурс] / F. Cooper. – Режим доступу : http://www.online literature.com/cooperj/pioneers. 14. Dahl R. The Witches [Електронний ресурс] / R. Dahl. – Режим доступу : http://docs.google.com/ file/d/DxAqBU9VE/view. 15. Levycka M. [Electronic resourse] / M. Levycka official website/ – An introduction to "A short history of tractors in Ukrainian". – Access : http://marinalevycka.com/ tractors.html

REFERENCES

Chukovskii, K.I. (1968). *Vysokoie iskusstvo [High Arts]*. Moscow: Sovetskii pisatel Publ.

Fedorov, A.V. (1983). *Iskusstvo perevoda [Translation Arts]*. L.: Sovetskii pisatel Publ.

Gadamer, G.-G. (2000). *Istina i metod [Truth and Method]*. Kyiv: Univers Publ.

Kochubei, V.Yu. (2011). *Osoblyvosti vymovnogo aktsentu v angliyskomu movlenni ukraintsiv Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Specifics of Pronunciation accent in English of Ukrainians. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Kyiv (in Ukrainian)

Komissarov, V.N. (1990). *Teoriya perevoda (lingvisticheskiye aspekty) [Translation Theory (Linguistic Aspects)]*. Moscow: Vysshaya shkola Publ.

Leech, G. (1969). *Linguistic Guide to English Poetry.* London : Longman Publ.

Nekryach, T.Ye., and Kopyl'na, O.M. (2002). Vidtvorennya kontaminovanoyi movy v ukrayins'kykh perekladakh [Reproducing a Contaminated Language in Ukrainian Translations]. *Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoyi linhvistyky : zb. naukovykh prats' – Problems of Semantics and Cognitive Linguistics : Collected Scientific Papers.* Kyiv, *1*, 155–159. (in Ukrainian).

Rebrii, O.V. (2012). *Suchasni kontseptsiyi tvorchosti u perekladi: monohrafiya [Modern Arts Concepts in Translation: monograph]*. Kh.: KhNU imeni V. N. Karazina Publ.

Retsker, Ya.I. (1974). *Teoriya i praktika perevoda [Theory and Practice of Translation]*. M.: Mezhdunarodnyye Otnosheniya Publ.

УДК 811.111’255’373.2

ПОЛІПАРАДИГМАТИЗМ ТА МІЖДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ІМЕН

Г.В. Тащенко (Харків)

У статті розглянуто вплив культурологічних, когнітивних, історичних та прагматичних чинників на переклад прецедентних імен у світлі міждисциплінарного підходу. Увагу сфокусовано на особливостях відбиття поліпарадигмального характеру прецедентних імен у способах їх перекладу та підкреслено потребу у врахуванні перекладачем асоціативно-образних характеристик імені, аби забезпечити прозорість його смислу задля вчинення автентичного прагматичного впливу та зберегти культурно-історичну специфіку, яку воно уособлює. У роботі акцентується важливість адекватного сприйняття повідомлення, що містить прецедентне ім’я, цільовим читачем як представником відмінної лінгвокультури на певному етапі її розвитку, а відтак носієм іншої когнітивної бази, та простежується розвиток поглядів на переклад прецедентних імен у зв’язку зі зміною парадигм у перекладознавстві, що дає можливість усвідомити релевантність кожного із зазначених аспектів імені, наділеного ознаками прецедентності, для його якісного перекладу.

Ключові слова: лінгвокультурний феномен, міждисциплінарний підхід, поліпарадигмальний характер, прецедентне ім’я, спосіб перекладу, цільовий читач.

Тащенко А.В. Полипарадигматизм и междисциплинарность как методологические принципы переводоведческого анализа прецедентных имен. В статье рассмотрено влияние культурологических, когнитивных, исторических и прагматических факторов на перевод прецедентных имен в свете междисциплинарного подхода. Внимание сосредоточено на особенностях отражения полипарадигмального характера прецедентных имен на способах их перевода, также подчеркивается значение учета переводчиком всего богатства ассоциативно-образных характеристик имени, чтобы обеспечить прозрачность его смысла в целях аутентичного прагматического воздействия и сохранить культурно-историческую специфику, которую оно олицетворяет. В работе акцентируется важность адекватного восприятия сообщения, содержащего прецедентное имя, целевым читателем как представителем иной лингвокультуры на определенном этапе ее развития, а следовательно носителем другой когнитивной базы, и прослеживается развитие взглядов на перевод прецедентных имен в связи с изменением парадигм в переводоведении, что дает возможность глубже понять релевантность каждого из указанных аспектов имени, наделенного признаками прецедентности, для его качественного перевода.

Ключевые слова: лингвокультурный феномен, междисциплинарный подход, полипарадигмальный характер, прецедентное имя, способ перевода, целевой читатель.

Tashchenko G.V. Polyparadigmatism and Interdisciplinarity as Methodological Principles of Precedent Names’ Translational Analysis. The article deals with the influence that cultural, cognitive, historical, and pragmatic factors produce on the translation of precedent names in the light of an interdisciplinary approach. The paper outlines the polyparadigmatic nature of precedent names and emphasizes the relevance of the variety of associations and evaluative features attached, allowing the translator not only to convey the meaning of the corresponding name transparently enough to produce an authentic pragmatic effect, but also to preserve the cultural and historic specifics it embodies. An adequate interpretation of the message containing a precedent name is put forward as it is intended for a reader who represents a different culture at a certain stage of its development and, thus, a different linguistic worldview. The article gives the opportunity to trace the development of the precedent name translation methods due to paradigm shifts in the Translation Studies, providing a deeper understanding of the significance the above-mentioned aspects of a precedent name have for its proper translation.

Key words: interdisciplinary approach, linguistic and cultural phenomenon, precedent name, polyparadigmatic nature, target reader, translation method.

© Тащенко Г.В., 2017

1. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Прецедентні імена (далі – ПІ) становлять групу лінгвокогнітивних феноменів на межі вербального та невербального рівнів, що фіксують культурно-історичний досвід народу, його світогляд та домінантні цінності. Вони творять систему взірців, що регулюють поведінку у соціумі, формують комунікативну компетентність, визначають ставлення до тих чи інших явищ дійсності, встановлюють, що є прийнятним, а що ні. Відтак проблематика відтворення ПІ у перекладі вимагає врахування цілої низки факторів, що потребує залучення широкого спектру наукових галузей. У цьому ПІ відбивають міждисциплінарний характер перекладознавства в цілому, що сформувалося як «живий синтез підходів, що взаємопроникають та взаємозапліднюють» [14, с. 36].

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

На сучасному етапі свого розвитку перекладознавство активно інтегрує здобутки багатьох суміжних (філологічних) та несуміжних (переважно гуманітарних) галузей, адаптуючи до власних потреб їх методи дослідження та термінологічний апарат. Як наслідок, утворюються нові напрямки перекладознавчих розвідок, що здійснюються на межі з іншими сферами знань, так сформувалося психологічне, літературне, когнітивне, історичне перекладознавство тощо. «Зміна стилю мислення, еволюція формулювання проблем та їх рішень, новий погляд на співвідношення об'єкта та предмета всередині дисципліни сприяють виділенню нових ракурсів перекладу, осмисленню перекладацьких стратегій та утворенню пояснювальної бази для обраних варіантів перекладу» [11, с. 52], що дало вченим можливість по-новому поглянути на вже знайомі явища та надати їм всеохоплюючe пояснення.

Дослідження ПІ багато в чому відбиває загальні тенденції перекладознавства, що обумовлює актуальність формування комплексного підходу до їх відтворення у перекладі.

Метою статті є висвітлення впливу поліпарадигмального характеру ПІ на їх передачу у цільовому тексті. Об'єктом аналізу є прецедентні імена (ПІ), що становлять «важливу складову національної культури та мовної картини світу, яскравий показник специфіки народної самосвідомості, рефлексії нації на власну історію та культуру» [7, с. 48]. Отже, з ними пов'язана «не тільки передача історичної інформації у часовому просторі, але й самоідентифікація індивіда, соціальної групи або суспільства в цілому» [1, с. 137]. Предмет дослідження становлять особливості процесу перекладу ПІ з точки зору їх поліпарадигмальної специфіки на матеріалі творів англомовної художньої літератури та їх українських перекладів.

3. Виклад основного матеріалу дослідження

Вживаючи ПІ, автор прагне до збагачення мови свого твору, забезпечення високого рівня образності, однак водночас він влаштовує своєму читачеві своєрідну перевірку, розраховуючи на розуміння представників «своєї» аудиторії, тобто передбачається, що здатністю декодувати повідомлення володіє не тільки і не стільки абстрактний читач, скільки «прорахований споживач мовного коду автора, що володіє спільним з ним ситуативним або соціально-буттєвим контекстом» [9, с. 97].

Проте, на рівні міжнародної комунікації взаємодія апріорі здійснюється між представниками різних культурних просторів, які перетинаються лише частково, або здебільшого не співпадають, що стає джерелом непорозумінь або навіть конфлікту між закладеним смислом та смислом, що вичленував читач як носій іншої когнітивної бази. «Навколо ПІ організований певний сегмент національно-культурного простору, до якого входять супровідні кванти знань, об'єктивовані різними мовними одиницями» [10, с. 241], відповідно належне відтворення ПІ вимагає від перекладача якнайглибшого вивчення історії та культури соціуму, до якого належить автор. ПІ не є безпосереднім віддзеркаленням дійсності, воно несе в собі цінності, моральні норми та орієнтири етносу та покликане чинити вплив на реципієнта.

«Кожен народ у своїх (традиційних) власних назвах зазвичай шукає осмислення людської натури, перетворюючи те чи інше ім'я на символ» [4, с. 161], однак смисли та цінності, що стоять за такими символами, завжди залишаються культурно специфічними, вони показують, яким чином світ постає перед відповідним етносом, як наслідок лише його члени можуть повністю усвідомити,

що мав на меті виразити автор, чи втілив він у вжитому імені позитивні або негативні характеристики, яким є його власне ставлення до описуваного. Вибір того чи іншого мовного засобу є суто індивідуальним та обумовлюється особистими вподобаннями письменника, проте його свідомість сформована за певних культурних, історичних, політичних, соціальних умов тощо. Кожне ПІ відбиває не тільки унікальне світобачення автора, а й колективне несвідоме певної нації, що підкреслює значення міжкультурного фактору при їх відтворенні у перекладі.

Імена, що набули статусу прецедентних, завжди залишаються відображенням етноспецифічної моделі світу, хоча остання є скоріше результатом інтерпретації оточуючої дійсності. У свідомості автора та перекладача у процесі соціологізації утворилися відмінні ментальні простори, однак саме від ступеню їх перехрещення залежить якість перекладу. Відтак процес відтворення ПІ повністю задовольняє визначенню перекладу як «вербальної проекції етноментального досвіду однієї лінгвокультурної спільноти через інтеграцію ментальних просторів перекладача як представника іншої» [17, с. 71]. Якість перекладу визначається не тільки «знанням алгоритмів “чужої” культури, але й зіткненням картин бачення чи ментальних площин автора вихідного тексту та його перекладачів, тобто їх індивідуально-особистісних особливостей сприйняття об’єктивної і суб’єктивної дійсності» [13, с. 146]. Таким чином, ПІ становлять унікальний синтез культурних та когнітивних ознак, урахування яких є необхідною передумовою їх належного перекладу.

Водночас утворення ПІ, їх розвиток, зміна ключових компонентів значення та можлива втрата прецедентного статусу нерозривно пов’язані з історичним контекстом. Імена, наділені характеристикою прецедентності, акумулюють у собі історичну пам’ять народу як «комплекс уявлень, суджень, міфів, стереотипів, образів, архетипів, що творять національно історичну картину світу, до якої включено уявлення про хід історії та найяскравіші події, інформацію про героїв та лиходіїв, про блискучі перемоги та трагічні невдачі» [8, с. 71]. ПІ підлягають змінам, як і сама історія, що являє собою фактор ризику для перекладача. «Через великий часовий розрив, зміну історичних епох від сучасного читача вимагається значно більше зусиль та знань при читанні художніх творів» [6, с. 87]. Компетентність перекладача у цьому випадку повинна бути на щабель вище пересічного читача, оскільки у нього не може бути пробілів сприйняття, його завдання полягає в тому, щоб досягти цілісної інтерпретації тексту, яка б максимально відповідала задуму автора.

Загалом володіння певним комплексом ПІ є своєрідним маркером приналежності не тільки до окремої культури, а й до окремої епохи. У результаті труднощі, що становлять ПІ в історичному ракурсі, пов’язані, перш за все, зі змінами у їх складі. Так, ім’я, що протягом одного історичного періоду функціонувало як прецедентне, може втратити цю характеристику на етапі здійснення перекладу, відповідно, когнітивна база перекладача з високим ступенем імовірності не міститиме потрібного інваріанту сприйняття, що вимагає додаткового пошуку інформації, яка дозволила б зрозуміти, що вжитий онім означав для тих, хто жив у ті часи. В іншій ситуації перекладач може зіткнутися з такою проблемою, як зміна ознаки, на якій ґрунтується ПІ, або його ціннісного компоненту, з цієї причини ПІ здатне перетворитися на «ту саму точку невизначеності, яка утруднює адекватне сприйняття і розуміння тексту художнього твору» [6, с. 88]. У цьому контексті Н. С. Болотнова стверджує, що «окрім рівня компетенції адресатів, надійність читацьких вражень як об’єктивна основа інтерпретації художнього твору визначається також інваріантністю (фактором більшості) та синхронністю» [2, с. 56].

Здебільшого ПІ вживаються для вираження експресивної аксіологічно маркованої оцінки, яка обумовлена колективним досвідом лінгвокультурної спільноти на певному етапі її розвитку, відтак зміщення ціннісних орієнтирів та реалій навколишнього світу може призводити до виникнення відмінностей ментального образу, який лежить в основі ПІ, а як наслідок, непорозумінь або втрати їх образності та метафоричності при перекладі. З цієї причини втрачається і здатність ПІ здійснювати необхідний вплив на реципієнта цільового тексту, тобто зазнає викривлень прагматичний потенціал імені. Відповідно, процес перекладу ПІ нероз-

ривно пов'язаний з його прагматичною спрямованістю.

ПІ визначають, як «знаки, апеляція до яких призводить до актуалізації знань та уявлень, пов'язаних з минулим культурним досвідом мовної спільноти, що мають значення в інтелектуальному та емоційному плані для її представників» [5, с. 202], тому однією з первинних функцій ПІ є викликати з когнітивної бази фрагменти колективного досвіду, які здатні чинити максимальний емоційно-експресивний вплив на реципієнта. У такий спосіб ПІ, з одного боку, можуть модифікувати картину світу читача, а з іншого, апелювати до його емотивної сфери через встановлення системи цінностей та антицінностей. Таким чином, нами окреслено ще один напрямок досліджень ПІ, що витікає з їх природи, а саме – прагматичний.

Так само органічно пов'язане вивчення ПІ із психологією соціуму, що їх створив. Оскільки ПІ входять до одиниць, позначених етнічною специфікою, вони визначаються «насамперед психотипом її носія, який (психотип), у свою чергу, формується в процесі історичного, геополітичного й культурного розвитку етносу» [3, с. 245]. У свою чергу, «міжкультурне спілкування відбувається ефективніше, якщо психічні асоціації та мовні конотації є аналогічними чи близькими» [16, с. 258], імовірність чого при контакті різних культурних просторів різко знижується. Знання ПІ є «необхідною умовою соціалізації індивіда, його культурної адаптації, входження в активне духовне життя етносу» [15, с. 129], тому на рівні спілкування у межах відповідного соціуму їх вживання не викликає труднощів і проходить з психологічної точки природно.

ПІ викликають труднощі при перекладі не тільки «внаслідок відмінностей у змісті образів свідомості, а й через нетотожність у системності етнічної свідомості комунікантів» [12, с. 53]. Таким чином, вибір ПІ є органічним поєднанням індивідуально-психологічних характеристик мовця та колективного несвідомого нації. Перекладач, відповідно, постає перед непростим завданням збереження етнічної специфіки ПІ, його зв'язку із джерелом прецеденту та функціональності у новоствореному контексті художнього твору.

Розглянемо приклад:

As I wrapped up the mass e-mail, I remembered something my friend Susan had said to me before I left on this world journey nine months ago. She was afraid I would never come home again. She said, «I know how you are, Liz. You're going to meet somebody and fall in love and end up buying a house in Bali.» – A regular ***Nostradamus****, that Susan* [20].

Завершуючи це послання, згадала слова своєї подруги Сюзан, що вона їх сказала мені на прощання дев'ять місяців тому – перед тим, як провести в цю навколосвітню мандрівку. Вона боялася, що я більше не повернуся додому, і сказала: «Я добре тебе знаю, Ліз. Ти зустрінеш там когось, закохаєшся і все закінчиться купівлею будинку на Балі». – Просто якийсь ***Нострадамус****, ця Сюзан* [18, с. 339].

У поданому прикладі автор звертається до імені відомого французького астролога середньовіччя. Відтак, вірна інтерпретація оригінального повідомлення перекладачем ґрунтуватиметься на наявності в нього фонових знань, співвіднесення з якими дозволить сформувати у свідомості образ геніального провидця, який, безумовно, і мала на меті популярна письменниця. Водночас очевидно, що ПІ апелює до чітко окресленої характеристики референта, а саме передбачення майбутнього, причому передбачення правильного, що відсилає нас до стереотипного культурно маркованого смислу, адже для багатьох вчених, що професійно досліджували роботи Нострадамуса, його постать асоціюватиметься радше з невизначеною хронологією, цитуванням, яке важко або навіть неможливо відрізнити від оригіналу, неясністю стилю та, як наслідок, безкінечною множинністю інтерпретацій тощо. У такий спосіб на увесь комплекс знань, якими володіє перекладач, накладається культурна специфіка сприйняття поданого ПІ, яка допомагає виділити домінанту ознаку, відкинувши при цьому характеристики, які не є релевантними для поточного контексту.

Усвідомивши смисл, втілений у ПІ, перекладач переходить до етапу його передачі у тексті перекладу. Для цього він повинен вирішити, який спосіб відтворення імені відсилатиме до аналогічного або принаймні максимально схожого ментального образу у цільовому культурному просторі, що перед-

бачає і збереження прагматичної спрямованості імені. Вживаючи ПІ замість нейтральної мовної одиниці, автор прагнув підкреслити, наскільки героїню вразила точність слів її подруги, що ніби ще тоді передбачила, чим завершиться її подорож, тож важливим чинником стратегії перекладача стає збереження естетично-оціночного компоненту ПІ. З огляду на те, що Нострадамус здобув світову славу, перекладач вочевидь доходить висновку, що для українського читача застосоване ПІ нестиме те саме значення з точки зору як концептуального змісту, так і емоційного впливу, тому він переносить ПІ до тексту перекладу без жодних змін.

Наступний приклад цікавий тим, що з одного боку в ньому вжито достатньо відоме ПІ, породжене грецькою міфологією. Однак якщо у міфі його носій постає своєрідним месником, який вбиває свою матір та її коханця, що вбили батька героя, образ, який представляє автор оригіналу, відрізняється від зазначеного стереотипного уявлення:

In some places there were nagging clouds of black flies, so that I climbed through the trees like a new ***Orestes****, cursing and slapping* [21].

То тут, то там серед дерев зависали хмари докучливих чорних мух, і я, пробираючись поміж дерев угору, лаявся і ляпав по собі долонями, як новітній ***Орест*** [19, с. 67].

Розуміючи, що навіть за умови, коли читач перекладу знайомий з міфом про Ореста, цього не виявиться достатньо для розуміння смислу ПІ, перекладач зберігає ім'я, проте додає коментар, зазначаючи, що «У п'єсі Жана-Поля Сартра «Мухи», написаній за мотивами грецького міфу про міфологічного героя Ореста, ці комахи символізують непутяще життя». Так, реципієнт цільового тексту побачить, що посилання здійснюється не власне на грецький оригінал, а на один з творів, де образ героя знайшов свій розвиток. Відомо, що твори Жана-Поля Сартра присвячені тематиці екзистенціального пошуку сенсу життя, на чому і базується символізм Джона Фаулза, що показує героя, який цей шлях втратив.

З вищевикладеного, ми можемо побачити, що переклад ПІ вимагає не тільки врахування його культурно-когнітивного компоненту, а й історичного розвитку імені, що набуває можливості створювати множинні прецеденти, пов'язані як з першоджерелом, так і з подальшими його трансформаціями в культурному просторі. Зазначені чинники можуть створювати бар'єри для сприйняття представниками різних лінгвокультур або навіть окремими соціальними групами, оскільки очевидно, що розглянуте ПІ розраховане на більш інтелектуальну аудиторію, що бере до уваги перекладач, компенсуючи потенційну нестачу фонових знань читача.

3. Висновки

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що переклад ПІ зазнає впливу різноманітних факторів: культурних, когнітивних, психологічних, прагматичних, що певним чином дає можливість простежити шлях самого перекладознавства від лінгвістичної до когнітивно-дискурсивної парадигми, при цьому прихід кожної нової парадигми не означав відмови від надбань її попередниць, скоріше навпаки – здобуті знання та досвід досліджень накладалися одне на одного, утворюючи органічний синтез точок зору та підходів до дослідження здавалося б добре вивчених феноменів. У такому ракурсі видається перспективним детальне дослідження вказаних чинників на переклад ПІ та розгляд їх комплексного впливу на адекватність відтворення ПІ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоявленская Ю.В. Прецедентное имя «Наполеон» в исторической памяти Франции: опыт корпусного исследования / Ю.В. Богоявленская, А.Э. Буженинов // Политическая лингвистика. – Екатеринбург : Уральский государственный педагогический университет, 2015. – №2. – С. 137–143. 2. Болотнова Н.С. Художественный текст в коммуникативном аспекте и комплексный анализ единиц лексического уровня / Н.С. Болотнова. – Томск : Томский ун-т, 1992. – 312 с. 3. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика : [нариси] / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 264 с. 4. Золотых Л.Г. Фразеологическая семантика и символ / Л.Г. Золотых // Слово – сознание – культура : сб. науч. тр. / [сост. Л. Г. Золотых]. – М. : Флинта: Наука, 2006. – С. 157–169. 5. Кушнерук С.Л. Использование прецедентных феноменов для ситуативного промоушена в российской печатной рекламе / С.Л. Кушнерук // Политическая лингвистика. – Екатеринбург : Уральский государственный педагогический университет, 2006. – Вып. 20. – С. 198–204. 6. Молчанова Н.С. Роль прецедентного имени в восприятии художественного текста / Н.С. Молчанова //

Вестник Псковского государственного университета. – Псков, 2011. – №15. – С. 87–91. 7. Нахимова Е.А. Использование корпусной методологии при сопоставительном изучении прецедентных имен / Е.А. Нахимова // Политическая лингвистика. – Екатеринбург : Уральский государственный педагогический университет, 2013. – №3 (45). – С. 48–56. 8. Нахимова Е.А. Прецедентные ситуации, связанные с деятельностью Наполеона Бонапарта, в российской национальной исторической памяти / Е.А. Нахимова // Известия Уральского федерального университета. – Екатеринбург : Уральский государственный педагогический университет, 2014. – №2 (126). – С. 71–80. 9. Полонский А.В. «Умный завиток ковра», или Адресат и читатель / А.В. Полонский // Теория и практика современной русистики в мировом контексте : междунар. сб. науч. ст.: в 2 т. – Белгород, 2005. – Т.1. – С. 95–99. 10. Привалова И.В. Интеркультура и вербальный знак (лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации) / И.В. Привалова. – М. : Гнозис, 2005. – 472 с. 11. Пшенкина Т.Г. Междисциплинарность перевода как отражение интегративных процессов в современной лингвистике / Т.Г. Пшенкина // Язык и культура. – Барнаул : Алтайский государственный университет, 2014. – №1 (25). – С. 51–62. 12. Уфимцева Н.В. Сознание, слово, культура / Н.В. Уфимцева // Коммуникативная лингвистика и коммуникативно-деятельностный подход к обучению языкам: памяти Г.В. Колшанского. – М. : [б. и.], 2000. – С. 44–54. 13. Фесенко Т.А. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода / Т.А. Фесенко. – Тамбов : ТГУ, 2002. – 228 с. 14. Цвиллинг М.Я. Переводоведение как синтез знания / М.Я. Цвиллинг // Тетради переводчика : науч.-теор. сб. – М. : МГЛУ, 1999. – Вып. № 24. – С. 32–37. 15. Шарманова Н.М. Етнолінгвістика : навч. посібник [для студ. фак-ту укр.філології] / Н.М. Шарманова ; за ред. Ж.В. Колоїз. – Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2015. – 192 с. 16. Шемуда М.Г. Художній переклад як важливий чинник міжкультурної комунікації / М.Г. Шемуда // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія : Філологічні науки. – 2013. – Кн. 1. – С. 164–168. 17. Янссен-Фесенко Т.А. Перевод в структуре ментального пространства: концептуальный подход / Т.А. Янссен-Фесенко, А.Л. Вайгель // Язык и культура. – Томск : Национальный исследовательский Томский государственный университет, 2013. – №4 (24). – С. 66–76.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

18. Гілберт Е. Їсти, молитися, кохати / Е. Гілберт. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 416 с. 19. Фаулз Дж. Маг / Дж. Фаулз. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 528 с. 20. Gilbert E. Eat, Pray, Love [Electronic resource] / E. Gilbert. – Access: http://royallib.com/book/Gilbert_Elizabeth/ Eat_Pray_Love.html 21. Fowles J. The Magus. – [Electronic resource] / J. Fowles. – Access : http://royallib.com/book/Fowles_John/The_Magus.html

REFERENCES

Bogojavlenskaja, Ju.V., and Buzheninov, A.E. (2015). Precedentnoe imja «Napoleon» v istoricheskoj pamjati Francii: opyt korpusnogo issledovanija [Precedent Name “Napoleon” in the Historical Memory of France: Corpus-Based Research Experience]. *Politicheskaja lingvistika. – Political Linguistics, 2,* 137–143 (in Russian).

Bolotnova, N.S. (1992). *Hudozhestvennyi tekst v kommunikativnom aspekte i kompleksnyi analiz edinits leksicheskogo urovnja [Communicative Aspect of the Literary Text and Comprehensive Analysis of Its Lexical Units]*. Tomsk: Tomsk University Publ.

Fesenko, T.A. (2002). *Specifika nacionalnogo kulturnogo prostranstva v zerkale perevoda [Specifics of the National Cultural Field Mirrored in Translation]*. Tambov: TGU Publ.

Janssen-Fesenko, T.A., and Vajgel, A.L. (2013). Perevod v strukture mentalnogo prostranstva: konceptualnyj podhod [Translation in the Structure of a Mental Space: Conceptual Approach]. *Jazyk i kultura. – Language and Culture, 4*(24), 66–76 (in Russian)

Kushneruk, S.L. (2006). Ispolzovanie precedentnyh fenomenov dlja situativnogo promoushena v rossijskoj pechatnoj reklame [Use of Precedent Names for Ad Hoc Promotion in Russian Printed Press]. *Politicheskaja lingvistika. – Political Linguistics, 20,* 198–204 (in Russian).

Molchanova, N.S. (2011). Rol precedentnogo imeni v vosprijatii hudozhestvennogo teksta [Role of a Precedent Name in the Interpretation of a Literary Text]. *Vestnik Pskovskogo gosudarstvennogo universiteta. – Pskov State University Messenger, 15,* 87–91 (in Russian).

Nahimova, E.A. (2013). Ispolzovanie korpusnoj metodologii pri sopostavitelnom izuchenii precedentnyh imen [Use of Corpus-Based Methodology in Comparative Studies of the Precedent Names]. *Politicheskaja lingvistika. – Political Linguistics, 3*(45), 48–56 (in Russian).

Nahimova, E.A. (2014). Precedentnye situacii, svjazannye s dejatelnostju Napoleona Bonaparta, v rossijskoj nacionalnoj istoricheskoj pamjati [Precedent Situations Related to Napoleon Bonaparte's Activity in the Historical Memory of the Russian Nation]. *Izvestija uralskogo federalnogo universiteta. – Ural Federal University Messenger, 2*(126), 71–80 (in Russian).

Polonskiy, A.V. (2005). "Umnyj zavitok kovra", ili Adresat i chitatel ["Clever Carpet Curl" or the Intended Recipient and the Reader]. *Teorija i praktika sovremennoj rusistiki v mirovom kontekste. – Theory and Practice of Modern Russian Studies in the Worldwide Context, 1*, 95–99 (in Russian).

Privalova, I.V. (2005). *Interkultura i verbalnyj znak (lingvokognitivnye osnovy mezhkulturnoj kommunikacii) [Interculture and a Verbal Sign (Linguistic and Cognitive Foundation for the Intercultural Communication)]*. Moscow: Gnozis Publ.

Pshenkina, T.G. (2014). Mezhdisciplinarnost perevoda kak otrazhenie integrativnyh processov v sovremennoj lingvistike [Interdisciplinarity of Translation as a Reflection of Integrative Processes]. *Jazyk i kultura. – Language and Culture, 1*(25), 51–62 (in Russian).

Sharmanova, N.M. (2015). *Etnolingvistika [Ethnolinguistics]*. Kryvyi Rig: NPP Asterix Publ.

Shemuda, M.G. (2013). Hudozhnij pereklad jak vazhlyvyj chynnyk mizhkulturnoi komunikacii [Literary Translation as an Essential Factor of Intercultural Communication]. *Naukovi zapysky Nizhynskogo derzhavnogo universytetu im. Mykoly Gogolja. – Scientific Records of M. Gogol Nizhyn State University, 1*, 164–168 (in Ukrainian).

Tsvilling, M.Ja. (1999). Perevodovedenie kak sintez znanija [Translation Studies as Knowledge Synthesis]. *Tetradi perevodchika. – Translator's Notes, 24*, 32–37 (in Russian).

Ufimceva, N.V. (2000). Soznanie, slovo, kultura [Consciousness, Word, Culture]. In: Melnik S.I., & Shakhnarovich A.M. (eds.). *Kommunikativnaja lingvistika i kommunikativno-dejatelnostnyj podhod k obucheniju jazykam [Communicative Linguistics and Communicative and Activity Approach to Language-Teaching]*. Moscow, p. 44–54 (in Russian)

Zhajvoronok, V.V. (2007). *Ukrainska etnolingvistyka [Ukrainian Ethnolinguistics]*. Kyiv: Dovira Publ.

Zolotyh, L.G. (2006). Frazeologicheskaja semantika i simvol [Phraseological Semantics]. *Slovo – soznanie – kultura. – Word – Consciousness – Culture*, 157–169 (in Russian).

УДК 811.111’42:821.111

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ВІЙНА* В ІДІОДИСКУРСІ ЕРНЕСТА ХЕМІНГУЕЯ

Л.Я. Брославська, канд. філол. наук (Харків)

Стаття присвячена трансформаціям когнітивних ознак концепту ВІЙНА в ідіодискурсі Е. Хемінгуея порівняно з американським художнім дискурсом 1920-х – 1960-х років. Варіювання колективного *vs* індивідуального засвідчене специфікою понятєвого, образного та ціннісного складників досліджуваного концепту. Понятєвий складник концепту ВІЙНА як носій типової, логічно упорядкованої інформації зазнає кількісних та структурних трансформацій в індивідуальній концептосфері письменника порівняно з однойменним концептом загальноамериканської картини світу, який слугує основою формування індивідуалізованого концепту ВІЙНА. Трансформації образно-ціннісного складника концепту ВІЙНА в ідіодискурсі Е. Хемінгуея стосуються певних номінативних засобів і частотності їх застосування для об’єктивації характеру військового конфлікту, яка відрізняється від загальноприйнятої в американській МКС. Лінгвокультурний концепт ВІЙНА слугує ключовим дискурсотвірним в ідіодискурсі Е. Хемінгуея, що лежить в основі розгортання смислів дискурсу. Для Е. Хемінгуея як представника «втраченого покоління» ВІЙНА акумулює мілітарне і трагічне світосприйняття письменника-пацифіста.

Ключові слова: американський художній дискурс, Ернест Хемінгуей, ідіодискурс, когнітивна ознака, концепт ВІЙНА, трансформація.

Брославская Л.Я. Индивидуализация концепта ВОЙНА в идиодискурсе Эрнеста Хемингуэя. Статья посвящена трансформациям когнитивных признаков концепта ВОЙНА в идиодискурсе Э. Хемингуэя в сравнении с американским художественным дискурсом 1920-х – 1960-х годов. Варьирование коллективного *vs* индивидуального подтверждается спецификой понятийного, образного и ценностного компонентов исследуемого концепта. Понятийный компонент концепта ВОЙНА как носитель типичной, логично упорядоченной информации подвергается количественным и структурным трансформациям в индивидуальной концептосфере писателя по сравнению с одноименным концептом общеамериканской картины мира, который служит основой формирования индивидуализированного концепта ВОЙНА. Трансформации образно-ценностного компонента концепта ВОЙНА в идиодискурсе Э. Хемингуэя касаются определенных номинативных средств и частотности их применения для объективации характера военного конфликта, которая отличается от общепринятой в американской ЯКМ. ВОЙНА служит ключевым дискурсообразующим лингвокультурным концептом в идиодискурсе Э. Хемингуэя, лежащим в основе развертывания смыслов дискурса. Для Э. Хемингуэя как представителя «потерянного поколения» ВОЙНА аккумулирует милитарное и трагическое мироощущение писателя-пацифиста.

Ключевые слова: американский художественный дискурс, идиодискурс, когнитивный признак, концепт ВОЙНА, трансформация, Эрнест Хемингуэй.

Broslavskaya L.Ya. Individualization of the concept WAR in the individual discourse of Ernest Hemingway. The article focuses on the transformations of the cognitive signs of the concept WAR in the individual discourse of E. Hemingway in comparison with the American literary discourse of the 1920s – 1960s. Variation of the collective *vs* the individual is certified by the specificity of notional, evaluative and image components of the concept. The notional component of the concept WAR that contains typical, logically ordered information is a subject of quantitative and structural transformations in the writer’s individual conceptual sphere in comparison with the corresponding concept of the American construal of the world, which serves as the basis for the formation of the individualized concept WAR. Transformations of the evaluative-image component of the concept WAR in the individual discourse of E. Hemingway concern certain nominative means and the frequency of their use for objectifying the nature of a military conflict, which differs from the generally

© Брославська Л.Я., 2017

accepted one in the American language construal of the world. The linguo-cultural concept WAR serves as the key forming discourse concept in the individual discourse of E. Hemingway and underlies the development of discourse meanings. For E. Hemingway as a representative of the «lost generation» WAR accumulates military and tragic attitude of the pacifist-writer.

Key words: American literary discourse, cognitive sign, concept WAR, Ernest Hemingway, individual discourse, transformation.

Індивідуальна концептосфера Е. Хемінгуея втілена у творах письменника та виражена «через усю сукупність індивідуальних мовних засобів», вербалізованих у прямий та непрямий способи [1, с. 181], що надають «творчості неповторного звучання», визначають «її оригінальну форму» [там само].

Необхідність надати концепту особистісні асоціативно-оцінні конотації змушує письменника з особливою ретельністю ставитися до відбору мовних засобів та їх організації в дискурсі для найбільшої відповідності завданням автора, вивчення яких дозволяє визначити особливості формування концептосфери письменника з одного боку, а з другого – зумовлює модифікації в змісті та засобах мовної репрезентації концепту в індивідуальній концептосфері Е. Хемінгуея як системи знань автора, об'єктивованої текстом. Варіювання колективного *vs* індивідуального засвідчене специфікою поняттєвого, образного, ціннісного складників концепту ВІЙНА в ідіодискурсі Е. Хемінгуея відносного американського художнього дискурсу 1920-х – 1960-х років.

Об'єкт дослідження становить лінгвокультурний концепт ВІЙНА, вербалізований в ідіодискурсі Е. Хемінгуея та американському художньому дискурсі 1920-х – 1960-х років, предметом дослідження вважаємо трансформації концепту ВІЙНА в індивідуальній концептосфері письменника порівняно з однойменним концептом загальноамериканської картини світу. Мета роботи полягає у виявленні специфіки поняттєвого, образного та ціннісного складників досліджуваного концепту. Матеріалом дослідження слугують художні твори Е. Хемінгуея та інших американських авторів, написані у період з 1920-го по 1960-ий роки, що об'єднані в Історичному корпусі американського варіанта англійської мови (The Corpus of Historical American English – COHA). Актуальність роботи визначається тим, що специфіка концепту ВІЙНА, актуалізованого в ідіодискурсі Е. Хемінгуея, розглядається як прояв відмінностей індивідуальної концептосфери автора на тлі відповідного концепту загальноамериканської національної картини світу, втіленої в американському художньому дискурсі 1920-х – 1960-х років.

Трансформації поняттєвого складника концепту ВІЙНА в ідіодискурсі Е. Хемінгуея та унікальності світосприйняття письменника маніфестовані наступним: змістові характеристики концепту вербалізовані дещо скороченим набором номінативних одиниць, що зумовлено індивідуальною концептосферою письменника; у семантиці концепту частотність уживання номінацій концепту ВІЙНА варіюється; оцінний компонент також зазнає трансформації: від амбівалентної оцінки в широкому культурологічному контексті (розуміння ВІЙНИ як «природного стану світу», «неминучого зла» і, водночас, «умови суспільного розвитку» в американській картині світу) до сугубо негативної, зумовленої індивідуальним авторським переосмисленням – ставленням загального засудження як до самого процесу війни, так і до її наслідків.

Зокрема, трансформації семантичних ознак індивідуального щодо колективного національного номінативних просторів концепту ВІЙНА охоплюють певну низку факторів.

• Зміна номінативної щільності концепту в дискурсі письменника. Так, кількісний показник уживання лексеми *war* (n., v.) – імені концепту ВІЙНА, що домінує в американському художньому дискурсі 1920-х – 1960-х років, зменшується в ідіодискурсі Е. Хемінгуея з 23,43% до 15,9%, виводячи на передній план найбільш частотну номінацію *fight* (n., v.) – 55,8%. Лексема *attack* (n., v.) також активується в авторському дискурсі в 3,6 рази більше, а *(armed) conflict* (n., v.) – навпаки, майже не застосовується в об'єктивації концепту письменником: 0,11% порівняно з 9,5% в американському художньому дискурсі 1920-х – 1960-х років, що зумовлено приналежністю останнього до суспільно-політичної сфери.

• Зміна набору одиниць ЛСП «War». Інтегральні та диференційні складові ЛСП «War», репрезентовані двома мікрополями «Armed conflict» (гіперсема «стан збройного конфлікту») та «Antagonism» (гіперсема «протистояння») також зазнають модифікацій в ідіодискурсі Е. Хемінгуея: у мікрополі «Antagonism» відсутнє розширення «Business struggle» («суперництво в бізнесі»), а номінативний склад мікрополів та їх розширень представлений значно меншою кількістю номінативних одиниць.

• Специфіка омовлення концепту (ідіостиль). Словарний склад зумовлений художніми принципами, притаманними Е. Хемінгуею – «розмовному» або «лаконічному» ідіостилю, який з одного боку орієнтований на норми усної знижено-розмовної мови, рясніє відступами від літературної мови та максимально наближений за лексичним складом до діалогу (включенням розмовних елементів), а з іншого боку – на письмову форму розмовної мови, коли зведені до мінімуму або повністю відсутні порушення літературної норми.

• Переформатування конфігурації ЛСП «War». Дані семантичного та кількісного аналізів свідчать про те, що частотність уживання номінацій концепту ВІЙНА в ідіодискурсі Е. Хемінгуея у відсотковому співвідношенні від загальної кількості також зазнає трансформацій порівняно з американським художнім дискурсом 1920-х – 1960-х років: найбільш чисельними лексемами семантичного простору концепту ВІЙНА в ідіодискурсі письменника є номінації з семою «військові дії»: *fight, war, attack*; з семою «спортивне змагання» – *fight*; з семою «суперечка» – *fight*. Присутня в ЛСП концепту в американському художньому дискурсі 1920-х – 1960-х років лексема *conflict* (n., v.) з 3,24% стає менш уживаною з показником лише 0,11% та семою «суперечка». Тож, понятєвий складник концепту ВІЙНА в ідіодискурсі письменника активований доменом МІЛІТАРНЕ (субдоменом ВІЙСЬКОВІ ДІЇ). Наприклад:

The fighting at the front went very badly and they could not take San Gabriele. The fighting on the Bainsizza plateau was over and by the middle of the month the fighting for San Gabriele was about over too /A Farewell to Arms/

• Трансформації когнітивного простору концепту ВІЙНА засвідчують стабільність щодо типів зв'язків між його компонентами (ідентифікаційні (класифікації, характеризації) й акціональні (каузативної, контактної дії) базисні схеми, але демонструє відмінності щодо структури.

Зокрема, у слоті ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ відсутній концепт ВІЙСЬКОВА НАУКА, а в слоті АНТАГОНІЗМ – концепт СУПЕРНИЦТВО В БІЗНЕСІ, що зумовлено специфікою стилю (розмовний) та формою творів (усна й мемуарна розповідь) Е. Хемінгуея та загальними принципами художнього дискурсу, а номінації цих концептів належать до відповідних терміносистем – військової науки та науки економіки.

Наявність каузативного зв'язку між концептами СПОРТИВНЕ ЗМАГАННЯ та ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ і концептами СУПЕРЕЧКА та ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ («CR-СПОРТИВНЕ ЗМАГАННЯ / СУПЕРЕЧКА викликає/призводить до FT-наслідки»: наслідки – ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ) на відміну від американського художнього дискурсу 1920-х – 1960-х років говорить про тенденцію письменника до перебільшення наслідків досить мирних подій – спортивних змагань та суперечки, які він уважає такими ж небезпечними, як і війну, бо призводять до вбивства і жертв. З другого боку, автор таким чином констатує природність війни (антагонізму/протистояння) як невід'ємної складової сутності людини.

Звернемо увагу на трансформації образно-ціннісного складника концепту ВІЙНА в ідіодискурсі Е. Хемінгуея, структурованого діапазоном та спектром метафоричної об'єктивації. Аналіз образних засобів об'єктивації концепту дозволяє наблизитися до визначення авторського світогляду, світосприйняття та оцінки творчої індивідуальності письменника [2].

Структуруючи певну послідовність ознак концепту відповідно до їх частотності в ідіодискурсі, отримуємо метафоризовані концептуальні складники вербалізованого досвіду автора, що представлений у художньому дискурсі як вторинна моделююча система, націлена на реалізацію базових категорій цього дискурсу – інформативності, причинності, теми, підтексту, образу персонажа, образу автора, художнього простору та часу, ситуації комунікації [3, с. 35]. Вони зумовлені особистісною мовною свідомістю Е. Хемінгуея, його досвідом

як основою «прототипових ситуацій для формування досвідних гештальтів, емергентних концептів (тобто таких, що виникають безпосередньо зі щоденного практичного досвіду), субкатегоризації та метафоричних концептів» [там само, с. 34].

Варіювання діапазону концептуальних метафор концепту ВІЙНА в ідіодискурсі письменника виявляє стійку тенденцію до зсувів пріоритетів у наборі корелятивних доменів, що лежать в основі досліджуваних метафор, та зміни обсягу метафоричного потенціалу досліджуваного концепту – спектра метафори.

В американському художньому дискурсі 1920-х – 1960-х років корелятивний домен ПОДОРОЖ домінує згідно з канонами художнього жанру, де корелят ПОДОРОЖ визнається базовим концептом метафоричного проектування художнього світу. Найбільш чисельна метафора, активована цим доменом – «ВІЙНА є РУХ» об'єктивує війну як заплановану або незаплановану подорож, яка складається з певних пересувань у просторі (військових дій), ВІЙНА – це певне місце у просторі/місце призначення, що ототожнює мету, до якої йде людина. Наприклад:

"Get out of the country. I wouldn't go to war. I was at the war once in Abyssinia. Nix. Why do you go?" /A Farewell to Arms/

В американському художньому дискурсі 1920-х – 1960-х років значний потенціал має корелятивний домен КОНТЕЙНЕР, який активує онтологічну концептуальну метафору «ВІЙНА є КОНТЕЙНЕР», де ВІЙНА зображена як контейнер, у який можна ввійти та з якого можна вийти; контейнер, який можна заповнити вмістом, куди можна зануритися. Наприклад:

I wondered if America really got into the war, if they would close down the major leagues
/A Farewell to Arms/

Корелятивний домен СПОРТ щодо значущості посідає третє місце в обох дискурсах, що свідчить про ідентичність менталітетів – сприйняття війни згідно національно-культурною традицією через концептуальну метафору «ВІЙНА є ГРА», у якій ВІЙНА – це гра, де учасники дотримуються певних правил, грають у різні ігри – граються в заручників, у ворогів; вони перемагають або програють, учасників маркують кольорами та ін. Ця метафора активує повторювану діяльність, що протиставлена буденному життю як інше буття, що має певну мету, яка проводиться в рамках визначеного простору і часу, за встановленими правилами, що сприяє формуванню громадських груп, які відрізняються від інших особливим зовнішнім виглядом. В ідіодискурсі Е. Хемінгуея метафоричний потенціал цього домену реалізовано удвічі менше в порівнянні з 18,22% в американському художньому дискурсі 1920-х – 1960-х років, що свідчить про значущість феномену війни як культурологічного явища в загальноамериканській картині світу. Наприклад:

You have put many things in abeyance to win a war. If this war is lost all of those things are lost
/For Whom the Bell Toll/

Корелятивний домен ЛЮДИНА також реалізується майже в 2,5 рази менше в дискурсі письменника через концептуальну метафору «ВІЙНА є ЛЮДИНА» (18,11% та 7,07% відповідно), яка більш розгалужена та деталізована в американському художньому дискурсі 1920-х – 1960-х років: ВІЙНА – це вороже налаштована людина з гендерними ознаками жінки, що може завагітніти (виносити нову зброю), яка в родині займає місце матері та/або сестри, що має сина та/або брата; вона наділена як певними фізичними здібностями руху й мовлення, здатна виконувати команди, так і фізичними й психологічними вадами: вона сліпа, божевільна, неохайна; вона проявляє ворожість домінуючи, захоплюючи та спустошуючи території, завдаючи болю та шкоди, позбавляючи волі та вбиваючи, тому її потрібно зупинити. Наприклад:

Let him begin to circle and let the fight come
/The Old Man and the Sea/

Зростання метафоричного потенціалу в ідіодискурсі Е. Хемінгуея простежується в корелятивнх доменах КУЛЬТУРА, ХАРЧУВАННЯ, ТОРГІВЛЯ – на 4,54%, 5,69%, та 5,85% – 14, 8 та 4 рази відповідно.

Метафоричний потенціал корелятивного домену ХАРЧУВАННЯ в індивідуальних концептуальних метафорах Е. Хемінгуея зростає у 14 разів порівняно з американським художнім дискурсом 1920-х – 1960-х років (6,13% та 0,44% відповідно) метафорами «ВІЙНА є ПРИЙМАННЯ ЇЖІ» та «ВІЙНА є НЕСМАЧНА ЇЖА», які найбільш

яскраво об'єктивують амбівалентність оцінного складника концепту ВІЙНА, експлікуючи природний інстинкт людини до ненависті й знищення через метафору їжі як фізичної потреби. Людина розуміє її отруйність, вона викликає в неї огиду, але незважаючи на це, війни є неминучими, й викорінити війну в принципі неможливо, бо вона є наслідком вроджено-інстинктивної поведінки. На думку Е. Хемінгуея, переможцем на війні стане той, хто першим зрозуміє отруйність їжі – згубність війни. Наприклад:

"There is no thirst like the thirst of battle. Even here, in reserve, I have much thirst"

/The Complete Short Stories/

Метафоричний потенціал корелятивного домену КУЛЬТУРА в ідіодискурсі Е. Хемінгуея зростає майже у 8 разів порівняно американським художнім дискурсом 1920-х – 1960-х років (відповідно з 0,65% до 5,19%) та реалізований концептуальною метафорою «ВІЙНА є ВИСТАВА».

Метафоричний потенціал корелятивного домену ТОРГІВЛЯ в ідіодискурсі Е. Хемінгуея майже в 4 рази вищий (8,02% та 2,17%) та активує концептуальні метафори «ВІЙНА є ТОВАР» та «ВІЙНА є ПРИБУТКОВА СПРАВА», через які письменник формує своє ставлення до питань війни та миру, засуджує цинізм, з яким люди «роблять/виробляють» цей «товар» і заробляють гроші на стражданнях інших.

Реалізація корелятивного домену ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ в ідіодискурсі Е. Хемінгуея несуттєво зменшується (з 2,83% до 1,73%) порівняно з американським художнім дискурсом 1920-х – 1960-х років за рахунок концептуальної метафори «ВІЙНА є ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ».

Концепт ВІЙНА як корелят концептуальних метафор є одним із найпопулярніших засобів реконструкції будь-якої конфліктної ситуації в різних соціальних сферах діяльності людини, що зумовлено його внутрішньою формою «вести боротьбу» та багатому військовому досвіду, закоріненому у свідомості людства.

Склад спектра метафор концепту ВІЙНА в ідіодискурсі Е. Хемінгуея залишається незмінним – це домени ВІДЧУТТЯ / ПОЧУТТЯ, СПОРТ, ЖИТТЯ, МЕДИЦИНА, ПОЛІТИКА, СОЦІАЛЬНІ СТОСУНКИ, ЕКОНОМІКА, СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА та ПРИРОДА, але зазнає суттєвих трансформацій щодо ступеню реалізації їх метафоричного потенціалу.

Домен МЕДИЦИНА як референт метафор ВІЙНА в ідіодискурсі Е. Хемінгуея активується майже у 12 разів частіше, ніж в американському художньому дискурсі 1920-х – 1960-х років. Актуальність медичної тематики зумовлена власним досвідом письменника, який він отримав у військовій медицині за часів Першої світової війни. У його творах ВІЙНА – корелят створює метафори жахливих наслідків війни – поранень та смертей, з якими людина бореться як з ворогом, який атакує. Наприклад:

Scott was lying in bed to conserve his strength for his battle against the disease

/A Moveable Feast/

Метафоричний потенціал актуалізації референтного домену ЖИТТЯ в ідіодискурсі Е. Хемінгуея концептуальною метафорою «ЖИТТЯ є ВІЙНА» також суттєво зростає на 10,94% (пор., 14,81% та 3,87% в американському художньому дискурсі 1920-х – 1960-х років). Життя зображене письменником як небезпечна боротьба людини з іншими людьми та з зовнішнім світом, які руйнують і вбивають людину, тому людина повинна бути хороброю; життєві труднощі – це наче бомбардування, а невдачі – програш у битві. Наприклад:

If people bring so much courage to this world the world has to kill them to break them, so of course it kills them /A Farewell to Arms/

Метафоричний потенціал референтних доменів СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА та ПРИРОДА також зростає в дискурсі Е. Хемінгуея з 2,33% до 5,56% та з 0,78% до 3,7% відповідно, активуючи концептуальні метафори «СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ є ВІЙНА» та «ВОДНА СТИХІЯ є ВІЙНА», що об'єктивують класові протистояння та боротьбу з водною стихією як війну. Наприклад:

"Yes," said the tall waiter. "Only through the individual can you attack the class

/The First Forty-Nine Stories/

Серед концептуальних метафор ВІЙНИ референтний домен СПОРТ стабільно домінує, суттєво зростаючи в ідіодискурсі Е. Хемінгуея по відношенню до американського художнього дискурсу 1920-х – 1960-х років з 1,55% до 14,81%. Досить

вагома частотність метафори «СПОРТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ є ВІЙНА» в ідіодискурсі письменника об'єктивує ставлення Е. Хемінгуея до спорту: усвідомлюючи жорстокість будь-якого виду спорту, він зображає кориду як боротьбу між ворогами, рибну ловлю як виправдану боротьбу між людиною та рибою, бо вони не є ворогами. Таким чином акцентований гуманістичний підхід до розуміння спорту, де справжній спортсмен змагається чесно, щоб перемогти суперника, а не вбити його. Наприклад:

– Now I don't give a shit I lost him, David said. I don't care about records. I just thought I did. I'm glad that he's all right and that I'm all right. We aren't enemies /The Old Man and the Sea/

Щодо метафоризації політичної діяльності термінами війни в ідіодискурсі Е. Хемінгуея потенціал концептуальної метафори «ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ є ВІЙНА» (референтний домен ПОЛІТИКА) лише на 2,36% поступається американському художньому дискурсу 1920-х – 1960-х років.

Метафоричний потенціал метафори «ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ є ВІЙНА» (референтний домен ЕКОНОМІКА) в ідіодискурсі Е. Хемінгуея значно зменшується – на 30,58% (або в п'ять разів).

Метафоричний потенціал референтного домену СОЦІАЛЬНІ СТОСУНКИ, репрезентованого концептуальною метафорою «СУПЕРЕЧКА є ВІЙНА» зменшується на 25,6% (або в 3,8 рази) порівняно з американським художнім дискурсом 1920-х – 1960-х років.

Тож, можемо дійти висновків, що словарний склад номінацій концепту ВІЙНА в ідіодискурсі Е. Хемінгуея вказує на значно звужений тезаурус мови письменника та його орієнтованість на розмовний стиль мовлення: концепт ВІЙНА в ідіодискурсі Е. Хемінгуея експліцитно репрезентований не всім набором номінацій колективного концепту ВІЙНА в американському художньому дискурсі 1920-х – 1960-х років, а переважно лексичними одиницями *fight, attack* та *battle* та їх синонімами *combat* (n., v.), *movement* (n.), *operation* (n.), ім'ям індивідуального концепту ВІЙНА в ідіодискурсі є лексема *fight.* Специфічними рисами ідіодискурсу Е. Хемінгуея вважаємо домінування в діапазоні структурних концептуальних метафор домену ПОДОРОЖ (на відміну від домену КОНТЕЙНЕР в американському художньому дискурсі 1920-х – 1960-х років), звуженість діапазону за рахунок відсутності корелятивних доменів ПРИРОДА, ТЕХНІКА, ТВАРИНА, значне зменшення ступеня реалізації доменів СПОРТ, ЛЮДИНА та ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ, а також значне зростання ступеня реалізації метафоричного потенціалу доменів ХАРЧУВАННЯ, КУЛЬТУРА, ТОРГІВЛЯ. Трансформації спектра концептуальних метафор в ідіодискурсі Е. Хемінгуея головним чином стосуються їх метафоричного потенціалу: зростання або зменшення метафоричного потенціалу референтних доменів концепту ВІЙНА зумовлено індивідуальним світосприйняттям письменника, який витлумачує далеку від ВІЙНИ дійсність у мілітарних термінах, примушуючи читача шукати у творі скритий потаємний смисл – підтекст, який піднімає твір на рівень філософських узагальнень.

До перспектив дослідження відносимо подальше вивчення трансформацій когнітивних властивостей лінгвокультурних концептів в індивідуальній концептосфері особи та в картині світу народу в синхронії і діахронії на матеріалі англійської та інших мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довганчина Р.Г. Відтворення ідіостилю Ернеста Гемінґвея в українських та російських перекладах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Р.Г. Довганчина. – Київ, 2011. – 221 с. 2. Кубрякова Е.С. Роль человеческого фактора в языке. Язык и порождение речи / Е.С. Кубрякова, А.М. Шахнарович, Л.В. Сахарный – М. : Наука, 1991. – 237 с. 3. Литвинов О.О. Концептуальна метафора англомовних номінацій невербальних зорових знаків комунікації / О.О. Литвинов // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія, педагогіка, психологія. – 2014. – Вип. 28. – С. 29–38.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Hemingway E. A Farewell to Arms [Електронний ресурс] / Ernest Hemingway. – Режим доступу : http://www.kkoworld.com/kitablar/Ernest_Heminquey_Elvida_silah_eng.pdf 2. Hemingway E. A Moveable Feast [Електронний ресурс] / Ernest Hemingway. – 203 p. – Режим доступу : https://

archive.org/details/moveablefeast00hemi_mxe
3. Hemingway E. The First Forty-Nine Stories [Електронний ресурс] / Ernest Hemingway. – Режим доступу : https://archive.org/details/firstfortyninest030256mbp
4. Hemingway E. For Whom the Bell Tolls! [Електронний ресурс] / Ernest Hemingway. – Режим доступу : http://www.rulit.me/author/heminguej-ernest-miller/for-whom-the-bell-tolls-download-free-76953.html
5. Hemingway E. Islands in the Stream! [Електронний ресурс] / Ernest Hemingway. – Режим доступу : http://bookree.org/reader?file=1045663 6. Hemingway E. The Complete Short Stories of Ernest Hemingway [Електронний ресурс] / Ernest Hemingway. – 203 p. – Режим доступу : http://mreadz.com/read270248/p1
7. Hemingway E. The Old Man and the Sea! [Електронний ресурс] / Ernest Hemingway. – 127 p. – Режим доступу : http://royallib.com/author/Hemingway_Ernest.html

REFERENCES

Dovhanchyna, R.H. (2011). *Vidtvorennia idiostyliu Ernesta Hemingveya v ukrayins'kykh ta rosiys'kykh perekladakh. Diss. kand. filol. nauk [Reproduction of Ernest Hemingway's idiostyle in Ukrainian and Russian translations. Cand. philol. sci. diss.]*. Kyiv. 221 p. (in Ukrainian)

Kubriakova, E.S. (1991). *Rol'chelovecheskoho faktora v yazyke. Yazyk i porozhdenye rechy [Role of the human factor in the language. Language and Speech Production]*. Moscow: Nauka Publ.

Lytvynov, O.O. (2014). Kontseptual'na metafora anhlomovnykh nominatsiy neverbal'nykh zorovykh znakiv komunikatsiyi [Conceptual metaphor of English nominations of communication non-verbal visual signs]. *Naukovyy visnyk kafedry YUNESKO Kyiv. nats. linhv. un-tu. – Kyiv National Ling. Univ., UNESCO Department Sci. Messenger, 28*, 29–38 (in Ukrainian)

УДК 811.111’42

A COGNITIVE LINGUISTIC PERSPECTIVE ON FIRST-PERSON VERBAL REPORT ON EMOTION EXPERIENCE

O.V. Vakhovska, PhD in Linguistics, MSc in Cognitive Science (Kyiv)

This paper addresses the relation between emotions, emotion concepts and emotion names in first-person verbal report on emotion experience and confirms by way of cognitive linguistic argumentation that direct emotion names give no full and comprehensive report on emotion experience. It is cognitive linguistic argument that makes this paper original, whereas the claim of ineffability of subjective, in particular emotion, experience is a long-standing one in the domains of cognitive (emotion) psychology, philosophy of mind, and phenomenology. In this paper, I develop a meaningful state-of-the-art research context first by reviewing scientific literature on emotion experience and on first-person verbal report on this experience, and then proceed to spell out my own perspective as that of a cognitive linguist on the relation between the world (here, emotions), the mind (here, emotion concepts) and natural language (here, emotion names in first-person verbal report on emotion experience). This paper is my elaboration on and interpretation of some of the existing cognitive linguistic approaches to this relation suggested within major East and West European and American schools of thought. My paper suggests a way to combine these approaches within a single investigation.There are alternative major and minor approaches that I do not take into account in this paper because of its scope and purpose. This paper has the potential to inform emotion psychology, philosophy of mind and phenomenology. With a methodology and against a theoretical background that are foreign to either of these disciplines, this paper provides explanation for the incapability of direct emotion names to exhaustively report on emotion experience.

Key words: cognitive linguistics, emotion concept, emotion experience, emotion name, emotion, first-person verbal report, ineffability of emotion experience.

Ваховська О.В. Лінгвокогнітивнй погляд на здійснюваний від першої особи словесний опис переживаної емоції. Ця стаття розглядає відношення між емоціями, концептами емоцій та іменами емоцій в здійснюваному від першої особи словесному описі переживаних емоцій. Стаття підтверджує з лінгвістичної точки зору, що імена емоцій з прямими значеннями не охоплюють емоційний досвід в його повноті та багатогранності. Новизна статті обумовлена саме запропонованою – лінгвістичною – точкою зору на невимовність емоційного досвіду, тоді як сам постулат про таку невимовність є відносно не новим, та недостатність засобів мови для опису суб’єктивного, зокрема емоційного, досвіду неодноразово підкреслювалася дослідниками в областях когнітивної психології (емоцій), філософії мислення та феноменології. У першій частині статті я резюмую деякі положення з наведених областей, з метою створити необхідний для мого дослідження теоретичний контекст, що охоплює поняття емоційного досвіду та його словесного опису. Потім я як лінгвокогнітолог розвиваю свою точку зору на відношення між об’єктивним світом (тут, емоціями), мисленням (тут, концептами емоцій) та природною мовою (тут, іменами емоцій, використовуваними в здійснюваному від першої особи словесному описі переживаних емоцій). Моя точка зору основана на деяких підходах до цих відношень, запропонованих у провідних лінгвокогнітивних школах Східної та Західної Європи та США. Стаття є одним з прикладів того, як зазначені підходи можуть бути поєднані у межах одного цілісного дослідження. Окрім тих, що наведені в статті, існують й інші підходи до тріади світ-мислення-мова. Я не згадую ці підходи через обсяг і мету моєї статті. Стаття пояснює з лінгвістичної точки зору нездатність імен емоцій в їхніх прямих значеннях передати переживаний емоціональний досвід, і може представляти інтерес для дослідників в областях когнітивної психології (емоцій), філософії мислення та феноменології, для яких теоретичний апарат когнітивної лінгвістики є апріорі чужим.

Ключові слова: емоційний досвід, емоція, здійснюваний від першої особи словесний опис, ім’я емоції, когнітивна лінгвістика, концепт емоції, невимовність емоційного досвіду.

Ваховская О.В. Лингвокогнитивный взгляд на осуществляемое от первого лица словесное описание переживаемой эмоции. В этой статье рассматриваются отношения между эмоциями, концептами эмоций и именами эмоций в осуществляемом от первого лица словесном описании переживаемых эмоций. Статья подтверждает

© Vakhovska O.V., 2017

с лингвокогнитивной точки зрения, что имена эмоций с прямыми значениями не охватывают эмоциональный опыт в его полноте и многогранности. Новизна статьи обуславливается именно предложенной – лингвистической – точкой зрения на невыразимость эмоционального опыта, тогда как сам постулат о такой невыразимости относительно не нов, и недостаточность средств языка для описания субъективного, в частности эмоционального, опыта неоднократно подчеркивалась исследователями в областях когнитивной психологии (эмоций), философии мышления и феноменологии. В первой части статьи я резюмирую некоторые положения из указанных областей, с целью создать необходимый для моего исследования теоретический контекст, охватывающий понятия эмоционального опыта и его словесного описания. Затем я как лингвокогнитолог развиваю свою точку зрения на отношения между объективным миром (здесь, эмоциями), мышлением (здесь, концептами эмоций) и естественным языком (здесь, именами эмоций, используемыми в осуществляемом от первого лица словесном описании переживаемых эмоций). Моя точка зрения основана на некоторых подходах к этим отношениям, предложенных в крупнейших лингвокогнитивных школах Восточной и Западной Европы и США. Статья является одним из примеров того, как эти подходы могут быть объединены в рамках одного целостного исследования. Помимо тех, что приводятся в статье, существуют другие подходы к триаде мир-мышление-язык. Я не упоминаю эти подходы в связи с объемом и целями моей статьи. Статья объясняет с лингвистической точки зрения неспособность имен эмоций в их прямых значениях передать переживаемый эмоциональный опыт, и может представлять интерес для исследователей в областях когнитивной психологии (эмоций), философии мышления и феноменологии, для которых теоретический аппарат когнитивной лингвистики априори чужд.

Ключевые слова: имя эмоции, когнитивная лингвистика, концепт эмоции, невыразимость эмоционального опыта, осуществляемое от первого лица словесное описание, эмоциональный опыт, эмоция.

1. Introduction

This paper addresses the relation between emotions, emotion concepts and emotion names in first-person verbal report on emotion experience. The major purpose of this paper is to confirm by way of **a cognitive linguistic analysis** that direct emotion names give no full and comprehensive report on emotion experience. This is a traditional postulate within the domains of emotion psychology and philosophy of mind, and I make no claim to originality here. The originality of my study is in establishing the truth of this assumption by cognitive linguistic evidence and argument.

The purpose of this paper determines its flow and structure. **Section 1** addresses emotion experience and first-person verbal report that this experience lends itself to. Scientific literature for this section comes from the domains of emotion psychology, philosophy of mind, and phenomenology, and encompasses a definition of emotion experience, a statement for the role in this experience of first-person verbal report, and for the strengths and faults of this report. **Section 2** focuses on first-person verbal report on emotion experience in detail. This section takes the faults of verbal report as a point of departure. It is from the relation between emotions, emotion concepts and emotion names that the imperfection of verbal report stems, and I suggest an account of this relation from the standpoint of **traditional and cognitive semantics**. The major issues I address in my account are the sign process in natural language, its constituents and their relations; linguistic manifestation of concepts; linguistic and conceptual world models and their relation; linguistic meaning, its nature, types and structure; mental construals, their nature and cognitive operations that shape them; the semasiological and onomasiological aspects of verbal report. I conclude the paper with prospects for further research.

2. First-person verbal report on emotion experience and its faults

Emotion emerges into human consciousness in form of a distinct experience. Emotion experience engages into an individual's subjective experience as one of its varied instances and inherits its properties. Emotion experience is idiosyncratic, nonstative, heterogeneous, manifold, and indivisible. It is ineffable in the sense that it is of no propositional structure, is difficult to verbally report on, and lends itself to metaphorical manifestation best [14]. Verbal reports on emotion experience are either raw descriptions given by ordinary people or published literary accounts written by professional authors. First-person verbal report is always integral to the emotion experience an emoter attempts to convey. She cannot take her emotion experience apart from her awareness and her interpretation of this experience. In order to report on

her emotion experience, an emoter uses discreet emotion names and combinations of these in complex expressions. Report of this kind is 'the most reliable and possibly only window that researchers have on conscious, subjective, emotional experience' [5, p. 47].

First-person verbal report on emotion experience is therefore generally praised for its virtue of laying emotion experience open. At the same time, it is charged with the fault of transforming and even distorting the experience it allegedly reports. The root of this fault is the cognitive mechanism of ***awareness***. Operation of this mechanism is straightforward -- without awareness, there is no conscious experience and no verbal report on this experience. It is awareness that allows a particular emotion to emerge into consciousness and to become an experience that is altogether accessible and coherent. In doing so, however, awareness alters emotion experience and impairs it. Emotion experience is 'a sort of experience-in-itself that cannot normally be captured except through awareness, which forms and shapes it and therefore changes it' [7, p. 246]. Awareness requires that attention be directed at a particular emotion experience, which disrupts this experience in its continuance and unity and modifies it [12]. As a result, emotion experience that emerges into consciousness is not immediate; it is an interpretation that singles out salient features in immediate experience but never captures it as a whole.

The act of awareness is followed by the act of ***naming*** that entails another fault for verbal report. Through the mechanism of naming, an interpretation that is already subjective in relation to immediate experience is modified further. Emotion names impose on this interpretation additional cultural, social and individual schemas they carry [15]. Structuring schemas for emotion experience are repetitive, stereotyped and stable logical and emotive semantic components. These components are part of the collective unconscious indispensable from human cognition; they are responsible for holistic perception of reality in humans and contribute to formation of rational behavior.

Report on emotion experience is therefore imperfect in the sense that it can never be accurate and exhaustive for this experience. It transforms emotion experience, is influenced by social and cultural conventions, and absorbs individual emotion representations that are biased and stereotyped. It also depends on the emotion vocabulary that is available to a particular emoter or in a particular language, or both, and can in some cases be deliberately distorted by an emoter in her determination to conceal or feign her emotion state. Most important, verbal report on emotion experience is imperfect due to some of the intrinsic properties of the relation between the experiential world, the human mind, and natural language.

3. From emotions to emotion concepts and emotion names. A cognitive linguistic account of the relation between the world, the mind, and natural language

To assume accuracy and exhaustiveness in first-person verbal report on emotion experience is to imply that this report uses emotion names that encode and activate respective emotion concepts, and these concepts are objective images of respective experienced emotions. In an idealized account of this kind, all emotion names available in a language form a lexical-semantic field that entirely covers its underlying conceptual category and, in doing so, captures the whole totality, diversity and variation of emotion concepts in the mind, collective and individual, of emoters who speak this language. Each emotion name similarly strictly relates to an emotion concept and objectifies this concept accurately and exhaustively.

Earlier approaches to language, for example, [16], endorse a possibility for such an idealization. Modern linguistics, however, departs from this view and recognizes in linguistic signs their cognitive foundations. The relation between natural language and the mind is in the focus of cognitive linguistics. From a cognitive linguistic perspective, the sign process in natural language is viewed as that involving primarily the act of ***conceptual mapping***, and the form and meaning of a linguistic sign are viewed as the results of this act. Mapping is part of cognitive processes for information perception, encoding, storage, decoding, and use. In the sign process, 'the mind maps the world (fragmentarily and often deviantly represents information about the world), and language maps the mind' [1, p. 181]. A map '*is not* the territory it represents, but, if correct, it has a *similar structure* to

the territory, which accounts for its usefulness. <…> If we reflect upon our languages, we find that at best they must be considered *only as maps*. A word *is not* the object it represents' [10, p. 161].

Maps are generally made in accordance with some convention of representation. Conceptual mapping is conventioned by the inherent properties of the human mind, in particular by its embodied nature [11]. ***The mind is embodied*** because its structure and operation are determined by the human body with its interacting systems and embededdness into an environment of this particular kind.

Maps make use of signs intended to represent some territory, objects within this territory and relations between them. In natural language, these are linguistic signs. A sign is 'a form that stands for something else understood as its meaning' [2], and ***linguistic signs*** are forms paired with meanings as well. The relations between a referent and the form and meaning of a linguistic sign are conventionally illustrated with the semiotic triangle model that exposes the major constituents involved in the sign process and their relations. In their use of language, humans manipulate linguistic forms that relate to linguistic meanings but not to referents that are entities of the experiential world. Linguistic signs are the means to encode concepts that exist in the mind of the speaker and to activate respective concepts in the mind of the listener. ***Concepts*** are pieces of information formed and stored in the human mind as its operational units. A concept that is captured by a linguistic sign becomes the ***meaning*** of this sign. A fragment of meaning that is chosen as a motivator for a linguistic sign at the moment of its creation is ***the internal form*** of this sign. The internal form is transparent in motivated signs and non-transparent in synchronically non-motivated signs. At the moment when they are created, all linguistic signs are motivated signs. A synchronically non-transparent motivator is the etymon of its sign that can be reconstructed through etymological analysis. The external form of a sign is a material form that objectifies the respective internal form for its auditory and visual perception. The internal form is built into the external form through metaphor, metonymy and some other semantic relations. The three stages of mapping that are involved into the sign process are therefore fragmentariness of concepts in relation to respective referents, fragmentariness of meanings in relation to respective concepts, and fragmentariness of internal forms in relation to respective meanings. At these stages, the mind maps the experiential world and language maps the mind [1].

Most concepts in the human mind are purely internal and can not be manifested through language. Concepts that are not pure thoughts can be manifested with signs of different language levels. Primary role in linguistic manifestation of concepts rests with words. Words are minimal free forms that can occur and be meaningful by themselves [6]; they relate the conceptual and linguistic world models and thus bridge human cognition and communication. This function is uniquely reserved for words and makes them cardinal elements of language faculty in humans [3].

Linguistic manifestation of concepts can employ words with direct and indirect meanings. The form of a word with a ***direct meaning*** is not associated with any subsidiary concept, for example, *an eye* 'the organ of sight of human beings and animals, containing light-sensitive cells associated with nerve fibers, so that light entering the eye is converted to nervous impulses that reach the brain' [17]. A direct meaning is literal. The form of a word with an ***indirect, or figurative, meaning*** is associated with a subsidiary concept either metonymically (*an eye* 'the faculty of seeing, power of vision' [*ibid.*]) or metaphorically (*an eye* 'a hole, as in certain cheeses' [*ibid.*]).

Word meaning is ***the signified*** that comprises essential characteristics of a particular class of referents. The signified is generalized and context-free; it immediately relates to human cognition and is shared by all speakers of a language. The signified can be abstract or specific, cf. *a place* and *a café*. The degree of abstraction and specificity of information that is captured by a linguistic sign is associated with the notion of ***schema***. According to [9, p. 70], 'schemas in language are generalizations extracted from linguistic forms and meanings. A schema is a cognitive representation consisting of perceived similarities across many instances of usage. Schemas are essentially routinized, or cognitively entrenched, patterns of experience. They arise via repeated activation of a set of co-occurring properties; once sufficiently entrenched they can be used to produce and understand linguistic expressions. Linguistic

expressions are categorized by schemas in production and comprehension; in other words they are licensed to occur by those schemas. In this way expressions are linked to the knowledge structures that produce them and make them interpretable'. Specification of the signified associated with a particular communicative context and a particular referent is ***the referential meaning*** (the sense, in some terminologies) of a word, cf. *a boy* and *the boy in that café*. The referential meaning can include various connotations, cf. *a boy* and *a half-pint* for 'a male child'.

The conceptual world model is broader and richer that the linguistic one. Its elements are concepts that constitute the entire culture-specific image of the world in the human mind; cf. *worldview* 'a comprehensive conception or image of the universe and of humanity's relation to it' [17]. ***The linguistic world model*** is part of the conceptual world model that comprises knowledge in language exposed in the system of linguistic meanings, and knowledge of language as of a system of linguistic forms. Knowledge in language results from cognizing the world [3]. It is linguistic meanings that expose concepts, and it is linguistic forms that encode concepts and activate them in the mind. This suggests that concepts are larger than linguistic meanings that expose them, and that there can be no symmetry between concepts and words as means of their linguistic manifestation. There are three patterns of this asymmetric relation. In a one-to-many relation, one and the same concept is manifested with several words (synonymy and antonymy in natural language). In a many-to-one relation, several concepts are manifested with one and the same word (polysemy and homonymy). In a one-to-none relation, a concept that is not a pure thought has no words that conventionally manifest it in a language. This relation is comparatively rare in natural languages.

Linguistic meanings are complex stochastic conceptual structures that split into central and peripheral semantic components. ***The intension of meaning*** is the essential core of meaning that comprises central semantic components; these components are a stable structure formative and obligatory for a certain class of referents. Intensions of meaning are the basis for the processes of categorization and naming. Different meanings are distinguished one from another and recognized through their intensions. The intension of meaning is organized by a specification relation between semantic components, e.g., the intension of meaning of the word *a girl* is 'a female child' where the semantic component 'a child' is specified by the semantic component 'female'. The intension of meaning fixes the scope of referents that can be named with a linguistic sign of this particular meaning. The set of such referents forms ***the extension of meaning***. Abstract meanings have broad scopes of extension, while specific meanings are restricted in their extensions.

The intension of meaning implies presence or absence of other semantic components in the structure of linguistic meaning. These peripheral semantic components form ***the implication of meaning*** [4, p. 105–109]. The implication of meaning can be strict, highly probable, weak, and negative. Semantic components whose implication is strict and highly probable find themselves close to the intension of meaning. They are most probable associates of intensional semantic components and are often part of lexicographical entries. At the same time, they remain outside the intension of meaning as long as their absence, with a greater or lesser degree of probability, does not exclude a referent from the class it is included into by virtue of its name. Weak implication is free and covers a rather broad range of semantic components whose compatibility with the intension of meaning is equally probable or improbable as far as different grounds for categorization are concerned. Finally, implication of semantic components can be improbable or impossible. These semantic components form the negative implication, or negimplication, of meaning. Knowledge of language presupposes knowledge of both what is probable and what is improbable for referents that are included into a particular class by virtue of their names. The negimplication of meaning is the negative information potential of a linguistic sign. For example, the negimplication of meaning of the word *a river* includes the semantic component 'capable of being ignited' as long as the characteristics of inflammability is impossible for rivers.

Whereas the intension of meaning results from constructivization of reality and is a deterministic abstraction from the infinity of referents and their relations, the implication of meaning reflects the probable, indeterministic nature of the world. Each word

of a language carries therefore information that is composed of an obligatory and invariant semantic core and of an optional and variable periphery. Peripheral semantic components are often culture-specific; they can be true, false and insecure or stereotypical. The periphery of linguistic meaning is always an open structure of an infinite number of semantic components. The level of generalization for this structure is determined by particular research objectives.

Linguistic meanings are not conceptual structures alone but ***conceptualizations*** [8, p. 467]. This means that linguistic meanings are mental construals where both conceptual structures and cognitive operations applied to these structures are important. Information construals in the human mind are shaped by the cognitive operations of specification, perspectivization, focusing, and prominence [13]. Different cognitive operations on one and the same conceptual structure produce different mental construals [2]. For example, *an aunt* and *a relative*; *The hill gently rises from the bank of the river* and *The hill gently falls to the bank of the river*; *John sold the vase to Bill* and *Bill bought the vase from John*; *John broke the vase, The vase was broken by John* and *There is the vase that John broke*. In a construal, information perceived by the brain is arranged in a particular fashion determined by attention patterns; some information fragments get into the focus and thus become prominent and specific while the others remain hidden and, if necessary, have to be inferred. Information about the interpreter and his location in space, e.g., is inferred from *The forest is getting thicker* [13].

Mental construals are representations of the experiential world in the human mind that are inherently partial as long as they are not exact replicas of this world but, rather, 'ways of seeing' it [8, p. 467]. These representations are subjective images, interpretations, and models of the reality but not the objective reality itself. Mental construals are not entirely arbitrary, however. They preserve their identity, which is crucial for cognition and communication. Individual whim in construing the world through language is restrained by intensions of respective linguistic meanings. It is intensions that 'anchor' mental construals and make them recognizable.

Flexible, diffuse and indeterminate semantics of linguistic signs induces and explains the soft character of natural language as compared to the rigid languages of logic, programming and science. In natural language, the manifest is not (perfectly) complete and true. The manifest is often a misleading distraction from the true, and it this hidden meaning that is most capacious and extensive because it is combined with something else that is soft, elusive and difficult to capture. These soft senses, not meanings, have to be rendered in a translation from one natural language into another, which is a difficult task even for human translators. Senses are naturally most difficult for computation. If I can appeal to an analogy to psychoanalysis, computing senses is like interpreting dreams. In a dream, the explicit content is opposite to the implicit message, and it is this message that is actually the meaning and interpretation of this dream; there is no access to the implicit message except through the explicit content. For an expert in artificial intelligence, teaching a machine to process natural language is the same as teaching a patient to interpret dreams for a psychoanalytic. In such a context, the machine and the patient should be provided with knowledge of both the manifest but misleading and the implicit but solely true.

There is, presumably, a cross-linguistic variation between natural languages with respect to this property of semantic softness. This might be represented as a graded scale that ranges from very soft languages through more or less soft languages to languages that are not so soft. Distribution of languages along this scale might be determined by their typological and genealogical features and also by major events in the history of respective linguistic communities. 'Information' languages are more formulaic and algorithmic; 'periphrastic' languages are imaginative and given to ambiguity, verbiage and cultural riches. Historical influence upon languages is long and frequent wars with their casern discipline and verbal frugality, ideological elaboration through religious or political institutions, etc. 'Information' languages whose fabric is primarily meanings, not senses, lend themselves to computation more readily than 'periphrastic' ones. It appears that in the modern ever globalized world, the humanity is facing a growing necessity for a universal 'information' language that will be a condensation of meanings alone; absence of senses will make this language safe, transparent and indifferent to national and cultural variation. This language, by virtue of its neutrality and

rigidness, might boost globalization, technologies and human-computer interaction.

4. Conclusion

In this paper, I have investigated from a cognitive linguistic perspective the relation of emotions, emotion concepts and emotion names in first-person verbal report on emotion experience. Objectification of the mind through language is the prerequisite and hallmark of human existence as that of a species. Man is *Homo sapiens* and at the same time *Homo symbolicum* (in E. Cassirer's terms) and *Homo loquens* (in J.G. Herder and J.F. Blumenbach's terms). These names emphasize that humans are the only species able to create signs, to represent the world through signs, and to manipulate signs. With the help of signs, humans hold the world in their possession, and language along with myth, art, and religion is the instrument of this representational occupation. Linguistic signs show the world that is linguistically possessed by humans and also demonstrate in what particular way this world has been taken hold of. In representing the world through language, humans create and use linguistic signs for cognitive, communicative and some other, for example, aesthetic, purposes that generally correspond to the functions performed by language. Creating a linguistic sign employs the onomasiological 'meaning → form' perspective which is taken in a communicative act by the speaker. Interpreting a linguistic sign employs the semasiological 'form → meaning' perspective which is taken in a communicative act by the listener.

First-person verbal report on emotion experience rests on the onomasiological relation. A particular emotion emerges into an emoter's mind through awareness and gets into attention focus. The emoter's mind construes this emotion; this subjective construal is fragmentary and deviant in relation to the immediate emotion experience and is shaped by the inborn architecture of the emoter's mind, by her cultural and social background, and by her individual vantage that can also be context-bound. As a result, the emoter's concept of her emotion is only a derivative from all perceptive information available to her in this emotion episode. In order to describe her emotion experience, she has to choose emotion names available in the language she speaks and known to her. Meanings of these names are information construals derived from respective emotion concepts. On the other -- semasiological -- hand, the listener unfolds the emoter's words in the opposite direction. The power of first-person verbal report in capturing emotion experience departs, therefore, from its idealization, and emotion names with their meanings and forms capture only fragments of emotion concepts that these names encode and activate. Emotion concepts, in their turn, are subjective images of respective emotions whose immediacy is no longer the case. Emotion names are therefore metonymical units that represent emotion experience through its selected and most prominent features only. This disallows comprehensive verbal reportability of emotion experience with emotion names.

My investigation confirms that emotion experience can not be comprehended and communicated literally as long as literal emotion names expose emotion experience through its selected and most prominent features only and there is, consequently, no comprehensive and exhaustive report on the experience with these names. My investigation allows an assumption that qualitative aspects of emotion experience depend for their understanding and naming primarily on conceptual metaphor and its linguistic manifestations. In line with this assumption, the current paper is intended as part of a larger-scale research and in prospect is to be followed by two sister papers. One of these will address metaphor. It is metaphor that, by virtue of peculiarities of its nature, compensates for the ineffability of emotion experience. The follow-up paper will show from a cognitive linguistic perspective that metaphor increases first-person verbal report on emotion experience in its extent and scope. Metaphor conceives of particular aspects of emotion experience through their associations to concepts whose structure is immediate and well-delineated. Emotion concepts acquire their structure only with the help of metaphor. At the same time, because of subjectivity, selectiveness and fragmentariness of concept integration mechanisms metaphor will presumably not annul the ineffability of emotion experience and there will be aspects in this experience that remain beyond description. The other follow-up paper will consider my current assumption that whereas conventional metaphor may be the only way to highlight emotion experiences and make them coherent, creative metaphor exposes most recalcitrant

aspects of these experiences elusive from conventional metaphorical descriptions, let alone from literal non-metaphorical ones. And it is ultimately metaphor in its interrelation with the notion of creativity that I have the purpose to explore on a larger scale.

LITERATURE

1. Жаботинская С.А. Когнитивное картирование как лингвосемиотический фактор / С.А. Жаботинская // Функциональная лингвистика: сб. научн. работ / Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования; науч. ред. А.Н. Рудяков. – № 3. – Симферополь, 2012. – С. 179–82. 2. Жаботинская С.А. Лингвокогнитивный подход к анализу номинативных процессов / С.А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов». – 2010. – № 928(63). – С. 6–20. 3. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения: Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. 4. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. Учебное пособие. 2-е издание, дополненное и исправленное / М.В. Никитин. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2007. – 819 с. 5. Barrett L.F. Hedonic Tone, Perceived Arousal, and Item Desirability: Three Components of Self-Reported Mood / L.F. Barrett // Cognition and Emotion. – 1996. – № 10(1). – P. 47–68. 6. Bloomfield L. Language / L. Bloomfield. – Chicago : University of Chicago Press, 1933. – 580 p. 7. Charland L.C. Emotion Experience and the Indeterminacy of Valence / L.C. Charland // Emotion and Consciousness. – 2005. – New York : Guilford Press. – P. 231–54. 8. Evans V. Cognitive Linguistics. An Introduction / V. Evans, M. Green. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. – 856 p. 9. Kemmer S. Schemas and Lexical Blends / S. Kemmer // Motivation in Language: Studies in Honour of Gunter Radden. – 2003. – New York. – P. 69–97. 10. Korzybski A. Science and Sanity: An Introduction to Non-Aristotelian Systems and General Semantics, 5th Edition / A. Korzybski. – New York : Institute of General Semantics, 1994. – 927 p. 11. Lakoff G. Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – New York : New York Basic Books, 1999. – 640 p. 12. Lambie J.A., Marcel A.A. Consciousness and the Varieties of Emotion Experience: A Theoretical Framework / J.A. Lambie, A.A. Marcel // Psychological Review. – 2002. – № 109(2). – P. 219–59. 13. Langacker R.W. Cognitive Grammar. A Basic Introduction / R.W. Langacker. – New York : Oxford University Press, 2008. – 584 p. 14. Ratcliffe M. Feelings of Being: Phenomenology, Psychiatry and the Sense of Reality / M. Ratcliffe. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 320 p. 15. Scherer K.R. Unconscious Processes in Emotion: The Bulk of the Iceberg / K.R. Scherer // Emotion and Consciousness. – 2005. – New York : The Guilford Press. – P. 312–35. 16. Trier J. Der Deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes (Die Geschichte eines sprachlichen Feldes). Bd. I. / J. Trier. – Heidelberg : Duden, 1931. – 347 p.

LEXICOGRAPHICAL SOURCES

17. Roget's 21st Century Dictionary and Thesaurus. Available at http://www.dictionary.com/. http://www.thesaurus.com

REFERENCES

Barrett, L.F. (1996). Hedonic Tone, Perceived Arousal, and Item Desirability: Three Components of Self-Reported Mood. *Cognition and Emotion, 10(1)*: 47–68.

Bloomfield, L. (1933). *Language*. Chicago: University of Chicago Press.

Charland, L.C. (2005). Emotion Experience and the Indeterminacy of Valence. *Emotion and Consciousness*; eds. L.F. Barrett, P. Niedenthal, P. Winkielman. New York: Guilford Press: 231–54.

Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Kemmer, S. (2003). Schemas and Lexical Blends. *Motivation in Language: Studies in Honour of Gunter Radden*. New York: 69–97.

Korzybski, A. (1994). *Science and Sanity: An Introduction to Non-Aristotelian Systems and General Semantics, 5th Edition*. New York: Institute of General Semantics.

Kubryakova, Ye.S. (2004). *Yazyk i znanie: Na puti polucheniya znaniy o yazyke: Chasti rechi s kognitivnoy tochki zreniya: Rol yazyka v poznanii mira* [*Language and Knowledge: On the Way of Acquiring Knowledge about Language: Parts of Speech from a Cognitive Perspective. The Role of Language in Cognizing the World*]. Moscow: Languages of the Slavic Culture. (in Russian)

Lakoff, G., & Johnson M. (1999). *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: New York Basic Books.

Lambie, J.A., & Marcel, A.A. (2002). Consciousness and the Varieties of Emotion Experience: A Theoretical Framework. *Psychological Review, 109(2)*: 219–59.

Langacker, R.W. (2008). *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.

Nikitin, M.V. (2007). *Kurs lingvisticheskoi semantiki. Uchebnoye posobiye. 2ye izdanie* [*A Course in Lexical Semantics: A Manual. 2nd Edition*]. Saint Petersburg: A.I. Herzen State Pedagogical University of Russia. (in Russian)

Ratcliffe, M. (2008). *Feelings of Being: Phenomenology, Psychiatry and the Sense of Reality*. Oxford: Oxford University Press.

Scherer, K.R. (2005). Unconscious Processes in Emotion: The Bulk of the Iceberg. *Emotion and Consciousness*; eds. L.F. Barrett, P.M. Niedenthal, P. Winkielman. New York: The Guilford Press: 312–35.

Trier, J. (1931). *Der Deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes (Die Geschichte eines sprachlichen Feldes). Bd. I*. Heidelberg: Duden.

Zhabotynska, S.A. (2010). Lingvokognitivnyi podkhod k analizu nominativnykh prozessov [A Cognitive Linguistic Approach to the Process of Naming]. *Messenger of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series 'Romance and Germanic Languages. Foreign Language Teaching' 928*(63). Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University: 6–21. (in Russian)

Zhabotynska, S.A. (2012). Kognitivnoye kartirovaniye kak lingvosemioticheskiy factor [Cognitive Mapping as a Linguosemiotic Factor]. *Functional Linguistics: A Collection of Papers*, 3; ed. Rudyakov, A.N. Simferopol: Crimean Republican Institute of Postgraduate Pedagogical Education: 179–82. (in Russian)

УДК 811.111-112:81’371

ІСТОРИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОНЦЕПТУ *КРАСА*, ВЕРБАЛІЗОВАНОГО ЛЕКСИЧНИМИ ЗАСОБАМИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Е.В. Довганюк (Харків)

У статті виявлено змістовий мінімум концепту КРАСА, його синкретичну природу, та окреслено інваріантну структуру семантичного простору імені концепту. Встановлено історичну послідовність появи номінацій концепту КРАСА та варіювання його семантичного простору та лексем – їх синонімів, трансформації ціннісного компонента їх значень в окремі історичні періоди та діахронічні зміни у трактуванні концепту протягом останніх семи століть, що відповідають еволюції за типом кладогенезу.

Ключові слова: діахронічні зміни, етимологічний шар, змістовий мінімум, ім’я концепту, кладогенез, концепт КРАСА, синоніми.

Довганюк Э.В. Исторические трансформации концепта КРАСОТА, вербализованного лексическими средствами английского языка. В статье выявлен содержательный минимум концепта КРАСОТА, его синкретическая природа, и определена инвариантная структура семантического пространства имени концепта. Установлена историческая последовательность появления номинаций концепта КРАСОТА и варьирование его семантического пространства, трансформации ценностного компонента значений в отдельные исторические периоды и диахронические изменения в трактовке концепта в течение последних семи веков, которые соответствуют эволюции по типу кладогенеза.

Ключевые слова: диахронические изменения, имя концепта, концепт КРАСОТА, кладогенез, синонимы, содержательный минимум, этимологический шар.

Dovhaniuk E.V. Historic transformations of the concept BEAUTY verbalized in the English language. The article singles out the content minimum of BEAUTY, the concept’s syncretic nature and the structure of the semantic space of the concept’s name. The article establishes the historical laws governing the appearance of the BEAUTY concept’s nominations and its semantic variations, the change of their axiological meaning in different historical periods and diachronic changes in the interpretation of the concept over the last seven centuries, namely, it’s evolution of cladogenetic type.

Key words: cladogenetic evolution, concept of BEAUTY, content minimum, diachronic changes, etymological layer, name of concept, synonyms.

Об’єктом нашого дослідження є ментальні уявлення про КРАСУ, лексично втілені в англійській мові, а предметом – історичне варіювання цього концепту, реалізованого лексичними засобами англійської мови протягом XIV–XXI ст. Мета розвідки полягає у виявленні тенденцій варіювання концепту в діахронії, для чого вирішуються завдання побудови структури семантичного простору концепту КРАСА, встановлення історичної послідовності номінацій концепту КРАСА, окресленні напрямів варіювання ціннісного та образного складників концепту. Актуальність роботи зумовлена підвищеним інтересом дослідників до вивчення універсальних естетичних уявлень та їх історичної динаміки за даними мови й мовлення. Концепт КРАСА є одним з визначальних концептів естетики, що особливо чутлива до культурно-історичних змін.

Як зазначає І.С. Шевченко, «вихідним принципом історичної концептології є наявність мовно об’єктивованого діахронічного варіювання понять, яке має неізоморфні опосередковані зв’язки з розвитком людини, типів мислення, суспільства» [16, с. 83]. Концепт культури є основним компонентом культури у ментальному світі людини; він тлумачиться як «згусток культури у свідомості людини, те у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини» [12, с. 40]. Культурні концепти виступають в якості основних одиниць ціннісної концеп-

© Довганюк Е.В., 2017

тосфери, що організують і направляють самосвідомість народу в процесі духовного освоєння світу [10]. За критерієм ціннісного змісту концепт КРАСА є концептом естетики, однією із найдавніших ментальних одиниць концептуальної картини світу [3, с. 52].

До структури лінгвокультурного концепту входять ціннісна, понятєва і образна складові [4]. Понятєвий елемент формується за допомогою «фактуальної інформації про реальний або уявний об'єкт, яка слугує основою для утворення концепту, і, на відміну від інших елементів концепту, завжди рефлектується носієм культури» [11, с. 13]. З'ясування історичного варіювання концепту культури логічно розпочати з розкриття трьох «шарів» концепту, наведених Ю.С. Степановим у його теорії культури: 1) основна актуальна ознака, відома кожному носієві культури і значима для нього; 2) додаткова, або кілька додаткових пасивних ознак, актуальних для окремих груп носіїв культури; 3) внутрішня форма концепту, що не усвідомлюється в повсякденному житті, відома лише фахівцям, але визначає зовнішню, знакову форму вираження концептів [12, с. 41-42].

Наше дослідження концепту КРАСА в англійському англомовному просторі базується на вивченні етимології слів – номінантів концепту, чиї семантичні ознаки дозволяють глибше зрозуміти його природу. Розкриття предконцептуальної основи концепту передбачає вивчення «безпосередньої психічної даності, що сягає корінням культового мислення і ще не опредмечене словом» [7, с. 26], етимологічного шару концепту і виявлення внутрішньої форми укладеного в концепті слова, в нашому випадку – лексеми *beautiful* (adj.), що є іменем досліджуваного концепту.

Поняття внутрішньої форми відображає образи та ідеї, що лежать в основі номінації, і задає способи побудови номінованих словом концептів, відображаючи певні психолінгвальні реальності [5, с. 2]. «Внутрішня форма» має різні тлумачення в роботах окремих лінгвістів. У нашій роботі, слідом за О.О. Потебнею, під внутрішньою формою розуміємо найближче етимологічне значення слова, той спосіб, яким виражається зміст [8, с. 175]. Саме внутрішня форма нерозривно пов'язана з його етимоном.

Оскільки реконструкція етимологічного шару концепту передбачає «звернення до групи слів, мотивованих і взаємно структурованих тією галуззю знань, яка їх об'єднує» [9, с. 124], в узагальненому вигляді етимологія імені концепту КРАСА в сучасній англійській мові подана лексемою *beautiful* (adj.) (1.1) та її синонімами: лексемами *appealing* (1.2), *attractive* (1.3), *charming* (1.4), *delightful* (1.5), *exquisite* (1.6), *gorgeous* (1.7), *fair* (1.8), *graceful* (1.9), *handsome* (1.10), *lovely* (1.11), *magnificent* (1.12), *pleasing* (1.13), *pretty* (1.14), *wonderful* (1.15).

Узагальнення лексикографічних відомостей дозволяє представити етимологічний шар концепту КРАСА як множинність значень, що відповідають калокагатійним властивостям КРАСИ – поєднання естетичних, етичних, розумових цінностей:

(1.1) «красивий, приємний», від латинського прикметника *bellus* < «миловидний, хороший», старофранцузького *biauté*, «краса, спокуса» протоіндоєвропейського кореня дієслова *-deu* «показувати прихильність, шанувати», староанглійського *wlite*;

(1.2) «той, що пробуджує або викликає інтерес, бажання, цікавість» від середньоанглійського *a(p)pelen* < старофранцузького *a(p)peler* < латинського *appellвre* «говорити, звертатися»;

(1.3) «поглинаючий» від середньофранцузького *attractif* (14с.), від *attrahere*, значення «мають якість притягування очей або інтересу людей» з 1580; значення «приємний, той, що пробуджує бажання» з 1600;

(1.4) «той, що використовує магічне заклинання» від старофранцузького *charmer* «зачарувати, щоб заповнити (когось) бажанням (чогось)»;

(1.5) «той, що дає велике задоволення чи насолоду; вельми приємний» від старофранцузького *delit* та *delitier*, «задоволення, сексуальне бажання» від латинського *delectare* «чарувати, дарувати насолоду»;

(1.6) «витончений, відбірний» від латинського «*exquisitus*» «вибір, сумлінно відібраний»;

(1.7) «чудовий, ефектний, пишно прикрашений» від старофранцузького *gorgias* «елегантний, модний»;

(1.8) «приємний очам» від староанглійського *fæger* «приємний для зору» (особа або риси тіла,

об'єкти, місця і т.д.); «красивий, привабливий»; також в пізньостароанглійській «моральний» від Proto-Germanic **fagraz* (також Old Saxon *fagar*, Old Norse *fagr*, Swedish *fager*, Old High German *fagar* «красивий», Gothic *fagrs* «здоровий»), від протоіндоєвропейського дієслова **pek-* «робити гарним»;

(1.9) «наповнений (божественною) благодаттю» від *grace* (n.) + *-ful*, також «приємний, солодкий». Значення «той, що має приємними і привабливими якостями» з 1580;

(1.10) «той, що має тонку форму, гарний, приємний для очей» від *handsom* (*hand* (n.) + *-some*) набув значення «приємний очам» з 1580;

(1.11) «красивий, гарний» від староанглійського *luflic* «ласкавий, люблячий» (l*ove* (n.) + *-ly*) (1). Значення «милий за рахунок краси, привабливий» з'явилося у 1300 році;

(1.12) «чудовий» від старофранцузького *magnificen*t, від латинського *magnificentior* та *magnificus* «великий, піднесений, благородний, прославлений»;

(1.13) «приємний» від дієслова *please*. Значення «давати насолоду» в англійській мові з 14 ст. Від старофранцузького *plaisir* «задовольняти, дарувати насолоду» (11с., сучасне французьке *plaire*, чия форма, можливо, є аналогією *faire*), від латинського *placere* «бути прийнятним, подобатися, бути «схваленим», споріднений з *placare* «заспокоювати, вгамовувати» (також: Spanish *placer*, Italian *piacere*), від протоіндоєвропейського **plak-e-* «бути спокійним», від поняття «спокійний, як вода» від кореня **plak-* (1) «бути плоским»;

(1.14) «миловидний, милий» від староанглійського *prættig* (West Saxon), *pretti* (Kentish), **prettig* (Mercian) «хитрий, майстерний, підступний, проникливий», від *prætt*, **prett* «хитрість, ремесло», від Proto-Germanic **pratt-* (також Old Norse *prettr* «хитрість», *prettug* «хитрий»; Frisian *pre*t, Middle Dutch *perte*, Dutch *pret* «хитрість, шутка, трюк», Dutch *prettig* «спортивний, веселий», Flemish *pertig* «жвавий, розумний'). Зв'язок між значеннями слів староанглійської та середньоанглійської мови доводить, що значення змістилося у 1400 р. на «мужній, доблесний», та пізніше (через «привабливий, гарно зроблений»), на «гарний», «достатньо красивий» (mid-15c.);

(1.15) «дивовижний» від пізньостароанглійського *wunderfoll*; (*wonder* (n.) + -ful), від староанглійського *wundrian* «захоплювати; зробити чудо, збільшити», родинне з Dutch *wonderen*, Old High German *wuntaron*, German *wundern* [20].

Згідно з даними лексикології, лексема *beauty (-ful)* із семами «привабливий, чарівний, той, що надає задоволення від споглядання» (having qualities of beauty, exciting aesthetic pleasure), «той, що має якості, які дають гостру насолоду іншим органам почуттів (наприклад, слуху), або які зачаровують інтелектуальними або моральними здібностями» («delighting the senses or mind») увійшли до словникового складу англійської мови в 1275 р. та 1340 р. відповідно. Наприкінці XIV ст. у складі лексичного значення *beautiful* зафіксоване нове значення «красива жінка» («a beautiful woman»), а з 1667 р. з'явилося значення «переважна мода або стандарт красивого». Загалом, етимологічний шар концепту КРАСА охоплює значення: «краса», «чарівність», «моральна досконалість», «привабливість» з одного боку, «довершеність», «модель», «зразок», з іншого. Це засвідчує відповідність уявлення англійців про КРАСУ естетичній концепції калокагатії, що виходить з невід'ємності КРАСИ від доброго и корисного, тобто трактує КРАСУ як єдність зовнішніх і внутрішніх (моральних) якостей, синтез естетичних і етичних позитивних рис [1, с. 10].

Виявлений етимологічний шар охоплює як етичні, так і естетичні значення *beautiful* і входить у змістовний мінімум концепту КРАСА. Він є «основою для формування стереотипного сприйняття» [6, с. 65] КРАСИ в англомовній картині світу і визначає структуру семантичного простору, який задається іменем аналізованого концепту.

За нашими даними, в історичній перспективі поява нових лексем-синонімів на позначення КРАСИ в англійській мові відображає пануюче у певний історичний період витлумачення цього поняття. Це засвідчують дати першої фіксації синонімів словниками [19]: *fair* – before 900, *comely* – c. 1200, *wonderful* – late 13 c., *charming* – c. 1300, *lovely* – c. 1300, *pleasing* – early 14 c., *delightful* – c. 1400, *handsome* – c. 1400, *exquisite* – early 15 c., *appealing* – mid-15c., *graceful* – mid 15 c., *magnificent* – mid 15 c., *pretty* – mid 15 c., *gorgeous* – 1500 c., *attractive* – 1580, *appealing* – 1590s.

Фіксація лексеми *beauty* наприкінці XII ст. дає підставу для припущення про існування лексем, які серед інших синонімів виступали власне іменем концепту КРАСА до цього періоду. За даними словників [20], номінацію КРАСИ в цей період здійснюють староанглійські лексеми *wlite* у значенні «brightness, beauty, splendor»; *cymlic* (сучасне *comely*) у значенні «lovely, splendid, finely made»; *fæger* (сучасне *fair*) у значенні «beautiful, morally good», та ін., що відповідає християнському розумінню краси в англомовному дискурсі того часу.

Реконструйована за лексикографічними даними [20] внутрішня форма лексем *cymlic* і *wlite* містить, відповідно, значення:

- «красивий, вродливий», від староанглійського *cymlic* у значенні «lovely, splendid, finely made», від *cyme* «exquisite, glorious, delicate», від західногерманського **kumi-* «delicate, feeble», до якого також сходить стародавньоверхньонімецьке *chumo* «with difficulty» , *chumig* «weak, delicate» та німецьке *kaum* «hardly, scarcely»). Також можливий зв'язок з середньоанглійським *bicumelic* (с. 1200) «suitable, exquisite», в прямому сенсі «той, що пасує» (пор.: значення «*вишуканий, елегантний*») [20];

- «блискучий, величний, пишний, красивий» від староанглійського *wlanc* «величний, прекрасний» *wlenc* «гордість, зарозумілість» (середньоанглійське *wlonk*); *wlite* «яскравість, краса, блиск», *wlitig* «променистий, фізично красивий» (середньоанглійське *wliti*) [20].

Провідними ознаками *cymlic*, *wlite* є «красивий, оскільки славетний», «благородний», «доблесний». Ці значення пов'язують концепт КРАСА з концептами СВІТЛО, БЛИСК, СЛАВА, БОГ у тогочасній релігійній картині світу (далі –КС), що об'єднані ознаками «красивий у вірі, божественний, світлий, яскравий, блискучий». Вони є підґрунтям естетики епохи Середньовіччя, що визначається культурною домінантою: СЛАВА – для «героїчної» картини світу, ВІРА – для «релігійної» [2].

Проаналізований матеріал дає підстави зробити висновок про те, що внутрішню форму номінацій КРАСИ складають значення: «краса», «моральна досконаліть», «привабливість» і мотивовані ними «блиск», «сяйво», «довершеність», що поєднують як етичну, так і естетичну оцінки. Подібна ідея краси як зовнішньої ознаки ідеального змісту зустрічається ще у Гомера: герой, що володіє зовнішньою красою, повинен володіти внутрішньою досконалістю [2, с.12].

У цілому, це доводить взаємопроникність трьох складових концепту КРАСА: поняття, цінності, образу, які витлумачуються одне через інше. Це розкриває синкретичну природу концепту: за І.С. Шевченко, синкретичний тип лінгвокультурних концептів визначається як нерозривна єдність понятєвого, образного, ціннісного складників концепту [15]. Отже, концепт КРАСА являє собою «складне ментальне утворення, що має експліцитні ознаки «видима зовнішність; те, на що приємно дивитися» [2, с. 22]. Водночас цьому концепту притаманні ознаки «КРАСА Бога / Христа, КРАСА-могутність Бога», що свідчить про релігійний зміст концепту, духовне наповнення поняття КРАСИ, яке сформувалося у християнському вченні.

Подальший історичний розвиток омовлених уявлень про КРАСУ зумовлено зміною ціннісної складової англійської картини світу в ході соціально-культурного розвитку. Так, історичне варіювання поняття КРАСА (за лексико-семантичними даними) супроводжується змінами у частотності окремих лексем-номінантів концепту. За нашими підрахунками на базі корпусів даних [18; 19 та ін.], у певні періоди кількісно домінують різні засоби номінації досліджуваного концепту: *comely, delightful, glorious, graceful* (XIV–XVI ст.), *brilliant, harmonious, splendid,* (XVII – XIX ст.), *appealing, attractive, glamorous, seductive, striking* (XX–XXI ст.). Так само, на перший план у КС різних періодів виходять різні аспекти розуміння КРАСИ: у XIV – XVI ст. – чарівність, славетність, моральність, у XVII – XIX ст. – гармонія, витонченість і у наш час – фізична привабливість, сексуальність, гламурність, ефектність (інші значення полісемантів допомагають апелювати до концепта КРАСА засобами метафор та метонімій через ознаки високої якості об'єкту та його взірцевості: «взірцевий», «високої якості», «еталон», «модель»).

Послідовно порівнюючи вербалізацію концепту КРАСА спочатку в героїчній і релігійній картині світу Середньовіччя, в картині світу епохи Відродження і класицизму і, нарешті, в сучасну епоху, стає наявним той факт, що змінилася функція самої

КРАСИ. Якщо в героїчній поезії досліджуваний концепт був знаком доблесті і слави, в релігійній він свідчить про наявність / відсутність віри і навіть присутності Бога в людині [2]; в епоху Відродження пробуджується чуттєва КРАСА, а для класицизму властиве прагнення до строгості і гармонії. В сучасній культурі образ КРАСИ значно змінився, а поняттєвий компонент все частіше виражається словом «гламур», хоча значення його неоднозначне» [13]. Така багатозначність розуміння цього концепту призводить до можливості маніпулювання поняттям КРАСИ як одним з найважливіших орієнтирів свідомості в сучасному суспільстві, коли образами КРАСИ стають об'єкти масової, часто низькопробної культури, що трактуються через поняття секс, підкреслюючи зв'язок краси і сексуальності, тож дослідники констатують психологічну нестабільність і культурну деградацію концепту КРАСА [13].

КРАСА є лінгвокультурним концептом – регулятивом, «складним форматом знання, в основі якого лежить уявлення про світ, історичні трансформації якого визначають висвітлення тих чи інших змістових характеристик» [14] в англомовному дискурсі XIV–XXI ст. Поняття КРАСИ у діахронії зазнає перерозподілу ознак інтенсіоналу та імплікаціоналу; ці трансформації спричиняють історичну послідовність появи номінацій концепту КРАСА – лексем *cymlic* і *wlite*, найбільш повно і адекватно відображаючи зміст КРАСИ до середини XIV ст. і лексеми *beautiful*, яка слугує ім'ям концепту КРАСА у XIV–XXI ст. Виявлені діахронічні зміни свідчать, що має місце розвиток концепту КРАСА за типом кладогенезу – незалежного утворення різноманітних ознак [17].

У підсумках слід зазначити, що КРАСА – синкретичний за природою лінгвокультурний концепт – регулятив, чиї поняттєвий, образний, ціннісний складники є нерозривними. КРАСА – концепт естетики, що сходить корінням до етичних засад соціуму і цілком відповідає ідеям калокагатії. Розвиток концепту КРАСА в різні історичні періоди, що відповідають періодизації розвитку англомовної лінгвокультури, свідчить про зміни його семантичного потенціалу, ціннісних орієнтирів та відповідних образів КРАСИ. При цьому зберігається спільність ознак, що відповідає еволюції за типом кладогенезу.

Одержані результати і висновки є перспективними для подальших досліджень у галузі діахронічної семантики та у вивченні історичного варіювання інших концептів естетики у лінгвокультурному напрямку.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Истина. Добро. Красота: взаимодействие концептов // Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного / [Отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М., 2004. – С. 5–29. 2. Дудченко О. В. Реконструкция концептосферы КРАСОТА в англосаксонской поэтической картине мира : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / О.В. Дудченко. – Владивосток, 2007 – 23 с. 3. Живицька І. А. Концепт «BEAUTY / КРАСА» в пареміологічному уявленні (на матеріалі англійських та українських прислів'їв) / І. А. Живицька // Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Філологічні студії. Структура і семантика мовних одиниць. – 2013. – Вип. 9, Ч. 2. – С. 50–58. 4. Карасик В.И. Лингвокультурная концептология: учеб. пособие / В.И. Карасик, Н.А. Красавский, Г.Г. Слышкин. – Волгоград : Парадигма, 2009. – 114 с. 5. Михаленко А.О. Интересная лингвистика [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/35/Внутренняя_форма_слова.pdf. 6. Олейник Н.А. Концепт ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС в англоязычном экономическом дискурсе 1930-х и 2000-х годов : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Олейник Наталья Анатольевна. – Харьков, 2016. – 245 с. 7. Полина А.В. Языковая объективация концепта БОГ в английском дискурсе XIV–XX вв. : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Полина Анна Владимировна. – Харьков, 2004. – 205 с. 8. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 613 с. 9. Проскурин С. Г. Мифопоэтический мотив «мирового дерева» в древнеанглийском языке и англосаксонской культуре / С. Г. Проскурин // Логический анализ языка: Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – С. 124–130. 10. Радбиль Т.Б. Основы изучения языкового менталитета : учеб. пособие / Т.Б. Радбиль. – М.: Флинта: Наука, 2017. – 446 с. 11. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. – М. : Academia,, 2000 – 141 с. 12. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. :

Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с. 13. Труфанова Н.В. Особенности лингвокультурного и лингвопсихологического анализа концептов на материале текстов литературы постмодернизма / Н.В. Труфанова // Русская филология. Украинский вестник : Республиканский научно-методический журнал. – Харьков, 2009. – № 3 (40). – С. 41–43. 14. Турченко В.О. Історичне варіювання концепту СКРОМНІСТЬ, вербалізованого лексичними засобами англійської мови / В.О. Турченко // Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: науковий журнал. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – Т. 10, № 2 (29). – С. 25–33. 15. Шевченко І.С. Лінгвокультурні концепти: проблеми типології / І.С. Шевченко // Каразінські читання читання: Людина. Мова. Комунікація : XIV наук. конф. з міжнар. участю, 27 березня 2015 р. : тези доп. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 250–251. 16. Шевченко І.С. Принципи історичного розвитку концептів / І.С. Шевченко // Когнітивна лінгвістика в міждисциплінарному контексті: теорія і практика: міжнарод. наук. конф. УАКЛіП, 8–10 жовтня 2016 р. : тези доп. – Черкаси : Видавець ФОП Гордієнко Є.І., 2016. – С. 83–84. 17. Шевченко И.С. Эволюционные механизмы когнитивной семантики / И.С. Шевченко // Когниция, коммуникация, дискурс : междунар. электрон. сб. науч. ст. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина – 2016. – № 13. – С. 83–93. – Режим доступа : http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/home 18. Corpus of Middle English Prose and Verse – University of Michigan [Electronic resource]. – Access : https://quod.lib.umich.edu/c/cme/. 19. Google Books Corpora [Electronic resource]. – Access : http://googlebooks.byu.edu/. 20. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Access : http://www.etymonline.com.

REFERENCES

Arutjunova, N.D. (2004). Istina. Dobro. Krasota: vzaimodejstvie konceptov [Truth. Good. Beauty: the interaction of concepts]. In: N.D. Arutjunova (ed.). *Logicheskij analiz jazyka. Jazyki jestetiki: Konceptual'nye polja prekrasnogo i bezobraznogo [Logical analysis of the language. The languages of aesthetics: The conceptual fields of the beautiful and ugly]*. Moscow: Indrik Publ., pp. 5–29.

Corpus of Middle English Prose and Verse – University of Michigan (n.d.). Available at: https://quod.lib.umich.edu/c/cme/.

Dudchenko, O.V. (2007). *Rekonstrukcija konceptosfery KRASOTA v anglosaksonskoj pojeticheskoj kartine mira. Avtoref. diss. kand. filol. nauk* [*Reconstruction of the concept of BEAUTY in the Anglo-Saxon poetic picture of the world. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Vladivostok. 23 p. (in Russian).

Google Books Corpora (n.d.). Available at: http://googlebooks.byu.edu/.

Karasik, V.I., Krasavskij, N.A., & Slyshkin, G.G. (2009). *Lingvokul'turnaja konceptologija [Linguistic and Cultural Concepts]*. Volgograd: Paradigma Publ.

Mihalenko, A.O. (n.d.). *Interesnaja lingvistika [Interesting linguistics]*. Available at: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/35/Vnutrennyaya_forma_slova.pdf.

Olejnik, N.A. (2016). *Koncept JeKONOMIChESKIJ KRIZIS v anglojazychnom jekonomicheskom diskurse 1930-h i 2000-h godov. Diss. kand. filol. nauk* [*The concept ECONOMIC CRISIS in the English economic discourse of the 1930s and 2000s. Cand. philol. sci. diss.*]. Kharkiv. 245 p. (in Russian).

Online Etymology Dictionary (n.d.). Available at: http://www.etymonline.com.

Polina, A.V. (2004). *Jazykovaja ob#ektivacija koncepta BOG v anglijskom diskurse XIV–XX vv. Diss. kand. filol. nauk [Language objectification of the concept of GOD in the English discourse of the XIV-XX centuries. Cand. philol. sci. diss.]*. Kharkiv. 205 p. (in Russian).

Potebnja, A.A. (1976). *Jestetika i pojetika [Aesthetics and poetics]*. Moscow: Iskusstvo Publ.

Proskurin, S.G. (1991). Mifopojeticheskij motiv "mirovogo dereva" v drevneanglijskom jazyke i anglosaksonskoj kul'ture [Mythopoetic motif of the «world tree» in Old English and Anglo-Saxon culture]. In: N.D. Arutjunova (ed.). *Logicheskij analiz jazyka: Kul'turnye koncepty [Logical analysis of the language: Concepts of culture]*. Moscow: Nauka Publ., pp. 124–130.

Radbil', T.B. (2017). *Osnovy izuchenija jazykovogo mentaliteta [Fundamentals of learning the language mentality]*. Mîscow: Flintà Publ.

Shevchenko, I.S. (2015). Linhvokulturni kontsepty: problemy typolohii [Linguocultural concepts: the problem of typology]. *Karazinski chytannia: Liudyna. Mova. Komunikatsiia: XIV nauk. konf. z mizhnar. uchastiu, 27 March 2015, Kharkiv [XIV Scientific conference with international participation "Karazin Readings: Person. Language. Communication" 27 March 2015, Kharkiv]*. Kharkiv, 250–251.

Shevchenko, I.S. (2016). Jevoljucionnye mehanizmy kognitivnoj semantiki [Evolutional mechanisms of

cognitive semantics]. *Kognitsiya, kommunikatsiya, diskurs – Cognition, Communication, Discourse, 13*, 83–93.

Shevchenko, I.S. (2016). Pryntsypy istorychnoho rozvytku kontseptiv [The principles of historical development of concepts]. *Kohnityvna linhvistyka v mizhdystsyplinarnomu konteksti: teoriya i praktyka: mizhnarod. nauk. konf. UAKLiP, 8–10 October 2016, Cherkasy [Proc. of the int. conference of the Ukrainian Association of Cognitive Linguistics and Poetics "Cognitive linguistics in interdisciplinary context: Theory and Practice", 8–10 October 2016, Cherkasy]*. Cherkasy, 83–84.

Slyshkin, G.G. (2000). *Lingvokul'turnye koncepty precedentnyh tekstov v soznanii i diskurse [Linguo-cultural concepts of precedent texts in consciousness and discourse]*. Moscow: Academia Publ.

Stepanov, Ju.S. (1997). *Konstanty. Slovar' russkoj kul'tury. Opyt issledovanija [Constants. Dictionary of Russian culture. Research experience]*. Moscow: Shkola "Jazyki russkoj kul"tury" Publ.

Trufanova, N.V. (2009). Osobennosti lingvokul'turnogo i lingvopsihologicheskogo analiza konceptov na materiale tekstov literatury postmodernizma [Features of lingvocultural and lingvopsychological analysis of concepts on the material of the literature of postmodernism]. *Russkaja filologija. Ukrainskij vestnik: Respublikanskij nauchno-metodicheskij zhurnal – Russian philology. Ukrainian Bulletin: Republican Scientific and Methodological Journal, 3* (40), 41–43 (in Russian).

Turchenko, V.O. (2013). Istorychne variiuvannia kontseptu SKROMNIST, verbalizovanoho leksychnymy zasobamy anhliiskoi movy [Historical variation of the concept MODESTY verbalized by English lexical means]. *Studia Germanica et Romanica: Inozemni movy. Zarubizhna literatura. Metodyka vykladannia – Studia Germanica et Romanica: Foreign languages. World Literature. Methods of teaching, 10*, 2(29), 25–33.

Zhyvytska, I.A. (2013). Kontsept «BEAUTY / KRASA» v paremiolohichnomu uiavlenni (na materiali anhliiskykh ta ukrainskykh prysliviv) [The concept «BEAUTY / BEAUTY» in paremiological representation (based on English and Ukrainian proverbs)]. *Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Filolohichni studii. Struktura i semantyka movnykh odynyts – Scientific Journal of Krivyi Rih Pedagogical University. Philological studies. The structure and semantics of language units, 9*(2), 50–58 (in Ukrainian).

УДК 811.111’42:82-312.4

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ПІДСТАВИ ВЗАЄМОДІЇ КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ ДЕТЕКТИВНОГО ДИСКУРСУ

А.Б. Калюжна (Харків)

У статті розглядається взаємодія ключових концептів детективного дискурсу на матеріалі творів класичного детективу англомовних авторів. На основі взаємодії ключових концептів формується цілісність дискурсу, визначається послідовність виділення ключових концептів як елементів сюжету, що призводить до розуміння дискурсу. У статті запропоновані два підходи до визначення механізму взаємодії ключових концептів. У межах першого підходу ключові концепти детективного дискурсу взаємодіють на основі їх імплікаційних і конвенціональних зв’язків. Імплікаційні зв’язки виступають аналогом зв’язків реального світу, в той час як конвенціональні відображають логіко-смислові зв’язки дискурсу, які відповідають прийнятому стандарту. Другий підхід дозволяє розглянути взаємодію концептів на основі семантичних валентних зв’язків лексем-репрезентантів ключових концептів.

Ключові слова: валентні зв’язки, взаємодія концептів, детективний дискурс, імплікаційні і конвенціональні зв’язки, класичний детектив, ключові концепти, семантична валентність.

Калюжная А.Б. Лингвокогнитивные основания взаимодействия ключевых концептов детективного дискурса. В статье рассматривается взаимодействие ключевых концептов детективного дискурса на материале произведений классического детектива англоязычных авторов. На основе взаимодействия ключевых концептов формируется целостность дискурса, определяется последовательность выделения ключевых концептов как элементов сюжета, что приводит к пониманию дискурса. В статье предложены два подхода к определению механизма взаимодействия ключевых концептов. В рамках первого подхода взаимодействие ключевых концептов детективного дискурса возможно на основе их импликационных и конвенциональных связей. Импликационные связи выступают аналогом связей реального мира, в то время как конвенциональные отражают логико-смысловые связи дискурса, которые соответствуют принятому стандарту. Второй подход позволяет рассмотреть взаимосвязь концептов на основе семантических валентных связей лексем-репрезентантов ключевых концептов.

Ключевые слова: валентные связи, взаимосвязь концептов, детективный дискурс, импликационные и конвенциональнные связи, классический детектив, ключевые концепты, семантическая валентность.

Kalyuzhna A.B. The linguocognitive basis for the key concepts interaction in detective discourse. The article deals with the problem of the key concepts interaction in detective discourse. The interaction of key concepts has been studied on the material of English texts of classic detective stories. The key concepts interaction forms the basis for discourse integrity, allows to focus attention on the key concepts as essential elements of the plot and results in interpreting the discourse. The article suggests two approaches to the understanding of the mechanism of such interaction. One approach is based on implicational and conventional links between the concepts. Implicational links are similar to those of the real world, while conventional links reflect the logic and semantic links, which comply with the accepted standard. The other approach explains the interaction of the key concepts as a result of semantic valency links based on inherent semantic valency of lexemes that represent the key concepts in the discourse.

Key words: classical detective story, detective discourse, implicational and conventional links, interaction of key concepts, key concepts, semantic valency, valency links.

1. Вступ

Дискурс як складне комунікативне явище відображає різні види знання, стратегії відбору найбільш значимої інформації в контексті, що зумовлює когнітивну обробку отриманої інформації. Модель когнітивної обробки дискурсу взаємодіє з моделлю розуміння дискурсу [20], і обумовлює особливу значущість концептів, специфічних для певного типу дискурсу. Смисл і динаміка тексту, яким представлений дискурс, засновані на множинних зв’язках,

© Калюжна А.Б., 2017

що виникають між концептами різних рівнів, в тому числі і взаємозв'язках ключових концептів. Відсутність досліджень способів взаємодії ключових концептів в рамках детективного дискурсу визначає актуальність цієї роботи.

Об'єктом дослідження є ключові концепти детективного дискурсу, а предметом – способи їх взаємодії в даному типі дискурсу на матеріалі дискурсивних фрагментів, відібраних з творів А. Конан Дойла і А. Крісті, представників англійського класичного детектива.

Мета роботи – визначити і описати способи взаємодії ключових концептів детективного дискурсу на підставі двох критеріїв – імплікаційних і конвенціональних відносин і валентностних зв'язків.

Методи дослідження, обумовлені його метою і матеріалом, включають загальнонаукові теоретичні та емпіричні методи, а саме: прийоми класифікації та систематизації, аналіз словникових дефініцій, метод компонентного аналізу, аналіз валентних зв'язків концептів, контекстуальний аналіз.

2. Взаємодія ключових концептів детективного дискурсу

Комунікативно-когнітивний простір дискурсу / тексту визначає номенклатуру концептів, серед яких виділяють такі, що є ключовими для певного типу дискурсу і такі, що для відповідного дискурсу є похідними або нейтральними [8, с. 90]. Емпіричним базисом опису дискурсу є конкретні тексти, які функціонують в межах однієї й тієї ж комунікативної сфери [21, с. 144]. Концептуальний простір тексту формується на основі зближення загальних ознак концептів, які представлені на поверхневому рівні тексту різними мовними структурами, що дозволяє сформувати концептуальний простір тексту і обумовлює певну цілісність концептосфери тексту [2, с. 87].

У нашій роботі під ключовими концептами розуміємо концепти, які є типовими, характерними, високоймовірними, прогнозованими і «маркованими» за ознакою їх значущості для детективного дискурсу, становлять його змістовно-тематичне ядро і формують семіотичну модель і жанрову структуру даного дискурсу. Такими вважаємо концепти ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ, оскільки вони мають особливу значущість в детективному дискурсі, об'єктивують обов'язкові елементи сюжету й «носіїв сюжету», на основі взаємозалежності даних концептів формується цілісність детективного дискурсу [7, с. 83]. Взаємодія концептів в дискурсі, представленому текстом, призводить до формування змісту тексту, при цьому «зв'язки між концептами і динаміка смислу тексту – це породження і відображення динамічних процесів мислення» [11, с. 83]. Об'єднані в дискурсі концепти, отримують нову дискурсивну функцію, актуалізація одного з них неминуче викликає актуалізацію іншого, що особливо важливо для логіко-смислової і структурно-композиційної архітектоніки дискурсу [17, с. 273].

Взаємодію концептів в дискурсі розглядаємо на основі двох взаємодоповнюючих підходів: на основі 1) імплікаційних і конвенціональних зв'язків концептів і 2) валентних відносин на двох рівнях – поняттєвого змісту концептів і сполучуваності їх семантичних компонентів.

2.1. Імплікаційні і конвенціональні зв'язки ключових концептів

В рамках першого підходу взаємодію ключових концептів детективного дискурсу аналізуємо на основі їх імплікаційних і конвенціональних зв'язків, оскільки один концепт може припускати і «викликати» (імплікувати) інший [13, с. 94]. Концепт входить в багатовимірну систему імплікаційних зв'язків з іншими концептами, за допомогою свого імплікаційного потенціалу – систематизованого узагальненого уявлення «про структуру можливих зв'язків, відносин, залежностей і взаємодій, потенційно прогнозованих для даного класу об'єктів» [15, с. 59].

Імплікаційні зв'язки концептів є ментальним аналогом лінійних зв'язків сутностей дійсного (і зображуваного) світу (причинно-наслідкові, просторово-часові, холо-партитивні та ін.), відображають їх залежності, взаємодії, «просторові і часові пов'язаності» [15, с. 53]. Такі зв'язки концептів є основою для «побудови безлічі ментальних світів свідомості, реальних, уявних і змішаних; можливих, ірреальних і змішаних, раціонально-логічних, фідейних і фантазійно-ігрових» [15, с. 53–54]. Взаємодії, відображені імплікаційними зв'язками, різноманітні і включають одночасові і різночасові, статичні і динамічні, жорсткі та ймовірні, а також слабкі (наприклад, просторові і тимчасові) і сильні (наприклад, причинно-наслідкові) та інші взаємодії [13, с. 95].

У дискурсі, представленому текстом, зв'язок концептів «набуває першочергового значення, тому що значення відсилає не до речі, а до іншого значення. Те, що означає, є символічним, а те, що означається, належить сфері уяви (ментальній сфері)» [11, с. 84]. Такий зв'язок концептів, при якому один концепт актуалізує у свідомості інший концепт, інформаційно більш важливий, і налаштовує свідомість на цей останній, може носити як імплікаційний (незнаковий, заснований на досвіді), так і конвенціональний (знаковий) характер, при якому експонент (те, що означає) актуалізує якийсь інформаційний стан свідомості [13, с. 92.].

Послідовність елементів композиції, на основі якої будується детективний дискурс в рамках окремого твору, носить конвенціональний характер. Оскільки композиція детектива строго визначена канонами жанру, вимогами написання детективного твору, найбільш важливі концепти формуються в свідомості читача: «ледь ознайомившись з експозицією, ми майже завжди можемо здогадатися, який порядок основних епізодів буде нам запропонований, і що приблизно в кожному відбудеться. Ми навіть і не повинні вираховувати, що зав'язкою, швидше за все, буде вбивство, слідом за чим на сцені з'явиться малодосвідчений <...> або невдаха поліцейський інспектор, а далі справжній майстер розшуку. У кульмінаційному епізоді цей останній зазнає тимчасову невдачу, а до розв'язки зуміє впоратися зі зловмисником» [3].

Детективний дискурс будується згідно жорсткого канону, відповідно до послідовних елементів композиції (зав'язка, кульмінація, розв'язка). Отже, взаємозв'язок ключових концептів в рамках дискурсу буде відображати, перш за все, їх взаємозв'язок як елементів, що передають логіко-смислову основу дискурсу, яка відповідає прийнятому стандарту, тобто відображати конвенціональний зв'язок. У той же час, стандартна подієва програма (злочин – розслідування – розкриття злочину і виявлення злочинця) також є аналогом логічного зв'язку подій як відображення причинно-наслідкових зв'язків в реальному світі.

Таке послідовне виділення концептів на етапах розвитку сюжету на основі імплікаційних і конвенціональних зв'язків співзвучно з положеннями «теорії висвітлення» Р. Ленекера і дозволяє показати відносини між учасниками «висвітленими до різного ступеня» (концепти в дискурсі – А.К.) [10, с. 20; 22, с. 66].

Чітка побудова композиції в детективі обумовлює послідовну актуалізацію концептів у свідомості. На кожному етапі розгортання сюжету в детективному дискурсі актуалізується (виходить на передній план) певний концепт (Рис. 1):

СИГНАЛ ТАЄМНИЦІ	→	**РОЗСЛІДУВАННЯ**	→	**РОЗКРИТТЯ ТАЄМНИЦІ**
(зав'язка)		(кульмінація сюжету)		(розв'язка)
↓		↓		↓
ТАЄМНИЦЯ		**СИЩИК**		**ТАЄМНИЦЯ**
ЗЛОЧИН		ЗЛОЧИН		СИЩИК
ЗЛОЧИНЕЦЬ		ТАЄМНИЦЯ		ЗЛОЧИНЕЦЬ
СИЩИК		ЗЛОЧИНЕЦЬ		ЗЛОЧИН

Рис. 1. Актуалізація концептів на етапах розвитку сюжету

Так, наприклад, на етапі зав'язки, «сигнал таємниці» носить конвенціональний характер. А поява сищика, який залучається для з'ясування точних обставин події швидше, припускає логічний, причинно-наслідковий, тобто імплікаційний зв'язок. Так, в прикладі (1) появі сищика (*Poirot*) передує зникнення коштовностей (*rubies, the emerald necklace*):

(1) *Poirot and I, obeying an urgent summons, had arrived to find the little man writhing in an agony of indecision. Under the circumstances, to call in the police was abhorrent to him. On the other hand, not to call them in was to acquiesce in the loss of some of the gems of his collection. He hit upon Poirot as a compromise. "My rubies, Monsieur Poirot, and the emerald necklace –*

said to have belonged to Catherine de Medici. Oh, the emerald necklace!" "If you will recount to me the circumstances of their disappearance?" suggested Poirot gently

/A. Christie, The Double Clue/

У прикладі (2), таким же чином, зверненню до поліції (*wife called in the police*) передує незрозуміле зникнення чоловіка (*the disappearance was remarkable – unaccountable*). Невдалі спроби поліції розкрити таємницю зникнення (*the mystery*), призводять до звернення до приватного детектива (імпліцитно вираженого займенником *you*):

(2) *The disappearance was remarkable – unaccountable. It was not till the following day that the distracted wife called in the police. As you know, they have not succeeded in solving the mystery* /A. Christie, At the Bells and Motley/

У прикладі (3) дії сищика, імпліцитно вираженого займенником *I* (*Sherlock Holmes*), також слідують за виявленням складної і заплутаної таємниці (*the mystery, abstruse and complicated*):

(3) *«Oh, the mystery!» he answered, coming back with a start to the realities of life. «Well, it would be absurd to deny that the case is a very abstruse and complicated one, but I can promise you that I will look into the matter and let you know any points which may strike me»*

/A. Conan Doyle, Memoirs of Sherlock Holmes/

2.2. Валентні зв'язки ключових концептів

Концепти, що відносяться до «тієї чи іншої дискурсивної формації» характеризуються когнітивно-семантичною вибірковістю щодо своєї актуалізації в дискурсі [17, с. 206]. Відносини між концептами в дискурсі подібні відносинам, які в синтаксисі називають валентністю, тобто здатністю сполучатися або не сполучатися з іншими мовними одиницями в процесі своєї комунікативної реалізації [17, с. 206].

Концепт представлений найчастіше словом, тому взаємозв'язок концептів в рамках дискурсу можна пояснити за допомогою теорії валентності, яка застосовується до дослідження лексичних засобів мови. Незважаючи на розбіжності в поглядах на валентність, спільним є те, що всі автори розглядають її як здатність слова вступати в зв'язок з іншими словами. Валентність визначають як «синтаксичну потенцію, що міститься в лексичному значенні слова, тобто здатність приєднати до себе інше, категоріально цілком визначене повнозначне слово» [9, с. 20].

«Валентність» в широкому сенсі розуміється як вибіркова здатність мовних одиниць поєднуватися з іншими мовними одиницями, у вузькому сенсі вона пов'язана з обов'язковою сполучуваністю слів у реченні і забезпечує його граматичну правильність. Однак, валентні зв'язки не обмежені рамками речення. У лінгвістиці заповнення валентності розглядається як один з основних способів об'єднання значень слів в більші смислові фрагменти [12]. При цьому валентність визначається як потенційна здатність до сполучуваності однорідних елементів мови, а сполучуваність – як реалізація цієї валентності [16, с. 7].

З позиції другого підходу взаємодія ключових концептів заснована на позамовному відношенні між їх поняттєвими змістами (логічна валентність), яке реалізується як сполучуваність (семантична валентність). Характеристики позамовних об'єктів і явищ відображаються концептом через репрезентацію в мові певних когнітивних ознак, що утворюють його зміст [17, с. 22]. У свою чергу, зв'язки між позамовними явищами опосередковані відносинами між їх поняттєвим змістом, відображеному концептами, і є «логічною валентністю», яка носить позамовний і універсальний характер [19, с. 155]. Поняттєва валентність (термін Ж.Н. Маслової) співвідносить концепт з його словниковою дефініцією, передбачає наявність у концептів логічних визначень, і тим самим визначає набір стандартних відмінних ознак, які поділяють більшість представників конкретної мовної культури [11, с. 111–112].

Так, поняттєвий компонент концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ, представлений значенням 'той, хто вчинив злочин / незаконний вчинок', передбачає взаємозв'язок з концептом ЗЛОЧИН за значенням 'порушення закону', на основі заповнення логічної валентності. У свою чергу, поняттєвий компонент концепту СИЩИК, який визначається значенням 'той, хто розслідує злочини і отримує докази або інформацію', передбачає зв'язок з концептом ЗЛОЧИН і, відповідно, з концептом ЗЛОЧИНЕЦЬ, тому що кінцевим результатом розслідування злочину є піймання злочинця. Крім того, наявність в понят-

тєвому змісті концепту СИЩИК компонента ‘отримання інформації, дозволяє об’єднати його з концептом ТЄМНИЦЯ, поняттєвий зміст якого охоплює наступні значення: ‘те, що незрозуміло / незʼясовно’, ‘те, що приховано’, ‘те, що збиває з пантелику’, ‘проблема, яку необхідно вирішити’, і має на увазі наявність прихованої інформації [6, с. 37].

Виходячи з того, що «типологія взаємодії концептів така ж, як і типологія семантичних зв’язків словесних одиниць [15, с. 57], розглянемо взаємозв’язок ключових концептів на основі реалізації семантичної валентності лексем, якими вербалізовані дані концепти.

Семантична сполучуваність передбачає звернення до семної структури лексичного значення слова. Зв’язок слів стає можливим саме завдяки співвідносності потенційних сем [18, с. 53]. Правила семантичної комбінаторики визначають закономірність семантичного узгодження слів [14, с. 43]. Суть цієї закономірності зводиться до того, що для актуалізації змісту необхідне певне семантичне узгодження слів, що поєднуються; при цьому повинні бути дотримані певні умови – слова, що поєднуються, повинні мати хоча б одну загальну сему та не мати несумісних сем [4, с. 23]. Семантичні валентності слова задаються його моделлю управління, яка дозволяє поставити у відповідність кожному тлумаченню лексичного значення слова певну глибинно-синтаксичну структуру [1, с. 119].

Семантичні валентності лексем-репрезентантів концептів обумовлені потенціями до сполучуваності дієслова – «стрижня структури речення» [18, с. 54]. Предикат дозволяє виявити валентності іменника і його роль як суб’єкта або об’єкта в ситуації [5, с. 340]. Валентність лексем, які вербалізують концепти, в кожному окремому випадку буде визначатися конкретним предикатом, значення дієслівної складової якого не суперечить лексичному значенню іменника [18, с. 52, 54], яким вербалізується концепт.

Так, в прикладі (4) виділено два різні предикати *calculate* і *read*, які поєднуються з лексемами-репрезентантами концептів, оскільки об’єднані спільністю смислу:

(4) *Well, after the murder I calculated that Beppo would probably hurry rather than delay his movements. He would fear that the police would read his secret, and so he hastened on before they should get ahead of him*

/A. Conan Doyle, The Return of Sherlock Holmes/

Двовалентний предикат *calculate* (determine by reasoning, experience, or common sense) передбачає заповнення суб’єктної та об’єктної валентностей. Суб’єктна валентність предиката *calculate* (хто визначає) заповнена займенником *I*, який імпліцитно називає сищика (*Sherlock Holmes*), та вербалізує концепт СИЩИК і виступає агенсом. Лексичне значення предиката *calculate* не суперечить значенню лексичних засобів, якими вербалізується концепт СИЩИК, оскільки в поняттєвий компонент даного концепту входить складова «той, хто знаходить пояснення». Об’єктна валентність даного предиката (визначати що) заповнена підрядним реченням, яке, в свою чергу містить власне ім’я *Beppo*, яким імпліцитно вербалізується концепт ЗЛОЧИНЕЦЬ. Також в даному реченні лексема *murder*, що вербалізує концепт ЗЛОЧИН, входить до складу сірконстанта – обставини часу (*after the murder*), що підкреслює зв’язок концептів (ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ) також і на основі імплікаційних зв’язків.

Предикат *read* (to comprehend the meaning) також є двовалентним, отже, припускає заповнення суб’єктної та об’єктної валентностей. Суб’єктна валентність предиката *read* (хто розгадує / розуміє) заповнена лексемою *police*, яка вербалізує концепт СИЩИК, а об’єктна валентність предиката (розгадувати / розуміти що) заповнена лексемою *secret*, яка вербалізує концепт ТАЄМНИЦЯ. Лексичне значення предиката *read* не суперечить значенню лексичних засобів, якими вербалізується концепт СИЩИК, оскільки в поняттєвий компонент даного концепту входить складова «той, хто знаходить пояснення». Поєднання предиката *read* з лексичними засобами, якими вербалізується концепт ТАЄМНИЦЯ (в даному прикладі лексема *secret*) також можливо, тому що поняттєвий компонент в структурі концепту ТАЄМНИЦЯ включає складову «те, що незрозуміло». Крім того, в даному прикладі лексема *secret* демонструє атрибутивну валентність, виражену займенником *his*, який замінює власну назву *Beppo*, що імпліцитно вербалізує концепт ЗЛОЧИНЕЦЬ, а це свідчить про взаємозв’язок концептів ТАЄМНИЦЯ і ЗЛОЧИНЕЦЬ:

3. Висновки

Таким чином, взаємодія ключових концептів детективного дискурсу ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ обумовлена наявністю як логічних відносин, так і певних компонентів значень, які встановлюють в свідомості імплікаційні і конвенційні зв'язки явищ дійсності. Взаємодія і перетин концептів реалізуються за допомогою сполучуваності (реалізації семантичної валентності) лексем-репрезентантів з урахуванням їх поняттєвої складової і на основі сполучуваності їх семантичних компонентів в синтаксичних структурах різних рівнів, предикат яких не суперечить лексичним значенням мовних одиниць, що вербалізують концепти. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні фреймової організації ключових концептів детективного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды: Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю.Д. Апресян. – 2 изд., испр. и доп. – М. : Языки русской культуры, 1995. – 472 с. 2. Бабенко Л.Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа / Л.Г. Бабенко. – М. : Академический Проект, 2004. – 464 с. 3. Вулис А.З. Поэтика детектива / А.З. Вулис // Новый мир. – 1978. – № 1. – С. 244–258. 4. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология / В.Г. Гак. – М. : Международные отношения, 1977. – 264 с. 5. Демьянков В.З. Предикаты и концепция семантической интерпретации / В.З. Демьянков // Изв. АН СССР. Сер. лит. и языка. – 1980. – № 4. – С. 336–346. 6. Калюжна А.Б. Концепт ТАЄМНИЦЯ в англійській мовній картині світу / А.Б. Калюжна, І.В. Змійова // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків, 2009. – Вип. 58, № 848. – С. 35–38. 7. Калюжная А.Б. Ключевые концепты англоязычного детективного дискурса / А.Б. Калюжная // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків, 2016. – Вип. 83. – С. 79–87. 8. Карасик В.И. Институциональные концепты / В.И. Карасик // Vita in lingua: К юбилею профессора С. Г. Воркачева. – Краснодар : Атриум, 2007. – С. 87–97. 9. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности / С.Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20–32. 10. Лэнекер Р.В. Концептуальная семантика и символическая грамматика / Р.В. Лэнекер // Вопросы когнитивной лингвистики. – № 3 (009). – 2006. – С. 15–27. 11. Маслова Ж.Н. Валентная модель художественного (поэтического) концепта / Ж.Н. Маслова // Вестник ТГПУ. – 2011. – 9 (111). – С. 83–87. 12. Найманова Ч.К. Валентность и уровни языка [Электронный ресурс] / Ч.К. Найманова. – Режим доступа : http://arch.kyrlibnet.kg/uploads/Naimanova%20Ch.K..pdf 13. Никитин М.В. О семантике метафоры / М.В. Никитин // Вопросы языкознания. – 1979. – № 1. – С. 91–102. 14. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения : учеб. пособие / М.В. Никитин. – М. : Высш. шк., 1988. – 168 с. 15. Никитин М.В. Развернутые тезисы о концептах / М.В. Никитин // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 53–64. 16. Панкина М.Ф. Типы семантической сочетаемости глаголов самостоятельного перемещения в русском и немецком языках / М.Ф. Панкина. – М. : Компания Спутник+, 2007. – 125 с. 17. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы / А.Н. Приходько. – Днепропетровск : Белая Е.А., 2013. – 307 с. 18. Солганик Г.Я. Валентность как лингвистическая категория / Г.Я. Солганик // Русский язык за рубежом. – 1994. – № 4. – С. 49–55. 19. Степанова М.Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М.Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М. : Высш. шк., 1978. – 259 с. 20. Темнова Е.В Современные подходы к изучению дискурса / Е.В. Темнова // Язык, сознание, коммуникация : сб. ст. / Отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. – М. : МАКС Пресс, 2004. – Вып. 26. – С. 24–32. 21. Чернявская В.Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность / В.Е. Чернявская – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с. 22. Langacker R. Cognitive Grammar. A Basic Introduction / R. Langacker – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 562 p.

REFERENCES

Apresjan, Ju.D. (1995). *Leksicheskaja semantika (sinonimicheskie sredstva jazyka): Izbrannye trudy [Lexical Semantics (synonymous means of language) : Selected Works]*. Moscow: Jazyki russkoj kul'tury Publ.

Babenko, L.G. (2004). *Filologicheskij analiz teksta. Osnovy teorii, principy i aspekty analiza [Philological Analysis of Text. Fundamentals of the theory, principles and aspects of analysis]*. Moscow: Akademicheskij Proekt Publ.

Chernjavskaja, V.E. (2009). *Lingvistika teksta: Polikodovost', intertekstual'nost', interdiskursivnost'*

[Linguistics of the text: Polycodicity, intertextuality, interdiscursivity]. Moscow: Knizhnyj dom "LIBROKOM" Publ.

Dem'jankov, V.Z. (1980). Predikaty i koncepcija semanticheskoj interpretacii [Predicates and the concept of semantic interpretation]. *Izvestija AN SSSR. Ser. lit. i jazyka. – Proceedings of the USSR Academy of Sciences. Ser. Lit. And language, 4,* 336–346 (in Russian).

Gak, V.G. (1977). *Sopostavitel'naja leksikologija [Comparative lexicology]*. Moscow: Mezhdunarodnye otnoshenija Publ.

Kacnel'son, S.D. (1987). K ponjatiju tipov valentnosti [To the concept of valency types]. *Voprosy jazykoznanija – Topics in the Study of Language, 3,* 20–32 (in Russian).

Kaliuzhna, A.B., & Zmiiova, I.V. (2009). Kontsept TAIeMNYTsIa v anhliiskii movnii kartyni svitu [Concept MYSTERY in the English language worldview]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger, 848,* 35–38 (in Ukrainian).

Kaljuzhnaja, A.B. (2016 Kljuchevye koncepty anglojazychnogo detektivnogo diskursa [Key concepts of the English detective discourse]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger, 83,* 79–87 (in Russian).

Karasik, V.I. (2007). Institucional'nye koncepty [Institutional concepts]. In: V.I. Karasik (ed.). *Vita in lingua: K jubileju professora S. G. Vorkacheva [Vita in lingua: To the jubilee of Professor S.G. Vorkachev]*. Krasnodar : Atrium Publ., pp. 87–97.

Langacker, R. (2008). *Cognitive Grammar. A Basic Introduction.* Oxford: Oxford University Press.

Ljeneker, R.V. (2006). Konceptual'naja semantika i simvolicheskaja grammatika [Conceptual semantics and symbolic grammar]. *Voprosy kognitivnoj lingvistiki. – Questions of Cognitive Linguistics, 3* (009), 15–27 (in Russian).

Maslova, Zh.N. (2011). Valentnaja model' hudozhestvennogo (pojeticheskogo) koncepta [Valency model of the artistic (poetic) concept]. *Vestnik TGPU. – Bulletin of TSPU, 9* (111), 83–87 (in Russian).

Najmanova, Ch.K. (2010). Valentnost' i urovni jazyka [Valency and language levels]. *Vestnik IGU – Bulletin of ISU, 26* (3). Available at: http://arch.kyrlibnet.kg/uploads/Naimanova% 20Ch.K..pdf

Nikitin, M.V. (1979). O semantike metafory [On semantics of metaphor]. *Voprosy jazykoznanija – Topics in the Study of Language, 1,* 91–102 (in Russian).

Nikitin, M.V. (1988). *Osnovy lingvisticheskoj teorii znachenija [Fundamentals of the linguistic theory of meaning]*. Moscow: Vyssh. shk. Publ.

Nikitin, M.V. (2004). Razvernutye tezisy o konceptah [Detailed theses on concepts]. *Voprosy kognitivnoj lingvistiki. – Questions of Cognitive Linguistics, 1,* 53–64 (in Russian).

Pankina, M.F. (2007). *Tipy semanticheskoj sochetaemosti glagolov samostojatel'nogo peremeshhenija v russkom i nemeckom jazykah [Types of semantic collocability of verbs of independent movement in Russian and German languages]*. Moscow: Kompanija Sputnik+ Publ.

Prihod'ko, A.N. (2013). *Koncepty i konceptosistemy [Concepts and concept systems]*. Dnipropetrovsk: Belaya E.A. Publ.

Solganik, G.Ja. (1994). Valentnost' kak lingvisticheskaja kategorija [Valency as a linguistic category]. *Russkij jazyk za rubezhom. – Russian language abroad, 4,* 49–55 (in Russian).

Stepanova, M.D., and Hel'big, G. (1978). *Chasti rechi i problema valentnosti v sovremennom nemeckom jazyke [Parts of speech and the problem of valency in modern German]*. Moscow: Vyssh. shk. Publ.

Temnova, E.V. (2004). Sovremennye podhody k izucheniju diskursa [Modern approaches to the study of discourse]. In: V.V. Krasnyh & A.I. Izotov (eds.). *Jazyk, soznanie, kommunikacija [Language, consciousness, communication]*. Vol. 26. Moscow: MAKS Press Publ., pp. 24–32.

Vulis, A.Z. (1978). Pojetika detektiva [Poetics of Detective Fiction]. *Novyj mir. – New world, 1,* 244–258 (in Russian).

УДК 811.111’373:81.111’221

КОГНІТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РИТМІЧНИХ ТА МЕТАФОРИЧНО-РИТМІЧНИХ ЖЕСТОВО-ВЕРБАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ

(на матеріалі американського розважального телеінтерв’ю)

О.В. Максименко (Харків)

У статті обґрунтовується гіпотеза, згідно якої жест і мовлення становлять єдиний механізм смислотворення в комунікативних процесах. Встановлено одиницю аналізу взаємодії жесту і мовлення – жестово-вербальне висловлення як таке, що містить жестову та вербальну складові й функціонує у реальній ситуації комунікативної взаємодії.

З опорою на методологічну базу когнітивної лінгвістики жестово-вербальні висловлення класифіковано за психічними сферами свідомості / підсвідомості, на які вони орієнтовані (раціональні, емоційні, сугестивні) та за їх комунікативною / мета-комунікативною функцією (наративні та метанаративні). Ритмічні жестово-вербальні висловлення віднесено до сугестивних / метанаративних, а метафоричні – до раціональних / наративних.

У фокусі уваги статті є особливості функціонування метафорично-ритмічних жестово-вербальних висловлень, які інтегрують властивості метафоричних і ритмічних жестів. Дякуючи метафоричності, такі жестово-вербальні висловлення репрезентують абстрактні об’єкти референції (події / ситуації) як фізичні об’єкти, яким мовець надає певної форми та розміщує у просторі. Це надає можливість ввести ці події /ситуації у фокус уваги адресата. Повтор метафоричних жестів представляє описувані події / ситуації як такі, що цілком відповідають очікуванням й тим самим сприяє ритмізації мовлення й автоматизації його сприйняття. Ритмізація метафоричних жестів є одним із способів управління увагою адресата.

Ключові слова: жестово-вербальне висловлення, комунікативна взаємодія, метафоричний жест, об’єкт референції, раціональна / емоційна сфера свідомості, підсвідомість, ритмічний жест.

Максименко Е.В. Когнитивные характеристики ритмических и метафорично-ритмических жестово-вербальных высказываний (на материале американского развлекательного телеинтервью). В статье обосновывается гипотеза, согласно которой жест и говорение составляют единый механизм смыслообразования в коммуникативных процессах. Установлена единица анализа взаимодействия жеста и говорения – жестово-вербальное высказывание, как высказывание, содержащее жестовый и вербальный компоненты и функционирующее в реальной ситуации коммуникативного взаимодействия.

С опорой на методологическую базу когнитивной лингвистики жестово-вербальные высказывания классифицированы по психическим сферам сознания / подсознания, на которые они ориентированы (рациональные, эмоциональные, суггестивные) и по их коммуникативной / мета-коммуникативной функции (нарративные, мета-нарративные). Ритмические жестово-вербальные высказывания отнесены к суггестивным / метанарративным, а метафорические – к рациональным / нарративным.

В фокусе внимания статьи – особенности функционирования метафорично-ритмических жестово-вербальных высказываний, которые интегрируют свойства метафорических и ритмических жестов. Благодаря метафоричности, такие жестово-вербальные высказывания представляют абстрактные объекты референции (события / ситуации) как физические объекты, которым говорящий придаёт определённую форму и размещает в пространстве. Это предоставляет возможность ввести эти события / ситуации в фокус внимания адресата. Повтор метафорических жестов представляет описываемые события / ситуации как полностью соответствующие ожиданиям и тем самым способствует ритмизации говорения и автоматизации его восприятия. Ритмизация метафорических жестов является одним из способов управления вниманием адресата.

Ключевые слова: жестово-вербальное высказывание, коммуникативное взаимодействие, метафорический жест, объект референции, рациональная / эмоциональная сфера сознания, подсознание, ритмический жест.

Maksymenko O.V. Cognitive characteristics of rhythmic and metaphoric-rhythmic gesture-verbal utterances (exemplified by American entertaining television interview). The article develops the hypothesis that gesture and speech

© Максименко О.В., 2017

constitute an integrated mechanism of generating of meaning in communicative processes. It also suggests that this phenomenon should be analysed in terms of gesture-verbal utterances containing gesture and speech components and functioning as a unit of the online communicative process.

Cognitive linguistics methodological assumptions prompt that gesture-verbal utterances should be classified according to the sphere of human consciousness / sub-consciousness which is basically 'responsible' for their production and interpretation (rational, emotional, suggestive) and in accordance with their communicative / meta-communicative functions (narrative, metanarrative). Rhythmic gesture-verbal utterances are addressed as suggestive / metanarrative and metaphoric ones – as rational / narrative.

The article is focused on the functioning of metaphoric-rhythmic gesture-verbal utterances which integrate the features of both rhythmic and metaphoric gestures. Due to their metaphoric nature, such gesture-verbal utterances represent abstract reference objects (events / situations) as physical objects – the speaker shapes them and positions them in space. This enables the speaker to bring them into the addressee's focus of attention. Repetition of metaphoric gestures represents the described events / situations as fully expected ones and thus contributes to speech rhythmization and automatisation of perception. Rhythmization of metaphoric gestures is one of the means of addressee's attention control.

Keywords: communicative interaction, gesture-verbal utterance, metaphoric gesture, rational / emotional sphere of consciousness, reference object, rhythmic gesture, sub-consciousness.

1. Вступ

Хоча дослідження жестів має досить довгу історію, інтерес до цього невербального компонента комунікації значно пожвавився у 90-х роках минулого сторіччя з появою робіт Д. МакНіла [9; 10], який висловив гіпотезу про те, що жест і мовлення становлять собою єдину інтегральну систему смислотворення в комунікативних процесах.

Такий ракурс розгляду жесту і мовлення відкриває перед дослідниками новий об'єкт аналізу, який називаємо жестово-вербальним висловленням (ЖВВ), акцентуючи діалектику взаємодії жесту і мовлення в комунікації. Вивчення жестово-вербальних висловлень відкриває шляхи до поглиблення наукового знання про роль жесту в процесі смислотворення та, більш широко, про закономірності реалізації когнітивної мовної здатності людини в реальних комунікативних процесах. Зазначене зумовлює актуальність теми дослідження.

У фокусі уваги Д. МакНіла перебувають спонтанні, автоматичні, універсальні жести, не зрозумілі без вербального компонента комунікації [10, с. 5–6]. У класифікації Д. МакНіла та Л.Л. Педелті такими характеристиками наділені чотири типи жестів: іконічні, дейктичні, ритмічні та метафоричні [11]. Д. МакНіл принципово розмежовує названі типи жестів із символічними жестами (термін «символічний» уживається в тому ж смислі, що й у класифікації знаків Ч. Пірса [12, с. 254–263]), які також називають жестами-емблемами. Розмежування проводиться на тій підставі, що символічні жести становлять собою конвенціональні семіотичні знаки (як, наприклад, жест «ОК»), які є культурно маркованими і безпосередньо не пов'язаними із мовленням (вони є зрозумілими і без вербального компонента комунікації) [10, с. 5].

Мета статті полягає у встановленні особливостей функціонування ритмічних та ритмічно-метафоричних жестово-вербальних висловлень у спонтанній комунікації з урахуванням когнітивного підґрунтя комунікативної діяльності.

Завдання статті включають: а) порівняння ритмічних жестово-вербальних висловлень із жестово-вербальними висловленнями інших типів, зокрема, метафоричними; виявлення їх спільних та диференційних рис; б) встановлення, як здійснюється розподіл інформації між жестовим та вербальним компонентами ритмічних та ритмічно-метафоричних жестово-вербальних висловлень.

Об'єктом дослідження є контекстуалізовані ритмічні та ритмічно-метафоричні жестово-вербальні висловлення, а предметом – їхні класифікаційні ознаки та особливості взаємодії жестового й вербального компонентів.

Матеріал пілотного дослідження становлять 100 жестово-вербальних висловлень, відібраних із відеоматеріалів англомовних розважальних інтерв'ю з гостями американського ток-шоу *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon* [14]. Вибір розважального інтерв'ю відповідає завданням дослідження, оскільки цей жанр є виявом спонтанної комунікації, яка є природним середовищем функціонування жестово-вербальних висловлень.

2. Когнітивні характеристики ритмічних та ритмічно-метафоричних жестово-вербальних висловлень

Розглядаючи комунікативну діяльність у когнітивному ракурсі і приймаючи гіпотезу про те, що комунікативна діяльність забезпечується семантичною мережею, яка становить єдину динамічну систему з нейронною мережею мозку і з необхідністю включає як раціональний когнітивний досвід (тобто енциклопедичні знання різних типів), так і афективний (емоційний) досвід, а також беручи до уваги ту обставину, що велика частина когнітивно-комунікативної діяльності проходить в підсвідомості [3], уважаємо, що класифікацію жестово-вербальних висловлень слід будувати із урахуванням сфер свідомості/підсвідомості (за М.В. Нікітіним, "психічних субстратів" [4, с. 74–78]), на які ці висловлення орієнтовані [2; 8].

Жестово-вербальні висловлення, орієнтовані на раціональну сферу свідомості, називаємо раціональними, на емоційну – емоційними, на підсвідомість – сугестивними.

У структурі раціональних ЖВВ жести надають різного роду інформацію про ті чи інші сутності реального або фантазійного світу, які є об'єктами референції цих висловлень. У раціонально-класифікаційних ЖВВ жест надає інформацію, що допомагає ідентифікувати й класифікувати ці сутності / події (онтологічні знання). Наприклад дейктичний жест, що супроводжує висловлення *Watch out for that poison ivy* [приклад запозичено з 6, с. 570], допоможе адресату ідентифікувати ту рослину, якої йому потрібно остерігатися, а іконічний жест, який доповнить розповідь про концепт грузинського танцювального ансамблю зображенням характерного руху лізгінки, створить яскравий образ, який значно збагатить уявлення адресата про описувану подію. У раціонально-кваліфікаційних (оцінних) ЖВВ жест надає інформацію, яка дозволяє здійснити оцінку референта вербального висловлення в термінах «добре – погано» (аксіологічні знання). Наприклад, коментуючи вражаючу схожість фотографій своєї колінної чашечки і фотографій облич американських знаменитостей, американська кіноакторка та поп-співачка Майлі Сайрус супроводжує висловлення *This is freaky* [2, с. 12] таким жестом: руки, зігнуті в ліктях та розташовані на рівні тулуба здійснюють рух від тулуба вперед і вниз розкритими донизу долонями; потім Майлі деякий час утримує руки перед собою в такій позиції, ніби відсторонюється від чогось, що знаходиться внизу, під долонями. Описане ЖВВ репрезентує бімодальну орієнтаційну метафору МОТОРОШНЕ є ВНИЗУ: концептуальний референт метафори представлений вербально, лексичною одиницею *freaky*, а концептуальний корелят – жестом. Ця метафора є бімодальним різновидом описаної Дж. Лакоффом і М. Джонсоном характерної для американської лінгвокультури орієнтаційної метафори ГАРНЕ/ДОБРЕ є ВГОРІ :: БРИДКЕ/ПОГАНЕ є ВНИЗУ [7, с. 35].

Емоційні ЖВВ передають позитивні/негативні емоції комунікантів, що відбивають їх ставлення до об'єктів референції, а подекуди й до комунікативних партнерів. Наприклад, плескання по столу відкритою долонею в супроводі приступу сміху відображає емоційний стан Дж. Феллона, викликаний об'єктом референції супроводжуючих висловлень – вражаючою схожістю фотографій колінної чашечки Майлі Сайрус і фотографій облич американських знаменитостей.

Сугестивні ЖВВ сприяють автоматизації сприйняття мовлення за рахунок його ритмізації. Сугестивність мовлення досягається через ритмомелодику [1, с. 19]. У найбільш загальному смислі ритм визначають як закономірне чергування в часі схожих явищ [13]. У комунікативних процесах ритм втілюється повтором як вербальних, так і невербальних компонентів (насамперед, жестів). Наприклад, шеф-повар, перелічуючи інгредієнти страви *You add the lemongrass, the ginger and then the basil*, супроводжує вербалізацію кожного нового інгредієнта характерним помахом руки [6, с. 570]. Повтор жесту ритмізує мовлення, а ритмізація мовлення сприяє автоматизації його сприйняття, виведенню мовлення із сфери свідомості у підсвідомість. Відповідно, ритмічні жести вважаємо сугестивними.

За критерієм комунікативної :: мета-комунікативної функції (власне комунікативна діяльність (продукування висловлень, що відсилають до певних об'єктів референції) :: організація комунікативної діяльності) ритмічні ВЖВ класифікуємо

як метанаративні, оскільки вони скоріше організують мовлення, полегшуючи його сприйняття, аніж надають додаткову інформацію про об'єкти референції.

Переходячи до опису аналізованих ЖВВ, зазначимо, що у транскрибуванні таких висловлень, услід за А. Ченкі [5], використовуємо такі умовні позначення: символ «квадратні дужки» ([]) сигналізує початок і кінець ЖВВ; цифри та літери, розміщені над словами мовця, позначують момент виконання аналізованого жесту: #1 a/b/c є позначеннями структурних частин одного й того самого жесту або повтору жесту; кожен новий жест позначається вже новою цифрою; слова чи склади слів, на які падає емфатичний наголос, подаються великими літерами.

Наступний приклад ЖВВ вилучений з інтерв'ю з відомою кіноакторкою Ніколь Кідман:

1. [*Have a really fantastic stuffing recipe: involves*
   #1a #1b
   bread, butter, sausage...] [14]

Ніколь розповідає ведучому, що планує на Різдво приготувати індичку. Раптом камера переходить на ще одного гостя передачі, який несподівано з'явившись у студії й перебиваючи бесіду ведучого та Ніколь, ділиться рецептом фарширування індички, супроводжуючи перелік інгредієнтів таким жестом: вказівним пальцем правої руки він розгинає пальці на лівій руці, починаючи зі вказівного, синхронно з назвою кожного інгредієнта. Це ЖВВ є прикладом класичного сугестивного (ритмічного) жесту.

Подібний приклад ЖВВ міститься і в інтерв'ю із Бараком Обамою:

2. [*We have a lot of guests on our show and they*
   #2a #2b
   always have STOries about MEETing you
   #2c #2d
   and FUMbling and getting NERvous] [14]

Розповідь ведучого супроводжується чотирма однотипними жестами правою рукою: рука піднімається вгору на рівні тулуба мовця та опускається вниз до столу, долоня розташована у вертикальному положенні, пальці розімкнені. У всіх випадках виконання жесту є синхронним з емфатично наголошеними словами (*stories, meeting, fumbling, nervous*). Повтор жесту і повтор емфатичного наголосу ритмізує мовлення.

У наступному прикладі ритмічні жести супроводжують перелік дій:

   #3a
3. [*Last time we were chatting, having a good time*
   #3b #3c #3d
   and talking, and then you mentioned some story]
   [14]

Дж. Феллон пригадує, як пройшла перша зустріч із Ніколь Кідман на ток-шоу, та супроводжує свій вислів наступним жестом (#3a-d): правою рукою з відкритою долонею догори чотири рази здійснюється однотипний рух від тулуба мовця до співрозмовниці. Жести ритмізують потік інформації, а саме перелік спільних занять і дій Ніколь і Джиммі. Ця ритмізація створює враження, що їх зустріч протікала цілком передбачувано.

Разом з тим, відкрита долоня, розвернута догори, так начебто на ній лежить якийсь предмет, інтерпретується дослідниками жестів [5 с. 491] як метафоричний жест, що репрезентує описану Дж. Лакофом та М. Джонсоном онтологічну метафору ПОДІЯ/СИТУАЦІЯ є ОБ'ЄКТ [7, с. 54]. В аналізованому випадку референт метафори (подія / дія) втілений вербально – *we were chatting, having a good time and talking, and then you mentioned some story*, а корелят – відповідним жестом.

Ця ж концептуальна метафора втілюється і в чотирьох наступних прикладах ЖВВ:

   #4a #4b
4. [*He is a rock STAR. You live in NASHville now*]
   [14]

Ведучий, спираючись ліктем на стіл, виставляє ліву руку вперед долонею догори, так неначе на ній розміщений якийсь об'єкт, який він виставляє напоказ. Таким абстрактним об'єктом є факти, що стосуються чоловіка Ніколь Кідман й її сімейного життя. Жест повторюється двічі.

   #5a #5b
5. [*I'm WALking down the street in New York CITY,*
   #5c #5d
   my FRIEND Rick CALLS me and says "DUDE, what're you doing?" [14]

Жест #5a-d є ідентичним жесту #4a-b з тією різницею, що повторюючи жест чотири рази, синхронно із вербальними фрагментами, на які падає емфатичний наголос, ведучий ніби зважує об'єкт на долоні.

Подібний жест виконує і Ніколь Кідман, пригадуючи, що Джиммі міг скористатися «другим шансом» і запитати її номер телефону на вечірці у Девіда Фінча, коли гості розійшлися й Ніколь сподівалася, що Джиммі підійде до неї, але марно.

#6a #6b

6. [*Everyone went out and I'm like waiting*

#6c #6d

and waiting and waiting] [14]

Жести #6a-#6d виконано дуже швидко та синхронно з кожним повтором слова *waiting*. Емоційно описуючи сцену очікування, Ніколь лівою рукою, направленою до ведучого з відкритою догори долонею, стрясає повітря так, ніби тримає на своїй долоні якийсь об'єкт та виносить його на огляд аудиторії; рухи рукою вгору і вниз нагадують зважування об'єкта на долоні. Відтак описуване ЖВВ втілює бімодальну метафору ПОДІЯ / СИТУАЦІЯ є ОБ'ЄКТ [7, с. 54]: концептуальний референт представлений вербальним описом ситуації, а концептуальний корелят – жестикуляцією. Жест допомагає Ніколь Кідман відтворити цю ситуацію для ведучого та глядачів шоу, аби вони уявили, наскільки незручно та ніяково вона почувалася. Разом з тим, повтор жесту ритмізує мовлення.

Усі чотири описані вище приклади ЖВВ класифікуємо як метафоричні, оскільки жести тут репрезентують описувані події / ситуації як ОБ'ЄКТИ. Разом з тим, повтор жестів ритмізує мовлення й тим самим подає ці події як такі, що цілком відповідають очікуванням, а отже й автоматизує їх сприйняття. Відтак, ці ж ЖВВ демонструють ознаки ритмічних. Отже, подібні типи ЖВВ називатимемо метафорично-ритмічними.

У наступному прикладі бімодальна метафора ПОДІЯ/СИТУАЦІЯ є ОБ'ЄКТ втілюється за участі жесту з іншою конфігурацією фізичних параметрів:

#7a #7b

7. [*I DON'T know if you remember this but we MET*

#7c

befORE] [14]

На початку інтерв'ю з Ніколь Кідман ведучий згадує про те, що вони вже колись зустрічалися. Своє висловлення він супроводжує наступним жестом: праву руку виставлено вперед до співрозмовниці долонею донизу, пальці розімкнено; рука приймає таку форму, неначе доторкається до якогось округлого об'єкта, який розташований під долонею; потім рука згинається у лікті й двічі (#7b, #7c) виконує швидкий рух вгору до тулуба ведучого і назад вниз, ніби утрамбовуючи об'єкт під долонею.

Жест виконується синхронно з емфатично наголошеними складовими вербального висловлення. Референтна ситуація метафорично представлена жестом як ОБ'ЄКТ, до якого мовець привертає увагу. Повторюваність жесту надає йому й функції ритмізації мовлення. Отже це ЖВВ теж класифікуємо як метафорично-ритмічне.

3. Висновки

Метафорично-ритмічні жестово-вербальні висловлення інтегрують властивості метафоричних і ритмічних жестів. Дякуючи метафоричності, такі жести репрезентують абстрактні об'єкти референції (події / ситуації) як фізичні об'єкти, яким мовець надає певної форми та розміщує у просторі. Це надає можливість ввести ці події / ситуації у фокус уваги адресата. Повтор метафоричних жестів представляє описувані події / ситуації як такі, що цілком відповідають очікуванням й тим самим сприяє ритмізації мовлення й автоматизації його сприйняття. Ритмізація метафоричних жестів є одним із способів управління увагою адресата.

Поряд з іншими висновками, важливо наголосити, що отримані дані щодо природи й ролі метафоричних жестів в комунікативних процесах підтверджують гіпотезу Дж. Лакоффа і М. Джонсона про метафоричність мислення та світосприйняття.

Перспективи дослідження пов'язуємо із збільшенням корпусу матеріалу з метою уточнення класифікаційних ознак жестово-вербальних висловлень і більш детального визначення сутності бімодальної метафори.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болтаева С.В. Ритмическая организация суггестивного текста : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / С.В. Болтаева. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2003. – 25 с. 2. Максименко О.В. Когнітивна класифікація жестово-вербальних висловлень (на матеріалі американського розважального телеінтерв'ю) / О.В. Максименко, А.П. Мартинюк // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна, 2016. – Вип. 84. – С. 7–16.

3. Мартынюк А.П. Когнитивно-коммуникативная лингвистика: в поисках базовых принципов и методик анализа / А.П. Мартынюк // Когниция, коммуникация, дискурс. – Харьков : Харьковский нац. ун-т имени В.Н. Каразина, 2016. – № 12. – с. 17–35. 4. Никитин М.В. Основания когнитивной семантики : [учеб. пособие] / М.В. Никитин. – СПб. : Изд-во РГПУ, 2003. – 277 с. 5. Cienki A. Metaphor, gesture, and thought / A. Cienki, C. Müller // The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – P. 483–501. 6. Kelly S.D. Gesture gives a hand to language and learning : perspectives from cognitive neuroscience, developmental psychology and education / S.D. Kelly, S.M. Manning, S. Rodak. – Germany : The University of Trier // Language and Linguistics Compass. – 2008. – Vol. 2 (4). – P. 569–588. 7. Lakoff G. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago, IL : University of Chicago Press, 2003. – 276 p. 8. Martynyuk A. Gesture-verbal utterances from the cognitive perspective [Electronic resource] / A. Martynyuk. – *Advanced Education*. – *2016. – Issue 6*. – P. 47–52. – Access : http://dx.doi.org/10.20535/2410-8286.85314. 9. McNeill D. Hand and mind : What Gestures Reveal about Thought / D. McNeill. – Chicago, IL : University of Chicago Press, 1992. – 416 p. 10. McNeill D. Gesture and thought. Chicago, IL : University of Chicago Press, 2005. – 328 p. 11. McNeill D. Right brain and gesture / D. McNeill, L.L. Pedelty // Language, gesture, and space / [Eds. K. Emmorey and J.S. Reilly]. – Hillsdale, NJ, England : Lawrence Erlbaum Associates, 1995. – P. 63–85. 12. Pierce C.S. The collected papers. Volume 2 / C.S. Pierce / [Eds. Charles Hartshorne and Paul Weiss]. – Cambridge M. A. : Harvard Un-ty Press, 1931–1936. – P. 254–263.

СЛОВНИКИ
Й ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

13. Словник літературознавчих термінів [Electronic resource]. – Access : https://onlyart.org.ua/dictionary-literary-terms/rytm/

ДЖЕРЕЛА
ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

14. The Tonight Show Starring Jimmy Fallon [Electronic resource]. – Access : https://www.youtube.com/user/latenight.

REFERENCES

Boltaeva, S.V. (2003) *Ritmicheskaja organizacija suggestivnogo teksta. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Rhythmic organization of suggestive text. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Yekaterinburg (in Russian)

Cienki, A., Müller, C. (2008). Metaphor, gesture, and thought. In R.W. Gibbs (Ed.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, pp. 483–501.

Kelly, S.D., Manning, S.M., and Rodak, S. (2008). Gesture gives a hand to language and learning: perspectives from cognitive neuroscience, developmental psychology and education. *Language and Linguistics Compass, 2*(4), 569–588.

Lakoff, G. and Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press.

Maksymenko, O.V., and Martynjuk, A.P. (2016). Kohnityvna klasyfikatsiya zhestovo-verbal'nykh vyslovlen' (na materiali amerykans'koho rozvazhal'noho teleinterv»yu) [Cognitive classification of gesture-verbal utterances (based on the American entertaining television interview)]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im.V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger, 84*, 7–16 (in Ukrainian)

Martynjuk, A.P. (2016). Kognitivno-kommunikativnaja lingvistika: v poiskah bazovyh principov i metodik analiza [Cognitive and communicative linguistics: in search of core principles and evaluation methods]. *Kognicija, kommunikacija, diskurs. – Cognition, communication, discourse, 12*, 17–35 (in Russian)

Martynyuk, A. (2016). Gesture-verbal utterances from the cognitive perspective. *Advanced Education, 6*, 47–52.

McNeill, D. (2005). *Gesture and thought.* Chicago, IL : University of Chicago Press.

McNeill, D. (1992). *Hand and mind : What Gestures Reveal about Thought.* Chicago, IL : University of Chicago Press.

McNeill, D., Pedelty, L.L. (1995). Right brain and gesture. In: Emmorey K. and Reilly J.S. (eds.). *Language, gesture, and space.* Hillsdale, NJ, England : Lawrence Erlbaum Associates, pp. 63–85.

Nikitin, M.V. (2003). *Osnovanija kognitivnoj semantiki [Bases of cognitive semantics]*. St. Petersburg: Herzen State Pedagogical University of Russia Publ.

Pierce, C.S. (1931–1936). *The collected papers. Volume 2. [Eds. Charles Hartshorne and Paul Weiss]*. Cambridge M. A. : Harvard Un-ty Press, 254–263.

УДК 811.111’42:34

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ І ЙОГО МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ

І.С. Руднєва, канд. пед. наук (Харків)

Стаття присвячена розгляду мовних засобів, що є складовими юридичного дискурсу як одного з різновидів професійного спілкування. Виявлено основні лексичні мовні засоби, які дають змогу одержати цілісну картину мовного оформлення жанрів юридичного дискурсу на сучасному етапі розвитку юриспруденції. Жанрові моделі в юридичному дискурсі представлені як нормативно обумовлені структуровані і інституціонально закріплені (у вигляді законів, постанов або неформальних угод) послідовності типів мовленнєвих дій, які використовують учасники взаємодії в тій або іншій ситуації при досягненні своїх цілей. Інтегральною ознакою юридичного дискурсу виступає ситуація спілкування в юридичній сфері, що поряд з екстралінгвістичними факторами визначає його диференціальні мовні ознаки. Ситуація спілкування визначає головну комунікативну установку будь-якого типу юридичного дискурсу. Мовні засоби проаналізовано в жанрі розслідування кримінальної справи юридичного дискурсу.

Ключові слова: жанр, жанрова модель, кримінальна справа, критерії, лексичні особливості, професійне спілкування, ситуація спілкування, юридичний дискурс.

Руднева И.С. Жанровая специфика юридического дискурса и его речевая реализация. Статья посвящена рассмотрению языковых средств, которые являются составными юридического дискурса как одной из разновидностей профессионального общения. Представлены основные лексические языковые средства, которые позволяют получить целостную картину языкового оформления предпочтительно юридического дискурса на современном этапе развития юриспруденции. Жанровые модели в юридическом дискурсе представлены как нормативно обусловленные структурированы и институционально закреплены (в виде законов, постановлений или неформальных соглашений) последовательности типов речевых действий, которые используют участники взаимодействия в той или иной ситуации при достижении своих целей. Интегральным признаком юридического дискурса выступает ситуация общения в юридической сфере, наряду с экстралингвистическими факторами определяет его дифференциальные языковые признаки. Ситуация общения определяет главную коммуникативную установку любого типа юридического дискурса. Языковые средства проанализированы в жанре расследования уголовного дела юридического дискурса.

Ключевые слова: жанр, жанровая модель, критерии, лексические особенности, профессиональное общение, ситуация общения, уголовное дело, юридический дискурс.

Rudnyeva I.S. Genre originality of legal discourse and its language realization. The article deals with the language tools that are part of legal discourse as one of the varieties of professional communication. The main lexical language features that allow to get a complete picture of language processing of legal discourse in current development law. Use presented feature models in legal discourse are considered as due to regulatory and institutional structured fixed (in the form of laws, regulations or informal agreements) sequence of speech actions that placed participants interactions in a given situation in achieving their goals. An integral feature of the legal discourse is a situation of communication in the legal sphere, along with extralinguistic factors, which determines differential linguistic signs. The situation of communication determines the main communicative installation of any type of legal discourse. Language means in the genre of criminal investigation of the legal discourse are analyzed.

Key words: communicative situation, criteria, genre, genre model, legal discourse, lexical features, professional communication.

© Руднєва І.С., 2017

Особливість юридичної науки полягає в тому, що вона вивчає право, яке не тільки є засобом регулювання суспільних відносин, але і сама виступає формою відображення дійсності. Таким чином, ми маємо справу з подвійним відображенням [8, с. 159.]: у праві висвітлюється суспільне життя, в юридичній науці – саме право. Право – це не тільки сукупність нормативних актів та законів, але і найважливіше досягнення культури усієї цивілізації, яке має бути твердим фундаментом життя як суспільства в цілому, так і окремого індивідуума. Мова є засобом реалізації своєрідної матеріалізації процесу і результатів пізнання всіх сфер діяльності, в тому числі і правового регулювання, що актуалізується в юридичному дискурсі.

Виходячи з того положення, що дискурс – це складне комунікативне явище і враховуючи природу розвитку юридичної науки в цілому, розглядаємо юридичний дискурс як особливий тип інституційного дискурсу, семіотичний простір якого характеризується сукупністю вербальних і невербальних знаків (їх вербальних корелятів), що формують різні форми спілкування, в яких суб'єкт/об'єкт, адресат/адресант мовлення (або одна з цих складових) мають відношення до сфери юриспруденції [3, с. 189]. Для кожного функціонально-стильового різновиду юридичної мови властиві свої специфічні ознаки, норми і правила використання мовних засобів у відповідності до ситуації та комунікативного завдання. Англомовний юридичний дискурс формувався протягом століть. Його мова є цілісною єдиною системою, але, водночас, вона постійно розвивається, як розвивається і саме суспільство.

Актуальність представленого дослідження, метою якого є встановлення жанрової специфіки і мовного втілення англомовного юридичного дискурсу, обумовлюється підвищеним інтересом до ролі цього типу дискурсу в суспільному житті, а також особливостями його лексичного інвентарю, що фіксується в жанрі розслідування кримінальної справи. Об'єктом статті є англомовний юридичний дискурс як утілення комунікації у професійній сфері, а також його основні жанри. Предметом дослідження є специфічна лексика в англомовному юридичному дискурсі в жанрі розслідування кримінальної справи. Матеріалом роботи послужили художні тексти англійських та американських авторів XX століття, у творах яких відображена палітра мовних засобів юридичного дискурсу – Дж. Гришема, А. Конан-Дойла, А. Крісті, Е. По, Г.К. Честертона.

Юридичний дискурс являє собою складне багатомірне утворення, складові елементи якого (мовленнєві жанри) формують мережу множинних перетинів [4, с. 27–34].

Цей тип дискурсу належить до інституційного дискурсу, що відноситься до сфери врегулювання соціальних взаємовідносин та характеризується жорсткою організацією та ієрархічною структурою. Він є орієнтованим на всі верстви суспільства та вважається одним з найбільш актуальних дискурсів сучасності. Жанр у юридичному дискурсі не залежить від комунікативного суб'єкта, який повинен прийняти «правила гри», діючи за законами жанру, однак від якого залежить репрезентація подій, тобто дискурсивне позиціонування, що включає позиціонування учасників комунікації відносно один одного в контексті ситуації [2, с. 247].

Поняття мовленнєвого жанру як базової одиниці організації дискурсу з позиції соціолінгвістики розглядається в тісному взаємозв'язку з поняттям мовної ситуації або мовної події як черги змін певної ситуації. Жанр визначається як форма соціальної взаємодії або діалогу, поміщеного в умови конкретної ситуації спілкування [10, с. 9]. За визначенням В.О. Самохіної, мовленнєві жанри – відносно стійкі тематичні, композиційні і стилістичні типи тексту, які характеризуються такими основними властивостями: вони є об'єктивними по відношенню до індивіда і нормативними, вирізняються особливим оціночним ставленням до дійсності, виконують функцію інтеграції індивідів у соціум, є різноманітними і диференційованими за сферами людської дійсності і суспільства [7, с. 29–34]. Ситуативність експлікує соціолінгвістичні ознаки жанру. Діалогічність відбиває його комунікативну природу, насамперед, така ознака, підкреслена М.М. Бахтіним як установка мовця на активновідповідне розуміння – взаємодію значеннєвих позицій учасників дискурсу [1, с. 149–150]. Щоб брати участь в інституціональному діалозі, необхідно практично володіти його жанровими формами.

Існують різні підходи до виділення жанрів юридичного дискурсу. А.Е. Сванкулов виділяє такі

жанри за їх конкретними різновидами: судова мова; тексти законів, законодавчих актів; тлумачення юридичних термінів і понять; акти експертиз [9, с. 151]. І.В. Палашевська визначає жанри юридичного дискурсу, виходячи з їх критеріїв [5, с. 146–151]. Розглянемо їх докладніше.

1. Ситуативний критерій. Ситуативний елемент означає повторюваний фрагмент інституціонального життя – ситуацію інституційної взаємодії, референтний аспект якої утворюють життєві обставини, що вимагають юридичного втручання. Сюди відносять такі жанри, як консультація, переговори, договір, допит, очна ставка, судове засідання як складові ситуацій інституціональної взаємодії (оперативних, слідчих, судових та ін.).

2. Нормативно-ціннісний критерій. Нормативно-ціннісний елемент включає конститутивні норми, що регламентують умови здійснення комунікативної дії, критерії його оцінки, тобто саму можливість його здійснення, і регулятивні – формули самих дій учасників дискурсу і взаємодій між інститутом і суспільством, між агентами і клієнтами і між агентами усередині інституту у відповідності з конститутивними нормами. В основі судових сценаріїв і жанрів національних систем лежать різні ціннісні концепти – fair trial (букв. процес за правилами), adversary procedure (змагальний процес, модель протилежних сторін), істина, провина, визнання – у загальному виді виражаються в ціннісно-регулятивних засадах дискурсу – аксіомах і принципах права. Судовий процес може розглядатися на концептуальному рівні як гра легітимних сил або, наприклад, як розкриття істини. Для першого представлення важливо, щоб істина була доведена, вона є результатом судоговоріння. Для другого – щоб істина була розкрита. Ці представлення виражаються в таких концептуальних протиставленнях, як істина – імовірність, установлена справедливість – договірна справедливість, попередній наслідок – визнання – таємниця і судове засідання – змагальність – правила доведення.

Агональні зв'язки між сторонами змагального процесу судочинства, що виражають несумісність думок, розбіжності процесуальних супротивників, підтримуються відносною симетрією комунікативних можливостей учасників дискурсу (у відповідності до їх процесуальної функції) за впливом на остаточне рішення суду. Це виражається у тому, що в межах одного етапу судового розгляду за прямим допитом свідка стороною захисту випливає перехресний допит свідка стороною, що опонує. У результаті такого структурування на основі чергування процесуальних дій сторін за будь-яким аналізом доказів, запропонованим однією стороною і що виглядає привабливим, випливає виклад точки зору, що протистоїть цьому аналізові. На кожен хід передбачена можливість відповідного ходу. У цьому також полягає евристичність агональної взаємодії, що відкриває вільний шлях для конкуренції різних точок зору в ході всього судового розгляду до моменту винесення рішення. У ході попереднього наслідку, орієнтованого на змагальність, відносна рівність можливостей виражається у тому, що, наприклад, захисник визнається таким же суб'єктом «збирання доказів». Сюди відносять жанрові форми допиту свідків, приводу, виїмки та обшуку. У якості оформлення контрходів на дії обвинувачення, захисник може використовувати такі жанрові форми, як зауваження на протокол допиту, заяви про перевірку алібі, фактичних обставин, виражаючи в них вимоги, спрямовані на забезпечення законності процедури слідчих дій. У його розпорядженні жанри заяви і клопотання, що оформляють волевиявлення, спрямовані на забезпечення прав учасників процесу; скарги, наприклад, на дії слідчого керівникові слідчого органа, що виражають вимоги, спрямовані на відновлення порушених прав.

3. Статусний критерій. Тут також виділяють визначені жанри за статусом учасника дискурсу і його комунікативним цілям. Слідчий користується такими формами, як допит, запит, постанова, доручення, повістка, клопотання. За процесуальними питаннями суд приймає рішення в жанровій формі визначення або постанови тощо. При цьому одні дії є приводом для інших. Так, приводом для постанови про порушення кримінальної справи є повідомлення про таке, що готується або зроблене діяння, в жанрових формах заяви про злочин, явки з повинною.

4. Суб'єктивний критерій. Виділяються жанрові форми, прив'язані до дій строго визначених суб'єктів. Так, застосовувати право можуть тільки спеціальні (компетентні) учасники дискурсу

(у межах своєї компетенції, установленої процесуальним законодавством та іншими федеральними нормативними актами), до яких у карному процесі відноситься суд (суддя, судова колегія, суд присяжних), прокурор, слідчий, дізнавач. До жанрових форм правозастосовчих актів відносяться рішення суду у формі постанов, визначень, вироку, судові накази, постанови наслідку і дізнання. Очевидно, що в арсеналі захисника таких засобів бути не може [6, с. 73–76].

5. Дискурсивний критерій. Основні дискурсивні зв'язки між учасниками взаємодії правових суб'єктів, позначені жанроутворюючими мовними актами, можуть виступати в якості однієї з умов жанроутворення. З цих позицій на перший план виступає характер основного діалогічного зв'язку між висловленнями різних учасників спілкування: відносини типу питання – відповідь, вимога – заперечення, вимога – задоволення, пропозиція – прийняття, наказ – виконання та ін. При цьому воля дій і відповідних реакцій в юридичному дискурсі обмежена процедурними можливостями, статусними повноваженнями його учасників, ситуативними факторами та цінностями культури [5, с. 146–151].

У цілому, жанр у юридичному дискурсі не залежить від комунікативного суб'єкта, що повинний прийняти «правила гри», діючи за законами жанру, однак від якого залежить репрезентація подій, тобто дискурсивне позиціонування, що включає позиціонування учасників комунікації відносно один одного в контексті ситуації [14; 15]. Взаємодія складається з багатьох окремих комунікативних дій, що утворюють стійкі, інституціонально закріплені сценарні послідовності взаємозалежних між собою мовних актів, основу позначення яких складають інтенції відправника мови.

Усі вищезазначені характеристики чітко прослідкуються в яскравій реалізації юридичного дискурсу – жанрі розслідування кримінальної справи. Жанрова модель розслідування кримінальної справи *(investigation)* являє собою структуру моделі розслідування злочину – «*crime*». Відповідно аналізові фактичного матеріалу, *investigation* формується конфігурацією взаємодоповнюючих лексем і фраз: *information about the crime; time and place of the crime; victim; arrival of the police; witnesses; way of the crime; type of the crime; request for help.* Жанр детективного розслідування використовує визначену лексику, відповідно цей жанр юридичного дискурсу відрізняється від інших жанрів специфічним лексичним наповненням. Сюди відноситься лексика опису злочинів [12, с. 36–38]. Лексику опису злочинів можна поділити на такі групи:

1. Лексика, пов'язана з ментальною діяльністю злочинців: *intent, preparation, plan та ін.*

2. Лексика, що описує емоції, емоційні стани і почуття злочинців: *hatred, passion, fear.*

3. Лексика, що характеризує особистість злочинця і жертви: *nervous, coward, brave, angry, arrogant, greedy, crazy, victim* та ін. Наприклад*:*

«True! I am nervous – very even nervous, just terribly, so much it grew, but as you can call me crazy» (E.A. Poe «Tell-Tale Heart»).

4. Лексика, що характеризує тип і/або спосіб злочину*: theft, murder, manslaughter, rape, strangulation, shooting, drowning, poisoning, robbery, fraud, way of the crime, type of the crime* та ін.

5. Лексика, що характеризує знаряддя злочину: *revolver, gun, rope, poison, knife, dagger, ax, stone* та ін. [див. дет. 11].

Зазначимо, що крім звичайних знарядь злочину жанр розслідування кримінальної справи в деяких випадках актуалізує лексеми, що можуть виступати як знаряддя злочину оказіонально, наприклад:

«The idea of a ***snake*** *instantly occurred to me, and when I coupled it with my knowledge that the doctor was furnished with a supply of creatures from India, I felt that I was probably on the right track»*

(A.C. Doyle «The Speckled Band»).

Зазвичай отрутні змії, незважаючи на свою небезпеку, рідко виступають знаряддям убивства, отже, використання лексеми *snake* у цьому змісті є оказіональним.

Інший «незвичний» спосіб здійснення злочину – це поховання або замуровування людей живцем – *burying people alive.* Зокрема, такий злочин зустрічаємо в оповіданні А. Конан-Дойля «The Boscombe Valley Mystery», а також у розповідях Е.По «The Premature Burial», «Berenice», «The Cask of Amontillado», «The Fall of the House of Usher».

6. Лексика, що характеризує події, явища і речі, які супроводжують процес злочину*: cry, noise, whispers, thunder, blood, wheezing,chase, time and place of the crime, witnesses* та ін.

Задача з трьома невідомими, яку необхідно вирішити в ході розслідування кримінальної справи, – це пошук відповіді на питання: хто вчинив злочин, як злочин був зроблений, з якою метою злочин зробили? Зазначені питання і формують концепт «*mystery*» [12, с. 36–38].

На базі аналізованого матеріалу лексика опису «*mystery*» поділяється на такі групи: 1) лексика, що описує припущення слідчого о намірах і мотивах злочинця*: motive, will, inheritance, money, wealth, blackmail, fear, self-defense, planning of the crime; motives of the crime* та ін.; 2) лексика, що описує припущення слідчого про особистість злочинця: *a relative, a tramp, a thief, a friend* та ін.; 3) лексика, що описує припущення слідчого о способі убивства і знаряддя убивства: *at night, sneak up from behind, climb through the window, shoot, strangle, poison, pour in a glass* та ін.*;* 4) лексика, що описує знання або припущення слідчого про ситуації злочину, наприклад*: time of the crime, the crime scene, the opportunity to commit a crime, information about the crime* та ін.

Сам по собі злочин не є визначальним поняттям жанру розслідування кримінальної справи. Ядро жанру складається в розкритті таємниці злочину. У концепті *«mystery»* найчастіше вживаються такі слова: *criminal, planning of the crime, motives of the crime.*

Концепт «*investigation*» являє собою найбільш великий когнітивний блок у структурі жанру розслідування кримінальної справи. Добір мовних засобів визначається прагматичною установкою. На базі аналізованого матеріалу в концепті «*investigation*» виділено лексику таких груп [13; 16]: 1) лексика, що описує людину (людей), що розслідують справу і їх діяльність у цьому напрямку в цілому: *work of the police; work of the detective, detective and his assistant, famous detective, an experienced police agent, request for help, arrival of the police* та ін.; 2) лексика, що описує спеціальні методи і явища, що застосовуються при розслідуванні: *examining the place of the crime; inquiry of witnesses; analysis of the obtained facts; presentation of the suspected; finding clues; first attempts of solution.*

Покарання злочинця як один з варіантів завершення розслідування лежить в основі декількох жанрів юридичного дискурсу: розслідування кримінальної справи, судового вироку тощо. Логічне покарання виникає з ходу розслідування, доказу провини тощо. Однак осуд (класичний судовий вирок) злочинця не є обов'язковою складовою жанру розслідування кримінальної справи (але є обов'язковим для жанру судового вироку). Це має за собою такі причини [17, с. 84–85]: 1) кримінальне розслідування не завжди закінчується піймання злочинця; 2) кримінальне розслідування може закінчитися загибеллю злочинця; 3) провина затриманого може бути не доведена судом; 4) можливі різні обставини, що перешкодять тому, щоб злочинець став перед судом (смерть від природних причин, втеча і т. ін.).

Концепт «*punishment*» для жанру розслідування кримінальної справи являє собою, таким чином, поняття трохи відмінне від покарання в жанрі судового вироку. Слова, що містять концепт «*punishment*» у жанрі розслідування кримінальної справи, поділено на такі групи: 1) лексика, що описує ситуацію розкриття злочину*: explanation of the mystery; reconstruction of the committed crime and identifying its motives, analysis; a narrative of the criminal;* 2) лексика, що описує покарання злочинця правосуддям*: catch and detention; trial, court proceedings;* 3) лексика, що описує каяття злочинця*: The crime, which says about itself, remorse, repentance, confession, relief.*

Особливо часто лексика, що описує каяття злочинця, актуалізується в коротких розповідях Е. По, зокрема, «The Black Cat», «The Tell-Tale Heart», «William Wilson», наприклад:

> *«Years flew, while* ***I*** *experienced no* ***relief.*** *Villain! – At Rome, with how untimely, yet with how spectral an officiousness, stepped he in between me and my ambition! At Vienna, too – at Berlin – and at Moscow!»*
>
> (E.A. Poe. William Wilson).

Використовується також лексика, що описує загибель злочинця (покарання злочинця «вищими силами») *punishment by God, supreme justice, supreme court.* Прикладом покарання злочинця

«вищими силами» може бути загибель злочинця в оповіданні А. Конан-Дойля «The Speckled Band»:

«Round his [Dr. Roylott's] brow he had a peculiar yellow band, with brownish speckles, which seemed to be bound tightly round his head. As we entered he made ***neither*** *sound nor motion».*

«The band! the speckled band!» whispered Holmes.

«It is a swamp adder!» cried Holmes; «the deadliest snake in India. He has died within ten seconds of being bitten. Violence does, in truth, recoil upon the violent, and the schemer falls into the pit which he digs for another»

(A.C. Doyle «The Speckled Band»).

Таким чином, мовні засоби, що вживаються під час виникнення юридичного дискурсу, – це комплекс засобів, характерних для юридичного тексту, що забезпечує передавання інформації реципієнту. Основним засобом спілкування в таких групах виступає професійна лексика – мова професійних груп, що відображає їхню соціальну функцію, що детермінує основні його характеристики, а саме: ритуалізованість, авторитарність, аргументативність, термінологічну наповненість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Собрание сочинений: В 6 т. – Т. 5. Работы 1940-х – начала 1960-х годов / М.М. Бахтин. – М. : Русские словари, 1996. – 732 с. 2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с. 3. Косоногова О.В. Юридический дискурс: лингвопрагматика имени собственного / О.В. Косоногова // Знание. Понимание. Умение. – М. : МосГУ, – 2008. – № 2. – С. 188–192. 4. Крапивкина О.А. О персонифицированном характере современного юридического дискурса [Текст] / О.А. Крапивкина // Вестник Иркутск. гос. лингв. ун-та. Сер. Филология. – 2010. – № 4(12). – С. 27–34. 5. Палашевская И.В. Жанровая организация юридического дискурса: социолингвистический подход [Текст] / И.В. Палашевская // Вестник Удмурт. гос. ун-та. Сер. 5. История и филология. – Ижевск, 2012. – Вып. 2. – С. 146–151. 6. Разбєгіна Н.В. Розвиток української юридичної термінології в умовах глобалізації / Н.В. Разбєгіна // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. – Харків, 2013. – 164 с. 7. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : монографія / В.О. Самохіна. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 360 с. 8. Сараева Н.А. Язык юридического дискурса / Н.А. Сараева // Язык. Текст. Дискурс : Научный альманах Ставропол. отделения РАЛК / Под ред. проф. Г.Н. Манаенко. – 2009. – Вып. 7. – С. 146–160. 9. Сванкулов А.Э. О теоретических и прикладных аспектах юридического дискурса русского языка / А.Э. Сванкулов // Вестник КазНУ. Серия филологическая. – 2007. – № 7(106). – С. 151–154. 10. Седов К.Ф. Анатомия жанров бытового общения / К.Ф. Седов // Вопросы стилистики: Человек и текст. – Вып. 27. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1998. – С. 9–20. 11. Скуратовська Т.А. Аргументація в американському судовому дискурсі (на матеріалі справ за участю суду присяжних) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т.А. Скуратовська. – Київ, 2012. – 20 с. 12. Юридичні терміни. Тлумачний словник / [В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.; за ред. В.Г. Гончаренка]. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 2014. – 320 с. 13. An online institute devoted to the study of language and the law [Electronic resource]. – Access mode : www.languageandlaw.org. 14. Fairclough N. Language and Power / N. Fairclough. – London – New York : Longman, 1989. – 259 p. 15. Fairclough N. Discourse, social theory and social research: the case of welfare reform / N. Fairclough // Journal of Sociolinguistics, № 4. – 2000. – P. 163–195. 16. EC Legislation 2014–2015. – [edited by N. Foster]. – Oxford : University Press, 2016. – 689 p. 17. Mellinkoff D. The Language of the Law / D. Mellinkoff. – Boston : Little, Brown and Co, 1963. – 526 p.

REFERENCES

An online institute devoted to the study of language and the law. (n.d.). Available at: www.languageandlaw.org

Bahtin, M.M. (1996). *Sobranie sochineniy: V 6 t. (T.5. Rabotyi 1940-h – nachala 1960-h godov) [Collection in 6 Volumes (Vol. 5. Works of 1940s – beginning of 60s)]*. M.: Russkie slovari Publ.

Batsevich, F.S. (2004). *Osnovi komunikativnoyi lingvistiki [Basics of Communicative Linguistics]*. Kyiv : Akademiya Publ.

Fairclough, N. (1989). *Language and Power.* London; New York: Longman

Fairclough, N. (2000). Discourse, social theory and social research: the case of welfare reform. *Journal of Sociolinguistics, 4,* 163–195.

Foster, N. (ed.). (2016). *EC Legislation 2014-2015*. Oxford : University Press

Goncharenko, V.G. (ed.). (2014). *Yurydychni terminy. Tlumachniy slovnyk [Legal terms dictionary]*. K.: Lybid Publ.

Kosonogova, O.V. (2008). Yuridicheskiy diskurs: lingvopragmatika imeni sobstvennogo [Legal Discourse: linguistic pragmatics of the proper name]. *Znanie. Ponimanie. Umenie. – Knowledge. Understanding. Skill, 2*, 188–192. (in Russian).

Krapivkina, O.A. (2010). O personifitsirovannom haraktere sovremennogo yuridicheskogo diskursa [On the embodied nature of the modern legal discourse]. *Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. – Irkutsk State Linguistic University Messenger, 4*(12), 27–34. (in Russian).

Mellinkoff, D. (1963). *The Language of the Law.* Boston : Little, Brown and Co.

Palashevskaya, I.V. (2012). Zhanrovaya organizatsiya yuridicheskogo diskursa: sotsiolingvisticheskiy podhod [Genre specificity of the legal discourse: socio-linguistic approach]. *Vestnik udmurtskogo universiteta. – Udmurt University Messenger, 2*, 146–151. (in Russian).

Razbegina, N.V. (2013). Rozvytok ukrayinskoyi yurydychnoyi terminologiyi v umovakh globalizatsiyi [Development of Ukrainian legal terminology within the context of globalization]. *Aktualni problemy slov»yanskoyi filolohiyi. – Relevant Issues of Slavonic Philology, 27*(1), 455–459. (in Russian).

Samohina, V.O. (2012). *Zhart u suchasnomu komunikativnomu prostori Velikoyi Britaniyi ta SShA [Joke in modern communicative space of the UK and the USA]*. H.: HNU imeni V.N. Karazina

Saraeva, N.A. (2009). Yazyik yuridicheskogo diskursa [Leagal Discourse Language]. *Yazyik. Tekst. Diskurs: Nauchnyiy almanah Stavropolskogo otdeleniya RALK. – Language. Text. Discourse. Scientific almanac of the RACL Stavropol branch, 7*, 146–160. (in Russian).

Sedov, K.F. (1998). Anatomiya zhanrov bytovogo obscheniya [Anatomy of social interaction genres]. *Voprosyi stilistiki: Chelovek i tekst. – Issues of Stylistics: Man and Text, 27*, 9–20. (in Russian).

Skuratovska, T.A. (2012). *Argumentatsiya v amerikanskomu sudovomu diskursi (na materiali sprav za uchastyu sudu prisyazhnih). Avtoref. dis. kand. filol. nauk [Argumentation in American Courtroom Discourse (based on cases heard by the court of jury). Kand. philol. sci. dis. synopsis]*. Kyiv, 20 p. (in Ukrainian).

Svankulov, A.E. (2007). O teoreticheskih i prikladnyih aspektah yuridicheskogo diskursa russkogo yazyika [On the theretical and practical aspects of Russian legal discourse]. *Vestnik KazNU. – Kazakh National University Messenger, 7*(106), 151–154. (in Russian).

УДК 811.111’42

КОМУНІКАТИВНА КАТЕГОРІЯ *КОНТАКТ* З ПОЗИЦІЙ ЕКОЛІНГВІСТИКИ

О.В. Шпак, канд. філол. наук (Харків)

В рамках лінгвістичної екології досліджено комунікативну категорію КОНТАКТ, яка являє собою сукупність норм та правил мовленнєвої поведінки в англомовному суспільстві, організує і регулює комунікативний процес, має комунікативний зміст та різноманітні мовні та мовленнєві, у тому числі, й невербальні засоби вираження. Тип ситуації і фактор адресата є впливовими чинниками реалізації контакту на трьох його фазах: встановлення, продовження та розмикання. Комунікативна категорія КОНТАКТ традиційно пов’язана з комунікативною категорією ввічливості. Збереження просторово-психологічної дистанції та тактовне, ввічливе ставлення до співрозмовника закорінені у свідомості носіїв англомовної культури як прескрипційне підґрунтя категорії та зумовлюють специфіку її реалізації в англомовному комунікативному просторі.

Ключові слова: інституційний дискурс, комунікативна категорія, контакт, неінституційний дискурс, норма, ситуація, фактор адресата, фаза.

Шпак Е.В. Коммуникативная категория КОНТАКТ с позиций эколингвистики. В рамках лингвистической экологии исследована коммуникативная категория КОНТАКТ, которая представляет собой совокупность норм и правил речевого поведения в англоязычном обществе, организует и регулирует коммуникативный процесс, имеет коммуникативный смысл и разнообразные языковые и речевые, в том числе, и невербальные средства его выражения. Тип ситуации и фактор адресата – факторы, которые влияют на реализацию контакта на трех его фазах: установления, поддержания и размыкания. Коммуникативная категория КОНТАКТ традиционно связана с коммуникативной категорией вежливости. Сохранение пространственно-психологической дистанции и тактичное, вежливое отношение к собеседнику укоренены в сознании носителей английской культуры как прескрипционная основа категории и обусловливают специфику ее реализации в англоязычном коммуникативном пространстве.

Ключевые слова: институциональный дискурс, коммуникативная категория, контакт, неинституциональный дискурс, норма, ситуация, фактор адресата, фаза.

Shpak O.V. The communicative category CONTACT from the point of view of ecological linguistics. Seen from the point of view of ecological linguistics, the communicative category CONTACT is a set of standards and rules of verbal and non-verbal behavior in English society; it organizes and regulates communicative process, has its communicative content and a variety of means of expression. The type of situation and the addressee are leading factors on three stages of contact: establishing, maintaining and breaking. The communicative category Contact is traditionally associated with the communicative category of politeness. Tactful attitude towards a partner as the background of information and regulative competence, a communicative standard and a national value of English-speaking interlocutors is elucidated. Space-psychological distance and discreet, friendly attitude to the interlocutor are rooted in the culture as foundation of the category and constitute the originality of its realization in the English communicative space.

Key words: communicative category CONTACT, institutional discourse, non-institutional discourse, norm, situation, addressee factor, phase.

1. Вступ

Лінгвістична екологія є інтегративною наукою, що досліджує проблеми лінгвістики у рамках екологічної науки. Екологічний підхід у науці передбачає дії людини, спрямовані на збереження біологічного та культурного різноманіття. Філософський словник надає таку дефініцію екології: це наука, яка вивчає співвідношення об’єкта та середовища його існування [21, с. 579] , тож розуміємо еколінгвістику як співвідношення мови як об’єкта та людини як важливого складника середовища її існування. Звернення до цієї проблеми вбачається актуальним на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки.

Скерована на сприяння мирному співіснуванню людей, еколінгвістика досліджує екологічний стан

© Шпак О.В., 2017

національної мови та роль мови як інструменту підтримки спільності [24]. Розглядаючи мови як творіння нації, Гумбольт наголошує, що вони залишаються творчістю індивідів [6, с. 66]. Того ж самого погляду дотримується й Шарль Балі, який стверджував, що мова – це вираження духа народу, стиль життя суспільства, тому «вимоги до чистоти мови, турбота про гарний стиль в усній та письмовій мові породжені соціальнім інстинктом… Дбайливе ставлення до чистоти мови має перш за все сполучатися з інстинктом національного самозбереження» [1, с. 82]. Незважаючи на те, що сучасні лінгвоекологічні дослідження характеризуються широким охватом цілей та тематик, таких як дисфункція мови та мовленнєвої поведінки, корекція мовленнєвої поведінки, вживання інвективної, невнормованої лексики, сленгу тощо, проблема впливу лінгвоекологічної культури, лінгвоекологічних комунікацій, лінгвоетноекологічної свідомості на аспекти мовленнєвої поведінки залишається недостатньо вивченою [16]. Об'єктом аналізу цієї статті є норми, засоби, способи та прийоми контактування.

Комунікативний компонент культури мовлення, що спирається на комунікативну стилістику, рекомендує найбільш відповідний вибір мовленнєвих засобів контакту у кожній окремій сфері й у специфічних умовах спілкування. Функціональність, відповідність мовних засобів цілям спілкування і пов'язана з нею об'єктивна варіативність норми складають основу наукової проблематики культури мовлення. Нормативні установки мови, спільної для всіх членів національного колективу, створюють необхідний мінімум для того, щоб мовлення того, хто говорить або пише, було б правильним, загальнозрозумілим, достатньо виразним, щоб думка передавалася точно й адекватно [2, с. 115], а способи та прийоми контактування посилювали б комунікативні позиції особистості у процесі спілкування без послаблення комунікативної позиції співбесідника [8, с. 91].

Лінгвоекологічне вивчення дискурсу має ціллю схарактеризувати культурні домінанти певного суспільства як одиниць ментальної сфери, встановити специфіку спілкування, визначити формульні моделі етикету та мовленнєвої поведінки в рамках певного етносу. Функціонально-комунікативний підхід забезпечує дослідження мови як діяльнісного цілеспрямованого живого організму [17, с. 130–136; 18, с. 31] у дискурсі, який з точки зору еколінгвістики розуміється як засіб формування соціальних відносин та одночасно їх продукт [20, с. 126]. Цей напрямок вивчення дискурсивного процесу висвітлює аспект відношення знаків до їх користувачів та проливає світло на центральне питання сучасної лінгвістики – проблему ефективності мовного спілкування у різних типах дискурсу. Тож, метою статті є виявити особливості реалізації комунікативної категорії КОНТАКТ (далі – ККК) в англомовному дискурсі.

2. Принципи лінгвоекології в аналізі комунікативної категорії КОНТАКТ

ККК є гіпердискурсивною, культурно-специфічною категорією, що регулює взаємодію комунікантів у фазах контактовстановлення, контактопідтримання і контакторозмикання та визначається: а) двошаровістю (актуалізує фатичність та інформативність) і б) двополярністю (характеризується комунікативним унісоном «плюс-полярність» й комунікативним дисонансом «мінус-полярність»). Основу ККК складає поняття «контакт», яке наявне у свідомості англомовних комунікантів як репрезентація комунікативної події спілкування суб'єктів комунікації з метою фатичного та інформативного обміну. Контакт є елементом комунікативного процесу й способом спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів у дискурсивних ситуаціях, які відрізняються конфігураціями ролей комунікантів та їх настановами на гармонізацію або дисгармонізацію стосунків.

Цінності та поняття культури впливають на мовленнєві й немовленнєві норми контакту, який відбувається у різних сферах соціального життя й демонструє, окрім того, власні специфічні норми спілкування. У процесі історичного упорядкування та ієрархізації соціального життя з'явилося поняття дистанції («горизонталь» – «свій – чужий» та «вертикаль» статусно-рольових відносин: «вищий – нижчий – рівний» [19, с. 21]), яка є критерієм, що протиставляє статусно-орієнтований дискурс, у якому комуніканти реалізують себе в обмеженому наборі рольових характеристик, виступаючи в якості представників певних груп людей (началь-

ник та підлеглий, агент та клієнт, пацієнт, пасажир, учень та ін.) та особистісно-орієнтований дискурс як спілкування співбесідників, що добре знають один одного [9]. Інституційний (далі – ІД) та неінституційний дискурси (далі – НД) диференціюються за такими параметрами, як сфера комунікації, характер комунікації та адресантно-адресатні конфігурації.

Спілкування в ІД – це складний багатоплановий процес розвитку контактів між людьми задля виконання соціальних потреб, необхідних для існування усього суспільства, що виражається у вигляді систем дій, рольових приписів та норм поведінки. Норми контактування в ІД, який є історично обумовленим й обмеженим (політичний, педагогічний, релігійний, військовий, діловий, медичний, науковий та ін.), пов'язується з власною системою цінностей, певними функціями, суспільними ритуалами, поведінковими стереотипами та текстами, що створюються в цьому соціальному утворенні. Суб'єктами контактів в ІД є агенти та клієнти, професійні члени організацій та їх клієнти [23, с. 92–118], які мають соціальні ролі і зберігають свою позарольову (метафункціональну) ідентичність на другому плані. Тому для галузевої комунікації характерні контакти, зумовлені соціальними функціями партнерів, регламентовані стандартами та соціальними нормами як за змістом, так і за формою. Найчастіше всього ІД демонструє «контакт масок», таке формальне спілкування, при якому відсутнє прагнення мовців зрозуміти та врахувати особистість співбесідника. Їх шаблонна мова – оптимізуюча комунікативна заданість [3, с. 64], що передбачає клішованість, жорстку необхідність дотримання норм, високий рівень офіційності. Звичні маски – це набір стандартних фраз, жестів, посмішок, які дозволяють приховати істинні емоції та ставлення до співбесідника. Зазначається, що «контакт масок» необхідний у ситуаціях, коли треба «відгородитися» від інших [13, с. 120–129] .

Стереотипи англомовців – невід'ємна частина їх рольової поведінки. Мовленнєві стереотипи-кліше маніфестуються як засоби реалізації мовленнєвого етикету, які застосовуються з метою встановлення, підтримання й розмикання мовленнєвого контакту. Оптимізм і приємність у спілкуванні в усіх різновидах англомовного ІД є нормою мовленнєвої поведінки англомовного світу (*Have an excellent day! I'd love to see you again soon! We must get together).* Клішовані етикетні формули типу "*I hope you have a nice day!"* наприкінці розмови є настільки розповсюдженими, що існує навіть жартівна відповідь: *"Thank you, but I have other plans".* Нормами контактування в англомовному ІД є також уникання імперативів та ситуацій, що провокують образи. Приміром, якщо комусь відмовляють у роботі, кажуть *"Don't call us, we'll call"* замість *"Don't count on our remaining in contact with you",* або *"I'll get back to you",* що є формальною відмовою від подальшого спілкування [4, с. 95–99].

Норми контакту в неінституційному дискурсі пов'язані, як правило, з відхиленням від чинних у суспільстві норм, неофіційністю, симетричними соціальними стосунками. НД демонструє мінімум мовленнєвих обмежень, відносно вільну зміну комунікативних ролей, локальний характер цілей та організації, орієнтацію на процес спілкування [14, с. 176]. Контакти в родинній сфері, серед друзів та на дозвіллі характеризуються низкою особливостей: 1) тим, що є менш повними, чіткими, обміркованими; 2) більша частина інформації передається імпліцитно, за рахунок невербальних компонентів; 3) експресивність та висловлення емоцій у передачі оцінки й вираженні позитивного чи негативного ставлення виявляються більш важливими у комунікативному плані, ніж інформування про об'єктивне положення справ; 4) висловлення ввічливості мінімально, оскільки тут присутні любов та дружба, які етично вище поваги, а мовленнєвий етикет присутній у стилістично зниженому регістрі; 5) мовленнєва спільність родинної мови проявляється на рівні лексики та фразеології: «живильне середовище» жаргонізмів та сленгу. Це стосується складу «родинного словника», який через наявність спільного мовленнєвого досвіду у членів однієї родини має значну схожість. «Реальна мовленнєва діяльність являє собою певний континіум, на одному полюсі якого стереотипна, клішована та майже автоматична мова, для опису котрої, можливо, і достатньо невеликого апарату з невеликим типом конструкцій та одиниць. Натомість на іншому полюсі цієї діяльності – новаторство, творчість, виходи за встановлені бар'єри,

створення неологізмів тощо» [11, с. 131]. Адресат у НД має розуміти мовця з півслова та надає відправнику мовлення великі можливості для оперативного переключення тематики, а також для легкого переводу інформації у підтекст (іронія, мовна гра, натяки тощо).

Контактам в англомовному НД, метою якого є з'ясування відносин та вирішення питань повсякденного життя, притаманні скорочений код й стилістично-знижений регістр спілкування, експресивність, оригінальність мовлення, невимушеність:

(1) "*Hullo, Polly!" was his polished salutation. ... They laughed and talked and kept talking "just one more", till the sunshine was gone and the clock struck dinner-time.*

"We shall be late, let's run," said Polly

(Louisa May Alcott. An Old-Fashioned Girl: 21-22).

Будь-яка комунікація відбувається співвідносно очікуваному стандарту або всупереч цьому стандарту, тобто є протиставленням стандартного й експресивного способів висловлення. Лінгвокультурні норми і правила існують у вигляді експектацій та їх виконання вимагається суспільством. Ситуації контакту як екстралінгвальні детермінанти та актуалізатори комунікативних смислів дискурсу мають свої параметри. Ситуації спілкування в англомовних ІД та НД набувають особливого значення, оскільки традиційна особливість контактовстановлення, контактопідтримання та контакторозмикання у кожному з типів дискурсу найяскравіше проявляється у типових, неускладнених, повсякденних ситуаціях базової пари комунікантів у статусно-рольових або особистісно-рольових відносинах. Типові ситуації соціальної взаємодії індивідів мають вербально-знакове оформлення, що носить відпрацьований характер та значно полегшує спілкування [7, с. 43]. Повноцінний англомовний контакт демонструє фатичність у фазі контактовстановлення, інформативність як об'єктивацію теми спілкування у фазі контактопідтримання, та повернення до фатичності у фазі контакторозмикання, оскільки тему спілкування вичерпано або її обговорення припинено.

Дотримання балансу інформатики і фатики слугує фактором оптимізації спілкування, оскільки вдале вживання фатичних висловлень покращує процес передачі когнітивно значущої інформації: «це дозволяє розглядати інтерфейс фатика – інформатика як регулятивний фактор екології дискурсу» [20, с. 114]. Однак, у ситуаціях, що виходять за рамки повсякденної практики і пов'язані з надзвичайними подіями або ризиком, дистанція між комунікантами та набір прецедентних текстів й дискурсивних формул, які підкреслюють ідею представництва у спілкуванні в ІД (клерк як представник фірми, міністр як представник уряду, воїн як представник армії) і зобов'язують комунікантів спілкуватися у суворій відповідності з нормами певного соціуму, можуть втрачатися. Це безпосередньо пов'язано з співвідношенням фатичності та інформативності у фазах контакту, а саме, переважанням інформативності у фазі контактовстановлення. Наростання інформативності від мінімуму до максимуму відбувається під час ускладнення умов спілкування. Прикладом слугує наведена неординарна ситуація реалізації ККК у трьох фазах, що пов'язана з неочікуваними політичними подіями:

(2) *My Secret Service agent said that Bob Blackwill was on the secure phone from Bagdad. I thought to myself that it was pretty late in Iraq, so I was immediately concerned that something was really wrong.*

*"**Jerry is about to issue a new set of political guidelines tomorrow**," Bob said.*

*"**What?**" I asked. I couldn't believe my ears.*

*"**You have to tell him that the President has to see what he's going to say,**" I said.*

*"**You'd better tell him**," Bob replied.*

I immediately put in a call... (Condoleezza Rice. No Higher Honour, p. 244).

Хоча спілкування по телефону є чітко структурованим, передбачає початок, основну частину та завершення ("*telephone language*"), адресант, политик Роберт Блеквіл, незважаючи на глибоку ніч, не вживає жодних стереотипних етикетних формул привітання або вибачення. У наведеному фрагменті контактовстановлююча та контакторозмикаюча функції, є більш значущими, ніж фатична функція, що заснована на соціальних та культурноспецифічних нормах спілкування (тобто реалізуються стереотипними висловленнями та етикетними формулами). Комунікантами у цій ситуації обираються засоби, що пов'язані з інформатив-

ністю у формі пояснень та повідомлень. Тож, співвідношення фатичної й інформативної складових у реалізаціях контакту зумовлено фатичним або інформативним характером функцій, які виконують засоби контакту у дискурсах. Фатичне спілкування заради самого спілкування в інституційній сфері виявляється соціально непрестижним; суб'єкти інституційного дискурсу намагаються передати комунікативно значущу інформацію максимально економними засобами, відкидаючи все зайве та особисте.

Окрім двошаровості як поєднання комунікації з метакомунікацією, ККК характеризується також за модусом взаємодії двополярністю, що наявне у свідомості носіїв англійської мови у вигляді унісонного контакту «плюс-полярність» й дисонансного контакту «мінус-полярність». Унісонний контакт проявляє себе як лінгвоекологічний спосіб контактування, оскільки становить гармонійне спілкування мовців заради безконфліктної, кооперативної й узгодженої взаємодії. Він є обов'язковою умовою розвитку дискурсу. Дисонансний спосіб контактування – це комунікативний збій у спілкуванні, який у силу ситуативних чинників або індивідуально-психологічних установок суб'єктів дискурсу на дисгармонізацію відносин проявляється в опозитивній формі мовленнєвої поведінки та може призводити до розладу контакту.

Двополярність контакту заснована на ціннісному складникові ККК. Досліджено, що лексична одиниця *con**tact*** має зв'язок з ***tact*** *[F < L tactus, pp. of tangere, to touch < IE base tag-, to touch, grasp > OE thaccian, to stroke] – "a delicate perception of the right thing to say or do without offending, skill in dealing with people"* [WNWD] – вмінням спілкуватися, делікатним, **тактовним** ставленням до співрозмовника з метою запобігання образи. Унісонний контакт маніфестує реалізацію стратегії кооперації за допомогою **такт**ик, заснованих на принципах ввічливості (**такту**, великодушності, схвалення, скромності, згоди та симпатії), які утворюють не тільки фундамент інформаційно-регулятивної компетенції та комунікативну норму, а й національну цінність англомовців.

У той же час помічено наявність як позитивного, так і негативного компонентів, що випливає із семантики номінативної одиниці *contact*: приємне, дружнє – *"friendly communication, sympathy, rapport",* що маніфестує друге значення поняття «контакт» як наслідок першого: контакт при сприятливих умовах, прихильність мовців один до одного, підтримка дружніх стосунків, налагоджений контакт, тобто кооперативність спілкування, та неприємне, недружнє – "*hostile, unfriendly meeting, clash of interests, opinions, collision"* [UDEL] – спілкування у зоні конфліктності, яке супроводжується розладнанням, неузгодженістю та втратою контакту. У конфліктній ситуації при загрозі контакту, або «порушенні» контакту має місце суперечка, сварка, докір, лайка, тобто комунікативна поведінка поза рамками норми.

Споріднений іменник *touch* серед своїх лексико-семантичних варіантів має такі, що не тільки вказують на суто емоційний вплив, але й характеризують його як висловлення докору, ганьби, плямування репутації, знеславлення, як факт образливої дії, хитрий оманний хід: *«an impression upon the mind and soul; a feeling, sense of some emotion etc.»; «the quality or fact of affecting injuriously; reproach, blemish, stain, taint»; «a sly, mean, or deceitful trick» (now rare)*. Подібні історично закріплені значення виявляє і дієслово *to touch*. Значення «чіпляти за живе, кривдити, розладнувати психологічний стан» не є розповсюдженим у сучасній англійській мові, але подекуди залишилось у складі фразеологізованих висловлювань, напр.: *«to touch smbd on a sore/ tender place»*. Можливо від старофранцузького слова *toucher* пішло та розповсюдилося значення сучасне *touchy «easily moved to take offence» – (perhaps partly an alt. of tetchy)*. Можна стверджувати, таким чином, що запорукою ефективного спілкування виступає гармонічний діалог, який передбачає: узгодженість стратегій і тактик співрозмовників; взаємоприйнятну тональність спілкування; щиру зацікавленість у предметі обговорення; досягнення взаєморозуміння та згоди сторін у процесі комунікації [10, с. 161]. Кооперативна комунікативна стратегія – унісонна, спрямована на співпрацю, зумовлена спільними цілями комунікантів, чиї позиції не є протилежними, а, навпаки, доповнюючими, та закорінена на максимах кількості, якості, релевантності, способу вираження [5], постулатах такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди й симпатії [25].

Для реалізації своїх комунікативних інтенцій англомовці обирають також рівні ввічливості [12], які регулюють мовленнєве спілкування й направлені на захист та збереження соціального обличчя комуніканта [22]. Тактики, що реалізують стратегію кооперації у фазах контактовстановлення, контактопідтримання й контакторозмикання закорінені на використанні конверсаційних норм та стратегій позитивної та негативної ввічливості (стратегія П14 «Передбачай або затверджуй співробітництво»; стратегія Н4 «Зводь до мінімуму вторгнення в особистісну сферу співрозмовника»; стратегія П1 «Будь уважним до потреб адресата»; стратегія П14 «Передбачай або затверджуй співробітництво»; стратегія П15 «Даруй адресату симпатію, розуміння, співпрацю» та ін. [там само]).

Всі «хороші манери», призначення яких – у гальмуванні агресії та створенні соціального союзу, жорстко закріплені культурною ритуалізацією: «Якщо хтось не виконує ритуал ввічливості, наприклад, не вітається, а поводить себе начебто нікого нема, це викликає ворожість так же само, як і відкрито агресивна поведінка» [15, с. 219–220]. Вважається, що, чим більш офіційною є обстановка та соціальні ролі співрозмовників, тим більш жорстким є контроль за стратегіями та тактиками [19, с. 112]. Наведений нижче фрагмент унісонного контакту «плюс-полярність» у двох фазах ординарної ситуації ІД засвідчує це положення:

(3) *Early one morning, Jennifer received a telephone call from the personal secretary of Mr. Peabody Jr. «**Mr. Peabody would like to see you this morning at eleven o'clock. Be prompt, please**.»*

*"**Yes, ma'am**"*

(Sidney Sheldon, Rage of Angels, p. 50).

У фазі встановлення контакту адресант – секретар голови престижної компанії – зателефонувавши адресатові – молодому спеціалісту Дженніфер, що шукає роботу – інформує її про призначену співбесіду. Етикетні стереотипні висловлення відсутні, оскільки ціллю спілкування є суто повідомлення, передача інформації: спільний когнітивний ресурс, жорстка ієрархія стосунків зводять контакт до інформаційного мінімуму. Цей контакт є реалізацією стратегії кооперації, прикладом узгодженої взаємодії та гармонійного спілкування. Спонукальне речення з пом'якшувальним індикатором *please* належать до змістовної частини повідомлення за темою «Запрошення на співбесіду». Британський лінгвіст Девід Кетен у своїй роботі "*Translating Cultures*" зазначає, що англійське *please* міцно прив'язано до наказів [цит. за 4, с. 99].

Приміром гармонійних контактів можуть також слугувати неформальні бесіди соціально рівноправних партнерів з високим ступенем знайомства *(small talks)*. У таких розмовах мовний контакт є самоціллю та висувається на передній край. Спонтанні розмови знайомих слугують підтримці позитивних відносин, комуніканти таким чином висловлюють свою емоційну близькість та згоду.

3. Висновки

Таким чином, ККК виявляється традиційно пов'язаною з комунікативною категорію ввічливості. Збереження просторово-психологічної дистанції та **такт**овне, ввічливе ставлення до співрозмовника закорінені у свідомості носіїв англомовної культури як прескрипційний фундамент ККК та становлять своєрідність ККК в англомовному комунікативному просторі.

Еколінгвістика з великою кількістю її аспектів є свідченням переходу лінгвістики з науки, що описує проблеми, у діяльнісну науку, що вирішує проблеми комунікативного плану. Оскільки культурно-специфічні ментальні процеси визначають мовленнєву поведінку народу, світоуявлення англомовних мовців впливає на їх комунікативну поведінку під час контактовстановлення, контактопідтримання та контакторозмикання й маніфестується у нормах, способах і засобах реалізації ККК, яка являє собою сукупність норм, установок та правил мовленнєвої поведінки в англомовному суспільстві, організує і регулює комунікативний процес, має комунікативний зміст та різноманітні мовні та мовленнєві, у тому числі, й невербальні засоби вираження цього змісту. Перспективами подальших досліджень є вивчення норм та порушень норм контакту в різних підтипах інституційного й неінституційного дискурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – 2-е изд., стереотип. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 392 с. 2. Бельчинов Ю.А. Стилистика и культура речи / Ю.А. Бельчинов. – М. : Изд-во УРАО, 2000. – 160 с. 3. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения / Т.Г. Винокур. М. : Наука, 1993. – 171 с. 4. Виссон Л. Русские проблемы в английской речи. Слова и фразы в контексте двух культур / Л. Виссон ; пер. с англ. – [Изд. 5-е испр. и доп.]. – М. : Р. Валент, 2011. – 192 с. 5. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Г.П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. – М. : Прогресс. – 1985. – Вып. 16. – С. 217–237. 6. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольт. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с. 7. Земская Е.А. Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь / Е.А. Земская. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 688 с. 8. Ионова С.В. К вопросу о признаках экологичности текстовой коммуникации / С.В. Ионова // Вестник Волгоград. гос. ун-та. Серия «Языкознание». – 2011. – № 1(13). – С. 190–197. 9. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с. 10. Колокольцева Т.Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / дис... докт. филол. наук : 10.02.01 / Колокольцева Татьяна Николаевна. – Саратов, 2001. – 363 с. 11. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности [Текст] / Е.С. Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 156 с. 12. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации : Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т.В. Ларина. – М. : Языки славянских культур, 2009. – 512 с. 13. Леви-Стросс К. Путь масок / К. Леви-Стросс. – М. : Республика, 2000. – 399 с. 14. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с. 15. Маслова В.А. Homo lingualis в культуре : [монография] / В.А. Маслова. – М. : Гнозис, 2007. – 320 с. 16. Потеряхина И.Н. К вопросу о современном состоянии лингвистических исследований [Электронный ресурс] / И.Н. Потеряхина. – Режим доступа : pglu.ru/upload/iblock/f74/uch_2012_iii_00025.pdf 17. Самохіна В.О. Функціонально-комунікативний напрям досліджень у лінгвістиці / В.О. Самохіна // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2012. – № 1022. – С. 130–136. 18. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с. 19. Формановская Н.И. Коммуникативный контакт / Н.И. Формановская. – М. : Икар, 2012. – 200 с. 20. Шевченко И.С. Соотношение информативной и фатической функций как проблема эколингвистики / И.С. Шевченко // Когниция, коммуникация, дискурс: междунар. электрон. сб. науч. ст. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина. – 2015. – № 10. – С. 114–132. – Режим доступа : http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/home 21. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1991. – 720 с. 22. Brown P. Politeness. Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge : CUP, 1987. – 352 p. 23. Drew P. Institutional Dialogue / P. Drew, M.-L. Sorjonen // Discourse as Social Interaction. Discourse Studies : A Multidisciplinary Introduction. – London : Stage Publications LTD, 2000. – Vol. 2. – P. 92–118. 24. Haugen E. The Ecology of Language / E. Haugen // The Linguistic Reporter. Supplement. – 1971. – # 25. – P. 19–26. 25. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – London, N.Y. : Longman, 1983. – 250 p.

СПИСОК СЛОВНИКІВ

1. UDEL = The Universal Dictionary of the English language / [Ed. by H.C. Wyld]. – London : RKP. – 1447 p. 2. WNWD = Webster's New World Dictionary of American English / [Ed. in Chief Victoria Neufeldt]. – USA : Macmillan, 1993. – 1570 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Alcott L.M. An Old-fashioned Girl. / L.M. Alcott. – New York : Seven Treasures Publications, 2009. – 156 p. 2. Rice C. No Higher Honour. A Memoir of My Years in Washington / C. Rice. – New York : Random House, 2011. – 721 p. 3. Sheldon S. Rage of Angels / S. Sheldon. – London : Pan Books, 1980. – 384 p.

REFERENCES

Alcott, L.M. (2009). *An Old-fashioned Girl*. USA: Seven Treasures Publications.

Balli, Sh. (2001). *Francuzskaja stilistika. [French stylistics]*. Moscow: Jeditorial URSS Publ.

Bel'chinov, Ju.A. (2000). *Stilistika i kul'tura rechi. [Stylistics and a culyure of speech]*. Moscow: izd-vo URAO Publ.

Brown, P., Levinson, S. (1987). *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: CUP.

Drew, P. (2000). *Institutional Dialogue. Discourse as Social Interaction.* In T.A. Van Dijk (Ed.). *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction.* London : Stage Publications LTD, pp. 92–118.

Frolov, I.T. (ed.). (1991). *Filosofskij slovar' [Philosophical dictionary]*. Moscow: Politizdat Publ.

Formanovskaja, N.I. (2012). *Kommunikativnyj kontakt. [Communicative contact]*. Moscow: Ikar Publ.

Grajs, G.P. (1985). *Logika i rechevoe obshhenie. [Logic and Speech Communication]. Novoe v zarubezhnoj lingvistike. Lingvisticheskaja pragmatika. – New in Foregin Linguistics. Linguistic Pragmatics, 16,* 217–237 (in Russian).

Gumbol'dt, V. fon. (1984). *Izbrannye trudy po jazykoznaniju. [Selected Works on Linguistics]*. Moscow: Progress Publ.

Haugen, E. *The Ecology of Language.* Available at: http://history.lzu.edu.cn/editor/asp /upfiles/file/ 201504/20150413155755110.pdf

Ionova, S.V. (2011). K voprosu o priznakah jekologichnosti tekstovoj kommunikacii. [On the issue of the ecological compatibility of text communication]. *Vestnik Volgogradskogo gos. un-ta. – Volgograd State University Messenger, 1*(13), pp. 190–197 (in Russian).

Karasik, V.I. (2002). *Jazyk social'nogo statusa. [Language of social status]*. Moscow: ITDGK, «Gnozis» Publ.

Kolokol'ceva, T.N. (2001). *Specificheskie kommunikativnye edinicy dialogicheskoj rechi. Dis. dokt. filol. nauk. [Specific communicative units of dialogical speech. Doct. Philol. Sciences dis.]* Saratov. 363 p. (in Russian)

Kubrjakova, E. (1986). *Nominativnyj aspekt rechevoj dejatel'nosti [Nominative aspect of speech activity]*. Moscow: Nauka Publ.

Larina, T.V. (2009). *Kategorija vezhlivosti i stil' kommunikacii : Sopostavlenie anglijskih i russkih lingvokul'turnyh tradicij. [Civility class and communication style: Comparison of English and Russian linguistic cultures]*. Moscow: Jazyki slavjanskih kul'tur Publ.

Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics.* London, N.Y. : Longman.

Levi-Stross, K. (2000). *Put' masok. [Path of masks]*. K. Levi-Stross. Moscow: Respublika Publ.

Makarov, M.L. (2003). *Osnovy teorii diskursa. [Fundamentals of Discourse Theory]*. Moscow: ITDGK «Gnozis» Publ.

Maslova, V.A. (2007). *Homo lingualis v kul'ture [Homo lingualis in culture]*. Moscow: Gnozis Publ.

Poterjahina, I.N. (2012). *K voprosu o sovremennom sostojanii lingvisticheskih issledovanij. [On the question of modern state of linguistic research]*. Available at: pglu.ru/upload/iblock/f74/uch_2012_iii_00025.pdf

Rice, C. (2011). *No Higher Honour. A Memoir of My Years in Washington*. New York: Random House Inc.

Samohina, V.O. (2012). Funkcional'no-komunikativnij naprjam doslidzhen' u lingvistici. [Functional-communicative line of research in linguistics]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. – V.N. Karazin National University Messenger, 1022,* 130–136 (in Ukrainian)

Selivanova, O.O. (2008). *Suchasna lingvistika: naprjami ta problemi: pidruchnik. [Modern Linguistics: Trends and Challenges: Tutorial]*. Poltava: Dovkillja-K Publ.

Sheldon, S. (1980). *Rage of Angels*. London: Pan Books Ltd.

Shevchenko, I.S. Sootnoshenie informativnoj i faticheskoj funkcij kak problema jekolingvistiki. [The correlation of informative and phatic functions as a problem of ecolinguistics]. *Kohnytsyya, kommunykatsyya, dyskurs. – Cognition. Communication. Discourse, 10,* 114–132 (in Russian).

Wyld, H.C. (ed.). (1932). *The Universal Dictionary of the English language*. London : RKP.

Vinokur, T.G. (1993). *Govorjashhij i slushajushhij: Varianty rechevogo povedenija [Speaker and Listener: Variants of Speech Behavior]*. Moscow: Nauka Publ.

Visson, L. (2011).*Russkie problemy v anglijskoj rechi. Slova i frazy v kontekste dvuh kul'tur. [Russian problems in English speech. Words and phrases in the context of two cultures]*. Moscow: R. Valent Publ.

Neufeldt, V. (ed.). (1994). *Webster's New World Dictionary of American English*. USA: Macmillan.

Zemskaja, E.A. (2004). *Jazyk kak dejatel'nost': Morfema. Slovo. Rech' [Language as an activity: Morpheme. Word. Speech]*. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury Publ.

УДК 811.111’373’42

ЕКСПЛІКАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ІНФОРМАТИВНОСТІ В ОБ’ЄКТАХ ПІСЕННО-ДРАМАТИЧНОГО ДИСКУРСУ

О.Ю. Бєляєва (Харків)

Стаття присвячена вивченню категорії інформативності в пісенно-драматичному дискурсі за допомогою опису об’єктів подій, процесів та ситуацій, що є вираженими іменниками, на матеріалі драматичних пісень сучасних британських поп-груп. Визначається склад учасників сучасного британського пісенно-драматичного дискурсу. Аналізуються предмети, особи та явища, що відносяться до об’єкту подій, процесів та ситуацій художнього простору персонажів у пісенно-драматичній ситуації. Робиться висновок про те, що лексичне різноманіття об’єктів подій та ситуацій презентовано здебільшого тематичними групами з центральними концептами ЖИТТЯ, МУЗИКА та ЛЮБОВ. Намічено перспективи вивчення засобів позначення категорії інформативності, що є вираженими займенниками.

Ключові слова: драматична пісня, категорія інформативності, об’єкт пісенно-драматичної ситуації, учасник подій та ситуацій.

Беляева О.Ю. Экспликация категории информативности в объектах песенно-драматического дискурса. Статья посвящена изучению категории информативности в песенно-драматическом дискурсе с помощью описания объектов событий, процессов и ситуаций, выраженных существительными, на материале драматических песен современных британских поп-групп. Определяется состав участников современного британского песенно-драматического дискурса. Анализируются предметы, лица и явления, относящиеся к объекту событий, процессов и ситуаций художественного пространства персонажей в песенно-драматической ситуации. Делается вывод о том, что названия объектов событий и ситуаций представлены в основном тематическими группами с центральными концептами ЖИЗНЬ, МУЗЫКА и ЛЮБОВЬ. Намечаются перспективы изучения средств обозначения категории информативности, выраженных местоимениями.

Ключевые слова: драматическая песня, категория информативности, объект песенно-драматической ситуации, участник событий и ситуаций.

Bieliayeva O.Yu. Explication of Category of Information Value in Objects of Song and Dramatic Discourse. The paper deals with study of information value in song and dramatic discourse through the objects in events, processes and situations expressed by nouns in the corpus of dramatical songs of modern British pop-groups. A cast of participants of modern British song and dramatic discourse is determined. Objects, persons and phenomena belonging to the object of events, processes and situations of fictional space of personages in song and dramatic situation are analyzed. The conclusion is made that names of objects of events and situations are mainly presented by the thematic groups with the basic concepts LIFE, MUSIC and LOVE. Perspectives of the study concerning means of denoting the category of information value expressed by pronouns are outlined.

Key words: category of information value, dramatic song, object of song and dramatic situation, participant of events and situations.

Актуальність роботи зумовлюється значущістю пісенно-драматичного дискурсу (далі – ПДД) у комунікативному лінгвокультурному просторі. Об’єктом дослідження є категорія інформативності ПДД, який об’єднує текст драматичних пісень і музику як вербальний і невербальний компоненти, а предметом – лексичні засоби вираження об’єктів подій, процесів та ситуацій у пісенно-драматичному дискурсі. Матеріалом послугували драматичні тексти пісень популярних сучасних британських груп *The Rubettes, ABC, 5ive, Lucky Soul, Hurts, London Grammar, Years and Years*. Ціль роботи – аналіз категорії інформативності при описі різних об’єктів подій та ситуацій за допомогою іменників у сучасному британському пісенно-драматичному дискурсі.

В.О. Самохіна розглядає дискурс в рамках функціонально-комунікативної стилістики тексту, для

© Бєляєва О.Ю., 2017

якої притаманне вивчення функціонування тексту в процесі мовленнєвого спілкування, функціонування мови в різних ситуаціях комунікації з урахуванням екстралінгвістичних факторів, в умовах реальної комунікації (див.: [5; 8; 15; 17]). В рамках цього напрямку визначаємо ПДД як функціонування вербально-музичного тексту в ситуації сценічно-мовленнєвого спілкування між автором, виконавцем та слухачем. Діалог вважаємо основною умовою створення драматургії в ПДД, де важливим є діалогічне мовленнєве самовираження автора та виконавця; відповідна емоційна реакція слухача на драматичне мовлення виконавця; інтерпретація автором реакції слухача.

Діалогізм пісенно-драматичного дискурсу вписується в теорію діалогізму М.М. Бахтіна, яка відображена в його праці «Автор і герой» [2]. За М.М. Бахтіним, драматизм світовідчування персонажів проявляється в прихованій конфліктності їх буття [там само, с. 17]. Конфліктність буття в пісенно-драматичному дискурсі досліджуваних сучасних британських поп-груп полягає в тому, що центральними персонажами їх композицій зазвичай виступають персонажі *Він* та *Вона*. Історії побудовані так, що їм увесь час щось заважає бути разом. Виконавець відіграє сценічну роль того самого героя *(Його),* описуючи свої душевні хвилювання, страждання і біль, спрямованих *до Неї*.

Пісенно-драматична інформема як основна одиниця ПДД відноситься до категорії інформативності, так як через конотативне значення та контекст вона актуалізує інформацію в пісенно-драматичному тексті (далі – ПДТ). Ю.Д. Апресян стверджує, що на основі конотацій «слово регулярно метафоризується, включається до порівняння, приймає участь в словотворенні» [1, с. 67–68] (також див.: [6, с. 92-102]). Конотація представлена у низці праць [11; 13]. Л. Блумфільд говорить, що «види конотації незліченні та їх визначити неможливо» [19, с. 151-155]. Конотації лежать за межами смислового ядра, оточуючи його подібно силовому полю і утворюючи асоціативно потенціал первинного значення слова [18, с. 297]. Л. Єльмслев вважає, що конотація являє собою факультативну і таксономічно неіснуючу ознаку [20, с. 120]. В ПДД конотативність є головною ознакою, яка перетворює мовну одиницю в інформему, що є обов'язковою умовою створення драматичності ПДТ.

Н.С. Болотнова впровадила поняття *інформема*, вважаючи її одиницею тематичного підрівня інформативно-смислового рівня тексту для аналізу сфери спілкування, говорячи про те, що текстова діяльність адресанта і адресата досліджується в тексті з урахуванням специфіки мовної особистості [3, с. 159; 4, с. 74-75]. Категорія інформативності аналізується в ряді праць [7; 10]. Проте в більшості з них інформаційну насиченість тексту розуміють як загальну кількість інформації, що закладена автором, тоді як інформативність тексту припускає його новизну, неочікуваність та корисність для читача [14, с. 711-714] (також див.: [9, с. 62]).

На наш погляд, ступінь інформативності в більшій мірі залежить від реципієнта, на якого розрахований задум автора тексту. Для успішної інтерпретації тексту ідеальним є середній адресат, який на основі своїх фонових знань здатен сприймати нову для нього інформацію. Ступінь інформативності ПДД залежить від потенційного слухача, на якого орієнтуються автор та виконавець чи автор/виконавець при створенні тексту драматичної пісні.

Уважаємо інформему актуалізацією будь-якого елемента ПДД задля отримання більш глибокої інтерпретації теми. Пісенно-драматичні інформеми регулюють відносини між автором, виконавцем та слухачем драматичної пісні, будучи механізмом мовленнєвого впливу на останнього. Вони описуються мовними одиницями, які обумовлюють різні можливості варіативного позначення дійсності. Лише єдність мовної одиниці та конотації припускає пісенно-драматичну інформему в ПДД, тому що вона набуває додатковий сенс завдяки контекстному оточенню, тобто сенс формується із значення слова та додаткової інформації контексту. Наприклад, слово *diamonds*, що позначає дорогоцінне каміння, набуває значення щастя, радості у контексті: *The diamonds sparkle in your face [The Road, EXILE 2013, HURTS*].

До складу учасників подій, процесів та ситуацій дискурсу, на думку А.Ф. Папіної, уходять об'єкти, особи, явища, необхідні для наповнення художнього простору зображуваної ситуації як про-

стору буття ліричних героїв, відмінного від реального простору [12, с. 93]. До конекторного ряду об'єкта входять іменники, їх еквіваленти, а також займенники. Ці морфологічні засоби, що здатні виражати категорію інформативності, найбільш уживані в ПДД. Розглянемо об'єкти, що виражені категорією інформативності, в процесі порівняльного сприйняття автором та слухачем інформем на прикладі іменників.

Іменники в ПДД можуть називати реальні природні явища: *There's a storm on the streets* [*Silver Lining, HAPPINESS 2010, HURTS*]. Автор уживає явище природи для опису душевного стану молодої дівчини. Іменник *storm* позначає змішування почуттів, беззахисність та хвилювання. У цій драматичній пісні присутні *Він* та *Вона*. Молода дівчина припустилася помилки, вона не може знайти в собі сили жити далі, боротися. Увесь цей час поруч з *Нею – Він*, той, хто вселяє надію, несе промінь світла (*silver lining*). Автор драматичної пісні, використовуючи контекстуальні антоніми *storm – silver lining,* на основі цієї антономічної опозиції інформем намагається показати, що в житті потрібно навчитися бачити промінь надії. Слухачеві це надає впевненість та сили жити з вірою в майбутнє.

У ПДД може бути представлено явище циклічного часу: *January, February, March and April May June July sees you go by* [*The Night You Murdered Love, ALPHABET CITY 1987, ABC*]. Назви місяців у драматичній пісні позначають плинність часу і байдужість до життя. Значення цих пісенно-драматичних інформем підсилюється дієсловом з прийменником *go by*. Серце дівчини розбите, життя йде своєю чергою, але проходить повз неї. За вікном весна змінює зиму. Настало літо, але думками вона все ще там, де її залишив коханий.

Об'єктами пісенно-драматичної ситуації в ПДД можуть бути об'єкти простору:

– об'єкти астрального простору – зірки, місяць, сонце: *Sun beating down warming the taking me there* [*New York Tower, STILL UNWINDING 1978, THE RUBETTES*]. У прикладі мова йде про людину, яка вважає, що знаходиться на землі, де вона не має бути. За задумом автора драматичної пісні, інформема *Sun* – планета, на яку вона хоче полетіти. Вона є символом, так як символізує місце, де головний персонаж знайде душевне тепло і спокій. Слухач може сприймати цю інформему як синонім до слова «воля»: *spirits are high, love is free.*

– об'єкти відкритого простору – гори, рівнини, річки: *When you smile, rivers are running* [*Smile Baby Smile, MAKING LOVE IN THE RAIN 1995, THE RUBETTES*]. Пісенно-драматична інформема *rivers* у поєднанні з подією *are running* підказує як автору, так і слухачеві, що кохана настільки важлива для персонажа, що коли вона посміхається, все навкруги оживає: світить сонце, співають пташки, течуть річки.

– об'єкти замкненого простору – інтер'єр будинку, кімнати: *Mirror, mirror on the wall. Who's the loneliest of all* [*Oh So Lonely, RIDING ON A RAINBOW 1992, THE RUBETTES*]. Тут персонаж настільки прив'язаний до об'єкту свого обожнювання, що не хоче жити далі, якщо вона піде з його життя. Він настільки зосереджений на цьому, що звертається до предметів інтер'єру – до дзеркала, в якому бачить своє відображення. Через пісенно-драматичну інформему звертається до себе. Те ж спостерігаємо в прикладі: *Imagination calling mirrors for you* [*Hey Now, IF YOU WAIT 2013, LONDON GRAMMAR*]. Пісенно-драматична інформема *mirror* підсилює діалогізм через спілкування персанажа з собою самим, експлікуючи самість. Вона також однаково сприймається і автором, і слухачем в цих ПДД.

До числа об'єктів, що оформляють категорію інформативності в ПДД, відносяться власні іменники, найвиразніші з яких – імена, що вживаються в міфології, наприклад, *Aphrodite* (в давньогрецькій міфології – богиня любові і краси): *Whom should we meet, but sweet Aphrodite* [*Love is Its Own Reward, SKYSCRAPING 1997, ABC*]. Головний персонаж у тексті драматичної пісні закликає до того, що потрібно любити, любов потрібно або цінувати, або відмовитися від неї. Пісенно-драматична інформема *Aphrodite*, є інформаційним центром, нагромадженням інформації – підсумком всього ПДД.

Об'єкти текстів драматичних пісень сучасних британських поп-груп можуть називати:

– рід діяльності людини: *I was a king under your control* [*King, COMMUNION 2015, YEARS AND YEARS*]. Поєднання перифрастичного повто-

ру з антонімічним створює суперечливий образ персонажа, самодостатнього і успішного, який, піддавшись почуттям, знаходиться у полоні любові і мріє вирватися з нього.

– деталі портрета: *But her hair is long and golden, her eyes are sparkling blue* [*Teenage Dream, WEAR IT'S 'AT 1974, THE RUBETTES*]. Автор цієї драматичної пісні описує романтичного юнака, який пережив любов до дівчини і не розуміє, чому він її відпускає. Пісенно-драматичні інформеми *hair* та *eyes* говорять про те, що він бачить її образ, образ своєї мрії. Слухачеві зрозуміло, що дівчина лише в його уяві.

Пісенно-драматичні інформеми *darkness* та *light*, представлені в ПДД системою опозиційних пар, що входять до комплексів світлових ознак. При цьому виникають асоціативні образи: *darkness* – зло; а *light* – добро: *Wanna hide in your light "cause in darkness I follow you!* [*Worship, COMMUNION 2015, YEARS AND YEARS*]. Ці інформеми можуть по-різному інтерпретуватися автором драматичної пісні та слухачем, як у прикладі, в якому для головного персонажа – кімната темна (уособлення темряви); для слухача – світла (уособлення світла). Таке антонімічне повторення в ПДД формує конкретно-чуттєвий образ стану персонажа, його внутрішнього світу, обумовленого зовнішнім світом: *In this dark room, you led me to the light* [*Perfect Timing, SURRENDER 2015, HURTS*].

Часто в ПДД об'єктом є життя персонажа, описане автором драматичної пісні нейтрально: *Life is but a fragile thing* [*Paper Thin, UP 1989, ABC*]; з негативною оцінкою, як у прикладі, де мова йде про те, що життя може бути важким та нестерпним: *That life can be hard* [*Kid Runaway, SHANGRI "LA 1979, THE RUBETTES*]; та з позитивною оцінкою. Наприклад, у тексті драматичної пісні *Sometime In Oldchurch* [*SOME TIME IN OLDCHURCH 1978, THE RUBETTES*] на основі синонімічного повтору *good – kind* автор передає відчуття захоплення, задоволеності життям: *Life has been good, life has been kind.*

Найчисельнішою групою пісенно-драматичних інформем, які позначають об'єкти комунікації в ПДД, є група іменників, що називають різні почуття. Це свідчить про різноманітність відчуттів персонажа, про його багатогранний внутрішній світ. Основним концептом, що відображає почуття, є концепт *love*: *Feel the love now* [*Feel the Love, KINGSIZE 2001, 5IVE*]; та інші почуття, пов'язані з ним, наприклад: *Jealousy swallows you up, sadness will follow you down* [*A Comming of Age, A COMING OF AGE 2010, LUCKY SOUL*]. В цьому ПДД поєднання пісенно-драматичних інформем *jealousy* та *sadness* говорить про пригнічений стан персонажа, про його самотність. Це є підтвердженням того, що любов передбачає страждання, ревнощі. Але слухач, що пережив нещасливе кохання та відчуває щастя, може сприймати їх як надію повернути кохання.

Відмінною рисою сучасного ПДД є те, що основний його об'єкт – музика та все, що пов'язано з нею (назви груп, музичних інструментів та жанрів): *When Smokey Sings Lyrics* [*When Smokey Sings, ALPHABET CITY 1987, ABC*]. Ці пісенно-драматичні інформеми виокремлюють ПДД як самостійний тип дискурсу, наповнюють «музичністю» текст драматичних пісень, позначаючи поняття, що стосуються музики, поряд з музичним оформленням.

В результаті вивчення об'єктів подій, процесів та ситуацій в пісенно-драматичному дискурсі на основі категорії інформативності, робимо висновок про те, що основним способом оформлення цієї категорії є вживання іменників, що відносяться до різних тематичних груп, найпоширеніші з яких – тематичні групи, центральними концептами яких є концепти ЖИТТЯ, ЛЮБОВ та МУЗИКА. В основному, сприйняття пісенно-драматичних інформем, що позначають об'єкти за допомогою іменників, автором драматичних пісень та слухачем збігається, та лише в деяких випадках слухач може їх інтерпретувати в залежності від своєї уяви. Перспективою дослідження є подальше вивчення мовних засобів вираження категорії інформативності займенниками при описі персонажа в пісенно-драматичній ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика / Ю.Д. Апресян // Избранные труды. – Т. 1. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Школа, 1995. – 472 с. 2. Бахтин М.М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук / М.М. Бахтин. – СПб: Азбука, 2000. – 336 с. 3. Болотнова Н.С. Коммуникативная стилистика

художественного текста / Н.С. Болотнова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н. Кожиной. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 157–161. 4. Болотнова Н.С. Коммуникативная стилистика текста: словарь-тезаурус / Н.С. Болотнова. – М.: Изд-во «Флинта», 2009. – 381с. 5. Болотнова Н.С. О типологии регулятивных структур в тексте как форме коммуникации / Н.С. Болотнова // Вестник Томского гос. педагогического университета, 2011. – Вып. 3, № 105. – С. 34–40. 6. Говердовский В.И. Лексическая коннотация: теория и практика / В.И. Говердовский. – Харьков : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2011. – 60 с. 7. Єщенко Т.А. Категорія «інформативність» («змістовність»), її мовне вираження у тексті / Т.А. Єщенко // Філологічні студії. – 2011. – Вип. 6. – С. 172–180. 8. Левицький А.Е. Функціональний підхід до аналізу системи номінативних одиниць сучасної англійської мови / А.Е. Левицький // Вісник ХНУ. – 2000. – № 471. – С. 137–143. 9. Муха И.П. Категория информативности кинодиалога : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Ирина Петровна Муха. – Иркутск, 2010. – 181 с. 10. Нечепоренко Н.М. Категория информативности в малоформатном научном тексте энциклопедического характера: когнитивный и дискурсивный аспекты : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Наталья Михайловна Нечепоренко. – Астрахань, 2011. – 228 с. 11. Никитин М.В. О семантике метафоры / М.В. Никитин // Вопросы языкознания. – 1979. – № 1. – С. 91–102. 12. Папина А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории: учебник для студентов – журналистов и филологов / А.Ф. Папина. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 368 с. 13. Риффатер М. Критерии стилистического анализа / М. Риффатер // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 9. Лингвостилистика. – М. : Прогресс, 1980. – С. 69–97. 14. Рябова Е.С. Категория информативности и ее экспрессивный потенциал в англоязычном газетном тексте / Е.С. Рябова // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – М. : Изд-во науч. центра РАН. – Т. 13. – 2011. – С. 711-715. 15. Самохина (Дмитренко) В.А. Функционально-коммуникативная стилистика текста: проблемы и пути решения / В.А. Самохина (Дмитренко) // Вісник ХНУ. Серія: романо-германська філологія. – 2006. – № 725. – С. 125–129. 16. Самохіна В.О. Гумор малих форм у комунікативному просторі Великої Британії і США : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04 / Вікторія Опанасівна Самохіна. – К., 2010. – 518 с. 17. Самохіна В.О. Функціонально-комунікативний напрям досліджень у лінгвістиці / В.О. Самохіна // Вісник ХНУ. Серія: романо-германська філологія. – 2012. – № 1022. – С. 130–135.18. Backhouse A. Connotation / A. Backhouse // International Encyclopedia of Linguistics. – Ed. by W. Bright. – 2-nd edition. – New York : Oxford Un-ty Press, 2003. – Vol. 4. – P. 297–298. 19. Bloomfield L. Language / L. Bloomfield. – New York : Holt, 1973 [1933]. – 566 p. 20. Hjelmslev L. Prolegomena to a theory of Language / L. Hjelmslev. – Madison : Un-ty of Wisconsin Press, 1969 [1943]. – 144 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Тексти драматичних пісень поп-груп *The Rubettes, ABC, 5ive, Lucky Soul, Hurts, London Grammar, Years and Years*. – Режим доступу: http://lyrics.wikia.com/wiki/Special:Search

REFERENCES

Apresjan, Ju.D. (1995). *Leksicheskaja semantika [Lexical semantics]*. Moscow: Shkola Publ.

Backhouse, A. (2003). *Connotation.* New York: Oxford University Press.

Bahtin, M.M. (2000). *Avtor i geroj: k filosofskim osnovam gumanitarnyh nauk [Author and hero: to the philosophical fundamentals of humanities]*. Saint Petersburg: Azbuka Publ.

Bloomfield, L. (1973 [1933]). *Language*. New York: Holt.

Bolotnova, N.S. (2003). *Kommunikativnaja stilistika hudozhestvennogo teksta [Communicative stylistics of literary text]*. Moscow: Flinta Publ.

Bolotnova, N.S. (2009). *Kommunikativnaja stilistika teksta: slovar'-tezaurus [Communicative stylistics of the text: thesaurus]*. Moscow: Flinta Publ.

Bolotnova, N.S. (2011). O tipologii reguljativnyh struktur v tekste kak forme kommunikacii [About typology of regulative structures in the text as form of communication]. *Vestnik Tomskogo gos. pedagogicheskogo universiteta – Tomsk State Pedagogical Univ. Messenger, 105,* 34–40 (in Russian).

Goverdovskij, V.I. (2011). *Leksicheskaja konnotacija: teorija i praktika [Lexical connotation: theory and practice]*. Kharkiv: HNU im. V.N. Karazina Publ.

Hjelmslev, L. (1969 [1943]). *Prolegomena to a theory of Language*. Madison: University of Wisconsin Press.

Levic'kij, A.E. (2000). Funkcional'nij pidhid do analizu sistemi nominativnih odinic' suchasnoї anglijs'koї movi [Functional approach to the analysis of system of nominative units of modern English]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im.V.N. Karazina – V.N. Karazin*

Kharkiv National Univ. Messenger, 471, 137–143 (in Ukrainian).

Muha, I.P. (2010). *Kategorija informativnosti kinodialoga. Diss. kand. filol. nauk [Category of information value of cinema dialogue. Kand. philol. sci. diss.]*. Irkutsk. 181 p. (in Russian).

Necheporenko, N.M. (2011). *Kategorija informativnosti v maloformatnom nauchnom tekste jenciklopedicheskogo haraktera: kognitivnyj i diskursivnyj aspekty. Diss. kand. filol. nauk [Category of information value in small-size scientific text of encyclopedic form: cognitive and discursive aspects. Kand. philol. sci. diss.]*. Astrakhan. 228 p. (in Russian).

Nikitin, M.V. (1979). O semantike metafory [About semantics of metaphor]. *Voprosy jazykoznanija – Topics in the Study of Language, 1,* 91–102 (in Russian).

Papina, A.F. (2002). *Tekst: ego edinicy i global'nye kategorii [Text: its units and global categories]*. Moscow: Editorial URSS Publ.

Riffater, M. (1980). Kriterii stilisticheskogo analiza [Criteria of stylistic analysis]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike – New Developments in Foreign Linguistics, 9,* 69–97 (in Russian).

Ryabova, E.S. (2011). Kategorija informativnosti i ee jekspressivnyj potencial v anglojazychnom gazetnom tekste [Category of information value and its expressive potential in English-speaking newspaper text]. *Izvestija Samarskogo nauchnogo centra Rossijskoj akademii nauk – Bulletin of the Scientific Centre of the Russian Academy of Science in Samara, 13*, 711–715 (in Russian).

Samohina (Dmitrenko), V.A. (2006). Funkcional'no-kommunikativnaja stilistika teksta: problemy i puti reshenija [Functional and communicative stylistics of the text: problems and the ways of solving]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger, 725,* 125–129 (in Russian).

Samohina, V.O. (2010). *Gumor malih form u komunikativnomu prostori Velikoï Britaniï i SShA. Diss. dokt. filol. nauk [Humour of small forms in communicative space of Great Britain and the USA. Dr. philol. sci. diss.]*. Kyiv. 518 p. (in Ukrainian).

Samohina, V.O. (2012). Funkcional'no-komunikaty'vny'j napryam doslidzhen' u lingvisty'ci [Functional and communicative trend of research in linguistics]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger, 1022*, 130–135 (in Ukrainian).

Yeshchenko, T.A. (2011). Katehoriia "informatyvnist" ("zmistovnist"), yii movne vyrazhennia u teksti [Category "information value" ("meaningfulness"), its linguistic expression in the text]. *Filolohichni studii – Philological Studies, 6,* 172–180 (in Ukrainian).

УДК: 811.112: 801.631.5:81’38

СИНТАКСИЧНІ ІНДИКАТОРИ ІМПЛІКАТІВ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ Р.М. РІЛЬКЕ

В.О. Остапченко (Харків)

У статті встановлюються синтаксичні індикатори імплікатів у поетичному дискурсі Р.М. Рільке. Імплікатом є художній концепт, який, будучи імпліцитно вербалізованим у художньому тексті, актуалізується на основі мовних індикаторів та дискурсивного контексту. Синтаксичними індикаторами у поетичному дискурсі Р.М. Рільке є переноси, повтори, синтаксичний паралелізм, антитеза, хіазм, інверсія, приєднання, парантеза, звертання, еліпсис, риторичні питання. Вони створюють сильні позиції тексту та демонструють тісний зв’язок із іншими типами мовних індикаторів, насамперед, фонологічними і лексичними.

Ключові слова: дискурс, імплікат, Р.М. Рільке, сильна позиція тексту, синтаксичний індикатор, художній концепт.

Остапченко В.А. Синтаксические индикаторы импликатов в поэтическом дискурсе Р.М. Рильке. В статье устанавливаются синтаксические индикаторы импликатов в поэтическом дискурсе Р.М. Рильке. Импликатом является художественный концепт, который, будучи имплицитно вербализованным в художественном тексте, актуализируется на основе языковых индикаторов и дискурсивного контекста. Синтаксическими индикаторами в поэтическом дискурсе Р.М. Рильке являются переносы, повторы, синтаксический параллелизм, антитеза, хиазм, инверсия, присоединение, парентеза, обращение, эллипсис, риторические вопросы. Они образуют сильные позиции текста и демонстрируют тесную связь с другими типами языковых индикаторов, прежде всего, фонологическими и лексическими.

Ключевые слова: дискурс, импликат, Р.М. Рильке, сильная позиция текста, синтаксический индикатор, художественный концепт.

Ostapchenko V.A. Syntactic indicating devices of implicats in the poetic discourse of R.M. Rilke. In this paper syntactic indicating devices of implicats in the poetic discourse of R.M. Rilke are outlined. Implicat is a fictional concept, which being implicitly expressed in the fiction text, is actualized based on language indicating devices and discoursive context. The syntactic indicating devices in the poetic discourse of R.M. Rilke are: enjambement, repetition, syntactic parallelism, antithesis, chiasmus, inversion, apposition, parenthesis, address, ellipsis, rhetorical questions. They constitute strong text positions and demonstrate a close connection with other types of language indicating devices, first of all phonological and lexical ones.

Key words: discourse, fictional concept, implicat, R.M. Rilke, strong text position, syntactic indicating device.

До найважливіших наукових завдань сучасної лінгвістики належить дослідження поетичного дискурсу, який привертає увагу мовознавців своєю прив’язаністю до форми та особливостями вираження естетичної функції мови.

Поетичний дискурс Р.М. Рільке отримав достатнє освітлення у працях літературознавців – встановлено основні філософські мотиви його творчості, особливості імпресіоністської техніки вражень, основні характеристики його етики та естетики як представника поезії романтизму та модерну (див., наприклад: [7; 15; 16]). Актуальним завданням лінгвістики є виявлення характерних особливостей мовної картини світу Р.М. Рільке, які знайшли відображення у його поетичному дискурсі. Інакше мовна картина світу письменника називається когнітивним стилем [4, с. 73], авторською картиною світу [17, с. 97], концептуарієм [6, с. 85], концептополем [11] або концептосферою [8, с. 17] автора. Вона структурується художніми текстовими концептами – одиницями індивідуальної свідомості, що вербалізуються у текстах письменника та активуються в свідомості читача на основі значень мовних одиниць, які формують у дискурсі певні смисли. У цій статті аналізуються синтаксичні одиниці, релевантні для формування мовної картини світу Р.М. Рільке.

© Остапченко В.О., 2017

Мета статті – встановити інвентар синтаксичних засобів, які є індикаторами імплікатів – імпліцитних текстових концептів, у поетичному дискурсі Р.М. Рільке. Об'єкт дослідження – фрагменти поетичного дискурсу Р.М. Рільке, у яких актуалізуються імплікати. Предмет дослідження становлять когнітивно-стилістичні характеристики синтаксичних засобів та їх роль у створенні імплікативного простору в поетичному дискурсі Р.М. Рільке.

Під поетичним дискурсом розуміємо мовленнєво-мисленнєвий простір, що створюється автором поетичного тексту та його читачем (інтерпретатором) через посередництво цього тексту. Поетичний дискурс ґрунтується на поетичній (естетичній) функції мови [2] і має провідною властивістю взаємодію автора й читача: «це взаємодія складових «автор – текст» та «читач – текст», в якому текст є ланкою, що з'єднує естетичну діяльність продуцента і реципієнта в гетерогенне ціле поетичного дискурсу» [10] (тут і далі – переклад іншомовних цитат мій, В.О.).

Поетичний дискурс включає поетичний текст і імплікативний простір – сукупність імпліцитних смислів як окремого поетичного тексту, так і усього поетичного дискурсу, «лінгвокогнітивний конструкт, що виявляється під час сприйняття та осмислення поетичного тексту» [12, с. 40]. Імплікативний простір поетичного дискурсу складають імплікатури – імпліцитні пропозиції, що активуються у свідомості читача [3], та імплікати, під якими розуміються текстові концепти, які вербалізуються імпліцитно [9, с. 9; 12, с. 32]).

Отже, художні концепти поетичного дискурсу Р.М. Рільке демонструють два типи актуалізації: експліцитну та імпліцитну. В першому випадку текстовий концепт є експлікатом, у другому – імплікатом, інакше кажучи, експлікати вербалізовано в художньому тексті в експліцитний спосіб, імплікати – в імпліцитний. Імплікат у когнітивній поетиці – компонент смислу, що прихований у художньому тексті та актуалізується на основі мовних індикаторів [12, с. 32]. Тож під імплікатом розуміємо художній концепт, який, будучи імпліцитно вербалізованим у художньому тексті, актуалізується на основі мовних індикаторів та дискурсивного контексту.

Слідом за А.М. Приходьком і О.В. Романенком, серед текстових концептів розрізняємо гіперабо макроконцепти (концептокатегорії) і гіпоконцепти [11].

Провідні текстові концепти поетичного дискурсу Р.М. Рільке встановлено за допомогою кількісного і якісного аналізу його мовного наповнення. Кількісний аналіз дозволив виявити найчастотніші експлікати, якими виявились гіперконцепти DING, GOTT, WELT, MENSCH, LEBEN, TOD, ZEIT, RAUM, BEZUG, що належать до архетипів людської свідомості [4, с. 286], а також підпорядковані ним гіпоконцепти ENGEL, HIMMEL, LEERE, STADT, HAUS, NICHTS, FRAU, KIND, AUGE, HAND, GESICHT, HERZ, MUND, DU, ICH, DUNKELHEIT, LICHT, BAUM, WIND, ERDE, STERN, MORGEN, ABEND, NACHT, ENDE, EINSAMKEIT, SEHNSUCHT, FREMDE, LIEBE, GEMЬHT, STILLE, MUSIK. Якісний аналіз передбачає встановлення імплікатів, які активуються в свідомості читача на основі значень мовних одиниць і дискурсивних смислів. Установлено, що здебільшого імплікатами є гіперконцепти GOTT, MENSCH, ZEIT, BEZUG та гіпоконцепти FRAU, LIEBE, LEERE.

Мовні засоби різних рівнів (фонологічні, лексичні, морфологічні й синтаксичні), на ґрунті яких із залученням дискурсивного контексту актуалізуються імплікати, називаються індикаторами імплікатів.

Синтаксичні індикатори імплікатів маркують сильні позиції тексту, сприяючи у такий спосіб семантичному виділенню лексем, що їх наповнюють, що зумовлює актуалізацію релевантних смислів-асоціатів. Крім того, синтаксис є інгерентною складовою ритмічної організації вірша, адже основою віршованого мовлення визнана ритміко-синтаксична фігура [5, с. 29]. Тож синтаксичні індикатори постають взаємно пов'язаними з лексичними й фонологічними.

Різноманітність ритміко-синтаксичних фігур створюється у Р.М. Рільке завдяки переносам (*enjambement*). Перенос є відсутністю збігу фразового й ритмічного членування віршованого тексту, так званим «подоланням» синтаксисом смислового розподілу [13, с. 329]. Приміром, актуалізації імплікату GOTT сприяє перенос фрази після дієслів і дієприкметникових сполучень у комплексі з інверсією у вірші „Gebet": *Nacht, stille Nacht, <u>in die verwoben sind</u> / ganz weiße Dinge, rote, bunte Dinge, / verstreute Farben, <u>die erhoben sind</u> / zu*

Einem Dunkel, Einer Stille, – bringe / doch mich auch in Beziehung zu dem Vielen, / das du erwirbst und überredest. Spielen / denn meine Sinne noch zu sehr mit Licht?

Тут і у наступному прикладі лексеми, що опиняються у сильній позиції тексту, римуються: *Ich bin ein Waise. Nie / hat jemand um meinetwillen / die Geschichten berichtet, die / die Kinder bestärken und stillen.* Спостерігаємо актуалізацію поряд із імплікатом GOTT імплікату ZEIT.

Імплікат LIEBE актуалізується на ґрунті сильної позицій лексеми *gleiten* сумісно з метафорою у вірші *„Die Liebende“: Ja ich sehne mich nach dir. Ich gleite / mich verlierend selbst mir aus der Hand* <...>. Для Р.М. Рільке типовим є розрив сполучення прийменника й іншої частини мови, що підсилює чуттєвість вірша і актуалізує імплікат LIEBE: *Seit ich, mein Glück, dich kenne, / du süßes Liebchen mein, / vom ersten Augenblicke / an wars ja doch schon dein; Einmal wenn ich dich verlier, / wirst du schlafen können, ohne / dass ich wie eine Lindenkrone / mich verflüstre über dir?*

Зв’язок синтаксису з лексикою демонструють і лексико-синтаксичні повтори. Наприклад, актуалізації імплікату BEZUG сприяють контактний і дистантний повтори: *Niemals bin ich allein. / Viele, die vor mir lebten / und fort von mir strebten, / webten, / webten / an meinem Sein.* Характерність цього концепту для Р.М. Рільке підкреслюють літературознавці: «Сухе абстрактне поняття зухвало уводиться в сферу височайшої лірики – але, підкріплене <…> поетичним досвідом, воно само отримує піднесений смисл: не просто «відношення», або «зв’язок», або «взаємний зв’язок», а, мабуть, «співпричетність», «дотичність»?» [7, с. 18].

Анафора сполучника *und* і кільцевий повтор обмежувального підрядного речення сприяють актуалізації імплікату GOTT у вірші *„Eingang“: Wer du auch seist: am Abend tritt hinaus / aus deiner Stube, drin du alles weißt; / als letztes vor der Ferne liegt dein Haus: / wer du auch seist. / <...> / Und hast die Welt gemacht. Und sie ist groß, / und wie ein Wort, das noch im Schweigen reift. / Und wie dein Wille ihren Sinn begreift, / lassen sie deine Augen zärtllich los...*

Анафоричний повтор є індикатором імплікатів MENSCH і ZEIT у комплексі із займенником *du*: *Du bist wie jene Bildgestalten, / Die überm leeren Altarspind / Noch immer ihre Hände falten, / Noch immer alte Kränze halten, / Noch immer leise Wunder walten – / Wenn längst schon keine Wunder sind.*

Такий різновид повтору, як симплока (видозмінений повтор), актуалізує імплікат ZEIT у взаємодії з лексемами *Tag, Abend, Traum, Sommer: Ich bin zu Hause zwischen Tag und Traum. / Dort wo die Kinder schläfern, heiß vom Hetzen, / <...> / Ich bin zu Hause zwischen Tag und Traum. Dort wo die Abendglocken klar verlangen / <...> / und alle Sommer, welche in ihr schweigen, / rühren sich wieder in den tausend Zweigen / und wachen wieder zwischen Tag und Traum.*

Синтаксичний паралелізм як поєднання двох і більше речень або їх частин шляхом строгої граматичної і семантичної відповідності їхньої структури є засобом експресивного синтаксису. У Р.М. Рільке він часто виконує композиційну функцію, актуалізуючи імплікати. Приміром, у вірші *„Herbsttag“* паралельними є спонукальні конструкції як звертання до бога (імплікат GOTT): *Leg deinen Schatten auf die Sonnenuhren, / Herr: es ist Zeit. Der Sommer war sehr groß. / und auf den Fluren laß die Winde los. / Befiehl den letzten Früchten voll zu sein; / gieb ihnen noch zwei südlichere Tage, / dränge sie zur Vollendung hin und jage / die letzte Süße in den schweren Wein.*

Частотним є паралельне використання підрядних речень, наприклад, сполучник *wer* з огляду на свою семантику активує в свідомості читача концепт MENSCH: *Wer jetzt kein Haus hat, baut sich keines mehr. / Wer jetzt allein ist, wird es lange bleiben, / wird wachen, lesen, lange Briefe schreiben <...>.*

У наступному фрагменті підрядні означальні сумісно з релевантними лексемами актуалізують імплікати FRAU і ZEIT: *Ich liebe vergessene Flurmadonnen, / die ratlos warten auf irgendwen, / und Mädchen, die an einsame Bronnen, / Blumen im Blondhaar, träumen gehn. / Und Kinder, die in die Sonne singen / und staunend groß zu den Sternen sehn, / und die Tage, wenn sie mir Lieder bringen, / und die Nächte, wenn sie in Blüten stehn.*

Імплікат BEZUG актуалізується на ґрунті фігур антитези і хіазму з огляду на зв’язок виражених у їх структурі концептів. У антитезі це протистав-

лені концепти, наприклад, LEBEN і STERBEN, LAUT і LEISE: *Ich ließ meinen Engel lange nicht los, / und er verarmte mir in den Armen / und wurde klein, und ich wurde groß / <...> / er lernte das Schweben, ich lernte das Leben, / und wir haben langsam einander erkannt...; Du sagtest leben laut und sterben leise / und wiederholtest immer wieder: Sein.* У хіазмі це може бути і протиставлення: *Ich fürchte mich so vor der Menschen Wort. / Sie sprechen alles so deutlich aus: / Und dieses heißt Hund und jenes heißt Haus, / und hier ist Beginn und das Ende ist dort*, і просто хрестоподібна зміна послідовності елементів без протиставлення: *Eine Stunde vom Rande des Tages, / und das Land ist zu allem bereit. / Was du sehnst, meine Seele, sag es: / Sei Heide und, Heide, sei weit. / Habe alte, alte Kurgane, / wachsend und kaum erkannt <...>*

Сильну позицію тексту створює і приєднання – додавання смислу до основного висловлення. Ефект живого мислення підсилює актуалізацію імплікатів, наприклад, GOTT: *Mit deinen Augen, welche müde kaum / von der verbrauchten Schwelle sich befrein, / hebst du ganz langsam einen schwarzen Baum / und stellst ihn vor den Himmel: schlank, allein. / Und hast die Welt gemacht. Und sie ist groß <...>*; MENSCH: *Dann ist die Sehnsucht Dir erwacht, / Stolz zu entfliehn den eitlen Schreiern, / Die plump, mit Händen, blöd und bleiern, / Auf Deiner Silberseele leiern / Das irre Lied, das sterblich macht. / Zu fliehn in eine blaue Nacht, / Drin alle Wipfel lauschend feiern, / Der Glieder Hymne zu entschleiern / Und scheu im Schooss von weissen Weihern / Zu finden ihre nackte Pracht.*; LIEBE: *Ohne dass ich hier wache und / Worte, beinah wie Augenlider, / auf deine Brüste, auf deine Glieder / niederlege, auf deinen Mund.*

Типовою для Р.М. Рільке є парантеза – слово, словосполучення або речення у складі іншого речення, не зв'язане з ним граматично. Вставні конструкції характеризують імплікат, наприклад, FRAU: *Ich liebe vergessene Flurmadonnen, / die ratlos warten auf irgendwen, / und Mädchen, die an einsame Bronnen, / Blumen im Blondhaar, träumen gehn.*; GOTT: *und du: du bist aus dem Nest gefallen, / bist ein junger Vogel mit gelben Krallen / und großen Augen und tust mir leid. / (Meine Hand ist dir viel zu breit.) Und ich heb mit dem Finger vom Quell einen Tropfen / und lausche, ob du ihn lechzend langst <...>*; LIEBE: *Dann könnte ich in einem tausendfachen / Gedanken bis an deinen Rand dich denken / und dich besitzen (nur ein Lächeln lang), / um dich an alles Leben zu verschenken / wie einen Dank.*; BEZUG: *Und da weiß ich, dass nicht vergeht, / keine Geste und kein Gebet / (dazu sind die Dinge zu schwer) – / meine ganze Kindheit steht / immer um mich her.*

Різновидом вставних конструкцій вважається звертання, зокрема до коханої (LIEBE): *Seit ich, mein Glück, dich kenne, / du süßes Liebchen mein, / vom ersten Augenblicke / an wars ja doch schon dein. / O mögst du es behalten, / damit es stets so blieb – / es soll ja dir gehören, / nur, mein süßes Lieb! / Giebs nie mehr mir zurücke – / es schlägt dir ja in Treu – / und willst du's nicht mehr haben / Mein Schatz, dann brichs entzwei.*; äî Áîãà (GOTT): *Leg deinen Schatten auf die Sonnenuhren, / Herr: es ist Zeit. Der Sommer war sehr groß. / und auf den Fluren laß die Winde los.; Du Williger, und deine Gnade kam / immer in alle ältesten Gebärden.; Ich liebe dich, du sanftestes Gesetz, / an dem wir reiften, da wir mit ihm rangen; / du großes Heimweh, das wir nicht bezwangen, / du Wald, aus dem wir nie hinausgegangen, / du Lied, das wir mit jedem Schweigen sangen, / du dunkles Netz, / darin sich flüchtend die Gefühle fangen.; Wie einen Ball / hätt ich dich in alle wogenden Freuden / hinein geschleudert, dass einer dich finge und deinem Fall / mit hohen Händen entgegenspringe, / du Ding der Dinge.*

Звертання автора до персоніфікованих речей актуалізує імплікат BEZUG, що підкреслює зв'язок автора з речами. Концепт DING, який формує так званий «вірш-річ» (*Ding-Gedicht*), є одним із специфічних концептів саме для дискурсу Р.М. Рільке: «Предмет – «герой» в *Ding-Gedichte* – не є чимось, що покоїться в собі, застиглим. <...> Предмет живе, як живе все суще на землі. Тому й стає у Рільке навіть неживий предмет у відомому розумінні аналогом такої невловимої, «непредметної» субстанції, як душа поета, душа людини взагалі» [7, с. 15]. Наприклад, таким предметом є собор: *Wir bauen an dir mit zitternden Händen, / und wir türmen Atom auf Atom. / Aber wer kann dich vollenden, / du Dom.*

Р.М. Рільке полюбляє і риторичні питання. Зазвичай, відповідь на питання виводиться із дискурсивного контексту – це імплікат GOTT: *Natur ist glücklich. Doch in uns begegnen / sich zuviel Kräfte, die sich wir bestreiten: / wer hat ein Frühjahr innen zu bereiten? / Wer weiß zu scheinen? Wer vermag zu regnen?; Wo kommt mir das plötzlich her? / Wer hat es mir zugetragen? / Für ihn weiß ich alles Sagen / und was man erzählt am Meer.; Auf welches Instrument sind wir gespannt? / Und welcher Spieler hat uns in der Hand? / O süßes Lied.*

У випадку імплікату LIEBE відповідь на риторичне питання міститься у ньому самому, це переосмислення пропозиції на зворотну [14], як у вірші *„Liebeslied“: Wie soll ich meine Seele halten, daß / sie nicht an deine rührt? Wie soll ich sie / hinheben über dich zu andern Dingen? / Ach gerne möcht ich sie bei irgendwas / Verlorenem im Dunkel unterbringen / an einer fremden stillen Stelle, die <...>* (тобто *Ich kann nicht meine Seele halten, Ich kann sie nicht hin heben*).

Синтаксичним індикатором імплікатів у поетичному дискурсі Р.М. Рільке є також еліпсис. За класифікацією Л.Р. Безуглої [1], для Р.М. Рільке типовим є конвенціональний, а саме мовний (синтаксичний) еліпсис, для якого характерний координативний зв’язок із ідентичною частиною усередині речення, наприклад, імплікат ZEIT: *Da neigt sich die Stunde und rührt mich an / mit klarem, metallenem Schlag: / mir zittern die Sinne. Ich fühle: ich kann – <den Tag fassen> / und ich fasse den plastischen Tag.*; BEZUG: *Nichts ist mir zu klein, und ich lieb es trotzdem / und mal es auf Goldgrund und <mal es> groß / und halte es hoch, und ich weiß nicht wem / löst es die Seele los...*; LEERE: *Da weiß kein Blühn vom Frühlingsstrahl. / Der Rasen schüchtert frühfrostfahl, / die Kreuze <sind> arm, die Hügel <sind> kahl, / und sacht und selten wächst die Zahl: / einmal.*; LIEBE: *... jene Zeiten: O wie war ich Eines, / nichts was rief und nichts was mich verriet; / meine Stille war wie <Stille> eines Steines, / über den der Bach sein Murmeln zieht.*

Таким чином, встановлені синтаксичні індикатори імплікатів у поетичному дискурсі Р.М. Рільке – переноси, повтори, синтаксичний паралелізм, антитеза, хіазм, інверсія, приєднання, парантеза, звертання, еліпсис, риторичні питання – створюють сильні позиції тексту та демонструють тісний зв’язок із іншими типами мовних індикаторів, насамперед, фонологічними і лексичними.

Перспективним є поглиблене дослідження виявлених синтаксичних засобів, а також інших індикаторів імплікатів у поетичному дискурсі Р.М. Рільке.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безуглая Л.Р. К проблеме классификации эллипсиса (на метериале немецкого языка) // Нова філологія. – 2005. – № 2 (22). – С. 10–16. 2. Безуглая Л.Р. Прагмапоэтика в когнитивном измерении / Л.Р. Безуглая / Вісник Київ. нац. лінгв. ун-ту. Серія «Філологія». – 2013. – Т. 16, № 2. – С. 20–27. 3. Безуглая Л.Р. Текстовый концепт LEERE в поэтическом дискурсе Р.М. Рильке / Л.Р. Безуглая, В.А. Остапченко // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2014. – № 1124. – С. 16–20. 4. Бєлєхова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. … доктора філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Л. І. Бєлєхова. – Київ, 2002. – 461 с. 5. Брик О.М. Ритм и синтаксис (материалы к изучению стихотворной речи) / О.М. Брик // Новый ЛЕФ. – М. : Госиздат, 1927. – № 4. – С. 29. 6. Карасик В.И. Этноспецифические концепты / В.И. Карасик // Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2005. – С. 61–105. 7. Карельский А.В. О лирике Рильке / А.В. Карельский // Рильке Р. Лирика : сборник. – М. : Прогресс, 1981. – С. 5–38. 8. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика / В.А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 256 с. 9. Молчанова Г.Г. Семантика художественного текста / Г.Г. Молчанова. – Ташкент : ФАН Уз. ССР, 1988. – 160 с. 10. Монгилева Н.В. Семантическое пространство поэтического дискурса : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.19 / Н.В. Монгилева. – Челябинск, 2004. – 168 с. 11. Приходько А.М. Концептосистеми: стабільність і плинність / А.М. Приходько, О.В. Романенко // Нова філологія. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – Вип. 24. – С. 82–95. 12. Проценко О.О. Імплікативний простір американської поезії ХХ століття: лінгвокогнітивний аспект : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / О.О. Проценко. – Херсон, 2010. – 216 с. 13. Эйхенбаум Б.М. О поэзии / Б.М. Эйхенбаум. – Л. : Сов. писатель, 1969. – 551 с. 14. Bezugla L. Rhetorische Aussagen und Aufforderungen im deutschsprachigen dialogischen Diskurs / Lilia Bezugla // Text und Diskurs. – 2015. – No 8. – S. 197–211. 15. Engel M. (Hg.) Rilke-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung /

Manfred Engel. – Stuttgart : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2004. – 570 S. 16. Hamburger K. Rilke in neuer Sicht / Käte Hamburger. – Stuttgart [et al.] : Kohlhammer, 1971. – 224 S. 17. Semino E.A Cognitive Stylistic Approach to Mind Style in Narrative Fiction / Elena Semino // Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis. – Amsterdam; Philadelphia : Benjamins. – 2002. – P. 95–122.

REFERENCES

Bezugla, L. (2015). Rhetorische Aussagen und Aufforderungen im deutschsprachigen dialogischen Diskurs. *Text und Diskurs, 8*, 197–211.

Bezuglaja, L.R. (2005). K probleme klassifikacii jellipsisa (na materiale nemeckogo jazyka) [To the ellipse classification problem (based on German)]. *Nova filolohiya – New Philology, 2*(22), 10–16 (in Russian)

Bezuglaja, L.R. (2013). Pragmapojetika v kognitivnom izmerenii [Pragmapoetics in cognitive dimension]. *Visnyk Kyiv nats. linhv. un-tu. – Kyiv National Linguistic University Messenger, 16*(2), 20–27 (in Russian)

Bezuglaja, L.R., & Ostapchenko, V.A. (2014). Tekstovyj koncept LEERE v pojeticheskom diskurse R.M. Ril'ke [Text concept LEERE in R.M. Rilke's poetic discourse]. *Visnyk KhNU im. V.N. Karazina – V.N. Karazin Kharkiv National University Messenger*, *1124*, 16–20 (in Russian)

Brik, O.M. (1927). Ritm i sintaksis (materialy k izucheniju stihotvornoj rechi) [Rhythm and syntax (materials for the study of poetic speech)]. *Novyj LEF. – New LEF, 4*, 23–29 (in Russian)

Byelyekhova, L.I. (2002). *Obraznyy prostir amerykans'koyi poeziyi: linhvokohnityvnyy aspekt* : *dys doktora filol. nauk* [*Imagery space of American poetry. Linguo-cognitive aspect. Dr. philol. sci. diss.]* Kyyiv, 461 p. (in Ukrainian)

Engel, M. (Hg.). (2004). *Rilke-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*. Stuttgart: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Hamburger, K. (1971). *Rilke in neuer Sicht.* Stuttgart [et al.]: Kohlhammer.

Jejhenbaum, B.M. (1969). *O pojezii [About poetry]*. L.: Sov. pisatel' Publ.

Karasik, V.I. (2005). Jetnospecificheskie koncepty. [Ethnospecific concepts.]. In: V.I. Karasik (ed.). *Vvedenie v kognitivnuju lingvistiku. [Introduction to Cognitive Linguistics]*. Kemerovo : Kuzbassvuzizdat, 61–105.

Karel'skij, A.V. (1981). O lirike Ril'ke [About Rilke's lyrics]. In: A.V. Karel'skij (ed.). *Ril'ke R. Lirika [R. Rilke's Lyrics]*. M.: Progress, 5–38

Maslova, V.A. (2004). *Kognitivnaja lingvistika [Cognitive Linguistics]*. Minsk: TetraSistems.

Molchanova, G.G. (1988). *Semantika hudozhestvennogo teksta [Semantics of literary text]*. Tashkent: FAN Uz. SSR Publ.

Mongileva, N.V. (2004). *Semanticheskoe prostranstvo pojeticheskogo diskursa. Diss. kand. filol. Nauk [Semantic space of poetic discourse. Dr. philol. sci. diss.]*. Cheljabinsk. 168 p.

Prihod'ko, A.M. & Romanenko, O.V. (2006). Konceptosistemi: stabil'nist' i plinnist' [Conceptual system: stability and fluidity]. *Nova filologija. – New Philology, 24,* 82–95. (in Ukrainian)

Protsenko, O.O. (2010). *Implikatyvnyy prostir amerykans'koyi poeziyi XX stolittya: linhvokohnityvnyy aspect. Dys. kand. filol. nauk [Implicative space of American poetry of the twentieth century. Dr. philol. sci. diss.]*. Kherson. 216 p.

Semino, E.A. (2002). Cognitive Stylistic Approach to Mind Style in Narrative Fiction. In: E. Semino & J. Culpeper (eds.). *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis*. Amsterdam; Philadelphia: Benjamins. P. 95–122.

УДК 811.111’42

НЕВІДПОВІДНІСТЬ ЧОЛОВІКІВ УТИЛІТАРНИМ НОРМАМ ЯК ДЖЕРЕЛО СМІХОВОГО ЕФЕКТУ У ТЕКСТІ АНГЛОМОВНОГО АНЕКДОТУ

А.С. Птушка, канд. філол. наук (Харків)

Стаття присвячена дослідженню когнітивних механізмів створення сміхового ефекту англомовного анекдоту, закорінених на невідповідності чоловіків утилітарним нормам. Результати аналізу мовної об’єктивації стереотипних уявлень представників англомовної лінгвокультури демонструють кількісну і якісну асиметрію. Знайдена кількісна та якісна асиметрія відбиває найбільш соціально значущі гендерно специфічні вимоги до чоловіків як членів англомовного соціуму.

Ключові слова: англомовний анекдот, гендерні стереотипи, норми безпеки, норми реалізму, норми розсудливості, утилітарні норми.

Птушка А.С. Несоответствие мужчин утилитарным нормам как источник смехового эффекта в тексте англоязычного анекдота. Статья посвящена исследованию когнитивных механизмов создания смехового эффекта англоязычного анекдота, основанных на несоответствии мужчин утилитарным нормам. Результаты анализа языковой объективации стереотипных суждений представителей англоязычной лингвокультуры демонстрируют количественную и качественную асимметрию. Найденная количественная и качественная асимметрия отражает наиболее социально значимые гендерно специфические требования к мужчинам как членам англоязычного социума.

Ключевые слова: англоязычный анекдот, гендерные стереотипы, нормы безопасности, нормы реализма, нормы рассудительности, утилитарные нормы.

Ptushka A.S. Disparity of men to the utilitarian norms as a source of laughter effect in the text of the English-language anecdote. This article is devoted to the research of cognitive mechanisms of the creation of laughter effect of the English-language anecdote, which are based on the disparity of men to the utilitarian norms. The results of the analysis of linguistic objectification of stereotype presentations of representatives of English-language lingo-culture demonstrate quantitative and high-quality asymmetry. The found quantitative and high-quality asymmetry reflects the most socially meaningful gender-specific demands to the men as to the members of English-language society.

Key words: English-language anecdote, gender stereotypes, norms of safety, norms of realism, norms of reasonableness, utilitarian norms.

1. Вступ

Ця стаття присвячена дослідженню когнітивних механізмів створення сміхового ефекту англомовного анекдоту, закорінених на невідповідності чоловіків утилітарним нормам.

Поведінкові характеристики персонажів проаналізованих анекдотів відбивають їх відповідність / невідповідність етологічним нормам: *морально-етичним*, орієнтованим на інтереси соціуму, та *утилітарним*, орієнтованим на інтереси індивіда [2, с. 32–35].

Морально-етичні норми засновані на цінностях *духовного* рівня, й поведінка актанта у цьому випадку одержує *етичну* оцінку в термінах *припустимо :: неприпустимо*. *Утилітарні норми* спираються на цінності *екзистенційного* рівня, і поведінка гендерного актанта, кваліфікована сто-

© Птушка А.С., 2017

совно цих норм, одержує *утилітарну* оцінку в термінах *корисно :: шкідливо*.

Поведінкові характеристики перетинаються з властивостями характеру гендерних актантів, оскільки у властивостях характеру закладена потенційна схильність / несхильність до того чи іншого типу поведінки.

У переважній більшості випадків мовна об'єктивація поведінкових характеристик чоловіка й жінки відбувається імпліцитно: основна інформація виводиться адресатом із мовленнєвих й немовленнєвих дій персонажів та реакцій на них інших персонажів, які відбивають стереотипні пресупозиції представників англомовної лінгвокультури.

Актуальність дослідження визначається його антропоцентричною спрямованістю, що цілком відповідає сучасним тенденціям вітчизняного мовознавства. Хоча англомовний анекдот вже був предметом наукового аналізу [1; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10], вказана проблема ще очікує висвітлення з позицій когнітивно-дискурсивної парадигми, що й визначає новизну дослідження.

Мета роботи полягає у розкритті специфіки мовної об'єктивації гендерних стереотипів у текстах англомовних анекдотів.

Об'єктом статті є тексти сучасних англомовних анекдотів, що відбивають гендерні стереотипи.

Предметом дослідження є мовні засоби сміхової репрезентації гендерних стереотипів у текстах англомовних анекдотів.

Матеріалом дослідження слугували 3950 британських анекдотів, персонажами яких є чоловіки.

2. Невідповідність чоловіків утилітарним нормам

Розглядаючи утилітарні норми, слід зазначити, що вони охоплюють норми безпеки, норми розсудливості та норми реалізму [2, с. 33-35].

Максима **норм безпеки *Слід бути обережним*** стосується чоловіків, що виявляють надмірну задерикуватість, яка може коштувати їм неприємностей, порівн. (1), де сміховий ефект створюється каламбуром на основі буквальної інтерпретації компонента *cold / холодний* у складі фразеологізму *to knock smb cold / відправити когось у нокдаун*:

(1) *– When two bodies come together, is heat generated?*

– No, sir. I hit a guy yesterday and ***he knocked me cold*** [1, p. 224].

Максима **норм розсудливості *Не слід надто перейматися одежею*** репрезентована анекдотами про чоловіків, де комізм є результатом порівняння чоловіка, що часто міняє одежу з немовлям, який потребує частої зміни підгузників (таке порівняння акцентує безглуздість поведінки дорослого чоловіка, який опікується дріб'язковими з точки зору еталонного чоловіка речами:

(2) *Bob: I want to apologize for my appearance this evening. This was rather unexpected and I didn't have an opportunity to dress. You know I always like to dress for the occasion – sometimes I change my clothes four or five times a day – if the occasion demands.*

Pete: Bragging, huh? Well, that's nothing – ***I've got a brother who changes his clothes four or five times an hour if the occasion demands.***

Bob: ***How old is he?***

Pete: ***Six months*** [5].

Об'єктом висміювання в максимі **норм розсудливості *Не слід надто перейматися зовнішністю*** стають також чоловіки, що змінюють зовнішність за допомогою пластичної хірургії, порівн. (3), комізм яких є наслідком невідповідності ситуації онтологічним нормам:

(3) *Is it necessary for a man to have his face lifted. If he is* ***patient it will grow up through his hair*** [1, p. 50].

Максима ***Слід піклуватися про своє здоров'я*** об'єктивована анекдотами про злісні звички чоловіка, такі як алкоголь або куриво, а також потяг до жінок. Сміховий ефект таких анекдотів створюється неадекватною з точки зору норм безпеки поведінкою чоловіка:

(4) *He drank so much whisky that when the mosquitoes ate him* ***they died of alcoholic poisoning*** [4].

(5) *– Well, doc, what must I do?*

– You're not going to like it, but you will have to give up smoking for good.

– Oh, that's easy! ***I've done that dozens of times!*** [1, p. 209]

(6) *– (Two pedestrians knocked down by auto)*

– Didja get her number?

– How could I get her number when she was going so fast?

– *Nice looking girl, wasn't she?*

– *Yeah,* ***didja see her beautiful brown eyes****?*

[1, p. 85]

Відповідність чоловіка максимі **норм реалізму** ***Слід усвідомлювати реальний стан речей*** об'єктивована анекдотами в яких об'єктами сміхової репрезентації є чоловіки, що виставляють себе на посміховисько, не усвідомлюючи свого одіозного становища.

До таких належать, насамперед, чоловік, що є жертвою дружини, яка не відповідає еталонній фемінінній ролі берегині домашнього вогнища через небажання господарювати (7), корисливість (8), невірність (9), егоїзм (10), надмірну цікавість (11) тощо, й сприймає такий стан речей як норму:

(7) – *"I can see you are a married man now?"*

– *"How?"*

– *"Because you have no buttons off your coat."*

– *"Yes, that's* ***the first thing my wife did – taught me how to sew them on****"* [3].

(8) *So you and your wife had your picture taken together, did you? I'll bet that was sweet. How did the photographer pose you?*

– *The photographer said* ***he wanted us to look natural, so he posed my wife with her hand in my pocket*** [1, p. 50].

(9) – *I got a good one on you, Mike.*

– *What do you mean?*

– *I went by your last night, and you forgot to pull your shades down. And I saw your wife kissing you. Had a good laugh on that.*

– *Ha, ha,* ***but the joke's on you, Joe!***

– ***How's that?***

– ***I wasn't home last night*** [1, p. 274].

(10) – *Does your wife object to your smoking in the house?*

– *Oh, she objects to my smoking anywhere;* ***she says it's too expensive having both of us do it*** [1, p. 210].

(11) – *You're not scared, are you?*

– *No. As long as I have this rabbit's foot – I'm okay.*

– *Do you think a rabbit's foot is lucky?*

– *It surely is.* ***My wife came across it in my pants' pocket, and she thought it was a mouse*** [1, p. 154].

Об'єктом осміяння стає й лицар, що перейматься служінням 'прекрасній дамі', порівн. (12), де комізм є результатом буквальної інтерпретації фразеологізму *to go through fire and water / пройти вогонь і воду*:

(12) – *Why are you* ***wearing a fireman's hat and a bathing suit****?*

– *I promised my girl to* ***I'd go through fire and water for her*** [1, p. 267].

Як невідповідний зазначеній максимі висміюється надоїдливий залицяльник, який не усвідомлює, що непотрібний дівчині (13), а також висміюється чоловік, що не усвідомлює реального положення речей через зловживання алкоголем (14):

(13) – *I stood beneath my girl's window singing and serenading her, and she threw me a flower.*

– ***What made the bump on your head****?*

– ***She forgot to take the flower out of the pot*** [2].

(14) *He was so drunk****, he spent all night throwing pennies in the sewer and looking up at the clock on the City Hall to see how much he weighed***

[1, p. 212].

Щодо максими **норм реалізму** ***Не слід приймати необдуманих рішень***, то виходячи із пресупозицій практично усіх проаналізованих анекдотів цієї групи, власне рішення про вступ у шлюб розцінюється для чоловіка як помилкове. Відповідно, чоловік має зроби висновок, що йому взагалі не слід одружуватися:

(15) – *I want to congratulate you. This is one of the happiest days of your life.*

– *But I'm not getting married until tomorrow.*

– ***That's why I say today is one of your happiest days*** [1, p. 246].

Таким чином, проаналізовані анекдоти виконують дві прагматичні функції: карнавалізації традиційних сімейних цінностей та традиційних гендерних еталонів й регуляції соціальної поведінки. Регулятивна функція, що реалізується через формування почуття-ставлення *зневаги* до гендерного актанта, що демонструє безглузду поведінку з точки зору утилітарних норм й, відповідно, є об'єктом негативної утилітарної оцінки *шкідливо*, регламентує поведінку індивіда, орієнтуючи його на дотримання відповідних норм.

3. Висновки

Результати аналізу мовної об'єктивації стереотипних уявлень представників англомовної лінгвокультури про відповідність поведінкових характе-

ристик чоловіків утилітарним нормам демонструють кількісну і якісну асиметрію.

Чоловік є об'єктом сміхової репрезентації й водночас негативної утилітарної оцінки *шкідливо* як порушник усіх (шістьох) максим утилітарних норм:

- необережність,
- надмірне переймання одежею,
- надмірне переймання зовнішністю,
- нехтування власним здоров'ям,
- нереалістичність,
- недалекоглядність.

Більшість проаналізованих анекдотів висміюють чоловіка за невідповідність максимам норм безпеки (задерикуватість) та розсудливості (куріння, надмірне вживання алкоголю, потяг до жінок, що становить загрозу для здоров'я).

Отже, в репрезентації утилітарних норм чоловіки є порушниками усіх максим. Це означає, що чоловік переважно стає об'єктом утилітарної оцінки, яка заснована на інтересах індивіда, у нашому випадку, – власне, чоловіка.

Перспективу подальших досліджень складе аналіз невідповідності жінок утилітарним нормам як джерело сміхового ефекту у тексті англомовного анекдоту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитренко В.А. Анекдот как разновидность речевых жанров / В.А. Дмитренко, И.С. Курсова // Studia Germanica et Romanica. – 2004. – Том 1, № 3. – С. 5–16. 2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с. 3. Кобякова І.К. Концептуалізація та категоризація гумору / І.К. Кобякова // Вісник Сумського державного університету. – 2006. – Т. 1, № 11('95). – С. 35–39. 4. Кобякова І.К. Креативне конструювання вторинних утворень в англомовному дискурсі: [монографія] / І.К. Кобякова. – Вінниця : Нова книга, 2007. – 123 с. 5. Левицкий А.Э. Комическое: играем языком / А.Э. Левицкий // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма / [отв. ред. Н.Д. Арутюнова]. – М. : Индрик, 2007. – С. 295–308. 6. Attardo S. Joke as a text type / S. Attardo, J.Ch. Chabanne // Humour. – 1992. – 5-1/2. – P. 165–176. 7. Attardo S. Linguistic theories of humour / S. Attardo. – Berlin–N.Y. : Mouton de Gruyter, 1994. – 386 p. 8. Chiaro D. The Language of jokes. Analysing verbal play / D. Chiaro. – L., N.Y. : Routledge, 1992. – 129 p. 9. Nash W. The language of humour / W. Nash. – L.–N.Y. : Longman, 1985. – 200 p. 10. Raskin V. Semantic mechanisms of humour / V. Raskin. – Dordrecht-Boston-Lancaster : D. Reidel, 1985. – 284 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Meiers M. 5600 jokes for all occasions / M. Meiers, J. Knapp. – New York : Crown Publishers, 1980. – 605 p. 2. http://iilsr.iatp.by/ru/publication/otherbred/sites/enative/anecdotes.htm [Електронний ресурс] – назва з титул. екрану. 3. http://sixsense.ru/page143.html : [Електронний ресурс] – назва з титул. екрану. 4. http://www.english4u.dp.uamodules.phpname=Anecdotes.docx : [Електронний ресурс] – назва з титул. екрану. 5. http://www.native-english.ru/downloads/etc/jokes.zip : [Електронний ресурс] – назва з титул. екрану.

REFERENCES

Attardo, S. (1994). *Linguistic theories of humour*. Berlin-N.Y.: Mouton de Gruyter.

Attardo, S., and Chabanne, J.Ch. (1992). Joke as a text type. *Humour, 5-1/2,* 165–176.

Chiaro, D. (1992). *The Language of jokes. Analysing verbal play*. L., N.Y.: Routledge.

Dmitrenko, V.A., and Kursova, I.S. (2004). Anekdot kak raznovidnost' rechevyh zhanrov [Anecdote as the variety of vocal genres]. *Studia Germanica et Romanica: Inozemni movu. Zarubizhna literatura. Metodika vukladanny. – Studia Germanica et Romanica: Foreign languages. Foreign literature. Teaching methods, 1*(3), 5–16 (in Russian).

Karasik, V.I. (2002). *Jazykovoj krug: lichnost', koncepty, diskurs [Linguistic circle: personality, concepts, discourse]*. Volgograd: Peremena Publ. (in Russian)

Kobyakova, I.K. (2006). Konceptualizaciya ta kategory'zaciya gumoru [Conceptualization and categorization of humour]. *Visny'k Sums'kogo derzhavnogo universy'tetu – Sumy state university Messenger, 1*(11), 35–39. (in Ukrainian)

Kobyakova, I.K. (2007). *Kreatyvne konstruyuvannya vtorynnykh utvoren v anhlomovnomu dyskursi [The creative constructing of secondary creations in the English-language discourse]*. Vinnytsya: Nova knyha Publ.

Levitskij, A.E. (2007). Komicheskoe: igraem jazykom [Comical: play a language]. In: N.D. Arutjunova (ed.). *Logicheskij analiz jazyka. Jazykovye mehanizmy komizma [Logic analysis of language. Linguistic mechanisms of the comic element]*. M.: Indrik Publ, pp. 295–308.

Nash, W. (1985). *The language of humour*. L.-N.Y.: Longman.

Raskin, V. (1985). *Semantic mechanisms of humour.* Dordrecht-Boston-Lancaster: D. Reidel.

УДК 811’111 + 81’276

СИНТАКСИЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАГМАТИЧНИХ ІДІОМ

(на матеріалі англійської мови)

Т.О. Мизин, канд. філол. наук (Київ)

У статті розглядаються структурні та семантичні особливості прагматичних ідіом англійської мови. Дається визначення цих лексичних одиниць. Підкреслюється, що вони входять до сфери фразеології. Визначальними ознаками прагматичних ідіом є семантична неподільність, комунікативний характер, утворення за зразками речень, емоційно-експресивне забарвлення. Вони безпосередньо пов’язані з прагматичною інформацією і характеризуються ідіоматичністю. Їм властивий повторювальний характер. Обґрунтовується необхідність вважати їх сигнальними знаками мови. Наголошується на обов’язковому врахуванні контексту для правильного тлумачення прагматичних ідіом. Виокремлено однослівні, двослівні та багатослівні прагматичні ідіоми. Здійсненого опис із їхнім поділом на лексико-семантичні групи. Підкреслюється, що основні функції досліджуваних одиниць – комунікативна, експресивна, фатична, волюнтативна. Домінуючою є експресивна функція. Доведено, що сфера вживання прагматичних ідіом не обмежується усним розмовним мовленням. Проаналізовані ідіоми мають яскраво виражену позитивну або негативну конотацію. Виявлено, що в англійській мові превалює негативна конотація прагматичних ідіом. За домінуючими функціональними ознаками виділено групи ідіом продуктивного й непродуктивного комунікативних стилів.

Ключові слова: прагматична ідіома, семантична особливість, синтаксична характеристика, функція, функціональна група.

Мизин Т.А. Синтаксические и семантические характеристики прагматических идиом (на материале английского языка). В статье рассматриваются структурные и семантические особенности прагматических идиом английского языка. Дается определение этих лексических единиц. Подчеркивается, что они относятся к сфере фразеологии. Определяющими чертами прагматических идиом являются семантическая слитность, коммуникативный характер, образование по образцу предложения, эмоционально-экспрессивная окраска. Они непосредственно связаны с прагматической информацией и характеризуются идиоматичностью. Обосновывается необходимость считать их сигнальными знаками языка. Подчеркивается важность обязательного учета контекста для правильного понимания прагматических идиом. Выделены однословные, двухсловные и многословные прагматические идиомы. Осуществлено описание с их делением на лексико-семантические группы. Подчеркивается, что основные функции исследуемых единиц – коммуникативная, экспрессивная, фатическая, волюнтативная. Доминирующей является экспрессивная функция. Доказано, что сфера употребления прагматических идиом не ограничивается устной разговорной речью. Проанализированные идиомы имеют ярко выраженную положительную или отрицательную коннотацию. Обнаружено, что в английском языке превалирует отрицательная коннотация. По доминирующим функциональным признакам выделены группы идиом продуктивного и непродуктивного коммуникативных стилей.

Ключевые слова: прагматическая идиома, семантическая особенность, синтаксическая характеристика, функция, функциональная группа.

Myzyn T.O. Syntactic and Semantic Characteristics of Pragmatic Idioms (on the English Language Material). The article deals with structural and semantic peculiarities of pragmatic idioms. The definition of these lexical units is provided in the research. It is underlined that they belong to the sphere of phraseology. Determinant features of pragmatic idioms are semantic indivisibility, communicative character, emotive colouring. They are directly connected with pragmatic information and characterized by idiomaticity. The article develops the hypothesis that they are signal language signs. Pragmatic idioms consisting of one word, two words and several words are singled out. Their lexico-semantic groups are analyzed. The main functions of the units analyzed – communicative, expressive, phatic, voluntative – are considered. The expressive function dominates. The idioms are characterized by negative or positive connotations. It has been revealed that in the English language the negative connotation of pragmatic idioms prevails. Functional groups of idioms of productive and non-productive communicative styles are defined.

Key words: function, functional group, pragmatic idiom, semantic peculiarity, syntactic characteristics.

© Мизин Т.О., 2017

1. Вступ

Вербальній поведінці людини властивий повторювальний характер, що знаходить своє відображення в існуванні стандартизованих виразів і конвенціалізованих фраз.

У сучасній англійській мові існує велика кількість таких лексичних одиниць, прагматичних ідіом, які можуть бути різного ступеня усталеності; їхньою специфікою є вираження комунікативного наміру; вони використовуються у відповідних мовленнєвих ситуаціях автоматично. Крім того, вони можуть виконувати текстоорганізуючу роль. Специфіка використання прагматичних ідіом у мовленні відображає культуру спілкування мовців. Вони відіграють велику роль у вираженні ставлення мовця до конкретної мовленнєвої ситуації.

Прагматичні ідіоми розглядаються як фразеологічні одиниці з повним експресивним переосмисленням компонентів [7], як вигуки [5; 9], як стандартизовані вирази, готові фрази, речення формулоподібного характеру [1]. Дискусійний статус цих одиниць зумовлює актуальність теми цього дослідження.

Перед собою у цій розвідці ми ставимо за мету: розкрити структурні та семантичні особливості прагматичних ідіом.

Основними завданнями статті є: здійснити класифікацію прагматичних ідіом за структурними та семантичними характеристиками, виділити їхні функціональні групи.

2. Структурно-семантичні особливості прагматичних ідіом англійської мови

Об'єктом дослідження є прагматичні ідіоми англійської мови.

Предмет – структурні та семантичні характеристики прагматичних ідіом.

Матеріалом дослідження слугують 1212 прагматичні ідіоми, відібрані зі словників сучасної англійської мови методом суцільної вибірки [1; 14; 15].

Розгляд фактичного матеріалу дослідження передбачає застосування методу індуктивного аналізу й синтезу (для узагальнення теоретичних положень), методу аналізу словникових дефініцій (для виділення лексико-семантичних груп прагматичних ідіом), методу компонентного аналізу (для з'ясування їхньої семантичної структури).

Сучасна англійська мова багата на фразеологічні одиниці. Вони роблять мовлення виразним, яскравим, самобутнім. Тому цілком зрозуміло, що багато лінгвістів неодноразово зверталися до розгляду різних аспектів фразеології. Серед них І.В. Арнольд, О.В. Кунін, В.М. Телія, А.Н. Баранов, Д.І. Квеселевич, Ю.А. Зацний, U. Weinreich, C. Fernando та ін. Прагматичні ідіоми ставали предметом дослідження таких учених, як В.І. Карабан, Л.М. Медведєва, Н.Ю. Медведєва, О.О. Мишак, Т.М. Свиридова, О.В. Скібіцька та ін.

Лінгвісти виділяють, як правило, понадслівність, смислову цілісність, стійкість, відтворюваність, вживаність, ідіоматичність, національно-культурний компонент семантики, експресивно-емоційну виразність фразеологічних одиниць. Саме багатоаспектність фразеологізмів зумовлює необхідність брати за основу сукупність різних ознак.

Які мовні одиниці входять до сфери компетенції фразеології є одним із спірних питань лінгвістики. Існує два підходи до вирішення цієї проблеми. Представники широкого підходу [12], відносять до сфери фразеології всі стійкі сполучення слів незалежно від семантичних перетворень їхніх компонентів. Представники вузького підходу [6] вважають, що фразеологізмами є стійкі словосполучення, яким властивий хоча б один компонент, який зазнав семантичних змін.

Оскільки досліджувані нами лексичні одиниці характеризуються частковим або повним ідіоматичним переосмисленням та прагматичною стійкістю, ми вважаємо, що вони знаходяться на перетині фразеології у широкому та вузькому розумінні.

Деякі вчені висловлюють сумнів, чи варто включати прагматичні ідіоми до сфери фразеології. Так, Г. Бургер вважає, що за такої умови значно розшириться поняття ідіоми і її варто розглядати в рамках теорії прагматики [13, с. 59]. О.М. Мосейчук зауважує, що поняття ідіоматики є ширшим за поняття фразеології, оскільки воно поширюється на одиниці як синтаксичного, так і лексичного рівнів [10, с. 15].

Проте всі вчені погоджуються, що термін *ідіома* застосовується до словосполучень, які характеризуються стійкістю та переносним значенням принаймні одного з компонентів. Саме тому ми вва-

жаємо правомірним віднесення ідіоматики до сфери фразеології.

Існує декілька визначень прагматичних ідіом. Так, Т.М. Свиридова під прагматичними ідіомами розуміє одиниці неоднорідного компонентного складу, неоднорідної структурної організації та ступеня усталеності, специфіка яких обумовлена їх спеціалізацією на вираженні комунікативного наміру, інтенції мовця, різного роду особистих смислів, пов'язаних із мовцем, тобто основних, домінуючих і додаткових, другорядних, допоміжних прагматичних значень [11, с. 4].

А. Зербіно вважає, що прагматичні ідіоми – це мовленнєві акти, смисл яких безпосередньо не виводиться з їхніх складових [4].

У нашому розумінні прагматичні ідіоми – різного роду стандартизовані вирази, речення формулоподібного характеру, закріплені в мовній спільноті, що виражають певні прагматичні значення, які полягають у вираженні певного комунікативного наміру мовця, характеризуються варіативним ступенем усталеності, виконують комунікативну, експресивну, фактичну, волюнтативну функції.

Характерною особливістю прагматичних ідіом є їх «закріпленість» за певними ситуаціями спілкування. Тому важливим є осмислення не стільки самого значення таких одиниць, скільки закономірностей їх використання у відповідних реальних комунікативних ситуаціях конкретними їх учасниками, їх вживання в дискурсі, в усній і письмовій мові [2, с. 176].

Особливості цих одиниць складають самобутність мови, адже вони відображають специфіку мовного мислення, рівень емоційності комунікантів, стратегії спілкування.

Ці усталені вирази безпосередньо чи опосередковано співвідносяться з вербальною діяльністю людини, якій притаманний не тільки оказіональний, але й повторювальний характер. Для того, щоб правильно зрозуміти прагматичну ідіому слід опиратися на контекст її вживання, оскільки такі лексичні одиниці прив'язані до певної ситуації спілкування.

За частиною цих утворень закріпився термін «вигукові фразеологічні одиниці». Він виник у результаті класифікації фразеологізмів за частинами мови. Так, Г.Т. Кузь виділяє вигукові фразеологічні одиниці, але відзначає, що їхня специфіка виявляється в тому, що вони демонструють єдність не морфологічних, а функціонально-семантичних ознак. Дослідниця робить висновок про їхню здатність передавати цілісне повідомлення, а не позначати окремі поняття, а також емоційно-експресивне забарвлення, яке визначає обмеженість використання цих одиниць у різних стилях літературної мови, і роль інтонації в трансформації змісту регулярних значень – прототипів вигукових фразеологічних одиниць [5].

О.В. Кунін вважає такі лексичні одиниці фразеологічними одиницями ні номінативного, ні комунікативного характеру. Вони є виразниками емоцій, волевиявлень, але не мають предметно-логічного значення, яке вони втратили в результаті повного експресивного переосмислення компонентів [6, с. 313]. Значення таких утворень є невмотивованими.

Класифікувати прагматичні ідіоми можна за різними ознаками. Ми зосередимо нашу увагу на двох особливостях: синтаксичних і семантичних. Матеріали дослідження дозволили виділити такі синтаксичні характеристики: однослівні, двослівні та багатослівні прагматичні ідіоми.

Однослівні прагматичні ідіоми (15,6%) здебільшого походять від емоційних викриків. Вони можуть виражати різні емоції: *Alas!* (співчуття), *Aye!* (згода, здивування), *Anchor!; Action!* (накази, команди), *Bravo!; Capital!* (похвала, схвалення), *Please!* (прохання), *Phew!* (несхвалення), *ta-ta* (прощання).

Більш чисельними є двослівні прагматичні ідіоми. Вони складають 34,5%. За своїми семантичними характеристиками вони теж є виразниками різних емоцій. Наприклад, *No chance; No joy* (відмова, заперечення, незгода), *Hard cheese; Poor show* (співчуття*), You know; You see (заповнювачі пауз), By heck!; Drat it! (здивування), God grant; God save* (надія й бажання), *All aboard!; Shoulder arms!* (накази, команди), *Blast you!; Get lost!* (невдоволення, роздратування), *Big thrill!; My gosh!* (недовіра), *Road up; No parking* (оголошення, написи, сигнали), *Watch out!; Be careful!* (попередження, застереження), *No kidding* (недовіра), *Pardon me!* (вибачення), *Fair dinkum* (похвала) та інші.

Найбільш чисельними є багатослівні прагматичні ідіоми. Вони складають 49,9%.

Наш матеріал дав нам змогу виокремити багатослівні прагматичні ідіоми, які об'єднуються в такі основні лексико-семантичні групи:

Невдоволення (16,2%) – *Get along with you!; Dog my cats!; Stiffen the crows!; Go climb a tree!*

Категоричність (13,5%) – *As sure as eggs is eggs; Beyond the shadow of doubt; By bread and salt!; By all odds!; On my honour!; Swop me Bob!*

Невпевненість, сумнів (10,3%) – *By the feel of it; God knows; You never know.*

Здивування (8,8%) – *Bless my life!; By the holy poker!; It takes the cake!; Heaven and earth!; I'm jiggered!; Goodness gracious!*

Незгода, відмова (8,7%) – *I'm the last man to do it; How wrong you are!; I'd rather not; Not for the world!; That is out of the question; Over my dead body!*

Спонукання (7,3%) – *All hands on deck!; Jump to it!; Up with you!; Let her rip!*

Недовіра (5,4%) – *Can you beat that?; Tell it to the marines!; Very like a whale.*

Несхвалення (4,4%) – *As if!; Get knotted!; Nosey got short!; You can talk!*

Співчуття (3,8%) – *Hang / keep it easy!; Keep your pecker up!*

Згода (3,3%) – *By all means; It's a bargain; You've got a point there; Can a duck swim?*

Вибачення (3,1%) – *I beg your pardon!; No offence meant; No hard feelings!*

Надія (2,9%) – *Perish the thought!; God save me!; God help us!*

Подяка (2,9%) – *Much obliged to you!; That's awfully kind of you; Cheers!*

Похвала (2,8%) – *There is that!; That is more like it!; Up with you!*

Попередження (2,6%) – *Hold your horses!; Mind your eye!; Breakers ahead!*

Погроза (1%) – *Bully for you!; Mark my words!; Wait and see!; You'll catch it!*

Прокляття (1%) – *Bad scran to you!; A plague on you!; Perish the man!*

Тости (1%) – *Cheerio!; Here's your health / happiness!; To absent friends!; Bottoms up!*

В окрему групу ми виділили **Різне** (розчарування, прощення, привітання та ін.), які складають менше 1% одиниць.

Характерною особливістю є те, що багато таких лексичних одиниць можуть вживатися як вільні словосполучення, і як прагматичні ідіоми: *and Bob's uncle; come off the perch; go to Hanover*. У численних випадках зафіксована їхня повна десемантизація: *The penny('s) dropped; Paint me pink if.* Вони здатні передавати цілісне повідомлення, а не позначати окремі поняття. Вони виконують яскраво виражену комунікативну функцію.

Як показує проаналізований матеріал, переважна більшість досліджуваних прагматичних ідіом вживається в побутових ситуаціях, як реакція на певні дії або слова.

О.М. Гордій вважає, що сфера цих одиниць обмежується усним розмовним мовленням, оскільки вони вживаються для вираження різноманітних емоційно забарвлених оцінок і власне емоцій та в директивних мовленнєвих актах як експресивні реакції на певні ситуації [3, с. 16].

Експресивній функції в мові у працях науковців відводиться важливе значення. Учені розглядають її як одну з базових.

Лінгвістичний енциклопедичний словник тлумачить експресивність як сумарну категорію, визначає її як «сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність виступати у комунікативному акті як засіб суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту та до адресата мовлення» [8, с. 591]. О.М. Мосейчук стверджує, що провідними характеристиками ідіом є образність та яскраво виражена експресивна функція, адже всі ідіоми є прагматично навантаженими [10, с. 15]. О.М. Гордій погоджується, що експресивна функція мови, разом із комунікативною, є однією з базових. Велика кількість прагматичних ідіом, які служать головним чином для вираження емоцій, зумовлюється тим, що в повсякденній мовленнєвій практиці, фрази, які виражають безпосередню живу, інтенсивну емоцію рідко формулюються таким чином, щоб усі поняття і логічні відношення між ними були експліцитно виражені. Емоції виражаються здебільшого непрямо [3, с. 16].

Проте багато прагматичних ідіом зафіксовано в різних сферах діяльності людини. Їхньою іллоку-

тивною силою може бути вираження рішучої волі мовця. Ці висловлювання можуть бути категоричними, такими, що не припускають заперечення і виконують волюнтативну функцію. Наприклад, *All hands aboard!; Anchor!; Slow astern together!* вживаються на флоті, *Left face forward march!; One pace forward march!; Action stations* – у військовій сфері, *Twos, number!; On the line!* – у спорті, *Objection overruled; Objection sustained* – у юридичній сфері, *Hey presto!* – у цирку, *Action!; Camera!* – у кіно, *Going, going, gone* – на аукціоні, *For the eyes of the President; Eyes only!* – у грифах, *Front!* – виклик посильного в готелі. Часто такі лексичні одиниці використовуються в професійних жаргонах: *Stand by; Over!* – при радіообміні, *Show a leg!; Pull your finger!* – у військовому жаргоні, *Nosey got shot!; Honour bright!; Bags I!* – у шкільному жаргоні, *Hey-ho!* – під час спільної роботи; *B.Y.O.* (Bring your own) – на запрошеннях на вечірки у складчину).

Багато прагматичних ідіом звучать досить офіційно: *At your service; May I have the honour / the pleasure?*

Формули мовленнєвого етикету, які обслуговують сферу регламентованих стосунків мовців для координації соціальної поведінки і надзвичайно тісно пов'язані з комунікативною ситуацією, також представлені прагматичними ідіомами. З-поміж них виділяємо такі групи: привітання, прощання *(Hello!; Hi!; Good morning / afternoon / evening!),* вибачення (*I'm sorry!; Excuse me!), привітання з нагоди свят (Merry Christmas!; Happy New Year!),* застільні етикетні формули *(To absent friends!; To the good past!; Cheers!),* подяка *(Thank you!; It's a pleasure; Think nothing of it.),* заповнювачі пауз *(You know; I mean)*, ідіоми, які супроводжують невербальні дії *(Talk of the devil; Oops a daisy!).*

Такі фрази є ритуалізованими засобами вираження оцінок, почуттів і виконують соціальну, або фатичну функцію. Оскільки прагматичні ідіоми не просто називають події, а служать знаками емоційних реакцій мовців на різні життєві ситуації, ми можемо швидше назвати їх сигнальними знаками мови, а не номінативними.

А. Зербіно вважає, що стандартні публічні написи теж можна вважати певного роду прагматичними ідіомами: *No hand hold!; Beware of the dog!; Strictly no admittance!* [4].

Як бачимо, ідіоматичність зазначених вище одиниць є прагматичною за своєю природою. Вона зумовлена виконанням певного комунікативного призначення.

Проведене дослідження свідчить, що проаналізовані нами прагматичні ідіоми мають яскраво виражену негативну чи позитивну конотацію. Кількісна перевага прагматичних ідіом із негативним значенням стало результатом того, що позитивне сприймається як закономірне [16, с. 66].

Функціональні групи *невдоволення, невпевненість, сумнів, незгода, відмова, недовіра, несхвалення, попередження, погроза, прокляття* ми вважаємо одиницями непродуктивного комунікативного стилю. Передаючи роздратування мовця, вони мають негативне емоційне забарвлення, оскільки володіють інтенцією образи та критики співрозмовника. Очевидно, що багато фраз виражають гнів та обурення. Напевно це пов'язано з тим, що за допомогою афективного мовлення мовці підсвідомо намагаються позбавитися негативних емоцій.

Функціональні групи *співчуття, згода, вибачення, здивування, спонукання, надія, подяка, похвала, тости* належать до вербальних засобів продуктивного комунікативного стилю.

Прагматичні ідіоми є мовною універсалією. Вони безпосередньо пов'язані з прагматичною інформацією і характеризуються семантичною неподільністю.

3. Висновки

Отже, ми можемо зробити висновок, що прагматичні ідіоми мають особливий статус. Вони використовуються в типових ситуаціях спілкування, що призводить до закріплення за ними певних прагматичних значень. За синтаксичними характеристиками вони можуть бути представлені однослівними, двослівними та багатослівними прагматичними ідіомами. Прагматичні ідіоми мають як позитивну, так і негативну конотацію. Виражаючи різноманітні мовленнєві інтенції, вони можуть належати до продуктивного й непродуктивного комунікативних стилів. Їхні основні функції: комунікативна, експресивна, фатична, волюнтативна.

Вважаємо, що дослідження семантики прагматичних ідіом є досить перспективним. Зокрема, цікаво було б розглянути функціонування цих лексичних одиниць у мовленні, тим самим дослідити специфіку культури спілкування в англомовному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-українсько-російський словник усталених виразів / [Медведєва Л.М., Медведєва Н.Ю.]. – К. : Українська енциклопедія, 1992. – 493 с. 2. Винарева Л. Английские идиомы : учеб. пособие / Л. Винарева, В. Янсон. – К. : ООО «Логос», 2005. – 384 с. 3. Гордій О.М. Фразеологічні експресиви і комунікативи сучасної німецької мови в Інтернет-текстах : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / Гордій Оксана Мирославівна. – Івано-Франківськ, 2016. – 270 с. 4. Зербіно А. Засоби вираження згоди та незгоди в сучасній англійській мові [Електронний ресурс] / А. Зербіно. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vlnu/In_mov/2009_16/articles/Zerbino.pdf) 5. Кузь Г.Т. Вигукові фразеологізми в українській мові : етнолінгвістичні та функціональні аспекти : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Кузь Галина Тарасівна. – Чернівці, 2001. – 187 с. 6. Кунин А.В. Английская фразеология: теоретический курс / А.В. Кунин. – М. : Высш. школа, 1970. – 344 с. 7. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка : опыт систематизированного описания / А.В. Кунин. – М. : Международные отношения, 1972. – 287 с. 8 Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 682 с. 9. Малярчук О.В. Прагматичні особливості англійських вигуків як засобів вербалізації емоцій / О.В. Малярчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія : [зб. наук. пр.] – Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2014. – № 9. – С. 96–100. 10. Мосейчук О.М. Системні та функціональні особливості англомовних однослівних ідіом (на матеріалі сучасного публіцистичного дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.М. Мосейчук. – Харків, 2009. – 20 с. 11. Свиридова Т.М. Согласие – несогласие как фрагмент языковой картины мира / Т.М. Свиридова // Предложение. Текст. Речевое функционирование языковых единиц : межвуз. сб. науч. тр. – Елец : ЕГУ им. И.А. Бунина, 2002. – 214 с. 12. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М. : Едиториал УРСС, 2012. – 272 с. 13. Burger H. Idiomatik des Deutschen / H. Burger. – Tübingen : Niemezer, 1973. – 117 S. 14. Oxford Advanced Learner's Dictionary / [Turnbull J.]. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 1952 p. 15. Random House Webster's College Dictionary / [Costello Robert B.]. – New York : Random House, 1996. – 1568 p. 16. Shevchenko I.S. Transformations of expressives through history in cognitive-communicative perspective / I. Shevchenko // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Сер. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2015. – № 1155. – С. 64–69.

REFERENCES

Burger, H. (1973). *Idiomatik des Deutschen*. Tübingen: Niemezer.

Costello, R.B. (ed). (1999). *Random House Webster's College Dictionary*. New York: Random House.

Gordiy, O.M. (2016). *Frazeolohichni ekspresyvy i komunikatyvy suchasnoyi nimets'koyi movy v Internet tekstakh. Diss. kand. filol. nauk [Expressive and communicative phraseology of modern German in Internet-texts. Cand. philol. sci. diss.]*. Ivano-Frankivs'k. 270 p. (in Ukrainian)

Kuz', H.T. (2001). *Vyhukovi fraseolohismy v ukrains'kiy movi: etnolinhvistychni ta funktsional'ni aspekty. Diss. kand. filol. nauk [Interjectional phraseologisms in the Ukrainian language: ethnolinguistic and functional aspects. Cand. philol. sci. diss.]*. Chernivci. 187 p. (in Ukrainian)

Kunin, A.V. (1970). *Anglijskaja fraseologija: teoreticheskij kurs [English phraseology: theoretical course]*. Moskva: Vysshaja shkola Publ.

Kunin, A.V. (1972). *Frazeologija sovremennogo anglijskogo jazyka : opyt sistematizirovannogo opisanija [Phraseology of modern English : an attempt of systematic description]*. Moscow : Mezhdunarodnye otnoshenija Publ.

Jarceva, V.N. (ed.). (1990). *Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar'*. Moscow: Sovetskaja jentciklopedija Publ.

Malyarchuk, O.V. (2014). Prahmatychni osoblyvosti anhliys'kykh vyhukiv yak zasobiv verbalizatsiyi emotsiy [Pragmatic peculiarities of English interjections as means of the verbalization of emotions]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. – International Humanitarian Univ. Messenger, 9,* 96–100 (in Ukrainian)

Medvedyeva, L.M., Medvedyeva, N.Yu. (1992). *Anhlo-ukrayins'ko-rosiys'kyy slovnyk ustalenykh vyraziv.*

Kyiv: Ukrayins'ka entsyklopediya Publ.

Moseychuk, O.M. (2009). *Systemni ta funktsional'ni osoblyvosti anhlomovnykh odnoslivnykh idiom (na materiali suchasnoho publitsystychnoho dyskursu. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Systemic and functional peculiarities of English one-word idioms (on the modern publicistic discourse material. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Kharkiv (in Ukrainian)

Shanskij, N.M. (2012). *Frazeologija sovremennogo russkogo jazyka [Phraseology of modern Russian]*. Moscow : Editorial URSS Publ.

Shevchenko, I.S. (2015). Transformations of expressives through history in cognitive-communicative perspective. *Visnyk Kharkiv nats. Un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger, 1155,* 64–68.

Svyrydova, T.M. (2002) Soglasie – nesoglasie kak fragment jazykovoj kartiny mira [Agreement – disagreement as a fragment of the language picture of the world]. *Mezhvuzovskij sbornik nauchnyh trudov. – I.A. Bunin Elec State Univ., 214,* 58–63 (in Russian)

Turnbull, J. (ed.). (2010). *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.

Vinareva, L., and Janson, V. (2005). *Anglijskie idiomy [English idioms]*. Kyiv: Logos

Zerbino, A. (2009). *Zasoby vyrazhennya z·hody ta nez·hody v suchasniy anhliys'kiy movi* [Methods of agreement and disagreement expression in the modern English language] Available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vlnu/In_mov/2009_16/articles/ Zerbino.pdf

УДК 398.4

ДЕФІНІЦІЯ ТА ФУНКЦІЇ ФОЛЬКЛОРНОЇ БУВАЛЬЩИНИ: ІСТОРІЯ ПИТАННЯ

К.В. Бучіна (Харків)

У статті на основі розгляду фольклорних, психологічних, історичних, літературознавчих та лінгвістичних студій, присвячених фольклорній бувальщині (первинно – усному оповіданню про зустріч людини із надприродним та правила поводження у такому випадку, зафіксованому у формі тексту), наводяться найважливіші структурні риси текстів бувальщини як жанру тексту, якими є: усний характер; фіксованість у формі письмового тексту; міметичність; часові, місцеві та особові вказівки на те, що описані події насправді відбувались; фіксація проявів надприродного; автентичність психологічного сприйняття; багатовимірність; настанова на достовірність. Наводяться критерії відмежування бувальщини від інших фольклорних жанрів.

Ключові слова: бувальщина, жанр тексту, міметичність, надприродне, настанова на достовірність, фольклор.

Бучина Е.В. Дефиниция и функции фольклорной былички: история вопроса. В статье на основании рассмотрения фольклорных, психологических, исторических, литературоведческих и лингвистических исследований, посвященных фольклорной быличке (изначально — устному рассказу о встрече человека со сверхъестественным и соответствующих правилах поведения, зафиксированном в форме текста), приводятся важнейшие структурные черты текстов былички как жанра текста, к которым относятся: устный характер; фиксированность в форме письменного текста; миметичность; временные, локальные и личностные свидетельства того, что описанные события действительно случились; фиксация проявлений сверхъестественного; аутентичность психологического восприятия; многомерность, установка на достоверность. Приводятся критерии отмежевания быличики от других фольклорных жанров.

Ключевые слова: быличка, жанр текста, миметичность, сверхъестественное, установка на достоверность, фольклор.

Buchina K.V. Definition and function of a folk tale: background of the problem. Considering folklore, psychological, historical, literature and linguistic studies devoted to folk tales (which primarily are oral tales recorded as texts about people meeting a supernatural force and conventions for such cases), the article introduces the most important features of a folk tale as a text genre, which are concerned to be: spoken language; commitment to paper; mimesis; temporal, local and personal evidences of the fact, that the reported episode actually took place; documentation of supernatural occurrences; authenticity of a psychologic perception; multidimensionality; believability attitude. The differential criteria from other folklore genres are reproduced.

Key words: believability attitude, folk tale, folklore, mimesis, supernatural, text genre.

В рамках сучасної лінгвістичної парадигми, де когнітивні аспекти дискурсу набувають особливої ваги, аналіз фольклорних текстів як елементів відображення світосприйняття та світобачення людей певної етнокультурної спільноти набуває все більшої актуальності. Саме тому бувальщина як один з жанрів фольклору є об'єктом розгляду в рамках даного дослідження. Предметом аналізу слугують диференційні та ізоморфні структурно-типологічні ознаки бувальщини у порівнянні з іншими фольклорними жанрами. Метою статті є встановлення особливостей розвитку лінгвістичної думки стосовно фольклорних бувальщин.

Як правило, бувальщиною називають жанр неказкового прозаїчного фольклору, який передбачає історію про зустріч людини з нечистою силою, невидимим світом.

Про систематичне дослідження явища, яке має найменування «бувальщина», можна казати лише починаючи з двадцятого століття. Розвідки про-

© Бучіна К.В., 2017

водились західними фольклористами, проте не існувало єдиного визначення цього терміну. Всі дефініційні спроби виходили із досить нечіткого поняття бувальщини – в першу чергу, з огляду на надто малий корпус текстів.

Втім, такі спроби знаменували перший етап становлення досліджень фольклорної бувальшини у пулі європейських студій, і ґрунтувались на її зіставленні з іншими текстовими жанрами. Зокрема, визначення базельського германіста та фольклориста Ф. Ранке базується на висловлюванні братів Грим, які вважали, що казка є більш поетичним, а бувальщина – більш історичним текстом. «За своєю сутністю бувальщина вимагає, щоб в неї вірили, як оповідач, так і слухач, вона стверджує, що розповідає правду. Казка не має таких вимог, вона не просить віри, принаймні, віри в створіння чиїхось фантазій, правда казки лежить в іншій сфері, ніж правда бувальщини. Бувальщина, за своїм власним сприйняттям, відноситься до світу реального, до знань народу, казка ж, навіть для того, хто її розповідає, належить до світу поетичного, фантазійного. Первинно бувальщини є популярними історіями з фантастичним, об'єктивно неправдивим змістом, що розповідається у формі простого викладу неначебто реальних подій» [17, с. 14].

Але це визначення також базується на співставленні, що, знову ж таки, є результатом відсутності точної наукової термінології у дослідженнях бувальщин. Для Ф. Ранке найважливішою була більша претензія бувальщини на правдивість та її суб'єктивна достовірність. У своїх подальших роботах він підкреслював те, що в бувальщині є важливим також характер пережитого, який походить з колишніх колективних вірувань.

Другим етапом розвитку релевантних досліджень можна вважати роботу скандинавського етнолога Карла Вільгельма фон Зюдова. Серед бувальщин він виокремив меморат (розповідь людей про власні, суто приватні переживання), хроніки-нотатки (різноманітні спогади, в яких ідеться про людей, родини, поселення та місцевості, культурні особливості тощо), власне бувальщину (коротка, одноепізодична розповідь, підґрунтям для якої слугують, в першу чергу, переживання та спостереження), їх він називав також «фабулатами». З усіх цих видів в науці закріпились лише поняття «меморат» та «фабулат», які були не лише теоретично описані, але й підкріплені текстовими прикладами [21, с. 73-74].

В шістдесятих роках минулого століття скандинавські дослідники, серед яких виділяється Г.-Х. Тільхаген, намагались класифікувати народні оповідання і виділили серед них бувальщину – «зановану на одному або більше мотивах стандартну, а також за формою фіксовану на найважливішому розповідь, яка повідомляє про достовірність та зустрічається принаймні в двох різних записаних текстах» [22, с. 38]. Таким чином, говорячи про комбінацію мотивів, дослідник виділяє, в першу чергу, морфологічний аспект бувальщини. Також важливим убачається факт міжрегіонального поширення окремих типів фольклорних бувальщин, тобто непрямий доказ наявності колективної полігенетичної традиції.

Фінський фольклорист Лаурі Сімонсуурі не тільки виділяє усну форму передачі бувальщин, він також зосереджується на її змісті та надрегіональному розповсюдженні. Більш за все він приділяв увагу речам, які викликають інтерес оповідача (особистості, події, місцевості) та слугують підґрунтям для створення фольклорної бувальщини, а також їх вираженню граматичними структурами [15, с. 47].

Протягом минулого століття було зафіксовано декілька спроб уточнити класифікацію К.В. фон Зюдова, серед яких варто зазначити дослідження фінського фольклориста та релігіознавця Л. Хонко. Він представив нову точку зору на відокремлення меморату від власне бувальщини. Для цього дослідник запровадив такі критерії для безпомилкового визначення фольклорного жанру: зміст, форма, стиль, структура, функція, частота, розповсюдження, вік, походження. Ці критерії, хоча вони й були само собою зрозумілими, до того часу не завжди послідовно залучались до аналізу поняття фольклорної бувальщини. Виходячи з цих критеріїв, виявлялось, що бувальщина відрізняється від меморату насамперед змістовно, а від фабулату – формально. Новим у цій класифікації був кількісний критерій, який базувався на колективних традиціях соціуму і враховував частотність передачі бувальщини [12]. Послідовником Л. Хонко став Ю. Пентікайнен, який додав новий критерій для

відокремлення меморату від бувальщини –так звану психологічно-сприйняттєву автентичність, тобто індивідуальне істиннісне значення. Таким чином, головним критерієм розмежування меморату та бувальщини стає рівень дійсності. Внаслідок цього дослідник постає перед великою кількістю рівнів дійсності, що, звичайно, ускладнює роботу з матеріалом [14].

Підходячи до досліджуваного об'єкту з боку психології, швейцарський фольклорист Х. Буркхардт найвизначнішою рисою бувальщини називає індивідуальний характер переживання, зустріч з потойбічним та надприродним явищем. «Зміст фольклорних бувальщин зазвичай стосується незвичних подій, які, на думку оповідача або слухача, часто спричиняються вторгненням «чогось зовсім іншого» у світ повсякденного» [10, с. 14].

В.-Е. Пойкерт підійшов до бувальщини як до написання історії певного народу. Для нього бувальщина є просто історичним повідомленням, він зосереджується на розповідному характері оповідання, в якому фіксується певна подія. Він пише, що бувальщина повідомляє про те, що вже відбулося, а якщо прагне естетичного, то це лише естетика замкнення, окресленого та мотивуючого, і, повідомляючи про події, вона не підсумовує, а просто передає перебіг подій [16, с. 10].

Учень В.-Е. Пойкерта Курт Ранке підкреслює сенс істинності бувальщини, її емпіричну роль в суспільстві і, таким чином, її антропологічне значення. Він стверджує: «Бувальщина документує місце та час в наших категоріях мислення, її прив'язаність до людського, вона відповідає дійсності, тому що вона хоче бути дійсністю» [18, с. 35]. Для нього бувальщина, як і інші фольклорні жанри, відповідає психоментальним потребам людей і є формою їхнього вираження. Це, в свою чергу, визначає функцію бувальщини, яка полягає в тому, щоб пояснити світ, при чому тон пояснення має, передусім, емоціональне забарвлення. К. Ранке також вважає важливою інтеграцію бувальщини в дійсність людини; на відміну від казки або легенди, де трансцендентне існує ніби в паралельному світі, в бувальщині надприродні явища самі проникають в світ повсякденності.

Під впливом К.Г. Юнга деякі дослідники бачили в бувальщинах «архетипові образи», але, на думку К. Ранке, такі «спроби визначити сутність бувальщини, казки, міфу або шванку завжди терпітимуть поразку, якщо не будуть спиратись на філологічні архетипи» [18, с. 45].

Відомі й інші спроби розглядати фольклорну бувальщину суто в психологічній інтерпретації, представлені, наприклад, в роботі Г. Іслера. За його словами, якщо сприймати бувальщину як «розповідь про зустріч людини з духами або демонами» і, крім того, як «точні вказівки щодо правильного поводження з цими силами» [13, с .1], в цьому, без сумніву, проявлятиметься її релігійна функція. І, у разі конкретного застосування до певних типів бувальщини, ця функція, на думку Ньортерсхаузера, стає скоріш функцією ідеологічною, яка «використовує уявлення про народні вірування» [цит. за 15, с. 53]. Сам Л. Петцольд вважає, що «таке релігійно-психологічне тлумачення бувальщини, яке походить з *a priori* постульованої передумови, та, крім того, вдає з себе «знання», яке у кращому випадку вже виповнилося, не зачіпляє ані внутрішньої реальності бувальщини, ані історично-соціальної реальності; інтерпретуючи бувальщину антиісторичним чином, її виривають з того підґрунтя обставин та зв'язку із життям, з яких вона постала» [15, с. 53–54].

Вище згадувалося про те, що Ф. Ранке давав фольклорній бувальщині дефініцію через призму того, яким чином вона стосується реальності, тобто за ступенем суб'єктивної достовірності. До такого бачення приєднався Л. Рьоріх, який помістив цей тип текстів у мережу глобальних взаємовідносин та вказав на кількісну обмеженість типів фольклорних оповідань та мотивів. «У своїй прив'язаності до місця й часу, а також до конкретних осіб, кожна бувальщина викликає відчуття реальної події, яка відбулася один раз, але бувальщина, так само, як і казка, обмежена у переліку загальнолюдських мотивів та типології» [19, с. 664].

Г. Баузінгер спробував надати своє визначення бувальщинам та класифікувати їх за приводами виникнення. Спираючись на міркування фон Зюдова та Пентикайнена, він виокремив різні фази формування та розвитку бувальщини від первинного суб'єктивного оповідання (меморату) до інтерпретованої розповіді сталої бувальщини. Він бачив три приводи виникнення бувальщини: переживан-

ня, подія та об'єктивація. Із них виходять три рівнозначні групи бувальщин: демонічна, історична та етіологічна. Але етіологічні (пояснювальні) бувальщини можна також знайти і в групі демонічних, і в групі історичних бувальщин. Отже, етіологічна функція і зміст бувальщини опиняються на одному категоріальному рівні. Попередній етап, тобто об'єктивацію, яка вимагає пояснення, можна знайти як серед демонічних (це бувальщини про чортові мости або печери карликів/гномів), так і серед історичних фольклорних бувальщин (бувальщини про руїни замків, пояснення виникнення назв місцевостей тощо), або вона може відноситися до них. Таким чином, дослідник вийшов на досить неточну, але безперечну класифікацію бувальщин на історичні та демонологічні [9, с. 127].

Важливий внесок в дослідження бувальщин зробила германіст Кріста Бюргер, яка виокремила ідеологічну функцію бувальщин. Дослідниця виходила з того, що в низці бувальщин, які намагаються випередити порушення писаних або неписаних норм, ці порушення вважаються негативними з точки зору потойбічних сил. Крім того, в роботі зауважується про очевидну соціально-критичну тенденцію деяких бувальщин, які хоча й карають індивідуальні порушення моральних норм навіть з боку правителів, але, загалом, не критикують «основний принцип влади» [11, с. 33]. В цілому, дослідниця описує «світосприйняття німецькомовних фольклоних бувальщин як антипросвітницьке та антиемансипаторське» (11, с. 36, 38).

Спробу розглянути фольклорну бувальщину з точки зору функціональності зробив Р. Шенда. Він писав про те, що вона «показує нам порушення норм, пояснює нам катастрофи, робить моторошне очевидним, погрожує покаранням» [20, с. 12]. Для нього тексти бувальщин не є ізольованими, а стають автентичними лише у своєму контексті та через функціональний взаємозв'язок. Він надає цьому жанру тексту досить «важку» дефініцію: «Бувальщина – це спродукована усно та/або письмово передана з покоління у покоління розповідь по однороазову надзвичайну, надприродну або чудову, справжню або фіктивну подію [переживання], часто датовану/локалізовану, в яку повірили або ні, яку розповідають із розважальним/дидактичним наміром і яка служить для підтвердження або розширення кола досвіду реципієнта, а також для збереження або піддавання сумніву відповідної існуючої картини суспільства» [там само].

На теренах російськомовного наукового простору термін «бувальщина» вперше був використаний з метою позначення розповіді про надприродне, яке трапилося в реальності, дослідниками Б. та Ю. Соколовими [7, с. 78]. Як правило, ці тексти вважалися комплементарними оповіданнями до казок, і таке ставлення до них переважало в роботах XX століття навіть тоді, коли стали виокремлювати особливі риси цього типу текстів. Ситуація змінилася після виходу з друку роботи Е.В. Померанцевої, у якій вона згадувала про те, що незважаючи на те, що у бувальщинах переважає інформативна функція, їй також притаманна й естетична [3, с 275]. На думку дослідниці, виокремлення цієї функції пов'язане із відсутністю віри в оповідання з боку реципієнтів. Цієї ж думки дотримувався В.П. Зінов'єв, який вважав, що наполягання на достовірності бувальщини з боку оповідача має на меті підсилення естетичного ефекту від оповідання [1, с. 382, 386, 394].

Не обійшов своєю увагою бувальщину і відомий дослідник В.Я. Пропп, який провів масштабні дослідження фольклорної прози. Він зробив глобальне розмежування фольклорних текстів на «такі твори, у правдивість змісту яких не вірять» (усі тексти казкового типу), «і такі, у правдивість змісту яких вірять» [6, с. 43]. Усю неказкову прозу В. Пропп поділив на такі жанри: етіологічні оповідання, бувальщини, легенди, історичні перекази, сказання [4, с. 52]. Посилаючись на роботи вищезазначених європейських авторів, в тому числі К. Ранке, і зауважуючи, що дослідники встановлюють занадто широкі визначення для жанру бувальщини, він зазначав, що для класифікації фольклорних жанрів і уточнення понять необхідно дотримуватися певних вимог, серед яких називав такі: 1) ознака, що виділяється, повинна відображати сутнісні сторони явища; 2) обрана ознака має бути постійною, а не мінливою (щодо цього критерію сам дослідник писав про певні труднощі, пов'язані із постійною мінливістю фольклору); 3) ознака, що покладена в основу, має бути сформульована чітко та виключати можливість її різного тлумачення та розуміння [6, с. 177–181].

Дослідженням структури бувальщини Латгаллії, її композиції, системи образів і наявності інших елементів, зумовлених основною функцією бувальщини: настановкою на достовірність з одного боку, та того, що викликає містичний страх, з іншого, займалася Є.Є. Корольова [2, с. 237 і далі]. Дослідниця зауважує, що бувальщина відображає особливості міфологічного мислення, що має свою логіку і не прагне до аналітичного розуміння світу. Крім того, вона вважає, що «як і будь-який фольклорний твір, бувальщина поєднує в собі дохристиянське та християнське. Міфологічні персонажі та їхні дії віддзеркалюють поганські уявлення <…>, їхні забобонні уявлення, а християнською в більшості випадків є система оберегів» [2, с. 247].

Серед більш сучасних досліджень можемо також назвати роботу ізраїльського науковця Л. Фіалкової [8], яка досліджувала не суто бувальщини, а меморати, зауважуючи, що це більш універсальний термін, який позначає тексти фольклорних жанрів, починаючи від легенд і закінчуючи саме фольклорними бувальщинами. В першу чергу, дослідницю цікавив культурний контекст, який відображається в окремих оповіданнях. Через передачу особистих спогадів та спогадів своїх знайомих як частини групового досвіду зростає суспільна вага таких текстів.

Підсумовуючи вище сказане, можна виділити такі найважливіші риси бувальщини: насамперед це усне оповідання про зустріч людини із надприродним та правила поводження у такому випадку, зафіксоване у формі тексту. Мімотична форма оповідання викликає у реципієнта враження достовірності, яке підкріплюється у текстах фольклорної бувальщини за допомогою локальних, темпоральних та особових вказівок, за рахунок яких відбувається також фіксація проявів надприродного. Варто також підкреслити автентичність психологічного сприйняття та індивідуальну дійснісну цінність цього типу текстів. До переліку важливих рис бувальщини також варто віднести багатовимірність, коли прояви надприродного у повсякденному світі не сприймаються реципієнтами як жахливе, а становлять сутність бувальщини.

Вочевидь, незважаючи на велику кількість робіт, присвячених бувальщині, у тому числі німецькомовній, ще не є достатньо дослідженим когнітивно-дискурсивний аспект, тому перспективою дослідження можна вважати розгляд текстів німецькомовної фольклорної бувальщини як елементів відображення світосприйняття та світобачення людей певної етнокультурної спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зиновьев В.П. Быличка как жанр фольклора и её современные судьбы / В.П. Зиновьев // Мифологические рассказы русского населения Восточной Сибири. – Новосибирск, 1987. – С. 381–400. 2. Королёва Е.Е. Былички староверов Латгалии (современное бытование) / Е.Е. Королева // Русские старообрядцы: язык, культура, история. – М. : Языки славянских культур, 2008. – С. 237–249. 3. Померанцева Э.В. Жанровые особенности русских быличек / Э.В. Померанцева // История, культура, фольклор и этнография славянских народов. VI Международный съезд славистов. – М. : Наука, 1968. С. 274–293. 4. Пропп В.Я. Жанровый состав русского фольклора / В.Я. Пропп // Пропп В.Я. Фольклор и действительность: избранные статьи. – М. : Наука, 1976. – С. 46–82. 5. Пропп В.Я. Поетика фольклора / В.Я. Пропп. – М. : Лабиринт, 1998. – 352 с. 6. Пропп В.Я. Принципы классификации фольклорных жанров / В.Я. Пропп // Пропп В.Я. Фольклор и действительность: избранные статьи. – М. : Наука, 1976. – С. 34–45. 7. Соколов Б. Сказки и песни Белозерского края / Б. Соколов, Ю. Соколов. – СПб. : Тропа Троянова, 1999. – 1504 с. 8. Фіалкова Л. Коли гори сходяться: Нариси українсько-ізраїльських фольклорних взаємин / Л. Фіалкова. – К. : Автограф, 2007. – 176 с. 9. Bausinger H. Formen der «Volkspoesie» / H. Bausinger. – Berlin : E. Schmidt, 1980. – 312 S. 10. Burkhard H. Zur Psychologie der Erlebnissage / H. Burkhard. – Saarbrücken : Juris-Verlag, 1951. – 110 S. 11. Bürger C. Die soziale Form der volkstümlicher Erzählformen – Sage und Märchen / C. Bürger // Kritisches Lesen – Märchen, Sage, Fabel, Volksbuch. – Stuttgart, 1971. – S. 22–56. 12. Honko L. Genre Analysis in Folkloristics and Comparative Religion / L. Honko // Temenos 3, 1968. – P. 48–66. 13. Isler G. Die Sennenpuppe. Eine Untersuchung über die religiöse Funktion einiger Alpensagen / G. Isler // Schriften der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde. – Nr. 52. – Basel, Bonn, 1971. – 285 S. 14. Pentikiinen J. Grenzprobleme zwischen Memorat und Sage / J. Pentikiinen // Temenos 3, 1968. – P. 136–167. 15. Petzoldt L. Einführung in die Sagenforschung / L. Petzold. – Stuttgart : UTB, 2002. – 238 S.

16. Peuckert W.-E. Sagen. Geburt und Antwort der mythischen Welt. Einführungsband zur eihe Europäische Sagen / W.-E. Peuckert. – Berlin : Schmidt, 1965. – 159 S. 17. Ranke F. Grundfragen der Volkssagenforschung / F. Ranke // Niederdeutsche Zeitschrift für V olkskunde. – 1925. – Vol. 3. – S. 12–23. 18. Ranke K. Die Welt Der Einfachen Formen. Studien Zur Motiv-, Wort- und Quellenkunde / K. Ranke. – Wlater de Gruyter Verlag, 1978. – 456 S. 19. Röhrich L. Die deutsche Volkssage. Ein methodischer Abriss / L. Röhrich // Studium generale. – 1958. – Vol. 11. – P. 664–690. 20. Schenda R. Sagenerzähler und Sagensammler der Schweiz. Studien zur Produktion volkstümlicher Geschichte und Geschichten vom 16. bis zum frühen 20. Jahrhundert / R. Schenda, H. ten Doornkaat (Hgg.) – Bern / Stuttgart : Haupt, 1988. – 642 S. 21. Sydow C.W. Selected papers on folklore / C.W. Sydow. – Copenhagen : Rosenkilde and Bagger, 1948. – 257 p. 22. Tillhagen C.-H. (ed.) Papers on folk-medicine, given at an inter-nordic symposium 1961 / C.-H. Tillhagen. – Stockholm, 1963. – 204 p.

REFERENCES

Bausinger, H. (1980). *Formen der «Volkspoesie»*. Berlin: E. Schmidt.

Burkhard, H. (1951). *Zur Psychologie der Erlebnissage*. Saarbrücken: Juris-Verlag.

Bürger, C. (1971). Die soziale Form der volkstümlicher Erzählformen – Sage und Märchen. In: I. Heinz (Hrsg.) *Kritisches Lesen – Märchen, Sage, Fabel, Volksbuch*. Stuttgart: Metzler, S. 22–56.

Fialkova, L. (2007). *Koly hory skhodiatsia: Narysy ukrainsko-izrailskykh folklornykh vzaiemyn [When mountains meet: Feature stories of Ukrainian-Israeli relationships]*. Kyiv: Avtohraf Publ.

Honko, L. (1968). Genre Analysis in Folkloristics and Comparative Religion. *Temenos, 3,* 48–66.

Isler, G. (1971). *Die Sennenpuppe. Eine Untersuchung über die religiöse Funktion einiger Alpensagen*. Schriften der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde, 52. Basel: Verlag G. Krebs..

Koroliova, Ye.Ye. (2008). Bylichki staroverov Latgalii (sovremennoe bytovanie) [Folk tales of Old Ritualists in Latgale (modern state]. *Russkie staroobrjadcy: jazyk, kul'tura, istorija. – Russian Old Ritualists: language, culture, history,* 237–249 (in Russian).

Pentikiinen, J. (1968). Grenzprobleme zwischen Memorat und Sage. *Temenos, 3*, 136–167.

Petzoldt, L. (2002). *Einführung in die Sagenforschung*. Stuttgart: UTB.

Peuckert, W.-E. (1965). *Sagen. Geburt und Antwort der mythischen Welt. Einführungsband zur Reihe Europäische Sagen*. Berlin: Schmidt.

Pomeranceva, Je.V. (1968). Zhanrovye osobennosti russkih bylichek [Genre peculiarities of Russian folk tales]. *Istorija, kul'tura, fol'klor i jetnografija slavjanskih narodov. VI Mezhdunarodnyj s'ezd slavistov. [Proc. 4th International Slavists conference "History, culture, folklore and ethnic studies of Slavic folks"].* Moscow, 274–293 (in Russian).

Propp, V.Ja. (1976). Principy klassifikacii fol'klornyh zhanrov [Classification principles of folklore genres]. In: V.Ja. Propp. *Fol'klor i dejstvitel'nost': izbrannye stat'i [Folklore and reality: selected papers]*. Moscow: Nauka Publ., pp. 34–45.

Propp, V.Ja. (1976). Zhanrovyj sostav russkogo fol'klora [Genre structure of the Russian folklore]. In: V.Ja. Propp. *Fol'klor i dejstvitel'nost': izbrannye stat'i [Folklore and reality: selected papers]*. Moscow: Nauka Publ., pp. 46–82.

Propp, V.Ja. (1998). *Poetika fol'klora [Poetics of folklore]*. Moscow: Labirint Publ.

Ranke, F. (1925). Grundfragen der Volkssagenforschung Niederdeutsche. *Zeitschrift für Volkskunde, 3,* 12–23.

Ranke, K. (1978). *Die Welt Der Einfachen Formen. Studien Zur Motiv-, Wort- und Quellenkunde*. Berlin: Walter de Gruyter Verlag.

Röhrich, L. (1958). Die deutsche Volkssage. Ein methodisher Abriss. *Studium generale, 11,* 664–690.

Schenda, R., and Doornkaat, H. ten (Hgg.) (1988). *Sagenerzähler und Sagensammler der Schweiz. Studien zur Produktion volkstümlicher Geschichte und Geschichten vom 16. bis zum frühen 20. Jahrhundert*. Bern: Haupt.

Sokolov, B. & Sokolov, Yu. (1999). *Skazki i pesni Belozerskogo kraja [Fairy tales and chants of Belozersk Territory]*. Saint Petersburg: Tropa Trojanova Publ.

Sydow, Ñ.W. vîn. (1948). *Selected papers on folklore*. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger.

Tillhagen C.-H. (ed.) (1963). *Papers on folk-medicine, given at an inter-nordic symposium 1961*. Stockholm.

Zinov'ev, V.P. (1987). Bylichka kak zhanr fol'klora i ejo sovremennye sud'by [Folk tale as a folklore genre and its modern background]. *Mifologicheskie rasskazy russkogo naselenija Vostochnoj Sibiri – Mythological tales of the Russian population in Eastern Siberia,* 381–400 (in Russian).

УДК 81’259

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОЛОКАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СПОЛУЧЕНЬ (на прикладі документів НАТО, СОТ, ООН)

Ю.І. Дем’янчук, канд. екон. наук (Львів)

У статті здійснюється порівняльний аналіз окремих колокацій із документів НАТО, СОТ, ООН. Розглядається тематична спеціалізація міжнародної термінології, виділяються спільні та відмінні властивості трьох лексикографічних пластів. На основі спільного слова-колоката, подаються варіанти англійськомовних ідіоматичних сталих виразів та можливі варіанти їх перекладу українською мовою. Ідіоматичні сполучення з офіційних документів НАТО відіграють вагому роль в системі міжкультурної мілітарної комунікації. Термінологія СОТ – важливий фактор міжнародної торговельної співпраці. Сталі термінологічні сполучення ООН – чи не найвагоміший безпековий, культурно-освітній та екологічний комунікаційний фактор. Отже, точний та якісний переклад спеціалізованих термінів вказаних міжнародних організацій набуває особливого значення в умовах геополітичних змін та міжкультурної співпраці. Якісно сформовані колокаційні словники зі спеціалізованими термінами НАТО, СОТ, ООН та інформація, отримана в результаті обробки документів, дасть можливість розвивати військову, авіаційну, торговельно-економічну та безпекову співпрацю на більш високому рівні. Дане дослідження можна вважати основою для формування порівняльного колокаційного словника-тезауруса як особливого додатка до підкорпусу НКРМ (Національного корпусу російської мови), в якому здійснюється переклад з англійської на українську мову і навпаки.

Ключові слова: ідіоматичний сталий вираз, колокація, міжнародні документи, порівняльний аналіз, спеціалізована термінологія.

Демьянчук Ю.И. Сравнительный анализ коллокационной структуры специализированных терминологических выражений (на примере документов НАТО, ВТО, ООН). В статье осуществляется сравнительный анализ отдельных коллокаций из документов НАТО, ВТО, ООН. Рассматривается тематическая специализация международной терминологии, выделяются общие и отличительные свойства трех лексикографических пластов. На основе общего слова-коллоката, приводятся варианты англоязычных идиоматических устойчивых выражений и возможные варианты их перевода на украинский язык. Идиоматические сочетания из официальных документов НАТО, играют важную роль в системе межкультурной милитарной коммуникации. Терминология ВТО – важный фактор международного торгового сотрудничества. Устойчивые терминологические сочетания ООН – весомый фактор безопасности, а также культурно-образовательный и экологический коммуникативный фактор. Поэтому точный и качественный перевод специализированных терминов указанных международных организаций приобретает особое значение в условиях геополитических изменений и межкультурного сотрудничества. Качественно сформированы коллокационные словари со специализированными терминами НАТО, ВТО, ООН, информация, полученная в результате обработки документов, даст возможность развивать военное, авиационное, торгово-экономическое сотрудничество и сотрудничество в сфере безопасности на более высоком уровне. Данное исследование можно считать основой для формирования сравнительного коллокационного словаря-тезауруса как особого приложения к подкорпусу НКРЯ (Национального корпуса русского языка), в котором осуществляется перевод с английского на украинский язык и наоборот.

Ключевые слова: идиоматическое устойчивое выражение, коллокация, международные документы, специализированная терминология, сравнительный анализ.

Demyanchuk Y.I . Comparative analysis of the collocation structure of specialized terminological expressions (a case study of NATO, WTO, UN documents). This article presents a comparative analysis of a number of collocations selected from NATO, WTO and the UN documents. We consider thematic specialization of international terminology; there are some common and distinctive features of three lexicographical layers. On the basis of a common word-collocate variants of English idiomatic stable expressions and versions of their translation into Ukrainian are given. Idiomatic combinations found in official NATO documents play a significant role in military intercultural communication. The WTO

© Дем’янчук Ю.І., 2017

terminology is an important factor of international trade cooperation. Stable terminological combination selected from the UN documents are a the most significant security, cultural, educational and environmental communication factor. Therefore, reliable and high-quality translation of specialized terms of these international organizations is particularly important in terms of geopolitical changes and intercultural cooperation. Qualitatively formed collocation dictionaries with specialized terms of NATO, WTO, UN, the information received as a result of the processing of documents will provide an opportunity to develop military, aviation, trade and economic cooperation and security cooperation at a higher level. This study can be considered as the basis for the formation of comparative collocations thesaurus as a special application to the subcorpus of the RNC (Russian National Corpus), in which the translation from English into Ukrainian is carried out, and vice versa.

Key words: collocation, comparative analysis, idiomatic stable expressions, international documents, specialized terminology.

1. Вступ

Робота з корпусами, тобто з масивами текстів в електронному вигляді, є одним з основних методів лінгвістичних досліджень. Переклад корпусів текстів зі спеціалізованою термінологією вміщує у собі порівняльний елемент, на основі якого можна вивести спільну ідіоматичну домінанту із заданої колокації в Національному корпусі. Ідіома – це мовний вираз, значення якого інше, ніж випливає зі значень його окремих складових елементів та правил мови. Ідіоми існують в межах конкретної мови, та часто неможливо їх дослівно перекласти [3]. Термін «коллокація» є важливою лексичною мовною одиницею. В корпусній лінгвістиці під «колокацією» розуміють сполучення слів, які зустрічаються разом частіше, ніж можна було б очікувати виходячи з випадкового розподілу [1].

Порівняльного аналізу в даному випадку вимагає спеціалізована термінологія НАТО, СОТ, ООН. Наприклад, ідіоматичні сполучення з офіційних документів НАТО відіграють вагому роль в системі міжкультурної мілітарної комунікації.

Термінологія СОТ – важливий фактор міжнародної торговельної співпраці, зокрема, і між країнами, що розвиваються. Сталі термінологічні сполучення ООН є чи не найвагомішим безпековим, культурно-освітнім та екологічним комунікаційним фактором. Тому точний та якісний переклад спеціалізованих термінів вказаних міжнародних організацій набуває особливого значення в умовах геополітичних змін та міжкультурної співпраці. Відповідно, застосування корпусного паралельного перекладу та виділення колокацій з окремих текстових блоків, дає можливість реалізувати мовно-лінгвістичні вимоги офіційно-ділового стилю: еквівалентність перекладу, збереження прагматики оригіналу в перекладі, що передбачає звернення до визначення особливостей спеціального військового перекладу на всіх мовних рівнях. Особливо актуальною дана проблема постає для комунікаційного простору України, оскільки якісно сформовані колокаційні словники зі спеціалізованими термінами НАТО, СОТ, ООН та інформація, отримана в результаті обробки документів, дасть можливість розвивати військову, авіаційну, торговельно-економічну та безпекову співпрацю на більш високому рівні.

Загальні властивості спеціалізованої термінології досліджували М.А. Шанаєва [8], В.В. Чеботарьова [7], Д.С. Куценко, Е.А. Ширшикова [4] тощо. Проте колокаційна структура ідіоматичних сталих виразів зі спеціалізованих текстів НАТО, СОТ та ООН на сьогодні недосліджена проблема.

Мета статті – здійснити порівняльний аналіз колокаційної структури спеціалізованих термінів НАТО, СОТ, ООН**.** Необхідно охарактеризувати тематичну спеціалізацію ідіоматичних сталих виразів НАТО, СОТ, ООН; порівняти специфіку виведення колокації, відповідно до тематичного розподілу офіційних текстів; внести пропозиції, щодо застосування методики колокаційного розподілу ідіоматичних сталих виразів, як додатка до субкорпусу Національного корпусу російської мови (НКРМ), в якому здійснюють переклад з англійської на українську мову і навпаки.

2. Виклад основного матеріалу, результати дослідження

Офіційні документи НАТО, ООН та СОТ належать до спеціалізованих текстів, термінологічні сполучення та ідіоматичні сталі вирази яких утворюються від спільного колоката. Тематичний розподіл міжнародних документів неоднорідний. Наприклад, у документах ООН виділяються такі головні блоки, як [6]: *Human Rights* – Права люди-

ни; *Member-states* – Держави-члени; *General Assembly* – Генеральна Асамблея. Серед варіантів: *Peace and Security* – Мир і безпека; *Humanitarian Affairs* – Гуманітарні питання; *UN Charter* – Статут ООН. Відповідно до спеціалізації документів ООН, виділяємо термінологічні трансформації; додавання, перестановку та конверсію ідіоматичних сталих виразів; функціональну заміну і нульовий переклад. Наприклад:

«… and provide a forum for its 193 Member States to express their views, through the General Assembly, the Security Council, the Economic and Social Council and other bodies and committees.» – «… є для своїх 193 держав-членів форумом, який дозволяє їм через Генеральну Асамблею, Раду Безпеки, Економічну і соціальну раду та інші органи і комітети висловлювати власну точку зору» [6].

Інший приклад функціональної заміни:

«*Children were empowered to submit complaints about exploitation and other violations of their rights*». – «Це означає, що відтепер діти зможуть поскаржитися в ООН, відносно порушення власних прав» [6].

В цьому випадку відбувається переклад на рівні пропозиції, на основі чого виділяються сталі вирази.

Особливої уваги заслуговують термінологічні колокації ООН у сфері безпеки (економічної, екологічної, міжнародної) [6]. Зокрема, такі терміни застосовуються у двох або більше пов'язаних з безпекою контекстах (наприклад, англомовний термін «*clearance*» – звільнення від контролю, який використовується для позначення адміністративного механізму виведення матеріалу з-під регулюючого контролю, і термін «*clearance*» – виведення (з організму певних речовин, кліренс), що позначає біологічний процес, який впливає на переміщення в організмі людини радіонуклідів, що надійшли інгаляційним шляхом).

Існують також терміни загального визначення, серед яких: за правилами перевезення, прикордонного регулювання. Існує невелика кількість базових термінів, які мають два різні визначення в залежності від контексту, і тому використовуються в науковому та офіційно-діловому стилях. Наприклад, прикметник «*radioactive*». З наукової точки зору, предмет характеризується як радіоактивний, якщо в ньому можна виявити явище радіоактивності, або якщо він містить яку-небудь речовину, що має здатність до радіоактивності. Таким чином, з наукової точки зору, будь який матеріал (в тому числі матеріал, який вважають відходами) є радіоактивним. Проте в міжнародних документах ООН колокації «радіоактивний матеріал» і «радіоактивні відходи», прийнято вважати матеріалами або відходами, які підпадають під регулювання захисту, через радіологічну небезпеку, яку вони створюють.

Англомовними колокаціями, у документах ООН є такі: військово-технічне співробітництво, авіаносний крейсер, пояс безпеки, військово-облікова спеціальність тощо, відповідники яких в українській та російській мові відсутні. В українській мові, наприклад, відсутні такі слова і словосполучення, як «*interoperability», «network-centric capability», «usability forces», «Joint Task Force», «bilateral infrastructure», «amphibious approach schedule»*.

Безпосередній зв'язок терміносполуки ООН мають з колокаціями на економічну тематику. Такі словосполуки, як «*Form-like*», «*basic document*», «*one pass method*» («формуляр-зразок», «основний документ» і «метод одного проходу»), в даний час чітко встановлені і визначені. У всіх випадках передбачається, що терміни належать до документів, які містять трактування відповідних галузей. Серед них: міжнародні спеціальні та секторальні формуляри-зразки; міжурядові або неурядові стандарти (часто факультативні), які передбачають розміщення додаткових елементів даних. Прийняті міжнародні бланки (найчастіше обов'язкові), які передбачають розміщення додаткових елементів даних, закріплених відповідними договорами, конвенціями, протоколами та аналогічними торговельними угодами.

Текст із документів ООН «Стратегії про протидію тероризму» містить особливий набір ідіом, що наближає їх до протоколів НАТО. У прийнятій радою Європи (30 листопада 2005 року) контртерористичній стратегії Європейського союзу («*The European Union Counter-Terrorism Strategy*» в якості основного використовується термін «*to combat terrorism*» («боротьба з тероризмом»). Дотичною є терміносполука «*counter-terrorism*» («протистояння / протидія тероризму»). За своїм змістом зазначені терміни близькі до законодавчо

закріпленого в НАТО поняття «протидія тероризму», оскільки містить в себе чотири складові: запобігання «*prevention*» – запобігання залучення людей в терористичній діяльності шляхом впливу на фактори і корінні причини, які можуть сприяти радикалізації і вербування в Європі і на міжнародному рівні; захист «*protection*» – захист людей та інфраструктури, а також зниження уразливості від атак, включаючи посилений захист кордонів транспорту, критично важливих об'єктів; переслідування «*pursuit*» – переслідування терористів і розслідування терактів на всій території ЄС і на світовому рівні; перешкоджання плануванню, переміщенню і комунікації; знищення меж, які підтримуються терористами; припинення фінансування та доступу до знарядь злочинів, а також правосуддя щодо терористів; відповідь «*response*» – солідарності щодо роботи з мінімізацією результаті терористичних атак за допомогою поліпшення роботи за наступними складовими: ліквідацією наслідків; координації відповіді; допомогою постраждалим. У Стратегії зміст кожного з даних напрямків розкриваються більш детально, у тому числі, викладаються політико-ідеологічні підходи, складові роботи, ключові пріоритети.

Термінологічні сполучення НАТО, за тематикою близькі до ідіоматичних сталих виразів ООН, єдина різниця – це їх мілітарний спеціалізований нахил. Сюди належать терміни із таких сфер, як [2]: миротворча діяльність; боротьба з тероризмом; військова реформа; тилове забезпечення; саморобні вибухові пристрої; спеціальні операції; морська термінологія для операції «Активний Ендевор»; пошуково-рятувальні операції; зброя несмертельної дії; боротьба з піратством; постачання води; економічні аспекти оборони; військова медицина; ядерна термінологія; Ініціатива про співпрацю із використання повітряного простору; планування на випадок надзвичайної та протиракетної оборони; назви комітетів і адміністративних структур НАТО. Термінологічні ідіоми НАТО багатозначні. Наприклад, існує кілька українських еквівалентів терміна «*failed state*», проте в контексті перекладу паралельного корпусу тексту, перевага надається трактуванню «недієздатна держава». «*Public Diplomacy Division*» – орган НАТО, який займається інформуванням громадськості про діяльність та політику організації, перекладаємо як «Відділ громадської дипломатії».

Термінологічні сталі вирази Світової Організації Торгівлі за своєю структурою та трактуванням близькі до спеціалізованих колокацій ООН та НАТО. Наприклад, як три різні терміни вживаються в українській мові для вираження змісту «*trade facilitation*» [9]: (A) «спрощення процедур торгівлі» («*simplification of trade procedures*»), термін, що набув широкого використання в ЄЕК (Європейському Економічному Комітеті) ООН, а також в сферах, що працюють над спрощенням процедури торгівлі. Водночас, цей ідіоматичний термін є офіційно прийнятим в ООН, і трактується як у вузькому значенні (поданому вище), так і в загальноприйнятому «*trade facilitation*»: (B) «спрощення, гармонізація, стандартизація (відповідно до міжнародних стандартів) і автоматизація торгових процедур, що робить переміщення товарів швидшим і надійнішим»; (C) «полегшення торгівлі». Вказаний термін використовується в різних офіційних українських документах, зокрема, в міжнародних угодах України з СОТ. Тому, на внутрішньодержавному рівні, термін «*trade and transport facilitation*» вживається для позначення спрощення, гармонізації, стандартизації та автоматизації торгових процедур, в яких транспорт є основним каналом для здійснення міжнародної торгівлі.

Існують й інші колокації, які відповідають галузевій міжнародно-правовій спеціалізації. Наприклад, ідіома «*business process*» в деяких випадках перекладається як «ділові операції». Український переклад часто не збігається з англійським аналогом («*business transactions*», а не «*processes*»). Окремі колокати «вантаж» або «товар» («*cargo*» або «*goods*»), можуть утворювати термінологічні колокації, які позначають діяльність в галузі митної справи (такі предмети розглядають як «товари»), а терміни, які вживаються перевізниками та експедиторами (як «вантаж»).

У документах СОТ наявні також певні групи безеквівалентних економічних і правових термінів та терміносполук. Серед них: терміни, якими позначаються тимчасово відсутні явища в системі правових економічних понять в українській мові, наприклад: «*valuation allowance*» (оціночне коригування або вартісна поправка), «*custodian*» (банк,

який керує чужими капіталами, або фінансовий інститут), а також «*temporary difference*» (тимчасова різниця); терміни, які позначають категорії, що недавно увійшли в українській економічній простір. Для прикладу, сполука «*parent holding*», що позначає акції, які знаходяться у власності самої материнської компанії, а також терміни «*mortgage backed liability*», що позначають зобов'язання, які забезпечені заставою нерухомості, мають іпотечне покриття, а також «*dilutive securities*», що позначають цінні папери, капітал або «*termination income benefit*» грошова допомога, що виплачується лише після закінчення безпосереднього договірного терміну дії. Наприклад, термін «*group voting*» – активні акції, що належать компанії. Наприклад, терміни другої групи мають еквівалент, який характеризується поєднанням декількох лексичних одиниць і не відповідає вимогам актуальних для творення термінів, тому що він не позначає в системі іншої мови видового перекладацького поняття, незважаючи на те, що передає значення певних термінів.

Загалом економічні термінологічні сполучення СОТ аналізуються по кількісному і формально-граматичному змісті компонентів, що знаходяться в їх складі. Вони поділяються на: зв'язкові колокації, засновані на підрядному зв'язку, і фразові термінологічні сполучення, в яких зв'язок відбувається на основі прийменників. Зв'язкові колокації становлять 43,08% (від загальної кількості термінів СОТ) і поділяються на двокомпонентні (85,25%) і моделі, на основі яких утворюються двокомпонентні (37,12%). Наприклад: «*economic good*» – економічне благо; «*special purpose funds*» – фонди спеціального призначення; «*trademark act*» – закон про товарні знаки; трьохкомпонентні колокації (10,62%), наприклад, «*current market value*» – поточна ринкова вартість; чотирьохкомпонентні колокації (4,11%), наприклад: «*high volume production capability*» – висока продуктивність; «*dues on imported goods*» – мито на імпортні товари.

Найбільш поширеним видом скорочення в документах СОТ є ініціальні: ТА («*transferable account*» – перекладний рахунок. Ініціальні скорочення в економічній термінології СОТ нерідко бувають багатозначними, наприклад: ЕРС 1. «*Economic and Planning Council*» – Економічна і Планова Рада; 2. «*Economic Policy Committee»* – комітет з економічної політики; «*European Patent Convention»* – Європейська патентна конвенція. Серед ініціальних скорочень наявні й акроніми: NEW («*net economic welfare*») – чистий економічний добробут. Іншими видами скорочень є: 1) усічення: *secs* («*securities*») – цінні папери; 2) стягнення: *bdgt* («*budget*») – бюджет.

Омонімічна багатозначність ідіом у документах НАТО, ООН та СОТ виражається передусім виведенням колокацій із ключових слів-пропозицій. Наприклад, колокати «*economics*» (економічний) та *«export»,* можуть утворювати на основі корпусного перекладу ряд колокацій з необхідної спеціалізації [9; 2; 6]. У документах ООН виділяються спеціалізовані екологічні ідіоми [6]: «*ecological economics»* – «екологічна економіка» (екологічна економіка є синтезом традиційної неокласичної і ресурсної економіки в поєднанні з аналізом впливу господарської діяльності на навколишнє середовище (ОВНС), з одного боку, і економіки природокористування з ОВНС та традиційної екології, з іншого); «*economic factors»* – суб'єкти економічної діяльності; «*economic distortions»* – деформація економічної діяльності в результаті обмежень в торгівлі, неефективному оподаткуванні, наданні субсидій державою; «*economic efficiency»* – економічна ефективність (економія, зниження економічних витрат); «*economic instruments»* (*for environmental policies*) – економічні інструменти (заходи, методи, важелі) екологічної (природоохоронної) політики, тобто заходи, що використовують ринкові механізми для досягнення поставлених цілей; призначені для направлення діяльності економічних суб'єктів в екологічно сприятливому напрямку, шляхом впливу на витрати і вигоди (*environmental taxes and charges, emission charges, user charges, disposal charges, product charges or taxes, environmental subsidies, deposit-refund systems, negotiable permits, tax differentiation, liability insurance, liability, environmental damage repair systems, performance bonds and resource pricing*). Діють економічні інструменти відповідно до Статті 16 Декларації Ріо; «*economically viable»* – економічно обґрунтований, ефективний; «*economics of renewable*

resources» – економіка поновлюваних ресурсів (фундаментальним принципом економіки відновлюваних ресурсів є те, що очікуваний приріст чистої соціальної вигоди здійснюється при збільшенні кількості зібраного врожаю). «*Export credit»* – експортний кредит (різновид механізмів фінансування екологічної діяльності «*financing mechanisms»*, є способом фінансування фінансовим донором експорту в країни-одержувачі цього кредиту).

В офіційних документах НАТО [2]: «*Economic Committee»* (NATO, 1957–2010) – Економічний комітет НАТО (Існував з 1957 по 2010 рік); «*economic mobilization»* – економічна мобілізація; «*economic options*» – економічні варіанти (наприклад, при наданні санкції); «*economic reconstruction»* – відновлення економіки; «*economic sanctions»* – економічні санкції; «*economic security»* – економічна безпека; «*economic shipping*» – економічні морські перевезення; «*export controls»* – експортний контроль.

У документах СОТ [9]: «*economic benefits»* – економічні вигоди; «*economic entity»* – економічна організація; «*economic life»* – період ефективного економічного використання.

«Export/Import Prohibitions» – заборони експорту/імпорту (в рамках СОТ заборони експорту і імпорту товарів, регулюються ст. XI, XX, XXI ГАТТ-1994, а послугами – ст. XIV і XIV); «*Export Oriented Commercial Policy»* – експортно-орієнтована торгова політика; «*Export Restriction»* – експортні обмеження (правила СОТ забороняють застосовувати щодо експорту будь які види обмежень, крім «мит, податків та інших зборів» (ст. XI.1, ГАТТ-1994 р.); «*Export subsidies (XS)»* – експортні субсидії (фінансове сприяння зі сторони уряду вітчизняним виробникам і експортерам); «*Export subsidieson Agriculture Products»* – експортні субсидії, дозволені для сільськогосподарських товарів; «*Export subsidieson Industrial Products*» – експортні субсидії для промислових товарів.

Здійснивши порівняльний аналіз термінологічних ідіом НАТО, ООН та СОТ, можемо стверджувати, що незначна частка англійських і українських термінологічних виразів має ідентичну синтаксичну структуру і порядок компонентів. Окремі англомовні ідіоми можуть мати відповідні українські відповідники без застосування граматичних трансформацій. Проте застосування трансформацій в перекладі має спрямовуватися на адекватну передачу сенсу оригіналу і враховувати норми мови перекладу. Водночас, у процесі виділення ідіоматичних термінів із колокацій – важливий порівняльно-статистичний метод формування спеціалізованих словників-тезаурусів. Оскільки в Національному корпусі російської мови наявна незначна кількість колокаційних списків, то базове дослідження трьох міжнародних термінологічних пластів (і подальша розробка порівняльного колокаційного словника спеціалізованих термінів), може стати основою для створення додаткового паралельного багатомовного корпусу спеціалізованої лексики.

3. Висновки

Таким чином, порівняльний аналіз структури військової, безпекової, торговельно-економічної та екологічної термінології потребує подальшого лінгвістичного аналізу та тематичного розширення. Спільні властивості омонімічних ідіом визначаються їх лексико-синтаксичною, морфологічною та фразеологічною будовою. Проте, змістовий переклад текстів спеціалізованих колокаційних термінів залежить від тематичної приналежності офіційного документа. Невирішеною також залишається проблема застосування спеціалізованих термінів у підкорпусі НКРМ [5], що особливо актуально для сучасної міжнародної комунікації. Тому аналіз лексико-граматичної та семантичної структури військової, торговельно-економічної, екологічної термінології, стане основою для створення словника колокацій, з метою порівняння спільних та відмінних властивостей термінологічних ідіом НАТО, СОТ та НАТО.

ЛІТЕРАТУРА

1. Влавацкая М.В. Словарь коллокаций как ресурс синтагматического потенциала слова / М.В. Влавацкая // Lingua mobilis. – 2011. – № 2(28). – С. 59–69. 2. Е-бібліотека Організації північноатлантичного договору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nato.int. 3. Ідіоми в англійській мові (English idioms) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://liuro.com.ua/idiomy-v-anhlijskij-movi-english-idioms. 4. Куценко Д.С. Образование неологизмов в военной терминологии [Электронный ресурс] / Д.С. Куценко, Е.А. Ширшикова // Международный журнал экспериментального образования. –

2011. – № 8. – С. 121–122. – Режим доступа : http://www.expeducation.ru. 5. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ruscorpora.ru. 6. Основные документы Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org. 7. Чеботарева В.В. Актуальные проблемы перевода текстов военной тематики / В.В. Чеботарева // Преподавание иностранных языков: теория и практика : сб. науч. и науч.-метод. работ / под общ. ред. Е.И. Энгель. – М. : Факультет иностранных языков МГУ, 2005. – С. 56–59. 8. Шанаева М.А. Словарный состав английского языка делового общения : Онтология и эвристика : дис. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Шанаева Мадина Асланбековна. – М., 2000. – 185 с. 9. Documents, data and resources by World Trade Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.wto.org.

REFERENCES

Chebotareva, V.V. (2005). Aktual'nye problemy perevoda tekstov voennoj tematiki [Actual problems of translation of texts of military theme]. In: E.I. Jengel' (ed.). *Sbornik nauchnyh i nauchno-metodicheskih rabot. Prepodavanie inostrannyh jazykov: teorija i praktika. [Collection of scientific and scientific-methodical works. Foreign Language Teaching: Theory and Practice]*. Moscow: MGU Publ., pp. 56–59.

Documents, data and resources by World Trade Organization (n.d.) Available at: https://www.wto.org.

E-Library of North Atlantic Treaty Organization (n.d.) Available at: http://www.nato.int (in English).

English idioms. (n.d.) Available at: http://liuro.com.ua/idiomy-v-anhlijskij-movi-english-idioms (in Ukrainian).

Key Documents of United Nations (n.d.) Available at: http://www.un.org.

Kucenko, D.S., and Shirshikova, E.A. (2011). Obrazovanie neologizmov v voennoj terminologii [Formation of neologisms in military terminology]. *Mezhdunarodnyj zhurnal eksperimental'nogo obrazovanija. – International Journal of Experimental Education, 8*, 121–122 (in Russian).

Russian National Corprs. (n.d.) Available at: http://www.ruscorpora.ru (in Russian).

Shanaeva, M. A. (2000). *Slovarnyj sostav anglijskogo jazyka delovogo obshhenija : Ontologija i jevristika. Diss. dokt. filol. nauk [English language of business communication: Ontology and heuristics. Dr. philol. sci. diss.]*. Moscow, 185 p. (in Russian).

Vlavackaia, M. V. (2011). Slovar' kollokacij kak resurs sintagmaticheskogo potenciala slova [Dictionary of collocations as a resource of the syntagmatic potential of the word]. *Lingua mobilis*, №2 (28), 59–69 (in Russian).

УДК 81’362’112.2:161.2

ДІЄСЛІВНІ ЛЕКСЕМИ З ФАЗОВОЮ СЕМАНТИКОЮ ЗАВЕРШЕНОСТІ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

О.В. Смеречинська (Львів)

У статті на основі аналізу творів художньої літератури досліджені дієслівні лексеми, що виражають семантику завершеності дії, процесу чи стану в українській та німецькій мовах. Виявлені у двох мовах дієслівні лексеми виділено у дві групи: 1) дієслова, що вказують на те, що дія чи процес повністю завершені і не передбачають, що такі дія чи процес будуть знову розпочаті; 2) дієслова, що вказують на те, що в хід дії, процесу чи стану відбулось втручання, через що вони припинились. Отримані дані свідчать про те, що семантика дієслівних лексем є дуже важливою для вираження значення кінцевої, завершальної фази дії як в українській, так і в німецькій мовах.

Ключові слова: акціональне значення, граничність дії, завершеність дії, фаза дії.

Смеречинская О.В. Глагольные лексемы с фазовой семантикой завершения действия в украинском и немецком языках. В статье на основании анализа произведений художественной литературы исследованы глагольные лексемы, которые выражают семантику завершения действия, процесса или состояния в украинском и немецком языках. Выявленные в двух языках глагольные лексемы выделены в две группы: 1) глаголы, которые указывают на то, что действие или процесс полностью завершёны и не предусматривают, что они снова будут начаты; 2) глаголы, которые указывают на то, что в ход действия, процесса или состояния произошло вмешательство, вследствие чего они были приостановлены. Полученные данные свидетельствуют о том, что семантика глагольных лексем очень важна для выражения значения конечной фазы действия как в украинском, так и в немецком языках.

Ключовые слова: акциональное значение, предельность действия, завершение действия, фаза действия.

Smerechynska O.V. Verbal lexemes with the phase semantics of the end of an action in Ukrainian and German languages. The article deals with verbal lexemes expressing the semantics of the end of an action, process or state in Ukrainian and German languages on the basis of analysis of literature works. Such verbal lexemes that were found in two languages are divided into two groups: 1) verbs indicating that an action or a process are finished and not supposed to be started again; 2) verbs indicating that an action, a process or a state were interrupted. The received data shows that the semantics of verbal lexemes is very important for expressing the meaning of the final phase of an action in Ukrainian as well as in German languages.

Key words: actional meaning, boundedness of an action, end of an action, phase of an action.

Акціональна та аспектуальна семантика, засоби її вираження активно досліджуються лінгвістами ще з початку XX століття. Особливо актуальними сьогодні є контрастивні дослідження, що дозволяють виявляти спільні та відмінні риси в системах різних мов. Фазова семантика завершеності дії входить в якості функціонально-семантичного мікрополя в функціонально-семантичне поле граничності дії, що в свою чергу входить у функціонально-семантичне поле акціональності/аспектуальності в німецькій та українській мові відповідно.

До останніх досліджень категорії аспектуальності в українській мові слід віднести роботу М.І. Калька [6]. Основні поняття аспектології, зокрема акціональна семантика, описані на матеріалі російської мови у роботі А.А. Зализняк та О.Д. Шмельова [5]. Мовні засоби вираження значення фазового поля в російській та німецькій мовах розглядала А.В. Аверіна [1], а обставини, що сприяють вираженню аспектних фаз дії в німецькій мові – О.Г. Булигіна [2]. Ґрунтовних зіставних досліджень засобів вираження фазової семантики на основі української та німецької мов наразі немає.

Головна мета цієї статті полягає у визначенні дієслівних лексем, що виражають семантику завершеності дії та утворюють ядра функціонально-

© Смеречинська О.В., 2017

семантичних мікрополів завершеності дії в українській та німецькій мовах. Об'єктом цієї статті виступають дієслівні лексеми зі семантикою завершеності дії в українській та німецькій мовах. Предмет статті – семантика граничності дії, в яку входить і семантика завершеності дії. Результати дослідження ґрунтуються на емпіричному матеріалі, отриманому завдяки аналізу творів художньої літератури, а саме романів Б. Шлінка «Der Vorleser», Ф. Кафки «Amerika», Л. Дереша «Поклоніння ящірці» та їхніх перекладів українською та німецькою мовами відповідно.

Завершеність дії, як вже було зазначено, відноситься до фазових значень і позначає останню, третю фазу певної дії. Мовознавці тут говорять про егресивний, рідше використовують терміни фінітивний або термінативний різновид дієслівної дії [11, с. 78; 12; 7, с. 565; 9, с. 415; 4, с. 237–238; 5, с. 95]. При цьому, на відміну від таких дослідників як У. Енґель, Г. Бусманн [8, с. 552; 7, с. 565], ми не ототожнюємо завершеність та результативність дії, а розглядаємо їх як два різні, хоч і близькі за значенням функціонально-семантичні мікрополя, які інколи перетинаються. Відмінність полягає у тому, що результативність вказує на результат певної дії чи процесу, а завершеність – лише на кінець, завершення дії чи процесу безвідносно до результату [2, с. 15]. Таким чином, категорія завершеності дії включає в себе такі семи: граничність дії; обмеженість дії справа на часовій лінії (кінець певної дії, процесу чи стану); безвідносність щодо результату; одноразовість дії (багаторазовість дії тут не розглядається, оскільки вона нейтралізує значення граничності дії). Функціонально-семантичні мікрополя завершеності дії в українській та німецькій мові включають в себе різнорівневі засоби вираження: семантика дієслівних лексем, морфологічні засоби, сталі дієслівно-іменникові словосполучення, синтаксичні конструкції та контекстуальні засоби.

Ядра функціонально-семантичних мікрополів завершеності дії в українській та німецькій мовах утворюють дієслівні лексеми, що власне позначають кінець, завершення певної дії, процесу чи стану. У процесі аналізу творів художньої літератури в українській та німецькій мовах було виявлено велику кількість дієслівних лексем, що позначають кінцеву фазу дії в ширшому значенні. Всього в українській мові виявлено 19 дієслівних лексем, що вказують на завершення певної дії, процесу чи стану, а в німецькій – 13. Серед таких лексем в двох названих мовах можна виокремити 2 підгрупи:

1) дієслова, що вказують на те, що дія чи процес доведені до кінця, до логічного завершення і які переважно (без спеціального контексту) не передбачають, що такі дія чи процес будуть ще раз розпочаті. В українській мові завдяки проведеному аналізу виявлено 9 лексем, що виражають завершення певної дії чи процесу, серед яких в першу чергу варто назвати зворотні агентивні дієслова *завершитися, закінчитися, скінчитися* та каузативні *завершити, закінчити*. В німецькій мові на остаточне завершення дії можуть вказувати насамперед агентивне дієслово *enden* та каузативні дієслова *abschließen, beenden*. Перелічені дієслова використовуються в реченнях з іменниками, які позначають: щось, що передбачає велику кількість; явище, процес чи стан, що передбачають певну тривалість у часі; певну одиницю часу. При цьому такі іменники можуть виступати в реченнях у двох мовах в якості підмета чи прямого додатка, рідше – непрямого чи прийменникового додатка. Так, у прикладі (1) використане каузативне дієслово *beenden*, що вказує на завершення тривалої дії, позначеної прямим додатком *den Zug der Gefangenen nach Westen*. *Beenden* виражає тут семантику граничності і вказує на доконаність дії, оскільки з контексту відомо, що в реченні йдеться про одноразову дію. В українському перекладі для передачі фазового значення завершення дії використано вираз з дієсловом доконаного виду (ДВ) *покласти край*, що вказує на кінець тривалої дії, що виступає в реченні в якості непрямого додатка. У реченні (2) агентивне дієслово *скінчитися* вказує в українській мові на завершення ряду подій, позначених в реченні займенником *все*. В німецькій мові таку ж функцію виконує агентивне дієслово *enden*, при цьому тут значення граничності, доконаності зберігається завдяки тому, що йдеться про одноразову майбутню дію:

(1) "*Die meisten Wachmannschaften und Aufseherinnen hatten die Bomben nicht überlebt, die eines Nachts den Zug der Gefangenen nach Westen <u>beendeten</u>.*" (Schlink, 102) – "*Більшість*

охоронців і наглядачок загинули під бомбами, що однієї ночі поклали край перегону в'язнів на захід." (Шлінк, 101)

(2) "*Віриш, Михайле, я знаю, як то все почалось. І здогадуюсь, чим то все скінчиться.*" (Дереш, 108) – "*Glaub mir, Mychajlo, ich weiß, wie das alles angefangen hat. Und kann mir vorstellen, womit es enden wird.*" (Deresch, 111)

Як в українській, так і в німецькій мові є дієслова, що вказують на завершення, кінцеву фазу лише в поєднанні з конкретними групами іменників. На кінець, завершення певного періоду часу чи певних почуттів в українській мові можуть вказувати зокрема дієслова *пройти, минути* і *минутися* [3], а в німецькій мові – *vergehen* [10], рідше – *sich lösen*, коли йдеться про відчуття чи почуття, як це видно у реченнях (3) та (4), де зазначені дієслова позначають в першому випадку завершення визначеного закритого періоду часу тривалістю у 4 дні, а в другому – закінчення стану оціпеніння:

(3) "*Пройшли чотири дні, достатньо гарячі, щоби зрозуміти: тиждень завершиться небувалою грозою.*" (Дереш, 135) – "*Es vergingen vier Tage, heiß genug, um sicher zu sein: Die Woche würde mit einem nie dagewesenen Gewitter enden.*" (Deresch, 140)

(4) "*По чверті години оціпеніння минулось, і почалася класична таборова робота.*" (Дереш, 72) – "*Nach einer Viertelstunde löste sich die Erstarrung. Und die klassische Lagerarbeit begann.*" (Deresch, 76)

На припинення певного явища природи або вгамування почуттів чи відчуттів в українській мові вказує дієслово *вщухати* [3]. Схоже значення в німецькій мові може виражати дієслово *sich legen* [10], як це видно у прикладі (5), де ці дієслова вказують на кінцеву фазу сміху:

(5) "*Jedenfalls hatte es die Wirkung, dass das Lachen unnatürlich bald sich legte.*" (Kafka, 265) – "*Хай там як, але наслідок був такий, що сміх неприродно швидко вщух.*" (Кафка, 217)

2) дієслова, що вказують на те, що в перебіг дії чи процесу відбулося втручання, внаслідок чого така дія чи процес перестали відбуватися. Такі дієслова не містять у своєму значенні вказівки на те, чи дія доведена до кінця. Найчастіше таке значення в українській мові в проаналізованих творах виражали дієслова *припинити* та *перестати*, що вказують на переривання, припинення будь-якої дії, процесу або також стану [3]. В німецькій мові для позначення припинення дії в ширшому значенні найчастіше використовувалися дієслова *aufhören (mit+Dat.)* і *aufgeben*. Так, у прикладах (6) та (7) в німецьких реченнях використане дієслово *aufhören*, що в першому випадку вказує на припинення процесу мовлення, вираженого в реченні в якості прийменникового додатка, а в другому – ітеративної фізичної дії, що згадується раніше в тексті. В українській мові для вираження семантики завершення у реченні (7) використане дієслово *перестати,* а у (6) – синтаксична конструкція з фазовим дієсловом *припинити*. У прикладі (8) дієслово *aufgeben* вказує на завершення тривалої дії, що виступає завдяки конверсії в якості прямого додатка в реченні (*das Dienen*). В українському перекладі також збережене значення завершеності дії, яке передається за допомогою синтаксичної конструкції з фазовим дієсловом *полишити*:

(6) "*Der Kandidat hatte natürlich mit dem Reden aufgehört und benutzte die Pause, um sich neu zu kräftigen.*" (Kafka, 265) – "*Кандидат, зрозуміло, припинив промовляти і використовував цю паузу, щоби набратися сил.*" (Кафка, 221)

(7) "*Ловив себе на тому, що несвідомо чіхраю руки, зовнішню сторону передпліччя. (…) Змусив себе перестати.*" (Дереш, 142) – "*Ich ertappte mich dabei, dass ich mir, ohne es zu bemerken, die Oberarme zerkratze. (…) Ich zwang mich, aufzuhören.*" (Deresch, 146)

(8) "*Du glaubst also wirklich, Roßmann, dass ich mich wieder erholen werde, wenn ich das Dienen hier aufgebe?*" (Kafka, 257) – "*Тобто Ти й справді віриш, що я виживу, коли полишу служити тут?*" (Кафка, 211)

На припинення певної дії в українській мові можуть також вказувати такі дієслова як *покинути, облишити, зупинити* і *зупинитися* [3]. В німецькій мові таке фазове значення крім названих раніше дієслів можуть виражати дієслова *ablassen (von + Dat.), einstellen, aussetzen, abbrechen* [10]. У реченні (9) на кінець тривалої дії, позначеної іменником *das Suchen*, вказує граничне дієслово *ablassen*, а в українському пере-

кладі значення припинення дії виражає дієслово ДВ *покинути*. У цьому прикладі завдяки взаємодії названих дієслів із ширшим контекстом зрозуміло, що дія не була доведена до успішного завершення. У прикладі (10) дієслова *зупинитись* та *aussetzen* також виражають фазову семантику завершеності дії – хоч вони використані в реченні з іменником, денотатом якого виступає людський орган, проте в даному реченні йдеться про припинення роботи цього органу, серцебиття, в якому, як і в будь-якому процесі чи дії, можна виокремити початкову, серединну та кінцеву фази:

(9) "*Und als Kellner von dem aussichtslosen Suchen abließ, sagte er noch (...)*" (Kafka, 140) – "*А коли кельнер покинув безнадійні пошуки, додав (...)*" (Кафка, 115)

(10) "*В одну кам'яніючу мить їхнє дружнє хропіння замовкло, і серце моє зупинилось*." (Дереш, 42) – "*Einen schrecklichen Augenblick lang verstummte ihr Schnarchen, und mein Herz setzte aus*." (Deresch, 48)

До цієї підгрупи належать також дієслова, що позначають не просто припинення певної дії чи процесу, а втручання в їх перебіг, внаслідок чого відповідна дія чи процес не були доведені до цілковитого завершення. Якщо в українській мові було виявлено 4 дієслівні лексеми з каузативною семантикою, що мають таке значення (*перебити, перервати, обірвати, урвати*), то в німецькій – тільки одне (*unterbrechen*). Зокрема у прикладі (11) на переривання, не доведення до завершення розмови в німецькій мові вказує дієслово *unterbrechen*, яке завдяки своєму інваріантному значенню та контексту одноразовості виражає граничність, доконаність дії, в українському перекладі таке значення передає дієслово ДВ *перервати*:

(11) "*Eine Fahrt unterbrach das Gespräch (...)*" (Kafka, 174) – "*Розмову перервав один виїзд ліфтом (...)*" (Кафка, 144)

Статистичні дані щодо вживання дієслівних лексем зі значенням завершеності дії, отримані в процесі проведеного аналізу, подані нижче у табл. 1 і 2.

Таблиця 1

Дієслова, що позначають завершення дії в українській мові

Дієслова, що позначають:		Кількість прикладів	%
1) дію, доведену до кінця	*завершитися*	1	3
	закінчитися	1	3
	скінчитися	1	3
	завершити	2	7
	закінчити	1	3
	пройти	2	7
	минутися	1	3
	минути	1	3
	вщухнути	1	3
2) втручання у перебіг дії чи процесу	*припинити*	4	13
	перестати	4	13
	покинути	1	3
	облишити	1	3
	зупинити	2	7
	зупинитися	2	7
	перебити	3	10
	перервати	1	3
	обірвати	1	3
	урвати	1	3
	Всього:	**31**	**100 %**

Таблиця 2

Дієслова, що позначають завершення дії в німецькій мові

Дієслова, що позначають:		Кількість прикладів	%
1) дію, доведену до кінця	*enden*	4	≈12
	abschließen	3	≈9
	beenden	2	≈6
	vergehen	1	≈3
	sich lösen	1	≈3
	sich legen	1	≈3
2) втручання у перебіг дії чи процесу	*aufhören*	7	≈21
	aufgeben	4	≈12
	ablassen	3	≈9
	einstellen	1	≈3
	aussetzen	1	≈3
	abbrechen	1	3
	unterbrechen	6	≈18
	Всього:	**35**	**≈100 %**

Статистичні дані, наведені у таблицях, показують, що хоча в українській мові було загалом виявлено більше дієслівних лексем, що вказують на завершення дії чи процесу (в українській мові таких дієслів виявлено 19, у німецькій – 13), проте в проаналізованих текстах німецькою мовою дієслова, що вказують на кінцеву фазу дії чи процесу, використовувались частіше (35 прикладів), ніж у творах українською мовою (30 прикладів). При цьому у двох мовах в проаналізованих творах більше прикладів виявлено із дієслівними лексемами, що вказують на втручання в певний процес чи дію, яке спричиняє їх припинення, ніж просто на доведення дії чи процесу до завершення: в українській мові дієслова, що вказують на припинення, переривання дії чи процесу, зустрічаються у 65 % всіх виявлених прикладів, у німецькій мові – у 66 % від всіх прикладів. Якщо в українській мові складно виокремити найбільш вживані дієслова, що позначають цілковите завершення дії чи процесу, то в німецькій таке значення в першу чергу виражають дієслова *enden, abschließen* та *beenden*. Значення припинення дії чи процесу, спричинене переважно втручанням у їх перебіг, в українській мові найчастіше передають дієслова *припинити, перестати, зупинити* і *зупинитися*. В німецькій мові значення припинення дії без вказівки на її доведення до кінця позначають найчастіше дієслова *aufhören, aufgeben, ablassen* і *unterbrechen*. Загалом отримані дані свідчать про те, що семантика дієслівних лексем є дуже важливою для вираження значення кінцевої, завершальної фази дії як в українській, так і в німецькій мовах. Вважаємо, що контрастивне дослідження засобів вираження акціональної та аспектуальної семантики в українській та німецькій мовах є перспективним та потребує більш детального розгляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверина А.В. Категориальные значения фазового поля и языковые средства его выражения : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / А.В. Аверина. – Москва, 2004. – 18 с. 2. Булыгина Е.Г. Обстоятельства как детерминаторы выражения аспектных фаз действия: начало, середина, конец (на материале немецкого языка) : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Булыгина Елена Геннадьевна. – Северодвинск, 2006. – 155 с. 3. Великий тлумачний словник СУМ / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с. 4. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К. : Університетське вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с. 5. Зализняк А.А. Лекции по русской аспектологии / А.А. Зализняк, А.Д. Шмелев. – München : Otto Sagner Verlag,

1997. – 151 с. 6. Калько М.І. Категорія аспектуальності в сучасній українській літературній мові : дис. … доктора філол. наук : 10.02.01 / Калько Микола Іванович. – Черкаси, 2009. – 485 с. 7. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft / H. Bußmann. – Stuttgart : Kröner, 2002. – 783 S. 8. Deutsch-polnische kontrastive Grammatik in 2 Bde. / U. Engel, D. Rytel-Kuc, L. Circo u.a. – Bd. 1. – Heidelberg : Julius Groos Verlag, 1999. – 698 S. 9. DUDEN Die Grammatik / P. Eisenberg, J. Peters, P. Gallmann u.a. – 8., völlig neu bearb. und erw. Aufl. – Mannheim, Zürich : Dudenverlag, 2009. – 1343 S. 10. DUDEN Deutsches Universalwörterbuch. – 3., völlig neu bearb. und erw. Aufl. auf der Grundlage der neuen amtlichen Rechtschreibregeln. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2002. – 1816 S. 11.Helbig H. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / H. Helbig, J. Buscha. – Berlin, München, Wien, Zürich, New York : Langenscheidt, 1999. – 654 S. 12. Hentschel E. Handbuch der deutschen Grammatik / E. Hentschel, H. Weydt. – Berlin: de Gruyter Verlag, 1994. – 452 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

13. Дереш Л. Поклоніння ящірці: Як нищити ангелів / Л. Дереш. – Харків : Фоліо, 2009. – 189 с. 14. Кафка Ф. Зниклий безвісти [Америка] / Ф. Кафка. – К. : Критика, 2009. – 279 с. 15. Шлінк Б. Читець / Б. Шлінк. – К. : Основи, 2005. – 197 с. 16. Deresch L. Die Anbetung der Eidechse oder Wie man Engel vernichtet / L. Deresch. – Berlin : Suhrkamp, 2006. – 201 S. 17. Kafka F. Amerika / F. Kafka. – Харків : Ранок-НТ, 2002. – 336 с. 18. Schlink B. Der Vorleser / B. Schlink. – Zürich : Diogenes, 1997. – 207 S.

REFERENCES

Averina, A.A. (2004). *Kategorial'nye znachenija fazovogo polja i jazykovye sredstva ego vyrazhenija : avtoref. dis. i kand. filol. nauk [Categorical meaning of phasal field and language means of its expression. Dr. philol. sci. diss. synopsis]*. Moskva (in Russian)

Bulygina, Je.G. (2006). *Obstojatel'stva kak determinatory vyrazhenija aspektnyh faz dejstvija: nachalo, seredina, konec (na materiale nemeckogo jazyka) : diss. kand. fylol. nauk [Conjuctions as determinants of expression of aspect phases of an action: beginning, middle, end (on the basis of German language). Dr. philol. sci. diss.]*. Severodvinsk (in Russian)

Busel, V.T. (ed.) (2009). *Velykyy tlumachnyy slovnyk SUM [The big definition dictionary of the contemporary Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: Perun Publ.

Bußmann, H. (2002). *Lexikon der Sprachwissenschaft.* Stuttgart: Kröner

Deresch, L. (2006). *Die Anbetung der Eidechse oder Wie man Engel vernichtet.* Berlin: Suhrkamp

Deresh, L. (2009). *Pokloninnya yashchirtsi: Yak nyshchyty anheliv [Adoration of lizard: How to kill angels]*. Charkiv: Folio

DUDEN Deutsches Universalwörterbuch (3., Aufl.). (2002). Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag

Engel, U. (1999). *Deutsch-polnische kontrastive Grammatik.* Heidelberg: Julius Groos Verlag

Helbig, H., und Buscha, J. (1999). *Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht.* Berlin, München, Wien, Zürich, New York: Langenscheidt

Hentschel E., und Weydt, H. (1994). *Handbuch der deutschen Grammatik.* Berlin: de Gruyter Verlag

Kafka, F. (2002). *Amerika.* Harkiv: Ranok-NT

Kafka, F. (2009). *Znyklyj bezvisty [Ameryka] [The man who disappeared [Amerika]]*. Kyiv: Krytyka

Kalko, M.I. (2009). *Katehoriya aspektual'nosti v suchasniy ukrayins'kiy literaturniy movi : dys. doktora filol. nauk [Category of aspectuality in the contemporary Ukrainian litarature language. Dr. philol. sci. Diss.]*. Cherkasy. 485 p. (in Ukrainian)

Kunkel-Razum, K., und Münzberg, F. (Red.) (2009). *DUDEN Die Grammatik (8. Aufl).* Mannheim, Zürich: Dudenverlag

Schlink, B. (1997). *Der Vorleser.* Zürich: Diogenes

Shlink, B. (2005). *Chytets [The reader]*. Kyiv: Osnovy

Vykhovanets, I.R., and Horodenska, K.H. (2004). *Teoretychna morfolohija ukrajinskoji movy [Theoretical morphology of Ukrainian language]*. Kyiv: Pulsary Publ.

Zaliznjak, A.A., and Shmelev, O.D. (1997). *Lektsyy po russkoy aspektolohyy [Lectures in Russian aspectology]*. München: Otto Sagner Verlag

УДК 378.147:802.0

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНСТРУКТИВІСТСЬКОГО ПІДРУЧНИКА З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИЗМУ

О.Б. Тарнопольський, докт. пед. наук (Дніпро)

Проаналізовані структурні особливості створюваного підручника з англійської мови для студентів вишів, які спеціалізуються у сфері туризму. Підручник будується на засадах конструктивістського підходу до англомовної підготовки. Розглядаються складові частини та принципи побудови кожного з тематичних розділів підручника. Обговорюються основні види експерієнційної навчальної діяльності, що використовуються у мовному курсі на основі підручника.

Ключові слова: експерієнційна навчальна діяльність, конструктивістський підручник з англійської мови, принципи навчання.

Тарнопольский О.Б. Анализ особенностей конструктивистского учебника английского языка для обучения будущих менеджеров туризма. Проанализированы структурные особенности разрабатываемого учебника английского языка для студентов вузов, специализирующихся в области туризма. Учебник базируется на конструктивистском подходе к англоязычной подготовке. Рассматриваются составные части и принципы построения каждого тематического раздела учебника. Обсуждаются основные виды экспериенциальной учебной деятельности, используемые в языковом курсе на основе учебника.

Ключевые слова: конструктивистский учебник английского языка, принципы обучения, экспериенциальная учебная деятельность.

Tarnopolsky O.B. Analysis of peculiarities of constructivist textbook of English for teaching future tourism managers. The article analyzes the structural peculiarities of the textbook being developed for teaching English to university students who major in tourism. The textbook is designed following the constructivist approach to professional English training of students. The components of every thematic unit of the textbook are considered. Principles of constructivist ESP training are analyzed and the experiential learning activities underlying the textbook-based constructivist course of English for future tourism managers are discussed.

Keywords: constructivist English textbook, experiential learning activities, principles of teaching/learning.

Розвиток індустрії туризму в Україні є одним з нагальних питань її економічного зростання, оскільки мало яка інша галузь економічної діяльності є настільки ж рентабельною як туризм. Але розвиток вітчизняного туризму, особливо міжнародного, багато в чому залежить від кваліфікації вітчизняних менеджерів туризму, а остання включає як одну з найважливіших складових високий рівень володіння іноземною мовою – перш за все англійською. На жаль, проблема високоефективної англомовної підготовки фахівців у сфері туризму в українських вишах є ще далекою від остаточного вирішення. Однією з головних причин стала відсутність якісного вітчизняного підручника з англійської мови для студентів, які спеціалізуються у галузі туризму, що був би побудований на найсучасніших наукових засадах і чітко налаштований на конкретні умови навчання у вітчизняних ВНЗ.

© Тарнопольський О.Б., 2017

Саме виходячи з такої потреби в Університеті імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, закінчується науково-методичний проект з підготовки підручника з англійської мови для майбутніх менеджерів туризму "Tourist matters" («Туристичні справи»), який надалі обговорюється у цій статті, що, виходячи зі сказаного вище, є вкрай актуальним як об'єкт методичного дослідження. Його предметом є структура такого підручника, принципи, на яких він будується, а також ті види навчальної діяльності, які у ньому використовуються. Матеріалом для дослідження стали різні підходи до створення вищеназваних складових предмету дослідження.

Метою цієї статті є розгляд структурних особливостей і принципів побудови конструктивістського підручника з англійської мови для майбутніх менеджерів туризму, а також конструктивістських (експерієнційних) видів навчальної діяльності, які використовуються у вишівському мовному курсі, що будується на основі створюваного підручника.

Як ясно з наведеного формулювання мети, підручник, який обговорюється, створюється на основі конструктивістського підходу, тому, перш ніж розглядати сам підручник, варто проаналізувати особливості цього підходу в навчанні іноземної мови для спеціальних/професійних цілей.

Конструктивізм у навчанні взагалі базується на психологічних розробках Л.С. Виготського й Ж. Піаже [1; 5] і зводиться до того, що ті, хто навчаються, самостійно «конструюють» власні знання, навички та вміння через навчальну діяльність, яка моделює практичну діяльність, у ході здійснення якої потрібні знання, навички та вміння виникають. Наприклад, вирішуючи на аудиторному занятті реальні або квазі-реальні професійні проблеми, студенти самостійно «будують» свою здатність вирішувати проблеми такого типу в майбутній професійній діяльності через усвідомлення способів їх вирішення (знання), оволодіння цими способами (вміння) і технічними операціями, що до них входять (навички).

Після робіт С. Йоанну-Ґеоргіу (S. Ioannou-Georgiou) і Д.Г. Йонассена (D. H. Jonassen) [9; 10], які стосуються використання конструктивізму в мовній підготовці, стало можливим чітко визначити, що таке конструктивістський підхід до навчання іноземних мов для професійних цілей. О. Тарнопольський [12] визначає такий підхід як специфічну побудову професійно орієнтованого курсу іноземної мови у немовному виші, яка надає студентам можливості мимовільно оволодівати навичками та вміннями іншомовного професійного спілкування через види навчальної діяльності, що моделюють професійну діяльність, причому остання здійснюється засобами цільової мови.

Власне саме в роботах вказаного автора і його співавторів [7; 8; 11; 12], а також у цілому комплексі підручників, створених під його керівництвом [2; 4; 6], конструктивістська методика викладання іноземних мов для професійних цілей знайшла найбільш повне втілення. Підручник, про який йдеться у цій статті, є новим щаблем у розробці названої методики. Це, перш за все, пов'язане з тим, що ані в Україні, ані в інших країнах конструктивістські підручники з англійської мови для фахівців у сфері туризму ще не розроблялися (у нашій країні будь-яких вітчизняних підручників з англійської мови для майбутніх менеджерів туризму немає взагалі). В результаті, залишається певна «ніша» для дослідження та теоретичної і практичної розробки конструктивістської методики навчання англійської мови професійного вжитку, тим більше, що ця методика та підручники, що створені на її основі, як ясно зі сказаного вище, взагалі є недостатньо дослідженими та поширеними в педагогічній практиці як у нашій країні, та і за кордоном. Сказане ще раз підкреслює актуальність роботи, що проводиться.

Підручник "Tourist matters" («Туристичні справи»), підготовка якого завершується, як вже говорилося, призначений для навчання англійської мов професійного спілкування студентів-майбутніх фахівців у галузі туризму, починаючи з II курсу вивчення англійської мови у ВНЗ, після того, як вони досягли середнього рівня, тобто рівня «незалежного користувача» (B2 [3]), у володінні загальновживаною англійською мовою (General English).

Підручник розрахований на 144 години аудиторних занять (72 двогодинних занять по два заняття на тиждень) і таку ж кількість годин позааудиторної самостійної роботи. Він складається з 12 тематичних розділів (Units – по 5-6 двогодинних аудиторних занять на кожний Unit), об'єднаних у 4 мо-

дулі (по три розділи на модуль), за кожним з яких слідує одне повторювально-контрольне заняття. Теми розділів відображають усі основні аспекти професійної діяльності менеджерів туризму (наприклад, вибір туристичних маршрутів, участь у туристичних, ярмарках, забезпечення туристів житлом та харчуванням тощо).

Кожний розділ розподіляється або на п'ять підрозділів (тоді розділ опрацьовується за 5 аудиторних занять – по одному заняттю на підрозділ), або на шість – і тоді кількість аудиторних занять, що відведені на розділ у цілому, дорівнює шести. Підрозділи носять назву Кроків (Steps).

У розділі з п'яти підрозділів ці кроки включають: 1) підрозділ з комунікативного вступу до професійної теми через активізацію фонових знань студентів та надання їм інформації про базові поняття і визначення з теми (Introductory definitions); 2) підрозділ з накопичення та опрацювання через обговорення інформації з професійної теми (Information processing); 3) підрозділ з організації презентацій студентів з теми, що опрацьовується, та проведення обговорення цих презентацій (Presentations and their discussion); 4) підрозділ з проведення безперервної ділової гри (див. пояснення її сутності далі) та проектної роботи (Continuous simulation and project work); 5) підрозділ, присвячений обговоренню виконання проектних завдань, заключному опрацюванню засвоєного матеріалу з професійної теми та перевірці його засвоєння через участь студентів у професійній комунікації (Discussing projects, concluding and checking). У розділах з особливо великим обсягом професійної інформації або з її підвищеною складністю додається ще один Крок (Development), який розміщується між описаними вище третім та четвертим кроками. В ньому накопичується і опрацьовується додаткова інформація з професійної теми.

Як видно з опису розділів та їх кроків, всі вони є суто професійно-комунікативними за своєю суттю і це стосується навіть навчальної діяльності та матеріалів для виконання домашніх завдань, які розміщуються після кожного кроку в кожному розділі. Суто мовні вправи та види навчальної діяльності (тобто націлені безпосередньо на свідоме засвоєння мовних явищ у відриві від професійної комунікації) у підручнику не застосовуються взагалі, що обумовлено конструктивістським підходом, принципи використання якого обговорюються далі.

Сім таких принципів покладені в основу підручника і вони, власне, і забезпечують його конструктивістську природу, тобто підсвідоме засвоєння мови для професійного спілкування, навичок та вмінь спілкування нею через саме таке професійне спілкування, у яке студенти постійно «занурені» на заняттях і у якому ці навички та вміння підсвідомо «конструюються» і, тим самим, засвоюються.

Першим з цих принципів є принцип навчання через професійний зміст навчальної діяльності, який означає, що комунікативні навички та вміння формуються на основі тільки професійного змісту, коли студенти читають, говорять, пишуть та слухають англійською мовою про цей зміст. Два наступні принципи споріднені з цим. Йдеться, по-перше, про принцип забезпечення систематизованої професійної інформації в підручнику та курсі з англійської мови, коли всі професійні теми та предметний зміст у підручнику та курсі відібрані та подані у систематизованому вигляді відповідно до логіки вивчення не мови, а майбутньої спеціальності. По-друге, йдеться також про принцип автентичності, коли не тільки весь навчальний матеріал та предметний зміст курсу добираються з автентичних англомовних професійних джерел, але й навчальна діяльність студентів з опрацювання цього змісту є автентичною, тобто такою, що моделює професійну діяльність і професійну комунікацію менеджера туризму.

Останнє (автентичність навчальної діяльності) пов'язує третій принцип з четвертим: принципом забезпечення професійного англомовного спілкування студентів в експерієнційних видах їх навчальної діяльності. Експерієнційна навчальна діяльність (experiential learning [12]), яка дозволяє засвоювати навчальну інформацію через досвід (*experience*) її використання в реальній або змодельованій практичній професійній діяльності (у наших умовах у змодельованій англомовній професійній комунікації) – це основний спосіб реалізації в навчальній практиці конструктивістського підходу [12]. Нижче буде показано, які саме види англомовної навчальної діяльності моделюють англомовну професійну комунікацію і діяльність майбутніх менед-

жерів туризму, тобто є експерієнційними, і як вони використовуються у підручнику, що аналізується, для реалізації як щойно розглянутого, так і попереднього принципу (автентичності).

Три останніх принципи, які втілюються у підручнику "Tourist matters", уточнюють попередні два. До них відноситься перш за все принцип інтеграції різних видів мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання та письма) у навчальному процесі, так що ці види мовлення паралельно розвиваються через види експерієнційної навчальної діяльності, які органічно переходять один в один, так що читання та слухання природно викликають потребу в говорінні та письмі і навпаки. Цьому також сприяє принцип обов'язкового позааудиторного пошуку студентами інформації, необхідної для виконання творчих експерієнційних навчальних завдань, на англомовних професійних Інтернет-сайтах. Втілення названого принципу у навчальний процес робить його комбінованим (blended learning [12]), у якому навчання он-лайн є такою ж обов'язковою і органічною частиною, як і звичайні аудиторні заняття. Нарешті, останнім є принцип кооперативного навчання, який обумовлює виконання дуже значної, якщо не більшої, частини навчальної діяльності у взаємодії студентів, тобто в роботі у парах та малих групах. Це не тільки дозволяє студентам навчатися один у одного, підвищуючи ефект спільних навчальних зусиль, але й сприяє кращому моделюванню в навчальних умовах майбутньої професійної діяльності, яка завжди реалізується як робота в команді.

Як видно з опису висунутих принципів всі вони націлені на забезпечення власного «конструювання» і мимовільне засвоювання тими, хто навчаються, навичок та вмінь англомовної професійної комунікації. Як вже говорилося, практична дія цих принципів найяскравіше відображається в експерієнційних видах навчальної діяльності, які використовуються у підручнику і в курсі, що на ньому базується.

З наведеного вище опису структури підручнику видно, що значне місто в ньому займають такі експерієнційні види навчальної діяльності як проектна робота та безперервна ділова гра. Остання [7; 11] є особливим видом навчальної діяльності, у якій увесь навчальний процес об'єднується єдиним сюжетом – у нашому випадку, створенням студентами власного уявленого туристичного агентства, в якому вони, нібито, працюють протягом всього мовного курсу, розігруючи ділові та рольові ігри, що відображають його повсякденну діяльність. Результати діяльності агентства відбиваються у наскрізному навчальному проекті [7; 12], що також розробляється студентами протягом усього курсу. Проект полягає у розробці та написання розгорнутого проспекту свого уявленого агентства, так що робота з кожним розділом підручника завершується підготовкою та представленням відповідного розділу проспекту.

В межах безперервної ділової гри (і окремих ділових і рольових ігор, що до неї входять) і проектної роботи, а також і окремо від них широко використовуються такі експерієнційні види навчальної діяльності як студентські презентації з професійної тематики, мозкові штурми, кейси та дискусії з професійних питань. Професійну інформацію для виконання таких креативних навчальних завдань, які пропонують наведені вище види експерієнційної навчальної діяльності, студенти вичерпують з читання та аудіювання автентичних англомовних професійних джерел, основну частину з яких вони знаходять самостійно через Інтернет-пошук на англомовних професійних сайтах (див. відповідний принцип вище), що також є експерієнційною навчальною діяльністю. Нарешті, виконання майже всіх завдань з говоріння, читання та аудіювання підсумовуються в експерієнційних навчальних завданнях з письма: написанні рефератів, есе професійного змісту, коротких професійних статей, розділів проспектів туристичного агентства, звітів з проектної роботи та безперервної ділової гри тощо.

З опису видно, наскільки повно види навчальної діяльності, що використовуються, моделюють можливу професійну діяльність/комунікацію майбутнього менеджеру туризму, тим самим «конструюючи» цю діяльність для мимовільного засвоєння у ній потрібних знань, навичок та вмінь.

З усього викладеного можна зробити висновок про те, що в результаті проведеного в дослідженні теоретичного та практичного аналізу вдалося розробити цілісну конструктивістську методику навчання майбутніх менеджерів туризму англійської

мови професійного спілкування. Ця методика була покладена в основу підручника і побудованого на його базі курсу для формування у студентів розглянутої категорії англомовних навичок та вмінь професійної комунікації у сфері туристичних послуг. Методика була втілена у системі принципів реалізації конструктивістського навчання, видів навчальної діяльності, що використовуються у такому навчанні, та в певних особливостях і відповідній структурі підручника, на якому базується це навчання. Ця структура передбачає таку побудову кожного тематичного розділу підручника, який би відображав логіку професійної діяльності, а не логіку системи мови, яка вивчається, тим самим даючи студентам можливість самостійно та мимовільно «конструювати» власні навички та вміння англомовної професійної комунікації через постійне «занурення» у цю комунікацію в процесі виконання навчальних завдань, які моделюють у розділах підручника квазі-реальну професійну діяльність тих, хто навчаються.

Описаний підручник є останнім з серії підготовлених нами конструктивістських підручників з англійської мови, в якому конструктивістський підхід знайшов найбільш повне і розвинуте втілення. Ефективність цього підходу і підручника вже були продемонстровані у навчальній практиці, оскільки кожен розділ (*unit*) апробувався у навчальному процесі відразу після його підготовки. Але найближчою перспективою є проведення повного експериментального дослідження для виявлення переваг і недоліків підручника у навчальному процесі при його використанні протягом усього навчального року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций / Л.С. Выготский. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1960. – 500 с. 2. Ділові проекти (Business Projects) : підручник з ділової англійської мови для студентів вищих закладів освіти та факультетів економічного профілю. Книга для студента та Робочий зошит / [О.Б. Тарнопольський, С.П. Кожушко, Р.О. Безугла та ін.]. – Київ : ІНКОС, 2002. – 280 с. 3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. українського видання С.Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с. 4. Психологічні справи (Psychological Matters) : підручник з англійської мови для студентів напряму підготовки «Психологія». Книга для студента та Робочий зошит / [Тарнопольський О.Б., Кожушко С.П., Дегтярьова Ю.В., Беспалова Н.В.]. – К. : Фірма «ІНКОС», 2011. – 302 с. 5. Пиаже Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже // Избранные психологические труды. – М. : Просвещение, 1969. – С. 55–231. 6. Речі першої професійної необхідності (Professional Basics) : підручник з англійської мови для студентів І курсу технічних та економічних спеціальностей. Книга для студента та Робочий зошит. Видання друге, перероблене та доповнене / За заг. та наук. ред. О.Б. Тарнопольського та З.М. Корнєвої. – Вінниця : Нова Книга, 2016. – 302 с. 7. Тарнопольский О.Б. Методика обучения английскому языку для делового общения / О.Б. Тарнопольский, С.П. Кожушко. – К. : Ленвит, 2004. – 192 с. 8. Тарнопольский О.Б. Интеграция обучения языку и специальности в неязыковом вузе / О.Б. Тарнопольский, З.М. Корнева. – Saarbrücken, Deutschland : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013. – 314 с. 9. Ioannou-Georgiou S. Constructing meaning with virtual reality / S. Ioannou-Georgiou // TESOL Journal. – 2002. – Vol. 11, No.3. – P. 21–26. 10. Jonassen D.H. Supporting communities of learners with technology: A vision for integrating technology with learning in schools [Електронний ресурс] / – 1995. – Режим доступу : DePaul University, Instructional Technology Development Department Web site: http://www.itd.depaul.edu/website/pages/TrainingEvents/CourseMaterials/ jonassen.asp. 11. Tarnopolsky O. Acquiring Business English in a quasi-natural business environment: A method of teaching Business English to students of Business and Economics / O. Tarnopolsky, S. Kozhushko // Working Papers in Educational Linguistics. – Philadelphia : University of Pennsylvania, 2003. – 18, No.2. – P. 55–88. 12. Tarnopolsky O. Constructivist blended learning approach to teaching English for Specific Purposes / O. Tarnopolsky. – London : Versita, 2012. – 254 p.

REFERENCES

Ioannou-Georgiou, S. (2002). Constructing meaning with virtual reality. *TESOL Journal, Vol. 11*(3), 21–26.

Jonassen, D.H. (1995). *Supporting Communities of Learners with Technology: A Vision for Integrating Technology with Learning in Schools.*Available at: http://www.itd.depaul.edu/ website/pages/TrainingEvents/CourseMaterials/jonassen.asp

Nikolayeva, S.Yu. (Ed.). (2003). *Zahal'noyevropeys'ki Rekomendatsiyi z movnoyi osvity: vyvchennya,*

vykladannya, otsinyuvannya [Common European Framework of reference for languages: Learning, teaching and assessment]. Kyiv: Lenvit Publ.

Piaget, J. (1969). Psihologija intellekta [The psychology of intellect]. In: J. Piaget *Izbrannye psihologicheskie trudy [Selected psychological works]*. Moscow: Prosveshhenie, pp.55–231.

Tarnopolsky, O. (2012). *Constructivist Blended Learning Approach to Teaching English for Specific Purposes*. London: Versita.

Tarnopolsky, O., Kornieva, Z., Avsiukevich, Y., Zhevaga, V., Degtiariova, Y. (2016). *Professional Basics. A Textbook of English for 1st Year Students Majoring in Technology and Economics. Student's Book and Workbook*. Vinnytsa: Nova Knyga Publ.

Tarnopolsky, O., Kozhushko, S. (2003). Acquiring Business English in a quasi-natural business environment: A method of teaching Business English to students of Business and Economics. *Working Papers in Educational Linguistics, 18,* No.2, 55–88.

Tarnopolsky, O., Kozhushko, S., Bezugla, R., Degtiariova, Y., Gibson, P. (2002). *Business Projects. Coursebook. Student's Book and Workbook.* Kyiv: Firma INKOS Publ.

Tarnopolsky, O., Kozhushko, S., Degtiariova, Y., & Bespalova, N. (2011). *Psychological Matters. A Coursebook of English for Students of Psychology. Student's Book and Workbook.* Kyiv: Firma INKOS Publ.

Tarnopolsky, O.B., Kornieva, Z.M. (2013). *Integracija obuchenija jazyku i special'nosti v nejazykovom vuze [Integrating teaching language and specialty at non-linguistic tertiary educational institutions]*. Saarbrücken, Deutschland: LAP LAMBERT Academic Publishing.

Tarnopolsky, O.B., Kozhushko, S.P. (2004). *Metodika obuchenija anglijskomu jazyku dlja delovogo obshhenija [Methods of teaching English for business communication]*. Kyiv: Lenvit Publ.

Vygotskij, L.S. (1950). *Razvitie vysshih psihicheskih funkcij [The development of higher psychic functions]* Moscow: APN RSFSR Publ.

УДК 378.42

LERNERSPRACHENPRAGMATIK UND KOMPETENZORIENTIERTER FREMDSRAPCHENUNTERRICHT

G. Depner (Bochum, Deutschland)

This article theoretically approaches the questions on how to teach the ability to use a foreign language appropriately in different social situations and circumstances. From a cognitive approach to language learning the article proceeds to outline cross-cultural aspects of language learning referring to the field of interlanguage pragmatics as the study of non-native speakers' use and acquisition of target language pragmatic knowledge. This section is then followed by selected theoretical considerations providing recommendations on how to implement learner-centered methods to achieve an optimum pragmatic awareness and ability.

Key words: cognitive approach, competence**,** language learning, lerner languages, pragmatics.

Депнер Г. Прагматика учебных языков и обучение иностранному языку с ориентацией на компетенцию. Статья рассматривает теоретические аспекты обучения использованию иностранного языка в различных социальных ситуациях и условиях. С позиций когнитивного подхода к изучению языка в статье выделяются межкультурные аспекты обучения языку, касающиеся сферы межъязыковой прагматики, изучающей использование и приобретение прагматических знаний целевого языка не-носителями. Затем рассматриваются теоретические вопросы внедрения ориентированных на учащегося методов с целью достижения оптимальной прагматической осведомленности и компетенции.

Ключевые слова: изучение языка, когнитивный подход, компетенция, прагматика, учебные языки.

Депнер Г. Прагматика навчальних мов і навчання іноземної мови з орієнтацією на компетенцію. У статті розглянуто теоретичні аспекти навчання використанню іноземної мови в різних соціальних ситуаціях і умовах. З позицій когнітивного підходу до вивчення мови у статті виокремлюються міжкультурні аспекти навчання мови, що стосуються сфери міжмовної прагматики, яка вивчає використання й придбання прагматичних знань цільової мови не-носіями. Потім розглядаються теоретичні питання впровадження орієнтованих на учня методів з метою досягнення оптимальної прагматичної обізнаності й компетенції.

Ключові слова: навчання мови, когнітивний підхід, компетенція, прагматика, навчальні мови.

1. Einleitung

Die Pragmatik als Teilgebiet der Linguistik hat für den kompetenzorientierten und kommunikativen Fremdsprachenunterricht eine besondere Rolle, da sie den funktionalen und soziokulturellen Rahmen bildet, an dem sich die Entwicklung kommunikativer Handlungskompetenzen in formal-institutionellen Unterrichtskontexten orientiert. „**Pragmatics** <is> a general **functional perspective** on (any aspect of) language, i.e. <…> an approach to language which takes into account the full complexity of its **cognitive, social and cultural (i.e. meaningful) functioning** in the lives of human beings" (Hervorhebungen im Original, zitiert in [14, S. 3]).

Muttersprachensprecher[1] können auf ein inhärentes Sprachgefühl zurückgreifen, um pragmatisch angemessen zu kommunizieren und zu handeln. Für Fremdsprachenlerner hingegen ergeben sich durch pragmatische Konventionen der zu erlernenden fremden Sprache sowohl sprachtechnische als auch sprachkulturelle Herausforderungen, für deren Bewältigung pragmatische Kompetenzen in der Fremdsprache zunächst erworben werden müssen. Für die Bildung sozialer Beziehungen zu Sprechern der Zielsprache, für eine angemessene kommunikative Handlungsfähigkeit innerhalb der Zielsprachengemeinschaft sowie für die Vermeidung negativer Bewertungen gegenüber der eigenen Person

[1] Im weiteren Verlauf des Beitrags werden die Formen Muttersprachensprecher, Fremdsprachenlerner, Lerner und Sprecher wertfrei als Plural gebraucht und schließen Muttersprachensprecherinnen, Fremdsprachenlernerinnen, Lernerinnen Sprecherinnen mit ein.

© Depner G., 2017

durch unwissentliche nicht Beachtung konventionalisierter Sprecher-Hörer Rollen, ist die formell gesteuerte Ausbildung pragmatischer Kompetenzen unerlässlich. Wissen über pragmatische Konventionen auszubilden, bedeutet sich darüber im Klaren zu sein, mit Hilfe welcher sprachlichen Mittel Sprachhandlungen zielführend realisiert und auf welche Weise sprachliche Handlungsstrategien kontextsensitiv angepasst werden [vgl. 15, S. 11]. Eine angemessene situative Verwendung von Sprache ist für erfolgreiches kommunikatives Handeln essenziell und bildet, auf Grund der Gefahr einer potentiell negativen Bewertung der eigenen Person durch pragmatische Fehlschläge, eine wichtige fremdsprachliche Komponente neben den klassischen Teilbereichen der fremdsprachlichen Lehre Grammatik, Lexik und Syntax.

2. Fremdsprachenlernen

Fremde Sprachen lernen, bedeutet auch pragmatisches Handlungswissen auszubilden, indem temporäre und individuelle Lernstadien durch die Anreicherung und aktive lernerseitige Auseinandersetzung mit pragmatischen Inhalten weiterentwickelt werden. Ein Lernstadium spiegelt dabei den spezifischen Entwicklungstand einer individuellen Lernersprache wider. Lernersprachen stellen nach Selinker [16] eigenständige Sprachsysteme dar, die sich durch mentalen Sprachkontakt und kognitive Verarbeitungsprozesse ausbilden (gegenseitige Überlagerung latenter muttersprachlicher und fremdsprachlicher Strukturen). „<Language learner> activate a different, though still genetically determined structure (referred to here as the latent psychological structure) whenever they attempt to produce a sentence in the second language, that is whenever they attempt to express meanings, which they may already have, in a language which they are in the process of learning" [16, S. 212.]. Lernersprachen weisen spezifische Ausprägungen der im Lernprozess beteiligten Sprachsysteme auf, wodurch sie als dynamisch, variabel und instabil charakterisiert werden [vgl. 16, S. 214].

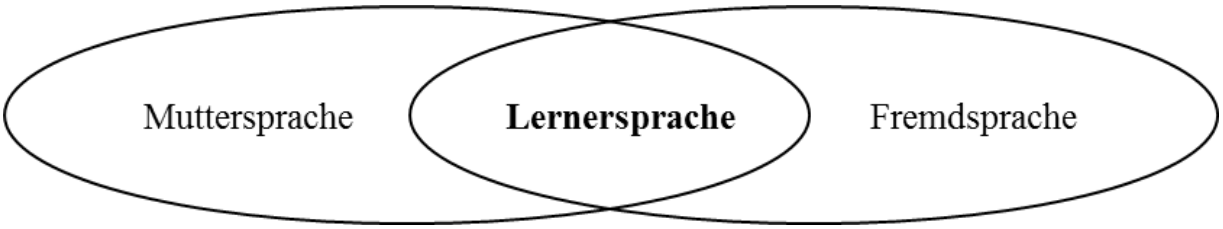

Abb.1. Lernersprachen als eigenständiges Sprachsystem

Diese charakteristischen Merkmale sind wiederum zurückzuführen auf kognitive Sprachverarbeitungsprozesse [vgl. auch 11, S. 63 ff.]: Sprachtransfer, Trainings- und Übungstransfers, Lernstrategien, Kommunikationsstrategien und Übergeneralisierungen fremdsprachlicher Regeln.

Lernersprachen sind spezifische Sprachsysteme, bilden eine starke lerntheoretische Grundlage für den pragmatischen Lernprozess selbst und werden in ihrer Entwicklung durch unterrichtliche Aktivitäten systematisch dynamisiert. Sie sind der Empfänger für die Darbietung des zur Verfügung stehenden pragmatischen Sprachmaterials, das sich selbst an den pragmatisch-formalen Kriterien der Fremdsprache orientiert. Lerner nehmen das didaktisierte Sprachmaterial als Input wahr, wodurch die pragmatischen Facetten der Lernersprachen folgerichtig weiterentwickelt werden. Pragmatisches Handlungswissen auszubilden, verlangt vom Fremdsprachenunterricht die Lernersprache systematisch und pragmatik-sensitiv entwickeln zu helfen.

3. Lernersprachenpragmatik

Systematische Umformungen der Lernersprachen finden wie eingangs beschrieben auch auf der pragmatischen Ebene statt. Dieser Ausgangspunkt bildet zugleich auch den Untersuchungsfokus des Forschungsfeldes Lernersprachenpragmatik, aus dem sich speziell für den Fremdsprachenunterricht hilfreiche Implikationen ableiten lassen. Von didaktischer Bedeutung sind dabei Erkenntnisse zu sprachfunktionalen, systematischen Ausprägungen der Lernersprachen [vgl. 2, S. 425], die für das Lernen und den Gebrauch pragmatischer Fähigkeiten, und damit verbundenen vermittlungsmethodischen Unterrichtsentscheidungen herangezogen

werden können. Ausgehend von der lernersprachenpragmatischen Perspektive, dass die Fähigkeiten funktionaler Sprechaktrealisierungen von Fremdsprachenlernern inkongruent zu muttersprachlichem Wissen sind [vgl. 10, S. 150], lassen sich lernersprachliche Handlungsmuster für einzelne Sprechakte ableiten. Diese können kontrastiv analysiert und für den Fremdsprachenunterricht systematisch aufgearbeitet werden. Sprechakte sind sprachliche Handlungen, die beim Sprechen vollzogen werden, wie beispielsweise Feststellungen, Fragen oder Drohungen [vgl. 5, S. 315], und bilden sowohl die Grundlage für die Klassifizierung pragmatischer Inkongruenzen als auch den primären Untersuchungsgegenstand der Lernersprachenpragmatik. Aus Sicht des beschriebenen Forschungsinteresses ist *Transfer* als Übertragung differierender Sprechaktmerkmale der Hauptgrund für die Existenz von modifizierten und abweichenden Sprechhandlungen, die durch die negative Transferenz von muttersprachlichem und fremdsprachlichem Sprachwissen und Sprachkönnen sowie integrativen, interlingualen und strategischem Sprachverwendungswissen entstehen. Sprachtransfer als psycholinguistischer Prozess in der Lernersprachenbildung unterliegt jedoch selbst sprachtechnischen und sprachkulturellen Einflüssen, die eine Differenzierung von Transfer in pragmalinguistische und soziopragmatische Perspektiven erfordern.

4. Pragmalinguistik und Soziopragmatik

Transfer ist ein Prozess zwischensprachlicher Interaktion, der zumeist als positiver (strukturelle Identität) oder negativer (strukturelle Differenz) Einfluss der Muttersprache auf die zu erlernende Fremdsprache, und somit auf das lernersprachliche System, beschrieben wird. Transferprozesse sind ein spezifisches Charakteristikum von Lernersprachen [vgl. 4, S. 343] und prägen einzelne pragmatische Entwicklungsstadien [vgl. 6, S. 205].

Die Auseinandersetzung mit Transfer und Pragmatik greift neben rein sprachlichen Merkmalen von Lernersprachen auch die situativ-interpretativen Teilaspekte der Sprachverwendung auf. Die sprachtechnische Komponente wird durch die Pragmalinguistik definiert und die sprachkulturelle, situativ-interpretative Komponente wird durch die Soziopragmatik bestimmt. Durch diese Unterscheidung entsteht ein differenzierterer Blick auf Transfer und Fremdsprachenlernen. Diese Differenzierung erfolgt mit Leech [12], der mit der Pragmalinguistik einerseits sprachliche Mittel beschreibt, die Sprachverwendern zur Verfügung stehen, um beispielsweise Direktheit und Indirektheit als Höflichkeitsmerkmale einer Sprache modal durchzuführen. Andererseits bezieht sich die Soziopragmatik sowohl auf den Einfluss soziosituativer Faktoren, auf die Rekonstruktion und Interpretation des Sprachgebrauchskontextes als auch auf die Bewertung des kulturellen Kontextes durch den Sprachverwender selbst. Vermittlungsmethodische Ansätze müssen die von Leech [12] ausgearbeitete dichotome Aspektualisierung für die metapragmatische Aufarbeitung von Transferenzen in Form von Lehr- und Lernzielformulierungen berücksichtigen.

Am Beispiel von Höflichkeit könnten im Unterricht folgende Leitfragen gestellt werden: *Wie* kann Höflichkeit in der Fremdsprache realisiert werden? *Wann* sollen Höflichkeitsformen angewendet werden? Was bedeutet Höflichkeit in der Muttersprache der Lerner? Die Differenzierung zwischen deklarativem und prozeduralem pragmatischen Wissen ist für effektiven Pragmatikunterricht bedeutungsvoll. Das *wie* bezieht sich dabei auf die Pragmalinguistik und das *wann* auf die Soziopragmatik. Der fragende Bezug zu der Muttersprache deckt hingegen den Aspekt der Kontrastivität ab. In der Konsequenz hat diese Unterscheidung zur Folge, dass Lehrende im Unterricht die Bedeutung der Kontrastivität und des Transfers für das Fremdsprachenlernen verstärken und diesen Aspekt vor einem pragmalinguistischen und soziopragmatischen Hintergrund neu bewerten müssen.

5. Pragmatischer Fehler

Warum ist eine dezidierte Auseinandersetzung mit Pragmatik im Fremdsprachenunterricht unerlässlich? Eine Fehlerperspektive gibt Antworten auf diese Frage. Sprachverwendungsfehler von Fremdsprachenlernern sind Abweichungen von pragmatischen Konventionen der Zielsprache und, vom Standpunkt der Lernersprachenpragmatik aus, das Ergebnis von negativen pragmatischen Transfers. Oder differenzierter betrachtet, das Ergebnis negativer pragmalinguistischer und soziopragmatischer Transfers. Fremdsprachliche Kompetenzen bilden sich kultur- und sprachübergreifend differenziert aus. Diese Differenzierung besteht auch für die pragmalinguistische und soziopragmatische Ebene der Lernersprachenentwicklung. Eine

Abweichung von sprachfunktionalen Normen der Zielsprache bedeutet, dass sprecherseitige pragmalinguistische Dekodierungsfehler das Ergebnis transferierter Strategien der Sprachhandlung in der Zielsprache sind. Ein soziopragmatischer Perzeptionsfehler ist hingegen das Ergebnis kulturübergreifender und individuell abweichender sprecherseitiger Interpretationen in Bezug auf ein situativ angepasstes Sprachverhalten [vgl. 12, S. 99]. Fehler resultieren aus der Übertragung muttersprachlicher Normen auf das Lernersprachensystem, der sprachenübergreifenden Generalisierung pragmatischer Sprachgefüge sowie einer begrenzten Analyse soziosituativer Sprachhandlungskontexte.

Im Vergleich zu grammatischen Fehlern, die häufig irritierend und direkt als sprachliche Abweichung gegenüber geltenden Konventionen identifiziert werden, verhält es sich bei pragmatischen Fehlern weniger eindeutig. Solche Fehler sind schwieriger für Muttersprachensprecher der Zielsprache auszumachen, wenn bei Fremdsprachenlernern durch grammatische hohe Kompetenz und Sprechflüssigkeit der Eindruck einer allgemein hohen Sprachkompetenz entsteht. Dazu Thomas [18, S. 96 f.]: "Pragmatic failure <…> is rarely recognized as such by non-linguists. If a non-native speaker appears to speak fluently (i.e. grammatically competent), a native speaker is likely to attribute his/her apparent impoliteness or unfriendliness, not to any linguistic deficiency but to boorishness or ill-will. While grammatical error may reveal a speaker to be a less than proficient language user, pragmatic failure reflects badly on him/her as a person".

Negative Bewertungen der eigenen Person bei Verstößen gegen pragmatische Konventionen verdeutlichen einmal mehr, dass beim Lernen einer fremden Sprache die Existenz von potentiellen pragmatischen Fehlerquellen thematisiert und kontrastiv für unterrichtliche Kontexte aufgearbeitet werden muss. Empfehlungen für die unterrichtliche Neupositionierung der Pragmatik wie bisher dargestellt, sollen dazu führen, dass Lerner in die Lage versetzt werden, häufig auftretende pragmatische Fehler und Fehlertypen wahrzunehmen und zu kategorisieren. Sie sollen dabei unterstützt werden, Fehlerursachen selbst erkennen zu können und eine pragmatische Sprach- und Fehlerbewusstheit zu entwickeln. Wird das Erreichen dieser Lernziele vor dem Hintergrund der Tragweite pragmatischer Fehler sichergestellt, so ist ein wichtiger Schritt zur Entwicklung pragmatischer Kompetenz in der Fremdsprache getan.

6. Sprechakte als Basis für die Entwicklung pragmatischer Kompetenz

Pragmatische Kompetenz schließt neben der Fähigkeit innerhalb von Gruppen erfolgreich kommunizieren zu können, auch die funktionale Bewertung des eigenen Sprachgebrauchs vor einem soziosituativen und kommunikativen Hintergrund ein [vgl. 8, S. 2]. Diese Perspektive greift das Zusammenspiel zwischen pragmalinguistischen und soziopragmatischen Teilkompetenzen erneut auf, wodurch die einzelnen Kompetenzbereiche zu einem einheitlichen prozeduralen Handlungswissen zusammengefasst werden. „Pragmatic knowledge enables us to create or interpret discourse by relating utterances or sentences and texts to their meanings, to the intentions of language users, and to relevant characteristics of the language use setting" [1, S. 69]. Pragmatische Kompetenz wird als dynamisches und kontinuierliches Ineinandergreifen von Wissensbeständen verstanden, die von Sprachverwendern zur Erreichung kommunikativer Handlungsziele aktiviert und abgerufen werden [vgl. 13, S. 75]. Diese Wissensbestände sind nach Bachman & Palmer [1] ein zentraler Bestandteil kommunikativer und soziosituativer Handlungskompetenz. Von Bedeutung ist hier insbesondere das deklarative Wissen über sprachliche Ressourcen zur Realisierung von Illokutionen (w*issen das*) sowie das prozedurale Wissen über die zielgerichtete und funktional angemessene Anwendung der Ressourcen (*wissen wie*) zur Ausführung sprachlicher Handlungen.

Pragmatische Kompetenz bildet sich durch folgende Ressourcen heraus [vgl. 3, S. 43]:

- die Befähigung der Fremdsprachenlerner die Sprache für bestimmte Zwecke und Ziele einsetzen zu können (beispielweise *auffordern, entschuldigen, loben*),
- die Fähigkeit von Fremdsprachenlernern in Hörerrollen die Absichten des Gegenübers nicht nur sprachlich sondern auch intentional korrekt zu interpretieren (beispielweise Ironie, indirekte Aufforderungen),
- die bewusste Regelkontrolle zur kohärenten Diskurszusammensetzung von Äußerungen einsetzen zu können (z. B. turn-taking, Kohäsion).

Vor diesem Hintergrund zeigt sich deutlich, dass Fremdsprachenlerner intentionsgeleitet und zielgerichtet Sprachhandlungen ausführen, die sich soziokulturell und situationsspezifisch beispielsweise als Entschuldigungen, Aufforderungen, Beschwerden, Lob/Komplimente, Fragen, Versprechen und Befehlen manifestieren. Die pragmatischen Fähigkeiten bauen nachweislich auf dem Konzept der Sprechakte auf. Sie sind Einheiten sprachlichen Handelns, bilden implizite Funktionen eines Satzes, die der (zwischen)menschlichen Verständigung unterliegen und dadurch in deren Bedeutung als Einheit sprachlich ausdifferenzierter Kommunikation bestimmbar und analysierbar sind [vgl. 14, S. 2]. Durch die Aufteilung einzelner Sprachhandlungen in einzelne Satzfunktionen sind konkrete fähigkeitsbezogene Aussagen zur Kompetenzveränderung von Lernenden ableitbar. Pragmatische Lernziele sollen in Anlehnung an einen eingegrenzten und umrissenen Sprechakt formuliert werden. Dabei sollen sowohl pragmalinguistische als auch soziopragmatische Kenntnisse und Fähigkeiten der Lernenden in Bezug auf einen zu erlernenden Sprechakt einbezogen werden. „While it is important that learners are aware of pragmalinguistic variation across cultures and understand what is feasible or expected in another language, it is perhaps even more crucial why such choices are made, that is, that they understand the sociopragmatic issue underlying the linguistic, paralinguistic and strategy choices that are routinely made by speaker of a language in a culture" [19, S. 298].

Sprechakte für die Bestimmung von Lernzielen heranzuziehen, unterliegt aus diesem Grund sowohl pragmalinguistischen Mustern als auch soziopragmatischen Informationen. Dabei gilt es zu beachten, dass einzelne Sprechakte nicht in allgemeinpragmatische Eigenschaften aufgegliedert sondern immer in Bezug auf sprachstrukturelle, soziosituative Merkmale und Eigenschaften des Sprechakts in der Muttersprache (pragmatischer Transfer) hin aufgearbeitet und differenziert werden.

Die Ausbildung pragmatischer Kompetenz als Ergebnis deklarativer und prozeduraler Fähigkeiten, als Zusammenspiel von Produktion, Interpretation und Perzeption von Sprechakten, ist erfolgreich, wenn die Vermittlung explizit stattfindet. Lernziele in fremdsprachlichen Unterrichtssettings müssen gesteuert und auf einer Metaebene explizit auf- und ausgearbeitet werden. Das sind wichtige Voraussetzungen zur effektiven und vor allem nachhaltigen Lernbarkeit von Pragmatik: "<…> there is considerable evidence that a range of features of second language pragmatics are teachable. These include a variety of discoursal, pragmatic and sociolinguistic targets of instruction, such as discourse markers and strategies, pragmatic routines, speech acts <…> and pragmatic comprehension" [9, S. 269].

Explizit bedeutet für die die Vermittlung von Sprechakten, dass die Darstellung und Erklärung beispielsweise von Diskursmarkern, pragmatischen Routinen, pragmalinguistischen und soziopragmatischen Funktion ausführlich, differenziert und regelgeleitet erfolgen. <…> "most aspects of L2 pragmatics are indeed teachable, that instructional intervention is more beneficial than no instruction specifically targeted on pragmatics and that for the most part explicit instruction combined with ample practice opportunities results in the greatest gains" [9, S. 273]. Daraus resultieren didaktische Konsequenzen, die eine wertvolle Ergänzung zu den bisher aufgezeigten Positionen bilden. Nach Kasper [7, S. 20] liegt die große Chance und ein vielversprechendes Potential darin, die pragmatischen Fähigkeiten von Lernern dahingehend auszubilden, dass sich diese durch Sensibilisierung und Feedback, Orientierung an pragmatischen Strategien sowie durch die Reflektion von Beobachtungen über den persönlichen Sprachgebrauch und Output deutlich bewusst werden [zitiert in 17, S. 412]. Pragmatische Vermittlungseffizienz definiert sich durch die beständige und nachhaltige Reproduktionsrate pragmatischer Muster, deren lernerseitige Verarbeitung im Wesentlichen auf der expliziten Sensibilisierung für den funktionalen Sprachgebrauch beruht. Die explizite Sensibilisierung für die Funktion pragmatischer Handlungsmuster in der Fremdsprache sowie eine intensive Reflexionstiefe gegenüber der eigenen lernersprachlichen Produktion tragen dazu bei, dass Lerner Fähigkeiten ausbilden können, um: a) eigene pragmatische Mängel bei der Sprachverwendung zu analysieren, b) die Gegenüberstellung eigener lernersprachlicher Produktionen mit normativen Vergleichsgrößen vollziehen zu können, c) fremdsprachliche Pragmatikmuster /-konventionen erkennen und kommunikative Anforderungen kompetent zu bewältigen.

Die Schaffung einer Bewusstheit (durch Wahrnehmungsschärfung) für die pragmatischen Konventionen der Zielsprache wird infolgedessen als Ziel didaktischer und vermittlungsmethodischer Grundüberlegungen für die Lern- und Lehrbarkeit von Pragmatik verstanden, deren Effektivität zudem im Wesentlichen durch metapragmatische Informationen sichergestellt werden muss.

7. Fazit

Lerner müssen bei dem Erwerb pragmatischer Kompetenzen durch explizite Vermittlungsmethoden unterstützt werden. Hierfür gilt es Vorgaben zu berücksichtigen, um die einzelnen Entwicklungsstadien der Lernersprachenbildung pragmatik-sensitiv zu fördern. Aus Sicht der Lernersprachenpragmatik müssen dabei negative Transferenzen besonders beachtet werden, die ursächlich für differierende Sprechaktmodifikationen sind und häufig zu lernerseitigen pragmatischen Fehlschlägen führen. Fehler entstehen durch die fälschliche Übertragung muttersprachlicher Sprechaktmodalitäten, durch die inter- und intralinguale Übergeneralisierung bereits erworbener fremdsprachlicher Sprechaktkonventionen sowie durch soziosituative Analysedefizite in Bezug auf einen einzelnen Sprechakt. Um Fehlschläge zu vermeiden, müssen Fremdsprachenlerner bei dem Erwerb von metapragmatischem Wissen unterstützt werden, dass sich bei der Ausbildung sowohl auf pragmalinguistische als auch soziopragmatische Teilkompetenzen bezieht. Auf diese Weise sind analytische und bewusste Sprechaktanpassungen sowie pragmatisch erfolgreiches Handelns in der Fremdsprache weniger fehleranfällig.

LITERATUR

Bachman, L.F., & Palmer, A.S. (1996). *Language Testing in Practice: Designing and Developing Useful Language Tests*. Oxford: Oxford University Press.

Barron, A., & Schneider, K.P. (2009).Variational pragmatics: studying the impact of social factors on language use in interaction. *Intercultural Pragmatics, 6*(4), 425–442.

Bialystok, E. (1993). Symbolic representation and attentional control in pragmatic competence. In: Kasper, G., & Blum-Kulka, S. (Hrsg.). *Interlanguage Pragmatics*. New York & Oxford: Oxford University Press, pp. 43–57.

Demme, S. (2010). Der Transfer/Die Transferenz. In: H. Barkowski & H.J. Krumm (Hrsg.). *Fachlexikon Deutsch als Fremd- und Zweitsprache*. Tübingen & Basel: A. Francke Verlag, S. 343.

Freudenberg-Findeisen, R. (2010). *Der Sprechakt*. In: H. Barkowski & H.J. Krumm (Hrsg.). *Fachlexikon Deutsch als Fremd- und Zweitsprache*. Tübingen & Basel: A. Francke Verlag, S. 315.

Kasper, G. (1992). Pragmatic Transfer. *Second Language Research, 8*(3), 203–231.

Kasper, G. (2001). Learning pragmatics in the L2 classroom. In: L.F. Bouton (ed.). *Pragmatics and Language Learning* Monograph Series, *10*. Urbana: University of Illinois, pp. 1–25.

Kasper, G., & Rose, K.-R. (2001). Pragmatics in Language Teaching. In: G. Kasper & K.-R. Rose (Hrsg.). *Pragmatics in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–10.

Kasper, G., & Rose, K.-R. (2002). *Pragmatic Development in a Second Language*. Oxford: Blackwell Publishers.

Kasper, G., & Schmidt, R. (1996). Developmental Issues in Interlanguage Pragmatics. *Studies in Second Language Acquisition, 18*, 149–169.

Krause, W.D. (2010). Linguistische Grundlagen der Analyse von Ergebnissen fremdsprachiger Kommunikationsprozesse. In: W.-D. Krause (Hrsg.). *Das Fremde und der Text. Fremdsprachliche Kommunikation und ihre Ergebnisse*. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam, pp. 53–72.

Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London and New York: Longman.

McLean, T. (2004). Giving Students a Fighting Chance: Pragmatics in the Language Classroom. *Teaching English as Second Language Canada Journal, 21*(2), 72–94.

Meibauer, J. (2008). *Pragmatik. Eine Einführung* (2. überab. Aufl.). Tübingen: Stauffenberg Verlag.

Rintell, E. (1981). Sociolinguistic variation and pragmatic ability: a look at learners. *International Journal of Sociology and Language,* 27, 11–34.

Selinker, L. (1972). Interlanguage. *International review of Applied Linguistics, 10*(3), 209–231.

Takahashi, S. (2010). Assessing learnability in second language pragmatics. In: A. Trosborg (ed.). *Pragmatics across Languages and Cultures*. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 391–422.

Thomas, J. (1983). Cross Cultural Pragmatic Failure. *Applied Linguistics, 4*(2), 91–112.

Yates, L. (2010). Pragmatic challenges for second language learners. In: A. Trosborg (ed.). *Pragmatics across Languages and Cultures*. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 287–309.

УДК 811.111:378.147

BOOSTING STUDENTS' MOTIVATION FOR VOCABULARY BUILDING WITH ORIGINAL MOVIES

A.V. Dudoladova, PhD, O.V. Dudoladova, PhD, T.K. Varenko, PhD (Kharkiv)

The paper addresses the problem of maintaining students' motivation to learn the syllabus-assigned vocabulary taken from classical texts. It suggests several ways of providing students with evidence, often such they have obtained themselves, of such classics-borrowed vocabulary being plentifully used in real-life contexts. Effective in this regard appears cross-checking the above-mentioned vocabulary with currently popular movies or TV shows, preferably to some degree mirroring real-world problems and environments. The paper particularly focuses on the benefits of making students investigate such movies for the under-study vocabulary to share their findings in class, and of first showing them the instructor-prepared compilations containing the vocabulary under study. This addition to the traditional learning routine helps breathe life into the "active" vocabulary, makes the memorizing process more motivated and effective, and favorably affects students' attitude to classics.

Keywords: audiovisual aids, foreign language teaching, original movies, students' motivation, vocabulary building.

Варенко Т.К., Дудоладова А.В., Дудоладова О.В. Підвищення мотивації студентів до розвитку словникового запасу за допомогою фільмів мовою оригіналу. У статті розглядається проблема підтримки мотивації студентів до вивчення передбаченої програмою лексики, взятої з класичних текстів. Пропонується кілька способів надання студентам доказів, часто отриманих ними самими, що запозичена з класики лексика широко використовується у реальних контекстах. Ефективною у цьому відношенні є перехресна перевірка вживання вищезгаданої лексики у популярних на цей час фільмах або серіалах, бажано відбиваючих певною мірою реальні проблеми і навколишню дійсність. Особлива увага у статті приділяється перевагам залучення студентів до дослідження таких фільмів на предмет лексики, що вивчається, з подальшим оголошенням результатів у класі, а також переваг первинної демонстрації їм підготовлених викладачем добірок з досліджуваною лексикою. Це доповнення до традиційного навчання допомагає вдихнути життя в «активну» лексику, робить процес запам'ятовування мотивованішим і ефективнішим, а також сприятливо впливає на ставлення студентів до класики.

Ключові слова: аудіовізуальні засоби навчання, іншомовна освіта, мотивація студентів, розвиток словникового запасу, фільми мовою оригіналу.

Варенко Т.К., Дудоладова А.В., Дудоладова О.В. Повышение мотивации студентов к развитию словарного запаса при помощи фильмов на языке оригинала. В статье рассматривается проблема поддержания мотивации студентов к изучению предусмотренной программой лексики, взятой из классических текстов. Предлагается несколько способов предоставления студентам доказательств, часто полученными ими самими, о том, что заимствованная из классики лексика широко используется в реальных контекстах. Эффективной в этом отношении представляется перекрёстная проверка употребления вышеупомянутой лексики в популярных в настоящее время фильмах или сериалах, предпочтительно в некоторой степени отражающих реальные проблемы и окружающую действительность. Особое внимание в статье уделяется преимуществам привлечения студентов к исследованию таких фильмов на предмет изучаемой лексики с последующим оглашением результатов в классе, а также преимуществам первоначальной демонстрации им подготовленных преподавателем подборок с изучаемой лексикой. Это дополнение к традиционному обучению помогает вдохнуть жизнь в «активную» лексику, делает процесс запоминания более мотивированным и эффективным, а также благоприятно влияет на отношение студентов к классике.

Ключевые слова: аудиовизуальные средства обучения, иноязычное образование, мотивация студентов, развитие словарного запаса, фильмы на языке оригинала.

© Dudoladova A.V., Dudoladova O.V., Varenko T.K., 2017

Nowadays, students of schools of foreign languages in Ukrainian classical universities are to memorize long lists of "active" vocabulary under the corresponding syllabi. However, if we take into account the objective trend currently apparent in higher educational institutions, which is a reduction in classroom hours, and therefore offering students less time to practice the vocabulary to be learnt, or look into the usage peculiarities under their instructor's supervision, this goal may seem quite a challenge. The situation is aggravated by the fact that more and more today's students are treating the task of learning the "active" vocabulary as a waste of their time. They merely believe that the vocabulary initially taken from choice pieces of classical literary works, rather than modern newspaper or magazine articles, blogposts and Internet sources, to be outdated, no longer in use and hence useless in today's world and their future careers. All the above-mentioned conditions the relevance of the problem under study and calls for seeking out new constructive ways to boost students' motivation to build their vocabulary as an integral part of their language proficiency.

Providing language learners with sufficient authentic materials to improve their language proficiency is an axiom applicable in any foreign language learning environment. In addition, effective communication, either written or spoken, primarily means effective use of vocabulary to deliver the intended messages. Hence, the aim of this paper is to come up with an effective way to boost students' motivation to expand their foreign language vocabulary. The object of this study is students' motivation for vocabulary building. The subject is movies/TV shows in the original as a tool to boost students' motivation for vocabulary building.

According to Steven Stahl (2005), "vocabulary knowledge is knowledge; the knowledge of a word not only implies a definition, but also implies how that word fits into the world" [5]. In this meaning, vocabulary as knowledge of words and word meanings can never be fully mastered, for we believe that it should expand and deepen over the course of a lifetime. Students of schools of foreign languages as future specialists are in need of specific instruction in active vocabulary. This can be achieved through the most common word-learning strategies:

1) wide or extensive independent reading to expand word knowledge;

2) instruction in specific vocabulary to enhance comprehension of authentic texts;

3) instruction in independent word-learning strategies;

4) word consciousness to motivate and enhance learning [7].

Thus, the instruction of foreign language learners should definitely include their direct/indirect exposure to native speakers' vocabulary choice and usage to be acquired within each particular topical block.

According to the findings of the National Reading Panel (2000) [6], which concluded the absence of a single method for teaching vocabulary, intentional vocabulary teaching should rely on a combination of direct and indirect methods, such as:

1) Specific Word Instruction (the words to be learnt should be carefully selected and extensively explained).

2) Word-Learning Strategies (dictionary use, morphemic and contextual analysis). Besides looking words up in a dictionary and using them in a sentence, philology students should be aware of the full paradigm of each word, thus being able to build all possible derivatives, etc.

A foreign language syllabus stipulates that the dominant content of learning a foreign language should include forming different speech skills: speaking, listening, reading and writing, i.e. formation of a communicative competence where the priority lies in identifying interactive learning tools for individuals or groups of students. To solve such problems, focus should be on selection of the best learning tools based primarily on their teaching features and functions. Learning foreign languages with the help of computer and telecommunication technology should ensure the implementation of the following tasks:

- Improvement of listening skills through authentic speech;
- Forming skills of translating and summarizing the information perceived;
- Improving the skills of monologue and dialogue speech;
- Building a culture of communication;
- Expansion of active and passive vocabulary, reflecting a modern stage of development of the country's culture, social and political structure.

Authentic videos realize the principle of clarity in teaching grammar and vocabulary, offering a greater

variety of language and speech samples, including various regional accents in general use and special vocabulary, idioms, etc., and real contexts of their usage by native speakers. With the help of audiovisual means, students can receive more necessary information in less time, achieve better results, and form the required skills and abilities.

Following the famous modern educationist A.P. Shcherban's idea of using visual aids as one of the main factors to intensify training [4], we believe that audiovisual aids as a bright example of audiovisual method of teaching foreign languages, will be an invaluable addition to the traditional way of mastering vocabulary. The main advantage here lies in information coming to students through both visual and auditory channels. "The simultaneous impact of a complex set of stimuli to different analyzers ... has a special power and emotion. When receiving information through audiovisual training, a human experiences the influence of a powerful stream of information of unusual quality, which creates an emotional basis for the specific image to transfer easier to abstraction" [3]. Movies and videoclips provide dynamic images with audio commentary, simultaneous supply of image and sound, including speech or musical accompaniment, thus combining the visual perception and hearing [Ibid].

Video has a very strong emotional impact, affecting the formation of personal attitude to what students see. Another advantage is the immediacy of a film image of reality, leading a special way of communicating with the audience, the use of close-up, unobtrusive presentation of information, brilliance, and presence of the background music. When watching what is happening on the screen, students are immersed into conditions close to the natural language environment – a set of linguistic and non-linguistic terms that reflect the life, history, culture and traditions of native speakers of the language. In this way, video materials have a great potential to intensify the transfer of information to students, enhance their cognitive activity due to the following features: the demonstration of objects; modeling phenomena and processes in the dynamics of their development by means of television or computers [2].

Thus, the impact of psychological aspects of visual aids on students (the ability to draw attention of each student or group audiences, influence the amount of long-term memory, and increase the strength of memory, providing emotional impact on students' motivation, and improve learning) contributes to intensification of the educational process, and creates favorable conditions for shaping communicative (linguistic and sociocultural) competencies of students [1].

In addition, the following characteristics should be inherent in the movies selected for foreign language education: information abundance, dynamics of the plot, impact not only on the mind, but also on the feelings; logical completeness, because the visual aids are to give a complete picture of the active vocabulary being studied. The most important factor in the performance of audiovisual teaching aids, as well as all other technical equipment and means, is the right choice of an adequate method of their use. The efficiency factor of using visual aids depends largely on thoroughness and comprehensiveness of the preparatory work.

Preparation for the use of audiovisual training consists of the following stages: defining the material that requires audiovisual support; familiarization with the available video selection appropriate to the topic being studied (recordings of TV shows, movies, independent videos, etc.); preview, selection of guides and determination of their didactic value (how well they meet the set objectives in pursuit of mastering the new material); repeated viewing of the selected manuals necessary for determining fragments and time for their demonstration; inclusion in lesson plans. Without all this, students are not always to see on the screen what was meant for them to fathom. The content of the information memorized depends on many individual factors, including students' existing experiences, interests, preferences and so on. After watching, the instructor is to ask students questions on the fragment viewed, and to summarize the situation of communication and assess the level of comprehension through their responses [2, p. 86].

What watching movies does in terms of foreign language acquisition is inter alia enable the viewers to get immersed in the cultural and social peculiarities of the language, teach proper and acceptable ways to behave in and respond to daily situations, help develop communicative abilities, enhance interpersonal skills, enrich vocabulary and grammar used in everyday life. Within this framework, watching contemporary TV shows and movies, whatever the genre, affords you

an opportunity to plunge into and "live" in the actual language environment without having to go on any trips abroad you might not be disposed to.

The above-mentioned methods find their implementation in the educational process organization at the School of Foreign Languages of V. N. Karazin Kharkiv National University using the syllabus-prescribed series of textbooks under the editorship of V. D. Arakin "Practical Course of English", which ensures comprehensive practice of the "active" vocabulary usage, including speech patterns, and set word combinations and phrases, through a variety of exercises. The series draws on choice pieces of classical literary works for the texts used as the foundation vocabulary source in each unit, and this is where the series may seem to be lacking in terms of its relevance to the real-life contexts. This breeds suspicion in students' minds that the vocabulary they are to master is obsolete, which significantly weakens their motivation to learn it and therefore the effectiveness of the learning process in general, as well as their performance in the subject (here: English as their first foreign language) in particular.

While getting today's students to read classics in the original may be an undertaking, exploiting their movie preferences may turn out to be the game-changer. Currently, television offers a vast choice of movies as well as TV shows for teenagers and young adults, such as *The Hunger Games*, *Divergent*, or *The Maze Runner*, to name a few. As a rule, these screen adaptations are popular with the young people, thus being a good motivation for them to explore what they see in terms of the language, particularly vocabulary, they are currently studying.

To dispel the above-mentioned popular misconception and to motivate students of the School of Foreign Languages of V.N. Karazin Kharkiv National University to take vocabulary-building more seriously, within the purpose of this research, we suggest that the instructor do one of the following:

1. Ask the students to watch a currently popular movie or TV show in the original at home and fish out as many instances of the "active" vocabulary currently under study as they can. The results are to be announced in front of the whole class.

2. Cut out the pieces from a currently popular movie or TV show in the original that contain instances of the "active" vocabulary currently under study and show the compilation during the class for the students to guess the movie or TV show and see a condensed version of the usage of the vocabulary they are supposed to study.

Both approaches have their benefits in motivation boosting. The first one, for instance, provides several shared findings at the same time (different students are likely to pick different movies/TV shows), the findings made by the students themselves rather than the instructor, which increases the trustworthiness and validity of the information in the eyes of the former. Besides, looking for the "active" units in the movies/TV shows enables the students to memorize them better as they do. The other approach, on the other hand, gets a more condensed presentation of a larger number of instances in a much shorter time frame, which will have a more impressive and immediate effect on the students doubting the relevance of the vocabulary they are to study.

3. Combine the above approaches by first showing the students a compilation of the "active" vocabulary instances followed by the assignment set to them to do the same with a currently popular movie/TV show of their own choosing.

For the purposes of our paper, we would like to illustrate the second approach in more detail as the other two are dependent on the findings of the students, which will always be different, and the third one also has the second one as its component. To do that, we randomly picked one unit (Unit 2) from the "Practical Course of English. 3rd Year" under the editorship of V. D. Arakin [8] and cross-checked all its vocabulary-building elements with the scripts of *The Hunger Games* film series (*The Hunger Games* (2012), *The Hunger Games: Catching Fire* (2013), *The Hunger Games: Mockingjay* – Part 1 (2014), *The Hunger Games: Mockingjay* – Part 2 (2015)), currently popular with teenagers and young adults [9–12]. (These scripts and Unit 2 of the "Practical Course of English. 3rd Year" thus served as the materials of the research conducted within this paper.)

Below are the findings, which are 45 usage examples of the active vocabulary from Unit 2, including 19 instances of speech patterns, 20 instances of essential vocabulary units and 6 instances of word combinations and phrases:

Speech Patterns:

– *"But maybe, if we got away from here, if we went somewhere safe, it could be different."*
– *"You know I wouldn't believe you, even if you did."*
– *"And I wouldn't have any regrets at all if it weren't... If... If it weren't for what? What? If it weren't for the baby."*
– *"If I wanted to kill either of you, I would've done it by now."*
– *"If they tortured her or did anything to her, forget the districts, there would be riots in the damn Capitol."*
– *"And if we left, they would come."*
– *"If the Mockingjay were gone, the rebels would already be using her as a martyr."*
– *"All I know is that I would have saved myself a lot of suffering, if I'd just given that bread to the pig."*
– *"But I couldn't stop you if you wanted to come."*
– *"So would Finnick, if he were here."*
– *"But if I had to put you through it again "for this outcome, I would."*
– *"But if I could I'd bet on you!"*
– *"And I think if you could see them, you would not root for them either."*
– *"It might be easier if I didn't."*
– *"If I didn't, I'd be dead."*
– *"If you wanted to be babied, you should've asked Peeta."*
– *"If that Head Game-maker, Seneca Crane, had had any brains at all, he would have blown you to bits then and there."*
– *"Two brave young people, against all odds chose to die rather than to lose each other."*
– *"All you need to do is give a few speeches, wave to the crowds, and enjoy your time in the spotlight."*

Essential Vocabulary:

– *"Look, the tail points to 1 2."*
– *"And as opposed to having you two pointing at each other, she's going to get him."*
– *"If it gets to that point, I'll kill you myself."*
– *"Anyone could see the game was over by that point."*
– *"I don't see the point in that."*
– *"By that point...they're pretty lethal.'*
– *"It's kind of thing does happen at this point if there's..."*
– *"She's gonna come down at some points."*
– *"At what point did he realize the depth of your indifference towards him?"*
– *"It was just a dream. I'm sorry."*
– *"It's okay. You're just dreaming."*
– *"...this is a very interesting mix."*
– *"All right. Well, Peeta, there are many who find this suspicious to say the least."*
– *"Snow would drink from the same cup, to deflect suspicion."*
– *"Are you aware of what's happened?"*
– *"There could be new pods that we're not aware of."*
– *"She interfered with a Peacekeeper."*
– *"There was no resistance left inside the capitol or the mansion."*
– *"...they so clearly are able to reflect the character of each district."*
– *"You realize that your actions reflect badly on all of us."*

Word combinations:

– *"We've all suffered so much."*
– *"And then all of that suffering and fear is redirected."*
– *"Commander Paylor, your people have suffered more than just about anyone else at the hands of the Capitol."*
– *"We'll turn their advance into a celebration of suffering."*
– *"All I know is that I would have saved myself a lot of suffering, if I'd just given that bread to the pig."*
– *"If we succeed, let it be for all of Panem…"*

This number of examples of the "active" vocabulary from just one unit is quite representative, in our opinion, to provide students with enough evidence that it is still widely used in contemporary contexts, especially when shown to them as a several-minute compilation of the corresponding cuttings from the movies, and considering that the movie choice is not random, but, on the contrary, being a dystopia, reflects the problems, daily routine manifestations and activities, although exaggerated, of today's world. This is sure to change the students'

attitude to the vocabulary under study and boost their motivation to learn it. Moreover, visual perception itself directly contributes to memorizing and, therefore, in our case, helps our students retain the featured vocabulary better.

Thus, complementing the syllabus-prescribed textbook with a bit of movie-watching with a focus on identifying the examples of the vocabulary under study is an effective way of killing several birds with one stone: bringing the "active" vocabulary to life, enabling foreign language learners to master this vocabulary more quickly and effectively, boosting their motivation to learn better, and changing their attitude to classical literature as outdated in terms of vocabulary.

As for prospects of further research, promising are applications of similar approaches to teaching grammar, developing analytical thinking skills through comparison of the original novels with their screen adaptations, etc.

LITERATURE

1. Барменкова О.І. Відеозанятія в системі навчання іноземної мови / О.І. Барменкова // Іноземні мови в школі. – 1999. – № 3. – С. 20–25. 2. Гуржій А.М. Візуальні та аудіовізуальні засоби навчання : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А.М. Гуржій, В.П. Коцур, В.П. Волинський, В.В. Самсонов; Ін-т педагогіки АПН України. Наук.-метод. центр орг. розробки та вир-ва засобів навчання. – К., 2003. – 173 с. 3. Карпов Г.В. Технические средства обучения : учеб. пособие для студ. пединститутов и учащихся педучилищ / Г.В. Карпов, В.А. Романин. – М. : Просвещение, 1979. – 271 с. 4. Щербань П.М. Прикладна педагогіка : навч.-метод. посібник / П.М. Щербань. – К. : Вища школа, 2002. – 215 с. 5. Graves M.F. A vocabulary program to complement and bolster a middle-grade comprehension program / Graves M.F. // B.M. Taylor, M.F. Graves, and P. van Den Broek (eds.), Reading for meaning: Fostering comprehension in the middle grades. – New York : Teachers College Press, 2000. – P. 116–135. 6. Report of the National Reading Panel: Teaching Children to Read: Reports of the Subgroups (2000) / Eunice Kennedy Shriver National Institute of Child Health and Human Development. – Washington, DC : U.S. Government Printing Office. – 480 p. 7. Stahl S.A. Four problems with teaching word meanings (and what to do to make vocabulary an integral part of instruction) / S.A. Stahl // E.H. Hiebert and M.L. Kamil (eds.), Teaching and learning vocabulary: Bringing research to practice. – Mahwah, NJ : Erlbaum, 2005. – P. 95–115.

ILLUSTRATIVE SOURCES

8. Практический курс английского языка. 3 курс : учеб. для студентов вузов / [В. Д. Аракин и др.] ; под ред. В. Д. Аракина. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2006. – 431 с. 9. The Hunger Games (2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.springfieldspringfield.co.uk/movie_script.php?movie=hunger-games-the; 10. The Hunger Games: Catching Fire (2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.springfieldspringfield.co.uk/movie_script.php?movie=the-hunger-games-catching-fire; 11. The Hunger Games: Mockingjay – Part 1 (2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.springfieldspringfield.co.uk/movie_script.php?movie=the-hunger-games-mockingjay-part-1; 12. The Hunger Games: Mockingjay – Part 2 (2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.springfieldspringfield.co.uk/movie_script.php?movie=the-hunger-games-mockingjay-part-2

REFERENCES

Arakin, V.D. (ed.) (2006). *Prakticheskij kurs anglijskogo jazyka. 3 kurs [Practical Course of English. 3rd Year]*. Moscow: Gumanitar. izd. centr VLADOS Publ.

Barmenkova, O.I. (1999). Videozaniatiia v systemi navchannia inozemnoi movy [Videoclasses in the system of foreign language teaching]. *Inozemni movy v shkoli – Foreign languages at school, 3,* 20–25 (in Ukrainian).

Eunice Kennedy Shriver National Institute of Child Health and Human Development (2000). *Report of the National Reading Panel: Teaching Children to Read: Reports of the Subgroups*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

Graves, M.F. (2000). A vocabulary program to complement and bolster a middle-grade comprehension program. In: B.M. Taylor, M.F. Graves, and P. van Den Broek (eds.) *Reading for meaning: Fostering comprehension in the middle grades.* New York: Teachers College Press, pp. 116–135.

Hurzhii, A.M, Kotsur, V.P., Volynskyi, V.P., & Samsonov, V.V. (2003). *Vizualni ta audiovizualni zasoby navchannia [Visual and audiovisual means of learning]*. Kyiv: In-t pedahohiky APN Ukrainy Publ.

Karpov, G.V. (1979). *Tehnicheskie sredstva obuchenija [Technical means of teaching]*. Moscow: Prosveshhenie Publ.

Shcherban, P.M. (2002). *Prykladna pedahohika [Applied Pedagogy]*. Kyiv: Vyshcha shkola Publ.

Stahl, S.A. (2005). Four problems with teaching word meanings (and what to do to make vocabulary an integral part of instruction). In: E.H. Hiebert and M.L. Kamil (eds.). *Teaching and learning vocabulary: Bringing research to practice.* Mahwah, NJ : Erlbaum, pp. 95–115.

The Hunger Games (2012). Available at: http://www.springfieldspringfield.co.uk/movie_script.php?movie=hunger-games-the;

The Hunger Games: Catching Fire (2013). Available at: http://www.springfieldspringfield.co.uk/movie_script.php?movie=the-hunger-games-catching-fire;

The Hunger Games: Mockingjay – Part 1 (2014). Available at: http://www.springfieldspringfield.co.uk/movie_script.php?movie=the-hunger-games-mockingjay-part-1;

The Hunger Games: Mockingjay – Part 2 (2015). Available at: http://www.springfieldspringfield.co.uk/movie_script.php?movie=the-hunger-games-mockingjay-part-2

УДК 372.881.1

PRESENTING NEW VOCABULARY

M.I. Lisna, PhD (Kharkiv)

Teaching new vocabulary is one of the key skills of future language teachers that should be paid special attention to within the course Methods of Foreign Language Teaching in higher educational institutions. Presenting lexical items is the first essential step on the way to their memorization and active use, and should be facilitated by language teachers in an effective and creative way. The article deals with the method of presenting new vocabulary to learners of English, showcases how it can be instructed during practical classes, discusses potential problems that students might face developing the new teaching skill and suggests the ways of handling these issues.

Key words: foreign languages, lexical item, methods of teaching, vocabulary presentation.

Лісна М.І. Презентація нової лексики. Навчання учнів новому вокабуляру є однією з основних навичок майбутніх учителів, розвитку якої варто приділити особливу увагу під час курсу «Методика викладання іноземної мови» у вищих навчальних закладах. Презентація лексичних одиниць є першим важливим кроком на шляху до їх запам'ятовування та активного використання, а отже вчитель мови має проводити її ефективно і креативно. У статті розглядається метод презентації нової лексики на уроках англійської мови, представлено спосіб навчання цьому методу під час практичних занять, обговорюються потенційні проблеми, з якими можуть стикнутися студенти під час засвоєння нового уміння, а також шляхи подолання цих труднощів.

Ключові слова: іноземні мови, лексична одиниця, методика викладання, презентація вокабуляру.

Лесная М.И. Презентация новой лексики. Обучение учащихся новому вокабуляру является одним из основных навыков будущих учителей, развитию которого стоит уделить особое внимание во время изложения курса «Методика преподавания иностранного языка» в высших учебных заведениях. Презентация лексических единиц является первым важным шагом на пути к их запоминанию и активному использованию, следовательно, учитель языка должен проводить ее эффективно и креативно. В статье рассматривается метод презентации новой лексики на уроках английского языка, представлен способ обучения этому методу во время практических занятий, обсуждаются потенциальные проблемы, с которыми могут столкнуться студенты во время освоения нового навыка, а также пути преодоления этих трудностей.

Ключевые слова: иностранные языки, лексическая единица, методика преподавания, презентация вокабуляра.

It goes without saying that vocabulary is a core to foreign language proficiency. As D. A. Wilkins insightfully remarked, "without grammar very little can be conveyed; without vocabulary nothing can be conveyed" [7, p. 111]. Therefore one of the major objectives of any learner is to know as many words and expressions as possible in order to develop their fluency, and that is why "learners carry around dictionaries and not grammar books" [4, p. 4].

While acquiring a new lexical item learners might face a wide array of problems related to the sophistication and diversity of the language system. S. Thornbury outlines the following issues:

- pronunciation (e.g. *choir*, *wrist*, *onion*);
- spelling (e.g. *thorough*, *taught*, *scissors*);
- complexity (e.g. *serendipity*, *misdemeanor*, *surveillance*);
- grammar associated with the word (especially if it is different from the one in the mother tongue, e.g. *money* vs. *гроші*; *advice* vs. *порада*);
- meaning (when meanings of some words overlap, e.g. *sulky* vs. *grumpy*; *biased* vs. *prejudiced*) [6, p. 27–28].

On the one hand, it is students' task to memorize new lexical items, focus on deliberate learning, and take responsibility for their vocabulary learning [3]. But on the other hand, in the language classrooms the complicated process of learning new vocabulary should be facilitated and simplified by a foreign language teacher. In order to be able to do this in an efficient and engaging way future teachers need to be equipped with techniques to present vocabulary, and trained to handle the problems which learners might face while mastering new words and expressions.

© Lisna M.I., 2017

The object of this article is the methodology of teaching foreign languages in higher educational institutions, while its subject is the development of students' skills of teaching vocabulary. The main objective of the article is to outline a strategy of teaching students studying the methodology of teaching foreign languages to present new vocabulary to learners, whereas its specific tasks are as follows: to present the workflow for teaching a new vocabulary item, to discuss the difficulties that students might face while acquiring a new skill, as well as the ways to handle these problems. The importance of effective vocabulary teaching and acquisition determines the topicality of this paper.

Before presenting the strategy of vocabulary presentation, let us define what it actually means to know a lexical item. A number of researchers agree that it is the case when a learner can do the following: understand a word or expression in the context, recall it when needed, pronounce and spell it accurately, detect the meaning of its parts, use it with the accurate meaning and in the adequate situation, use it in a grammatically correct way, adequately use other words with it, replace it with other relevant words. These features can be summarized into several key aspects of a word, i.e. form, use and meaning. As I.S.P. Nation argued, pronunciation, spelling, and morphological parts of a word can be included in the form of a word. What the word stands for, as well as the associations that a certain lexical unit triggers are denoted by the meaning. Use involves the grammatical functions of the word or phrase, collocations that usually go with it, and finally any restrictions on its use, in terms of frequency, level, and so forth [2, p. 27].

In order to raise students' awareness of the three key aspects of a word students might be asked to do the following exercise:

Task 1. Read the dictionary article of the word *surveillance* [9]. Which information in it refers to the meaning, form, use of the word?

surveillance /sə:ˊveɪləns, AmE sər-/ noun [uncountable] 1) when the police, army, etc watch a person or place carefully because they may be connected with criminal activities • *They were under constant close surveillance day and night. Electronic surveillance equipment*; 2) when one country watches the military activities of another country to see what they are planning to do • *A surveillance mission; surveillance aircraft*; 3) when doctors, health departments, etc watch an ill person or watch the development of a disease in a population • *Diane was placed under psychiatric surveillance*.

The three aspects of a word – form, use and meaning – should be offended in teaching vocabulary. Researchers point out various techniques for dealing with use, meaning and form of a word. These can be summed up into the several stages of vocabulary presentation, the objective of which is to ensure that students identify, understand, say and use new words correctly.

1. Introduce the topic area. Before dealing with a word meaning a teacher should set the context, activate students' schema, and assess learners' knowledge of the topic vocabulary. Such an approach lets students be more concentrated and interested, and ensures better retention of the new information.

2. Convey the meaning of a new word. The ways of rendering the meaning of a new word can be visual (pictures, photos, drawings, visual aids, realia, etc.), verbal (definitions, explanations, opposites, synonyms, short stories, translation, etc.), kinesthetic (miming, using gestures, etc.), graphical (scales, graphs, diagrams, etc.).

3. Elicit / provide a new word. When introducing new vocabulary, it is preferable to stick to the strategy of eliciting words and expressions, rather than providing them. Within one group, students have different exposure to language, therefore individual learners might be able to provide the word, as well as its simple definition. Elicitation is an effective tool to engage students and make the process of presenting the vocabulary more student-centred by maximizing speaking opportunities and keeping learners alert and attentive [6, p. 87].

4. Check students' understanding of the word's meaning. In order to check students' understanding of the presented words a teacher can ask short and simple questions which touch upon the key elements of the word meaning (e.g. *Is cosy something comfortable? Is it something warm? Is it something small*?). The questions may also involve students' personal experience (e.g. *What ski resorts have you been to?*). Besides, students can be asked to give the opposites to the word, explain it using their own word, etc.

5. Model pronunciation and write the word on the board. The rationale of modelling a word before providing its written form is that this is the natural way of vocabulary learning and oral mode of perception precedes the written one in mother tongue acquisition. Besides, it prevents students from making mistakes in speech, since the pronunciation and spelling of English words mostly do not match.

6. Highlight phonological and grammatical features of the word. Dealing with phonology can include specifying information about stress, number of syllables, some sounds difficult to pronounce, etc.

7. Highlight grammatical and derivational features of the word. Analysing grammatical features of the word could consist in mentioning its part of speech, irregular grammar forms, prepositions used with it, etc. Highlighting derivatives of the word might be especially enlightening if the word forms can be confusing for learners (e.g. *to suspect – a suspect, exhausted – exhaustion*) or the word families of the two languages in question are asymmetrical and some item is missing, (e.g. *занепокоєний – занепокоєння – непокоїти* vs. *anxious – anxiety – ?*)

8. Drill the new word. Choral and individual repetition enables learners to get used to the phonological features of the word and memorize it.

After this method is introduced, the tutor should showcase how it can be applied in actual practice. Below is the example of presenting the word *masterpiece*:

Teacher: *Have you ever seen the Mona Lisa painting?*

Student 1: *Yes, I have.*

Student 2: *Me too.*

Teacher: *What is it famous for?*

Students: *It's beautiful. Everybody has seen it. Leonardo da Vinci painted it.*

Teacher: If *a genius artist creates a wonderful painting, it can be called a ….*

Student 1: *…art?*

Student 2: *…masterpiece?*

Teacher: *Right you are! Masterpiece. What other masterpieces do you know?*

Student 1: *Sunflowers by Van Gogh.*

Teacher: *Good job! So, if a kid draws something in their album, can this be called a masterpiece?*

Students: *No!*

Teacher: *Please explain the word "masterpiece" using your own words.*

Student 1: *It's a famous painting created by a genius artist.*

Teacher models the pronunciation of *masterpiece,* writes this word on the board and asks students: *How many syllables are there in this word?*

Students: *Three.*

Teacher: *Which one is stressed?*

Students: *The first one.*

Teacher: *Good! Please, note that in the first syllable we've got a long sound [Ë»:]. And now please repeat this word after me: masterpiece.*

Students: *Masterpiece*.

In order to provide students with more practice of the featured approach, they might be asked to do the following exercise:

Task 2. Match the different stages of presentation of the word *restriction* with their functions and identify their logical order:

	Stage of presentation	Function	Ordinal number
a)	Let's imagine you drive a car. Why can't you drive it at 120 km/h in town? Because there's …	Providing the context, eliciting the word	
b)	How do we pronounce the last syllable?	Negative checking	
c)	Let's imagine, you want to move to the USA. Can you do it right now? Why not? Is the number of immigrants limited? This means, they have a …	Definition	
d)	Please, repeat this word after me	Checking understanding	
e)	Is *restriction* a rule or system that allows you to do anything you want?	Highlighting pronunciation	
f)	Try to explain *restriction* in your own words	Highlighting derivatives	
g)	If restriction is a noun, what is the verb?	Drilling	

While teaching vocabulary, explaining meaning in a simple and yet adequate way might seem quite challenging for students. According to J. Harmer, the trick of explaining meaning effectively is to choose the best method to fit the meaning that needs to be explained [1, p. 205]. It should be noted that using students' mother tongue seems to be the most direct and least demanding means of conveying its meaning. It has been used by generations of teachers who applied Grammar and Translation Method in their pedagogical practice. The opponents of this method claim that learners should hear new words in their natural surroundings, similar to children hearing explanations in their mother tongue while mastering it. It is also argued that "over-reliance on translation may mean that learners fail to develop an independent L2 lexicon, with the effect that they always access L2 words by means of their LI equivalents, rather than directly" [6, p. 77]. However, in each particular case a teacher, it may be left for discretion. If despite all the explanations in target language, the meaning of the word still remains obscure to students, then it should just be provided in students' mother tongue. In order to give students practice of different ways of rendering meaning of vocabulary, they might be given the following task:

Task 3. Work with your partner and think of the most appropriate ways to convey the meaning of the words below. Script the explanation you would give to your students.

	Word	Ways of conveying the meaning	Comments
1)	Trampoline (n)		
2)	Tiptoe (v)		
3)	Anxious (adj)		
4)	Obese (adj)		
5)	Chimney (n)		
6)	Privacy (n)		
7)	Pet (n)		
8)	Increase (v)		
9)	Put up with (v.)		
10)	Hardly ever (adv)		

Various techniques of presenting vocabulary have their pros and cons, so teachers should be sensible and creative while applying them. The following task is aimed at preparing students for the critical evaluation of the techniques they are going to apply in practice:

Task 4. Work with your partner and discuss the advantages and disadvantages of the following techniques used while presenting new vocabulary:

	Technique	Advantages	Disadvantages
1)	Be spontaneous while presenting new words.		
2)	Don't use monolingual dictionaries because definitions there are too complicated.		
3)	After you explain the meaning of the word, ask your students: 'Do you understand?'		
4)	If you teach students different meanings of the word, they will memorize it better.		
5)	While teaching food vocabulary, bring to class different kinds of food to make the presentation more enjoyable.		
6)	Never use learners' mother tongue.		
7)	If learners can't guess the word, just give them some more information about its meaning.		
8)	Drill all the words, even the ones that seem simple.		

Then the tutor has to provide students with several lexical items which should be presented. Given this task, students often reveal lack of confidence and mostly refuse to do it in front of the whole class. In this case the tutor should ask students to work in pairs, plan presentation of lexical items and practise it in small groups.

Initially while preparing vocabulary presentations students tend to overestimate their language proficiency and use their own ideas of words' pronunciation and meaning, which results in lots of inaccuracies. Although in the real language classrooms teachers will inevitably have to teach some vocabulary items 'as they go' and give explanations playing by the ear, in the first instance a systemic approach to teaching vocabulary should be mastered. As J. Scrivener argued, "random explanations off the top of your head in the middle of a lesson may solve unexpected problems on the spot, but lexical items dealt with in this way are unlikely to become a long-term part of the learner's own store of English" [5, p. 229]. Therefore students should be warned against relying on their intuition only and encouraged to look up every word they are going to teach in monolingual dictionaries. Apart from definitions, English-English dictionaries feature information on pronunciation, typical usage, relationship with other words and expressions, and that is why enable users to focus on the most essential aspects of lexical items. However, not all monolingual dictionaries are equally appropriate for teaching purposes. For instance, compare the following dictionary definitions:

Word	Definition 1	Definition 2
Court (n)	An official assembly for the transaction of judicial business [10].	A place where legal matters are considered by a judge and jury or by a magistrate [8].
Marsupial (n)	A mammal of an order whose members are born incompletely developed and are typically carried and suckled in a pouch on the mother's belly. Marsupials are found chiefly in Australia and New Guinea, and also in America [11].	An animal such as a kangaroo which carries its babies in a pocket of skin on its body [9].

Apparently, the definitions in the first column would seem obscure to learners, since they are complicated and contain some challenging words, for example, *assembly, judicial, sulked, pouch*. Since it is essential for teachers to keep vocabulary explanation simple in order not to confuse and frustrate learners, it is advisable to use Collins Dictionary [8] or Longman Dictionary of Contemporary English Online [9], which feature simple and user-friendly definitions.

At early stages it makes sense to follow all the outlined above steps of presenting vocabulary in order to get enough practice and confidence. Later on after students have come to grips with the approach, it can be pointed out that a teacher should be flexible presenting the new vocabulary, include the most salient features of a word in its presentation, choose the relevant stages and take into account the mistakes that learners most often make using it. Students should also be warned that although elicitation enables to make vocabulary presentation more student-centred, it should not be overused. If learners struggle to answer teacher's questions, they might be frustrated and the whole presentation might turn into a tedious and demotivating interrogation.

In conclusion, it is worth mentioning that the strategy of presenting vocabulary outlined in this article facilitates correct perception of a word, which is the first stage on the way to its memorization and active use. According to J. Scrivener, "coming to really learn the scope and limits of a lexical item is a long and gradual process" [5, p. 236]. Therefore the further research might include exploring the ways of ensuring retention of the learnt vocabulary.

LITERATURE

1. Harmer J. The practice of English language teaching / J. Harmer. – Harlow, England: Pearson Longman, 2007. – 448 p. 2. Nation I.S.P. Learning vocabulary in another language / I.S.P. Nation. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 477 p. 3. Nation I.S.P. Teaching vocabulary: Techniques and strategies /

I.S.P. Nation. – Boston, MA: Heinle, 2008. – 222 p. 4. Schmitt N. Vocabulary in language teaching / N. Schmitt. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 224 p. 5. Scrivener J. Learning teaching / J. Scrivener. Oxford: Macmillan, 2005. – 435 p. 6. Thornbury S. How to teach vocabulary / S. Thornbury. Essex: Pearson Education Limited, 2007. – 185 p. 7. Wilkins D.A. Linguistics in language teaching / D.A. Wilkins. – London: Arnold, 1972. – 243 p.

SOURCES OF SUPPORTING MATERIALS

8. Collins Dictionary. Available at: https://www.collinsdictionary.com/. 9. Longman Dictionary of Contemporary English Online. Available at: http://www.ldoceonline.com/. 10. Merriam-Webster Dictionary. Available at: https://www.merriam-webster.com/dictionary/. 11. Oxford Dictionaries. Available at: https://en.oxforddictionaries.com/definition/

REFERENCES

Harmer, J. (2007). *The practice of English language teaching*. Harlow, England: Pearson Longman.

Nation, I. S. P. (2001). *Learning vocabulary in another language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nation, I. S. P. (2008). *Teaching vocabulary: Techniques and strategies*. Boston, MA: Heinle.

Schmitt, N. (2000). *Vocabulary in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

Scrivener, J. (2005). *Learning teaching*. Oxford: Macmillan.

Thornbury, S. (2007). *How to teach vocabulary*. Pearson Education Limited.

Wilkins, D. A. (1972). *Linguistics in language teaching*. London: Arnold.

УДК 81’378.147

ОПТИМІЗАЦІЯ МЕТОДІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПРОФЕСІЙНА ІНОЗЕМНА МОВА»

В.Б. Гриців, канд. пед. наук (Львів)

У статті розглядається оптимізація методів навчальної діяльності майбутніх банківських працівників на заняттях «Професійна іноземна мова» шляхом використання професійних ситуацій з метою засвоєння теоретичного матеріалу та впровадження набутих знань та умінь на практиці, а саме у змодельованих ситуаціях в контексті програми підготовки майбутніх фахівців банківської сфери. Визначено поняття «оптимізація методів навчальної діяльності» та наведено приклади їх застосування. Подано окремі зразки методів навчальної діяльності на заняттях професійної іноземної мови. Обґрунтовано важливість їх використання в процесі вивчення «Професійної іноземної мови» для розвитку професійної іншомовної компетентності.

Ключові слова: іншомовна компетентність, метод, оптимізація, професійна іноземна мова, професійна підготовка, фахівець.

Грыцив В.Б. Оптимизация методов учебной деятельности в профессиональной подготовке будущих специалистов банковского дела при изучении дисциплины «Профессиональный иностранный язык». В статье рассматривается оптимизация методов учебной деятельности будущих банковских работников на занятиях «Профессиональный иностранный язык» путем использования профессиональных ситуаций с целью усвоения теоретического материала и использование полученных знаний и умений на практике, а именно в смоделированных ситуациях в контексте программы подготовки будущих специалистов банковской сферы. Определено понятие «оптимизация методов учебной деятельности» и приведены примеры их применения. Подано отдельные образцы методов учебной деятельности на занятиях профессионального иностранного языка. Обоснована важность их использования в процессе изучения «Профессионального иностранного языка» для развития профессиональной иноязычной компетентности.

Ключевые слова: иноязычная компетентность, метод, оптимизация, профессиональная подготовка, профессиональный иностранный язык, специалист.

Hrytsiv V.B. Optimization of the methods of the learning activities in the training of future banking specialists in the study of the discipline “Professional foreign language”. The article studies optimization of the methods of the learning activities in the training of future bank employees in the study of the discipline “Professional foreign language” by using professional situations aiming at theoretical material assimilation and implementation of the acquired knowledge and skills into practice. Namely, they were used in simulated situations in the context of the syllables of the future banking specialists training. The concept of “optimization of the methods of the learning activities” has been defined and examples of their application have been presented. Specific examples of the methods of learning activities of teaching professional foreign language have been given. The importance of their use in the study “Professional foreign language” for the development of professional foreign language competence has been proved.

Keywords: foreign language competence, method, optimization, professional foreign language, professional training, specialist.

1. Вступ

У наш час ринок праці висуває до працівників підвищені вимоги, що стосуються не лише рівня їхніх теоретичних знань, але й особистісних якостей і готовності до міжособистісної взаємодії. Прискорення темпів оновлення технологій обумовлює необхідність зміни підходів до розробки змісту освіти й якості навчання. В умовах стрімкого розвитку і полегшення доступу до інформаційних технологій передача готових знань уже не є головним

© Гриців В.Б., 2017

завданням навчального процесу. Крім того знижується функціональне значення і привабливість традиційної організації навчання. Усе більшого поширення набуває підхід, у межах якого основним завданням навчального процесу визначено формування професійної компетентності, корпоративної культури, проектного мислення, аналітичних здібностей, умінь самоосвітньої діяльності, самовдосконалення майбутніх фахівців, високого рівня володіння іноземною мовою.

Аналізуючи результати проведених досліджень можна стверджувати, що методика викладання іноземної мови була і залишається предметом інтересу багатьох дослідників, серед яких можна виділити Г.Є. Бакаєву, Н.Ф. Бориско, В.Д. Борщовецьку, С.С. Коломієць, Е.В. Мірошниченко, О.Б. Тарнопольського, С.П. Кожушко, T. Hutchinson, H. Widdoswon та ін. Дані дослідники звертали свою увагу передусім на вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням з метою подальшого використання у професійній діяльності.

Важливе значення мають також роботи, в яких розкрито окремі аспекти фахової підготовки майбутніх фахівців, у тому числі й працівників банківської справи. Йдеться про напрацювання Н. Баловсяк, І. Демури, І. Зарубінської, О. Коваль, Т. Фурмана та ін. Однак безпосередньо досліджень із проблеми оптимізації методів навчальної діяльності у професійній підготовці майбутніх фахівців банківської справи під час вивчення дисципліни «Професійна іноземна мова» на сьогодні немає.

2. Основна частина

Метою даної статті є запропонувати для розгляду та використання у практичній діяльності ефективні методи викладання професійної іноземної мови на прикладі конкретних ситуацій, передбачених навчальною програмою дисципліни. Застосування даних методів дозволить викладачеві змоделювати ситуації, тісно пов'язані з банківською сферою, викликати студента на конструктивний діалог, переконати його та співрозмовника у набутих знаннях з дисципліни та готовності застосовувати їх на практиці у професійній діяльності.

Як свідчить аналіз наукової літератури, змістом поняття «оптимізація» (від лат. optimus – найкращий) є процес надання будь-чому найкращих умов для діяльності. Стосовно «оптимізації навчального процесу», то змістом цього поняття є створення найбільш сприятливих умов – добір методів, засобів навчання, морально-емоційні чинники, з метою отримання відповідних результатів без додаткових затрат часу та фізичних зусиль [1, с. 58–60].

Систему методів навчальної діяльності можна вважати оптимальною, якщо: досягаються позитивні результати в навчанні всіх тих, кого навчають (на рівні їхніх навчальних можливостей, проте не нижче задовільного згідно з вимогами державних стандартів щодо критеріїв оцінювання); за умови запобігання неуспішності відповідної частини тих, кого навчають, не відбувається зниження успішності в навчанні інших; методи навчання не вимагають більших затрат часу викладачів та тих, кого навчають у порівнянні з тими витратами, що визначені керівними документами (робочою програмою, навчальним планом тощо); методи навчання не створюють надмірної втомлюваності тих, хто навчає і тих, кого навчають [3, с. 205].

Методи навчання пов'язані між собою, тому виникає потреба в їх класифікації. На сьогодні накопичено достатній дослідницький матеріал, що дозволяє узагальнити та систематизувати інформацію про методи навчання. Багато вчених здійснювали спробу класифікувати методи навчання. Тому, зважаючи на велику кількість класифікацій методів навчання, їх слід сприймати як багатоаспектне педагогічне явище [1, с. 94]. Специфіка оптимізації навчальної діяльності в процесі вивчення «Професійної іноземної мови» полягає у: врахуванні мети використання методів навчання (ознайомлення з новим навчальним матеріалом, контроль засвоєних знань, закріплення знань, тощо); врахуванні особливостей викладання професійної іноземної мови. З урахуванням особливостей професійної підготовки майбутніх фахівців банківської справи під час вивчення ділової та професійної іноземної мови, нами було виокремлено основні методи навчання. Для прикладу найуживанішими були такі: метод дидактичних ігор; метод проблемних ситуацій; метод формування гіпотез щодо розв'язання типових та нетипових професійних банківських проблемних ситуацій; метод презентації; метод мета плану; тренінг; кейс метод.

Вищезазначені методи не є вичерпними, оскільки до будь-якого з цих методів приєдну-

ється так званий «пасивний» метод. До пасивних методів прийнято відносити словесні методи пояснення, бесіди та ін. Таке поєднання дозволяло перетворити запропоновані методи на «бінарні» і характеризувати їх як пояснювально-спонукальні, частково-пошукові тощо. Бінарні методи забезпечують ефективне засвоєння великого обсягу професійних знань майбутніх фахівців банківської сфери, формують основи цілісного системного професійного мислення та професійні вміння та навички, що своєю чергою дозволяє досягти високого рівня професійної іншомовної компетентності студентів.

Нами спроектовано комплекс проблемних ситуацій, імітаційних ігор, що використовуються при викладанні навчальної дисципліни «Професійна іноземна мова» (англійська). Нижче пропонуємо зміст таких ситуацій, ігор та ін.

Після вивчення теми: «Кредитні картки» студентам пропонується дидактична гра. Це один з методів імітації (наслідування, відображення) прийняття управлінських рішень у різноманітних ситуаціях шляхом гри за правилами, які дані або виробляються самими учасниками.

Пропонуємо зміст гри з управлінським спрямуванням “Credit cards of a bank”.

Мета: закріплення знань щодо банківських операцій, активація термінології та граматико-лексичних конструкцій, розвиток творчості та практика розробки банківської тарифної політики.

Participants:

- two or three banks with development and design subdivisions;
- expert commission

The main tasks for design department:

- to design a credit card;
- to work out levels of security;
- to decide on the material a credit card to be produced from.
- special paper for 500 card will cost 1500 $, validity – 6 months.
- special plastic for 500 cards will cost 4500 $, validity – 5years.
- special metal for 500 cards will cost 13000 $, validity – 10 years.

To define the area of the card usage: in Ukraine / all around the world.

The main tasks for technical and economic department:

1. Reasoning and choice of the material of the potential credit cards according to the following data:
   - the cost of the special equipment – 23000 $;
   - the cost of the software – 115000;
2. To calculate how many cards it is necessary to produce and the period of return on investment.
3. To develop and prove a plan card programming.

The main tasks for expert commission:

Control of the individual work of the banks.

Giving support.

Assessment of the completed tasks.

Summary.

Підготовка до проведення гри: створення презентації банку, його назви, структури, послуг. Забезпечення студентів канцелярським приладдям. Попереднє ознайомлення учасників гри з матеріалом цієї теми у навчальній літературі.

The game:

Phase 1. All the participant receive necessary materials and tasks. Organizer sets time limits to cope with the offered tasks (50 minutes).

Phase 2. After this participants present their work outs.

Expert commission expresses its recommendations and wishes, pays attention to drawbacks and at the end of the game evaluates it according to certain criteria.

Для підвищення професійної іншомовної компетентності на заняттях «Професійної іноземної мови», нами також було використано метод метаплану.

Метаплан – один з різновидів дискусії, що містить елементи мозкового штурму, аналізу ситуацій, ділової гри. Суть дискусії зводиться до розробки плакату «Метаплан». Метод застосовується у малих та великих групах. Вимоги щодо проведення метаплану:

1. У приміщенні не повинно бути зайвих зовнішніх впливів. Потрібно забезпечити відповідне розміщення учасників обговорення (круглий стіл) та обладнання для них (біла дошка, білий папір, маркери кількох кольорів, різнокольорові картки формату А7 та різної геометричної форми, кнопки, скотч, тощо).

2. Відповідний рівень іншомовної компетентності учасників для обговорення проблеми.

3. Організатор (викладач-консультант) не є учасником робочих груп, забезпечує дотримання форм заняття та не вникає у його зміст.

The main task – to activate lexical material, to improve some writing skills, to teach the 4th and the 5th year students to work in a team, to develop an ability to be a professional banker.

The main idea is to advertise the bank and its services because of the reduction of its market share.

To do this we need:

- to invite leading specialists in this sphere to discuss the problem;
- to invite young specialists who have some practice in this sphere;
- to form the main items in the discussion: The reasons of market share reduction? What are the ways out of this situation? What advertisement project can be worked out for the bank? What are the main ideas of the advertising campaign?
- organizer offers to discuss all the views and put them down on the cards.
- it is advisable to stick all the ideas to the white board; (it helps to structure all the notes);
- ranking of the ideas, advice and reasons;
- generalization of the advice.

Керований та контрольований процес проведення змін, ставлення, знань або навичок поведінки того, хто навчається, через набуття досвіду, з метою виконання ефективної професійної діяльності називається тренінгом.

Тренінги дають можливість задовольнити особистісні потреби індивіда. Тому сформувати тренінг можна на основі потреб та прагнень майбутніх фахівців. Ефективність тренінгу залежить від визначення основних потреб особистості та організації, які іноді можуть бути суперечливими.

Як показує практика, існують суттєві відмінності у створенні тренінгів для фахівців різних напрямів діяльності.

Загальна модель тренінгу характеризується такою особливістю як – чітка підпорядкованість головній навчальній меті – удосконалення психомоторики (тренування навичок).

Основними складовими тренінгу є: ознайомлення з новою інформацією; демонстрація застосування знань; імітація правильних дій; закріплення отриманих знань на практиці.

Тренінги можуть створюватися на базі одного методу або – на поєднанні кількох. Визначення методу залежить від суті завдань, їх рівня складності, тривалості заняття.

Для закріплення знань і активації лексики, пов'язаної з банківською справою, ми наводимо приклад наступного тренінгу: «New Customers Attraction of the Bank "Goldium"».

Participants of the training: the 4th and the 5th year students, bankers, trainer. All the participants should have upper intermediate or advanced levels of English.

The aim of the training: to improve professional skills and professional foreign language competence.

Участь у тренінгу дає можливість учасникам спробувати себе в ролі учасників ринкової діяльності, взаємодіяти з клієнтами, практикувати та поглибити свої знання бізнесу та професійної іноземної мови.

Кейс-метод – один з методів активного навчання, що наближає навчальний процес до реальної професійної діяльності. Він передбачає аналіз виробничих, управлінських та інших ситуацій, конфліктних випадків, проблемних ситуацій.

Проблемна ситуація – усвідомлена людиною ситуація існуючих протиріч між метою та можливістю її досягнення. Мета проблемної ситуації – активізація пізнавального процесу. Аналіз проблемної ситуації у кейс-методі "Devaluation of National Currency because of the Global Crisis".

Перед застосуванням цього методу, викладач повинен ознайомити студентів із послідовністю його застосування.

1. To inform students with the current situation.
2. To form the teams: Cabinet of Ministers representatives; The NBU representatives; commercial bank representatives and their opponents – "common people", "national producers", "international entities".
3. To set the tasks for the team: to offer the ways out of this difficult economic situation.
4. To compare the ideas offered by the students and real ideas of the government.

Даний метод можна застосовувати на заняттях «Професійної іноземної мови» після вивчення теми «The National Bank of Ukraine» та «Commercial Banks», оскільки студенти вже добре володіють необхідною для обговорення професійною лексикою. На 4 та 5 курсах уже добре сформований світогляд

і критичне мислення, тому зазвичай їм не складає труднощів обговорювати проблеми даного типу.

Наприкінці кожного семестру, з дисципліни «Професійна іноземна мова» студентам пропонується провести презентацію на одну із вивчених протягом семестру тем, щоб глибше її дослідити. На нашу думку цей метод є одним із найефективніших тому, що дозволяє студентам самостійно попрацювати в тій сфері, яку вони вважають цікавою для свого дослідження. Пошук інформації та створення презентації на її основі дозволяє студентам збільшити свій словниковий запас іншомовною професійною лексикою, розвинути аналітичне мислення. Ці якості часто стають невід'ємною частиною підготовки студентів, оскільки велика частина студентів в подальшому захищає свою магістерську роботу іноземною мовою.

Прикладом презентації може бути наступна:

On the topic "Creation of a new bank". Commercial Bank "VBank" was created as a result of merger of several credit institutions and foreign investment.

The aim of presentation: to demonstrate the main tendencies and prospects of its activity. The presentation should include the following steps:

- Greetings;
- Plan of the presentation (what actually the student is going to speak about);
- Information about the creation of the bank;
- Presentation of the main tendencies of its activity;
- Familiarization with the prospects of the bank;
- Question time;
- Giving thanks for the listeners' attention.

Метод інсценізації передбачає створення штучних умов та надання ролей лише частині студентів (інші залишаються у категорії «глядачів»).

Важливим є наявність сценарію інсценізації. Після проведення інсценізації проводиться дискусія щодо оцінки почутого та побаченого. Суть інсценізації є «акторська імпровізація» студентів. Перевагами методу є акторська практика безпосередньої взаємодії з людьми у майбутній професійній діяльності банківських працівників (обслуговування клієнтів, організація та проведення переговорів, персональний продаж банківських продуктів, тощо). Це особливо актуально в даний час, оскільки Україна інтегрується у світову економіку і все більше і більше іноземців приїжджають сюди, щоб інвестувати власний капітал та вести бізнес на теренах нашої держави.

Підібрані нами методи враховують специфіку навчального матеріалу; характер дій тих, кого навчають (рівень іншомовної професійної компетентності до пошукової та дослідницької діяльності, ставлення до навчального процесу), їх вікові особливості; часові обмеження у застосуванні того чи іншого поєднання методів (проблемні, пошукові та дедуктивні методи потребують більше навчального часу).

Отже, методи навчання – це спосіб отримання знань. Оптимізація методів навчання з метою формування професійної іншомовної компетентності майбутніх фахівців банківської справи – це своєрідний інтелектуальний інструмент їх навчальної, виховної та пізнавальної діяльності.

У порівнянні з минулим, вимоги до банківського працівника змінилися. Більш імовірним кандидатом на місце у банку сьогодні, може стати діяльна особа, здатна надихнути молодих, повних ентузіазму людей, з досвідом роботи в установах інших країн, аніж людина з традиційним дипломом про освіту. Саме тому, ми вважаємо надзвичайно важливим компонентом професійності банківських працівників іншомовну компетентність.

В поданій статті ми навели приклади зразків ситуативних завдань та ігор, на основі яких можна зрозуміти методику та побудувати практичне заняття з професійної іноземної мови для майбутніх фахівців банківської справи залучаючи студентів до конструктивного діалогу та активної участі у навчальному процесі.

3. Висновки

Підсумовуючи вище сказане, можемо наголосити на важливості практичного застосування набутих знань та умінь з професійної іноземної мови з метою подальшого застосування у професійній діяльності. Важливою є роль викладача, який керує навчальним процесом на занятті, мотивує студентів до активізації знань в усній формі, залучає до монологічного чи діалогічного мовлення використовуючи вивчені мовні кліше та штами з дисципліни «Професійна іноземна мова» у змодельованих ситуаціях. До подальших перспектив дослідження відносимо розробку плану цілого заняття, а не окремої частини з використанням практичних ситуаційних завдань у професійній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения (общедидактический аспект) / Ю.К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1977. – 256 с. 2. Коваль Л.М. Формування у студентів немовних вищих навчальних закладів англомовної професійно орієнтованої мовної компетенції / Л.М. Коваль // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.4. – С. 318–321. 3. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі : навч. посібник / В.М. Нагаєв. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 232 с. 4. Harmer J. How to teach English / J. Harmer. – London : Longman Group, 1991. – 296 p.

REFERENCES

Babanskij, Ju.K. (1977). *Optimizacija processa obuchenija (obshhedidakticheskij aspekt) [Learning process optimization (general didactic aspect)]*. Moscow: Pedagogika Publ.

Harmer, J. (1991). *How to teach English*. London: Longman Group.

Koval, L.M. (2010). Formuvannia u studentiv nemovnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv anhlomovnoi profesiino oriientovanoi movnoi kompetentsii [Formation of professionally oriented English language competence in students of non-linguistic higher educational institutions]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. – Scientific Messenger of the Ukrainian National Forestry University, 350,* 33–38 (in Ukrainian).

Nahaiev, V.M. (2007). *Metodyka vykladannia u vyshchii shkoli [Methodology of teaching in higher educational institutions]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury Publ.

УДК 81’243:378.018.43

ENHANCEMENT OF EXTRAMURAL EDUCATION BY ELEMENTS OF DISTANCE LEARNING

A.G. Galstyan (Kharkiv)

The article is dedicated to the paradox of increasing demand of extramural education in the 21st century and its decreasing level of training. Today the traditional extramural education is unable to ensure high effectiveness of specialists’ training. The existing potential of e-learning in modern education and the poorly developed organizational and pedagogical support of the process of preparing extramural students are flagrant.

Extramural education is still the integral part of higher education and most of its time it is devoted to student’s independent work. The aim of this work is to reveal the perspectives of development of extramural learning of foreign languages by implementing various elements of distance technologies.

Key words: Elements of distance education, extramural education, modern technologies, self-learning.

Галстян А.Г. Удосконалення заочної освіти елементами дистанційного навчання. Стаття присвячена феномену зростаючого попиту на заочну освіту в XXI столітті й зниженню рівня викладання за цією формою. Сьогодні традиційна заочна освіта не в змозі забезпечити високу ефективність підготовки фахівців. Протиріччя існуючого потенціалу електронного навчання в сучасній освіті й слабо розвиненої організаційно-педагогічної підтримки процесу підготовки студентів-заочників є очевидною.

Заочна освіта, як і раніше, є невід'ємною частиною вищої освіти, й більшою мірою спрямована на самостійну роботу студентів. Метою даної роботи є виявлення перспектив розвитку навчання іноземної мови шляхом упровадження різних елементів дистанційних технологій.

Ключові слова: заочна освіта, елементи дистанційної освіти, самонавчання, сучасні технології.

Галстян А.Г. Усовершенствование заочного образования элементами дистанционного обучения. Статья посвящена парадоксу растущего спроса на заочное образование в XXI веке и снижению уровня его преподавания. Сегодня традиционное заочное образование не в состоянии обеспечить высокую эффективность подготовки специалистов. Противоречие существующего потенциала электронного обучения в современном образовании и слабо развитой организационно-педагогической поддержки процесса подготовки заочных студентов очевидно.

Заочное образование по-прежнему является неотъемлемой частью высшего образования, и большую часть времени оно посвящено самостоятельной работе студентов. Целью данной работы является выявление перспектив развития заочного обучения иностранному языку путем внедрения различных элементов дистанционных технологий.

Ключевые слова: заочное образование, самообучение, современные технологии, элементы дистанционного образования.

Nowadays, ‘lifelong learning’ is the slogan of many higher educational institutions in the world. Lifelong learning is interpreted as a continuous process of education throughout life.

In most countries with the establishment of extramural education, universities have offered lifelong education, which has started actively developing since the beginning of the 20th century [6]. Today extramural education is the integral and important part of tertiary education in training specialists. It is a form of education that combines student’s self-learning at home with sessions at the University. In intersessional period students are supposed to study independently in the course of 4–5 months. During the session period (usually there are two sessions in the academic year and they take place in winter and summer holidays) extramural students attend 3 weeks’ lectures and consultations and at the end of the session they take exams.

The popularity of extramural education in Ukraine is conditioned by the following features:

© Galstyan A.G., 2017

- it presents an opportunity to work and study, or to obtain higher education in various tertiary education institutions simultaneously: it helps to balance work, home, and study;
- it pushes aside all geographical restrictions: remote place of residence is not an obstacle in receiving higher education;
- it gives vast possibility to people with medical constraints to obtain higher education;
- it provides students with great autonomy: it is mostly a self-paced learning process;
- it is cheaper than full time education;
- it affords an opportunity to relate theory to practice while combining work with study: moving from theory to practice and vice versa, a student interpenetrates into cognitive and practical activities.

The topicality of this paper is conditioned by the fact that, despite the significance of extramural education within the system of higher education, despite all its advantages, year by year the level of extramural education decreases: extramural education is considered less qualified as opposed to full time education.

The aim of this paper is to reveal the disadvantages of extramural education and to create conditions for modernizing the existing system of extramural learning of foreign languages. The changes and improvements of extramural education require both the creation of new teaching and assessment tools and the appropriate preparation of instructors to use those tools effectively.

The object of the paper is the process of studying foreign languages by extramural students at tertiary level.

The subject of the paper is the conditions of modernization of extramural education.

Requirements of having a perfect command of foreign languages by graduates are constantly increasing, but, meanwhile, the level of language proficiency is reducing. This paradox is due to the fact that extramural education, its methods and tools do not fully meet modern demands in preparing specialists of foreign languages. In the system of organization of educational process the peculiarities of extramural education, students' individual qualities and their working conditions are hardly taken into account.

Traditionally organized system of extramural education has a number of restrictions. In intersessional period

1. It requires great skills of self-learning: if self-learning is an advantage for some extramural students, for others, however, it may be a disadvantage, as it requires self-motivation and self-discipline.
2. There is lack of motivation:
   - no face-to-face interaction either with the instructor or the peers;
   - no immediate consultation;
   - no control over the process and 'result' of training activities;
   - no feedback.
3. It is impossible to organize teamwork, accordingly, to develop communication skills, confidence, or to create personal presentation techniques.
4. It provides passive involvement of students into the learning process.
5. Students are not provided with a study guide and they have no self-control device.
6. There is no possibility to 'timely' update educational resources and to make them more accessible.
7. There are limited opportunities of organizing education according to individual education plan, taking into account students' interests within the frames of educational standards.

Accordingly, for achieving a new level in extramural education of foreign languages today it is urgent to update the existing methods of training foreign languages, to apply new ones, to find new approaches in solving the issues mentioned above and, if necessary, to adopt the experience of foreign higher educational institutions.

Taking into consideration all the difficulties and obstacles facing the extramural system of education, we underline the importance of *technological development* of the learning process of foreign languages within the frames of extramural education. It is vital today to implement new elements and approaches preserving, meanwhile, the old ones. We suggest creating a system of **blended education**: extramural education with elements of distance learning.

Today distance learning is the integral part of development of modern education. New technologies provide students with active involvement into the learning process. This fact is especially valuable for an extramural student, who is involved into the learning process and sets regular contact with his instructor only during the sessions (it's a sign of extramural

learning). At the end of the session extramural student returns home and this student-instructor contact is getting lost. In intersessional period this contact can be reestablished and further developed thanks to modern technologies, which provide a student-instructor dialogue over a distance and stimulate a feedback (it's a sign of distance education).

V.I. Ovsyannikov [1] has realized the analysis of similarities and differences between the distance and extramural educations and revealed the following common features:

- the prevalence of self-study;
- no age restrictions;
- social equality;
- wide grasp of a large number of trainees;
- no geographical limitation;
- possibility of on-job training;
- learning opportunities for the disabled.

According to a number of scholars (D. Keegan [11], I. Tavgen [3]) distance and extramural educations are not identical: extramural learning is based on regular meetings with an instructor in lecture halls of higher educational institutions and its aim is to combine work with study rather than to «overcome the distance». While, the aim of distance education is to provide people in different countries with an opportunity to receive higher education.

Further we shall highlight each problem of traditional extramural education of foreign languages mentioned above, and will suggest a solution within the frames of blended, that is extramural-distance education.

1. Development of self-learning skills

As it was already mentioned, the traditional system of extramural education is a combination of 'lecture hall meetings with an instructor and, in intersessional period, the independent learning of a student'. In fact self-tuition realized by a student occupies approximately the 70% of the whole process of learning. For some students 'self-learning' is the biggest disadvantage of extramural education, as they have the feeling of isolation not having any interaction with instructors and peers. Other issues with self-paced learning are self-motivation and self-discipline. Students who lack motivation may fall behind as can those with bad study habits. Students who are used to traditional lecture hall environments may have a hard time not having an instructor controlling their work.

Accordingly, the main role of the instructor is to create students' self-learning skills, to develop their independent cognitive activity. Naturally, today self-paced learning techniques are highly developed thanks to modern information technologies. If in traditional educational system self-learning was realized mainly through reading books, in nowadays, new technologies suggest a great variety of methods and learning resources (audio and video materials, e-books and journals, computer training programs, etc.) and the task of an instructor is to teach dealing with various sources of information and training materials. It means the instructor's role is not limited merely by revealing the techniques of studying foreign languages, discussing the most difficult sections, highlighting typical mistakes that can occur when doing the home tests, but the instructor should also form a positive attitude towards self-education through the development of skills and abilities of doing independent work [2]. This can be realized when learning environment is based on modern information technologies, which give access to certain educational resources, as well as provide students with the opportunity of creating personalized learning paths, different modes and forms of communication with instructors and students.

2. Development of self-control skills

One of the most important components of self-learning is self-control. As E.N. Khusainova mentions [4]: self-control plays a special role in the process of learning by an extramural student. Self-control is the ability of a student to find and correct his mistakes independently, as well as to prevent the emergence of new ones. For this purpose she suggests to use not only «control keys» to create and develop certain skills, but also «teaching keys» which would contribute to creating correct standards in the system of self-regulation of the speech act itself.

Indeed, while doing home tasks independently, students frequently need instructor's advice and control, which, in traditional system of extramural education, is lacking. This gap can be filled by the provision of 'teaching keys' which partially may replace the instructor. Teaching keys are indispensable in grammar aspect. With the help of them while doing grammar tasks a student can realize self-control any time he needs.

In modern life self-control can reach the top of its development based on distance education technologies, such as electronic textbooks, automated training software, educational and informative audio and video materials, automated library and information systems etc.

3. Display of control by an instructor

Still, the development of self-control is not enough for a student to raise self-confidence and competence in language learning. Very often a student, used to strict control by an educator, gets disappointed in 'the freedom of action' granted to him by the system of extramural education. The awareness of making progress (which can be confirmed by an instructor) brings satisfaction and serves internal motivation for a student. Hence, in intersessional period systematic, ongoing control of the process and results of student's work should be displayed by an instructor, which can be realized via modern technologies. By this we don't agitate by any way an instructor-centered teaching. On the contrary, through controlling the work of a student, the role of an instructor is to transform a student from passive into active participator of learning process, who is able to manage independently and with responsibility his own training activities.

4. The importance of feedback

The role of an instructor in this case is reduced to provision of feedback. In order to inspire students to be self-motivated independent learners, instructors need to give frequent, positive feedback.

Feedback is any response from an instructor in regard to a student's performance. The purpose of feedback in the learning process is to improve a student's performance [13].

Extramural students need support and direction in the process of adaptation to self-directed learning. They need help in evaluating their knowledge, in revealing what they already know and what they still need to know. Accordingly, timely feedback and evaluation are important in study process and in intersessional period they must be provided by an instructor through internet. The main task of the latter is to give a student an explanation what he is doing correctly or incorrectly.

One of the tips mentioned by Laura Reynolds is the organization of 'one-on-one' meetings with a student. «Providing a one-on-one meeting with a student is one of the most effective means of providing feedback. The students look forward to having the attention and never miss the opportunity to ask necessary questions. A one-on-one conference should be generally optimistic, as this will encourage the students to look forward to the next meeting» [13]. Such meetings can be organized by such video chat apps like Skype, Face Time, Duo or such social networks like Facebook, Twitter, LinkedIn and so on.

Today modern technologies provide a range of tools to enhance ongoing feedback. F.e computers can keep track of early efforts, so instructors and students can see the extent to which later efforts demonstrate gains in knowledge, competence, or other valued outcomes [8].

5. Development of Virtual Teamwork Skills

Though, in modern life, students aspire to independence and autonomy in learning process, and distance education is considered a popular form of nontraditional education, nevertheless, modern students like the interaction with an instructor and peers. Accordingly, self-learning cannot be a passive activity, on the contrary it is an active cognitive one and it is important for students to learn through social interaction. For this purpose, teamwork, joint projects are particularly effective in English language courses, as students learn in groups and with each other more effectively than alone. «Team or group work teaches students the fundamental skills associated with working as a collective unit toward a common goal. This type of teamwork introduces a variety of skills that will be valuable for students later in the workforce, such as communication, compromise and collective effort. In any type of group work, students must agree about who will handle various components of a project and work in tandem using one another's strengths to accomplish assigned tasks. This teaches time management, resource allocation and communication skills» [12]. Realizing the importance of conducting teamwork for motivating students, one of the main tasks of an instructor is to create necessary conditions for developing virtual teamwork among extramural students. For developing virtual teamwork skills instructor should organize an interactive communication among group mates. He can use synchronous and asynchronous methods of communication with extramural students, organize group projects, monitor

students' activities, adjust the performance of assignments, provide them with educational and methodological recommendations of self-study, etc. All these can be realized via chat, forum and e-mail.

6. Implementation of the project method

The idea of teaching in collaboration still arose at the beginning of the century in the works of American educators – researchers: H. Parkhurst (the Dalton Plan), and W.H. Kilpatrick in his essay, «The Project Method», which became known worldwide (Kilpatrick, 1918).

Today one of the best manifestations of collaboration in teamwork is the method of projects.

The main purpose of teaching / learning a foreign language based on project method is the possibility of obtaining the communicative competence by students, which is the practical mastery of a foreign language. The main idea of this approach in teaching a foreign language is to move the accent from different exercises to real active process of thinking, which will allow students to acquire some linguistic skills. The method of projects motivates extramural students to work in groups, to turn their foreign language self–study into learning through interaction and discussions with mates, when students think over real, interesting, practically valuable and accessible problems, taking into consideration the cultural peculiarities of the country and, if possible, working on the basis of interaction between cultures.

Thus, the method of project is described as: student-centered; learning by doing; cooperative learning; problem-based learning; means of developing skills of self-expression, self-manifestation, self-presentation; educating purposefulness, tolerance, individualism and collectivism, responsibility, as well as initiative and creative approach to the work.

In extramural education the project method can be used according to the curriculum and it can be devoted to various topics. With the help of this method it is possible to introduce a new material, revise the old one or deepen the existing skills.

The project work includes three stages:

1. The initial stage: at the 'kick off session' together with students the instructor defines the general topic, identifies sub topics, analyzes the importance of that material and the ability of students to learn the given thematic material and, finally, brings it up to "projection».

2. The main stage: the project work is realized by teammates during the intersessional period. They search the information and collect the necessary materials, analyze the methods and purposes of the work. In the course of project work an instructor:

- arouses students' interest and encourages them;
- helps students in their search of necessary sources of information and becomes a source of information himself/herself;
- coordinates the entire process and provides feedback for a success and fruitful work of students in the realization of the project.

Most of the communication is held via email, video conferencing with periodic discussions via Skype, Viber etc.

3. The final stage of the project work is the presentation and discussion of results, which take place at the coming session. Presentation is an obligatory stage. It is necessary to complete the work, to analyze the work done and to demonstrate the results. All prepared by students in the course of the preparation is called a project activity product. It can be in a form of pictures, posters, slideshows, videos, web-sites and so on. All these are visual presentations of the problem solution.

In fact presentation implies a very important educational, pedagogic effect conditioned by the method itself: students learn to convincingly express their thoughts, ideas, to analyze their activities, to present the results of individual and cooperative work. They demonstrate a visual material and display the result of the practical realization of the acquired knowledge and skills. In the course of the presentation the self-esteem of a student increases and he obtains self-evaluation skills.

Consequently, the project work is a cooperative activity between an instructor and a student, as well as a student and his group mates which develops special skills: the ability to communicate openly with people, to express opinion and be able to reason it, to accept constructive criticism, to respect others' opinion and views, and resolve conflicts. Popular social networking sites such as Facebook and LinkedIn provide opportunities for language learners to work collaboratively, and enhance their linguistic and pragmatic proficiency.

7. Lack of technological literacy

In fact a parallel can be drawn between extramural education and flipped learning.

Flipped learning is a pedagogical approach in which the classroom-based learning is inverted: students are introduced to the new material before class, while 'in-class time' is devoted to exercises, projects, or discussions through interaction with peers and instructors to deepen the knowledge in the given material. There is a variety of tools to present the new material outside of class: textbooks, lecture videos, Powerpoint presentations, printable slides etc.

Like flipped learning, extramural education is also considered a self-learning at home with further revisions, control, discussions and problem-solving activities during the session. As it was already mentioned above, in high technological era the implementation of distance technologies is crucial. But lots of instructors report that they do not feel confident in utilizing the advanced technologies [10].

They also feel wary about changing a well-tested paradigm of teaching [9]. Adoption of new technologies is perceived by many instructors as a risky, if not an intimidating change, and therefore quite often faculty members in many higher education institutions are not keen on participating in online initiatives [5; 7; 8].

Trucano [14] concluded that the limited confidence of many teachers using the new technologies affects the way in which the learning / teaching processes are conducted. He stressed the need of developing incentives in order to promote effective teacher participation in continuing professional development.

Accordingly, it is evident, that in modern life instructors need to go training and upgrade their qualification in the sphere of innovative technologies. Indeed, the success of implementing modern technologies into the learning process of extramural students depends largely on the ability of instructors to execute those changes. Higher educational institutions should provide incentives and encourage instructors to learn about technology. They should require courses or make other provisions to ensure that instructors are, at the very least, scientifically and technologically literate. Various forms and means of computer communication are important for instructors to realize precise administration of the students' educational activities.

Conclusion. In conclusion it must be mentioned that it is high time to make radical changes in the entire educational system, particularly in extramural learning of foreign languages. New models and methods with elements of modern technologies should be created. Thanks to the establishment of information technologies we will obtain great opportunity not only to modernize the traditional educational process but also to provide lifelong learning by overcoming age, time and spatial barriers. The implementation of technologies in extramural system will make the learning process more attractive and will undoubtedly motivate our students.

Naturally, much time and great efforts are demanded for improving the extramural educational system but, unquestionably, it is worth directing all our efforts in achieving this goal.

LITERATURE

1. Овсянников В.И. Заочное и дистанционное образование: близнецы или антиподы? / В.И. Овсянников // Открытое образование. – 2002. – № 2. – С. 64–74. 2. Петров Н.В. Высшее заочное образование: проблемы и перспективы развития [Электронный ресурс] / Н.В. Петров. – Режим доступа : http://cyberleninka.ru/article/n/vysshee-zaochnoe-obrazovanie-problemy-i-perspektivy-razvitiya 3. Тавгень И.А. Дистанционное обучение: опыт, проблемы, перспективы / И.А. Тавгень; под ред. Ю.В. Позняка. – [2-е изд., исправл. и доп.]. – Минск : БГУ, 2003. – 227 с. 4. Хусаинова Е.Н. Методика обучения и организация самообучения английскому языку на заочном отделении неязыковых вузов [Электронный ресурс] / Е.Н. Хусаинова. – Режим доступа : http://vestnik.stavsu.ru/54-2008/09.pdf 5. Abel R. Implementing the Best Practices in Online Learning / R.Abel // EDUCAUSE Quarterly. – #28(3). – 2005. – S. 75–77. 6. Aspin D.N. Second International Handbook of lifelong learning / Aspin D.N., Chapman J.D., Evans K., Bagnall R.G. // Springer International handbooks of education. – P. 1. – London, NewYork : Introduction, 2012. – P.45–46. 7. Boezerooy P. Models of Technology and Change in Higher Education / Boezerooy P., Collis, B., Van Der Wende // International Comparative Survey on the Current and Future Uses of ICT in Higher Education : Paper presented at 24th Annual EAIR Forum. – Prague, 2002. 8. Chickering A.W. Implementing the Seven Principles: Technology as Lever 9 [Electronic resource] / Chickering A.W., Ehrmann S.C. // AAHE Bulletin, #49(2). – 1996. – S. 3–6. – Access mode : http://

sphweb. bumc.bu.edu/otlt/teachingLibrary/Technology/seven_ principles.pdf 9. Donohue B. Faculty and Administrators Collaborating for E-Learning Courseware 9 [Electronic resource] / Donohue B., Howe-Steiger L. // Educause Quarterly, 28 (1). – 2005. – S. 20–32. – Access mode : http://er.educause.edu/articles/2005/1/faculty-and-administrators-collaborating-for-elearning-courseware 10. Guri-Rosenblit S. Digital technologies in higher education: Sweeping expectations and actual effects / S. Guri-Rosenblit. – New York : Nova Science Publishers, Inc., 2009. – P. 25–26. 11. Keegan D.A. Typology of distant learning systems / D.A. Keegan // Distance Education: new perspectives / Ed. by K. Harry. – New York : Routledge, 1993 – P. 63. 12. McQuerrey L. Why Is Teamwork Important in the Classroom? [Electronic resource] / L. McQuerrey. – Access mode : http://work.chron.com/teamwork-important-classroom- 18281.html 13. Reynolds L. Giving Student Feedback: 20 Tips To Do It Right [Electronic resource] / L. Reynolds. – Access mode : http://www.opencolleges. edu.au/informed/features/giving-student-feedback/ 14. Trucano M. Knowledge Maps: Icts in Education / M. Trucano // Infodev. World Bank: The Information for Development Program. – Washington D.C., 2005. – P. 35–38.

REFERENCES

Abel, R. (2005). Implementing the Best Practices in Online Learning, *EDUCAUSE Quarterly, 28 (3)*, 75-77.

Aspin, D.N., Chapman, J.D., Evans, K. and Bagnall, R.G. (2012) Second International Handbook of lifelong learning. *Springer International handbooks of education*. – *Part One*. London, NewYork : Introduction, pp. 45-46.

Boezerooy, P., Collis, B. and Van Der Wende (2002). Models of Technology and Change in Higher Education. *An International Comparative Survey on the Current and Future Uses of ICT in Higher Education*: *Paper presented at 24th Annual EAIR Forum*, Prague.

Chickering, A.W. and Ehrmann, S.C. (1996). Implementing the Seven Principles: Technology as Lever, AAHE Bulletin, 49 (2), 3-6. Available at : http://sphweb.bumc.bu.edu/otlt/teachingLibrary/Technology/seven_principles.pdf

Donohue, B. and Howe-Steiger, L. (2005). Faculty and Administrators Collaborating for E-Learning Courseware. *Educause Quarterly, 28 (1), 20-32*. Available at : http://er.educause.edu/articles/2005/1/faculty-and-administrators-collaborating-for-elearning-courseware

Guri-Rosenblit, S. (2009) *Digital technologies in higher education: Sweeping expectations and actual effects*. New York: Nova Science Publishers, Inc., pp. 25-26.

Keegan, D.A. (1993) Typology of distant learning systems. *Distance Education: new perspectives* / Ed. by K. Harry. – New York: Routledge, p. 63.

Khusainova, E.N. (2008) Metodika obucheniya i organizaciya samoobucheniya angliyskomu yaziku na zaochnom otdelenii neyazikovix vuzov. [The method of teaching and the organization of self-learning of the English Language at extramural department of non-linguistic Univrsities.] Available at http://vestnik.stavsu.ru/54-2008/09.pdf

McQuerrey, L. Why Is Teamwork Important in the Classroom? Available at : http://work.chron.com/teamwork-important-classroom-18281.html

Ovsyannikov, V.I. (2002) Zaochnoe i distancionnoe obrazovanie: blizneci ili antipodi? [Extramural and distance education: twins or antipodes?] *Otkritoe Obrazovanie*. *– Open education, 2*, 64-74 (in Russian)

Petrov, N.V. (2013) Visshee Zaochnoe Obrazovanie: problemi i perspektivi razvitiya. [Extramural higher education: problems and perspectives of its development]. Available at: http://cyberleninka.ru/article/n/vysshee-zaochnoe-obrazovanie-problemy-i-perspektivy-razvitiya

Reynolds, L. (2013) Giving Student Feedback: 20 Tips To Do It Right. Available at : http://www.opencolleges.edu.au/informed/features/giving-student-feedback/

Tavgen', I.A. (2003) Distancionnoe obuchenie : opit, problemi, perspektivi [Distance education; experience, problems, perspectives]. Minsk: BGU.

Trucano, M. (2005). Knowledge Maps: Icts in Education. *Infodev. World Bank: The Information for Development Program*. – Washington D.C., pp. 35-38.

РЕЦЕНЗИЯ

на коллективную монографию

Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С.

КАК НАРИСОВАТЬ ПОРТРЕТ ПТИЦЫ: МЕТОДОЛОГИЯ КОГНИТИВНО-КОММУНИКАТИВНОГО АНАЛИЗА ЯЗЫКА

(Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. – 246 с.)

В.А. Гуторов, канд. филол. наук (Харьков)

Известные научные школы складываются годами и десятилетиями. Они разрабатывают собственные трактовки краеугольных понятий определенной научной области, которые получают многолетнюю проверку практикой и завоевывают широкое признание. Научные школы становятся неформальными объединениями руководителей и их учеников, единомышленников из многих университетов, разделенных расстояниями, но не идеями. Отличительная черта академичной школы – открытость, поощрение дискуссий, которые способствуют движению вперед. Именно такая школа, сложилась сегодня в германской филологии в Харьковском национальном университете имени В.Н. Каразина, вобрав в себя актуальные в современном мире постулаты профессора этого университета XIX века А.А. Потебни. Рецензируемая работа – давно ожидаемый коллективный труд ведущих Харьковских профессоров в области когнитивной лингвистики, прагмалингвистики, дискурсологии, в котором систематизированы методологические и методические подходы, разработанные в Харьковской когнитивно-дискурсивной школе лингвистики и обобщены практические данные кандидатских и докторских исследований, объединенные принципами когнитивно-коммуникативной онтологии языка.

Заинтересованный читатель найдет в этой монографии как результаты теоретического осмысления основополагающих принципов онтологии языка в рамках когнитивно-коммуникативной парадигмы, так и апробированные решения эпистемологической проблемы метода когнитивно-коммуникативных исследований.

Монография отличается стройностью и целостностью. Объектом ее анализа является когнитивно-коммуникативная парадигма языка, а целью – разработка методик интегральных воплощения соответствующих принципов для анализа картины мира, стратегий и тактик дискурса, концептуализации коммуникативного поведения в дискурсе в синхронии и диахронии, которые тщательно иллюстрируются на материале английского языка.

Общая методологическая основа подхода, развиваемого в Харьковской лингвистической школе когнитивно-дискурсивной лингвистики, – трактовка дискурсивной деятельности на базе ментальных процессов, а также дополнение концепции когнитивно-коммуникативной парадигмы знаний принципами единства социума – мышления – языка, принятыми в эколингвистике [1, с. 9]. Такой подход полностью соответствует общей линии развития современной науки по пути синтеза парадигм. Во введении исследователи обобщили постулируемые ими принципы, что существенно облегчает восприятие этого фундаментального научного труда.

Как следует из введения, теоретико-методологическим основанием всех исследований Харьковской школы когнитивно-дискурсивной лингвистики служат известные постулаты экспансионизма, антропоцентричности, (нео)функционализма и экспланаторности, истолковываемые в рамках нового эколингвистического подхода. Экологичность когнитивно-коммуникативных исследований авторы видят в неразрывности когниции – трактовке языка / дискурса как средства осуществления мыш-

© Гуторов В.А., 2017

ления, формирования общества, культуры, и одновременно как их продукта [1, с. 9].

Следует отметить научную ценность четко сформулированных во введении трактовок ключевых понятий когнитивно-коммуникативных исследований, выработанных в Харьковской когнитивно-дискурсивной школе лингвистики:

«Языковое значение понимается сквозь призму когниции; семантика и прагматика не противопоставляются, а представляют собой единый комплекс. Значение, схваченное знаком <…> социально и ситуативно обусловлено и базируется на эмоциональном и телесном опыте. Роль языкового знака состоит в активации лексически представленного концепта, являющегося частью сложно организованной семантической сети, и «запуске» интенциональных / неинтенциональных, осознаваемых / неосознаваемых психических процессов инференции, позволяющих осмыслить содержание такого концепта на базе семантической сети» [1, с. 9].

Картина мира – это «динамичная когнитивная структура, глобальное представление ее автора о мире, полученное в результате обобщения чувственного опыта познания. Картина мира является результатом и регулятивным фактором всей деятельности человека, включая лингвокоммуникативную, в природной и социальной средах. Основополагающая роль картины мира в языке и речи обусловлена ее решающим влиянием на 1) семантическое пространство языка, объективированное в системных единицах (языковой картине мира), 2) характер коммуникации в ее ролевом аспекте, 3) тип дискурса, в рамках которого осуществляется коммуникация, и 4) структуру языковой личности. Картина мира состоит из концептов <…> и моделируется в виде разнообразных концептуальных структур, одной из которых является матрица доменов» [1, с. 10].

Коммуникация – это «целенаправленное, мотивированное, регулятивное семиотическое взаимодействие для установления общих ориентиров в жизненном пространстве на основе выработки общих смыслов – способ и условие выживания человека. Коммуникативное взаимодействие обеспечивается семантической сетью, представляющей собой единую систему с нейронной сетью мозга, которая увязывает весь психический опыт человека по принципу семантических ядер через осознаваемую и неосознаваемую динамику ассоциативных связей. <…> Такие связи формируются благодаря принадлежности индивидов к одному биологическому виду и к одному лингвокультурному социуму, что обеспечивает им общность телесного, социального и психического опыта» [1, с. 10] (подробнее см. раздел 1).

Дискурс трактуется как «многоаспектная когнитивно-коммуникативно-языковая система-гештальт, <…> которая определяется совокупностью трех аспектов: формированием идей и убеждений (когнитивный аспект), взаимодействием коммуникантов в определенных социально-культурных контекстах/ситуациях (социально-прагматический аспект) и использованием знаков, вербальных и паравербальных (языковой аспект). Отдельные аспекты дискурса неразрывны: прагматические и социокультурные аспекты имеют когнитивно-психологическое основание, а когнитивные основаны на коммуникативном опыте, поэтому их разделяют только в эвристических целях [1, с. 11]. С точки зрения эколингвистики, «дискурс – средство формирования социальных отношений и одновременно их продукт» [там же].

Стратегия дискурса – это «вербально реализованное коммуникативное намерение говорящего, сформированное на основе знания о стереотипных моделях коммуникативного поведения. Это знание, являющееся частью лингвокультурного концепта, оценивается индивидом как адекватное для достижения желаемой внеязыковой цели в конкретной ситуации общения и актуализируется высказываниями, в которых опорами стратегического смысла служат лексические единицы или/и функциональные характеристики высказывания» [1, с. 11].

Изданная под общей редакцией И.С. Шевченко монография включает логично расположенные разделы: «Онтология языка в структурном vs. когнитивно-коммуникативном функционализме: субъект ↔ объект и метод» (А.П. Мартынюк), «Теория картины мира и матричное моделирование как ее базовый метод» (Е.В.Бондаренко), «Концептуализация коммуникативного поведения в дискурсе» (И.С. Шевченко), «Конфронтация как дискурсивная стратегия: теория и методология анализа» (И.Е. Фролова). Строго выдержанный в рамках единой когнитивно-коммуникативной парадигмы каждый раздел позволяет, с одной стороны, раскрыть автор-

ские особенности трактовки общей концепции, с другой – предложить методы и описать конкретные апробированные методики исследования.

В частности, в разделе 1 А.П. Мартынюк проводит глубокое критическое обобщение исследовательских подходов в рамках различных коммуникативных и когнитивных научных направлений, обосновывает трактовку значений как результата их конструирования участниками общения в процессе коммуникации в силу общности телесного, социального и психического опыта.

В разделе 2 описаны принципы авторской трактовки понятия картины мира – динамичной когнитивной структуры, глобального представления о мире, результата обобщения чувственного опыта познания; предложены методология и алгоритм ее анализа. Е.В. Бондаренко моделирует картину мира в виде разнообразных концептуальных структур, одной из которых служит «динамическая матрица доменов, т.е. их набор, дающий онтологическое обоснование происхождения, составляющих, типов, качеств, метафорических коррелятов и других характеристик исследуемых сущностей. Матричное моделирование фактически представляет собой реконструирование фрагмента картины мира, актуализованного лексическими средствами языка, которые включены в определенный тип дискурса» [1, с. 206].

В разделе 3, основываясь на постнеклассическом подходе к речевой деятельности и исходя из понимания коммуникации как системы, И.С. Шевченко трактует дискурс как «гештальт, средство осуществления мышления и способ коммуникации, средство формирования общества, культуры и одновременно их продукт» [1, с. 206]. Предлагаемая когнитивно-коммуникативная методология рассматривает дискурс с учетом ментальных схем, лежащих в основе его развертывания, в частности, выявляет природу дискурсообразующих концептов коммуникативного поведения (событийных и признаковых) и способы и средства их актуализации в дискурсе в синхронии и диахронии (раздел 3). С привлечением идей эколингвистики исторические трансформации концептов и способов их дискурсивной актуализации трактуются в терминах типов эволюции, общества, человека, языка, мышления. Исходя из «неразрывности социального – мыслительного – языкового начал на разных этапах этногенеза, историческая концептология (историческая когнитивная семантика) истолковывает диахроническое варьирование концептов в терминах развития экосистем» [1, с. 207].

В разделе 4 использование когнитивных и коммуникативных критериев анализа дискурса с учетом эколингвистического понимания баланса сложных систем позволило И.Е. Фроловой раскрыть природу стратегии конфронтации и описать вербальные средства ее реализации в англоязычном дискурсе. Дискурсивная стратегия моделируется в виде «матрицы функциональных характеристик – закрепленного в сознании англоязычных коммуникантов динамичного представления – сценария, сформированного субъектом высказывания и актуализированного с целью конфронтации» [1, с. 207], что иллюстрируется на конкретных примерах стратегий конфронтации.

В целом авторам этого фундаментального труда безусловно удалось решить поставленную сложную задачу, изящно очерченную в заглавии метафорой портрета птицы, – обосновать не только теоретико-методологические принципы, но и предложить конкретные методики и алгоритмы когнитивно-дискурсивного «портретирования» языка и дискурса в синхронии и диахронии.

Безусловно, эта работа, интересная в равной мере для когнитологов и дискурсологов, найдет применение в исследованиях когнитивно-коммуникативных характеристик картины мира, концепта, дискурса и его стратегий и будет перспективна для синтезированного описания языка и дискурса на материале одной лингвокультуры или в сопоставительных исследованиях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : кол. монография / [Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С.]; под ред. И.С. Шевченко. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. – 246 с.

REFERENCES

Bondarenko, E.V., Martynjuk, A.P., Frolova, I.E. and Shevchenko, I.S. (2017). *Kak narisovat' portret pticy: metodologija kognitivno-kommunikativnogo analiza jazyka [How to paint the portrait of a bird: methodology of cognitive-communicative linguistic analysis]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina Publ.

РЕЦЕНЗІЯ
на монографію Т.П. Андрієнко
СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ: КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ АСПЕКТ
(на матеріалі художнього перекладу з англійської мови на українську та російську)
(К. : Видавничій дім Дмитра Бураго, 2016. – 336 с.)

І.С. Шевченко, докт. філол. наук (Харків)

Перекладознавство в Україні вступило у період бурхливого розвитку, що засвідчує вкрай своєчасна й важлива розвідка Тетяни Петрівни Андрієнко. Виконана у річищі сучасної антропоцентричної діяльнісної парадигми, монографія порушує наріжні питання управління дискурсопороджувальною діяльністю перекладача художнього тексту. Виходячи зі зміни системоцентричних уявлень про мову й переклад у межахсучасної антропоцентричної за своєю суттю когнітивно-комунікативної парадигми, авторка логічно доводить назрілу необхідність відходу від мовноцентричних і комунікативних моделей перекладу, побудованих на кодовій лінійній моделі комунікації, і ґрунтовно переосмислює сутність процесу перекладу і ролі перекладача в ньому.

Формування уявлення про переклад як процес і результат комунікативної взаємодії автора – перекладача – читача привертає увагу до дослідження перекладацьких стратегій і тактик. У річищі новітніх досягнень наукової думки Т.П. Андрієнко розглядає стратегію як когнітивний регулятив перекладацького дискурсу, що скеровує діяльність перекладача у розв'язанні проблем перекладу, і досліджує когнітивно-дискурсивні механізми й умови реалізації стратегій, а також підпорядковані їм тактики та прийоми перекладу. Дослідження ролі стратегій і тактик перекладу художньої літератури відповідає загальному напрямку сьогоденних лінгвістичних і перекладознавчих студій. Визначення ролі особистості в перекладі, впливу когнітивних чинників на процес і результат діяльності перекладача є актуальним з огляду на антропоцентричне спрямування гуманітарних наукових розвідок.

Адекватною гносеологічною основою для вивчення стратегії перекладу в єдності її когнітивної сутності й діяльнісної природи авторка вважає інтеракційну модель перекладу [1, с. 15–20]. Формування цієї моделі зумовлене зміною уявлення про комунікацію як лінійний процес передачі інформації новим баченням комунікативної взаємодії як спільного творення смислів. Інтеракційна модель перекладу не заперечує існуючих комунікативних моделей, а радше, «надбудовується» над ними, інтегрує їхні здобутки і забезпечує основу для глибшого пізнання сутності процесів, які відбуваються в ході перекладацької діяльності.

Категоріальні відмінності трансмісійної та інтеракційної моделей перекладу Т.А. Андрієнко визначає за кількома параметрами. Інтегративне осмислення об'єкту перекладу, який в мовних і комунікативних моделях уявлявся як подвійний – «переклад як процес» і «переклад як результат» – закладене в понятті перекладацького дискурсу (когнітивно-комунікативної діяльності, яка являє собою єдність процесу і результату), який вважається об'єктом перекладу в інтеракційній моделі. Предметом відповідно стають не мовні трансформації, а зміна концептуальної структури в ході перекладу; основна увага дослідника спрямовується не на визначення міжмовних відповідників і закономірностей здійснення трансформацій, а на виявлення стратегій перекладу, які зумовлюють зміни концептуальних структур, і тактик, які забезпечують механізми їх реалізації. Перекладач в інтеракційній моделіуявляється не передавачем повідомлення, вторинним учасником комунікації, а організатором комунікативної взаємодії між автором і читачем.

© Шевченко І.С., 2017

По-іншому осмислюється і основний критерій якості перекладу – його адекватність – як «задоволення аналогічних когнітивно-комунікативних потреб цільової аудиторії у відповідній ситуації» [1, с. 17], що обґрунтовує можливість, а іноді навіть необхідність, існування множинних перекладів одного й того самого твору в різні епохи або для різних аудиторій.

Одне з провідних понять дослідження – стратегію перекладу – у монографії визначено як «когнітивний регулятив перекладацького дискурсу, ментальну програму діяльності перекладача з пересотворення концепту оригіналу, яку перекладач формує внаслідок вибору одного з можливих варіантів уявного (умоглядного) образу цільового тексту» [1, с. 58]. Стратегія перекладу спрямована на перетворення концепту вихідного тексту для інтеграції в концептуальну і мовну картину світу цільової мови; стратегія має інтерактивний характер і скеровує організацію перекладачем взаємодії між автором і адресатом повідомлення, поєднує процесуальний і результативний аспекти перекладу; стратегія включена в контекст діяльності, підпорядкована її цілям і правилам, і керує перекладацькими діями нижчого прядку, які полягають у визначенні тактик і виборі прийомів перекладу [там само].

Системний підхід до вивчення перекладацької діяльності визначається уявленням про системність мовної діяльності як такої, її ієрархічну організацію. На думку автора, цілісність системи перекладацької діяльності забезпечується наявністю єдиної глобальної стратегії, а її структурність – застосуванням локальних стратегій і тактик перекладу. Стратегії і тактики розрізняються за характером об'єктів, на які вони спрямовані: у той час як локальна стратегія співвідноситься з відтворенням концептуального змісту або функції фрагменту тексту, тактика визначає, які саме смислові або формальні характеристики мовних одиниць оригіналу (денотативного, сигніфікативного, конотативного значення, прагматичних чи формальних характеристик) підлягають відтворенню в перекладі, що проілюстровано схемою на с. 71 монографії. Ієрархічність системи перекладацької діяльності виявляється у вертикальній підпорядкованості її регулятивів: глобальна стратегія, визначена на підставі принципів перекладу, в свою чергу визначає вибір локальної стратегії, яка обумовлює вибір тактики, а тактика – прийому або методу перекладу [1, с. 71–72].

Авторка чітко розписує алгоритм операційної діяльності перекладача (глобальна стратегія – локальна стратегія – тактика – прийом перекладу) та апробує його на репрезентативному матеріалі, результати глибокого аналізу якого дозволяють суттєво розширити експланаторний потенціал дескриптивного перекладознавства. Запропоновані методики польового [1, с. 83–87] і фреймового [1, с. 88–99] аналізу текстового концепту в перекладі збагачують методологічну базу та дослідницький інструментарій сучасного перекладознавства.

Одним із здобутків роботи є визначення й аналіз об'єктивного чинника, який визначає реалізацію локальних стратегій перекладу – ентропії перекладних текстів як міри невизначеності інформації, яка свідчить про наявність проблеми перекладу і впливає на прийняття перекладацьких рішень. Застосування інформаційного аналізу дозволяє простежити залежність реалізації глобальної стратегії перекладу від об'єктивних інформаційних властивостей тексту, можливості її реалізації через локальні стратегії, здійснення перекладацького вибору. Для цілей практичного аналізу стратегій виявлено фрагменти вихідного тексту з високою ентропією, які мають потенціал різної інтерпретації і різного відтворення в перекладі, їх виокремлення і визначення проблем перекладу є першим етапом аналізу прийняття перекладацьких рішень [1, с. 102–128]. Авторка слушно зауважує, що ентропія залежить від типу тексту і переконливо доводить це у ході порівняльного аналізу високо передбачуваних офіційно-ділових документів, газетних текстів, авторської публіцистики і художніх творів [1, с. 106–118].

Вибір матеріалу дослідження обґрунтовано тим, що художній текст має найвищий рівень ентропії внаслідок віртуальності його концептуальної основи – текстового концепту – і відповідно повнішого і більш гнучкого використання мовних ресурсів для створення когнітивної багатоплановості й художньої образності. Художній текст допускає реалізацію більшої кількості перекладацьких виборів, внаслідок чого результат перекладу істотно залежить від стратегії, обраної перекладачем.

Т.П. Андрієнко співвідносить вибір локальної стратегії перекладу з характером перекладацької проблеми: так, для подолання розбіжностей мовних і когнітивних картин світу різних лінгвокультур перекладач може обирати стратегії очуження / одомашнення / універсалізації; проблеми розбіжності мовних і когнітивних картин світу різних часових періодів – стратегії архаїзації / модернізації / нейтралізації часової дистанції. Вибір між стратегіями змістової / функціональної відповідності та відтворення форми необхідний для виявлення змін концепту тексту в перекладі, збереження / усунення смислової двоплановості, відтворення / перетворення авторського коду тощо[1, с. 144].

Розділ 4 монографії присвячено опису локальних стратегій перекладу, причому для кожної групи стратегій визначається когнітивна основа розв'язання відповідної проблеми перекладу, простежуються умови вибору й реалізації стратегій, пропонується визначення відповідних їм тактик і прийомів перекладу. Основні положення ілюструються прикладами перекладу художніх прозаїчних та драматичних творів.

Авторка також виявляє взаємодію стратегій перекладу, їхню спрямованість на досягнення мети, ієрархічну підпорядкованість яку розглядає як явище синкретизму в Розділі 5 роботи. Синкретизм як одночасна реалізація двох і більше стратегій пояснюється роллю стратегії як когнітивного регулятиву перекладацької діяльності, оскільки, складна за своєю суттю, ця діяльність спрямована на множинні об'єкти та аспекти, і одна дія може виступати засобом здійснення іншої. Завдяки аналізу перекладацьких рішень, іноді порівнюючи підходи різних перекладачів, Т.П. Андрієнко доходить висновку про поєднання та ієрархічну підпорядкованість стратегій форми й змісту, очуження й одомашнення, стратегій відтворення авторського художнього коду.

Результати дослідження графічно унаочнено у численних рисунках, увиразнено у таблицях, представлених як у тексті роботи, так і в додатках.

У цілому, основним теоретичним здобутком рецензованої праці стала розробка й апробація діяльнісної і антропоцентричної за своєю суттю інтеракційної моделі перекладу, яка виводить перекладознавчий аналіз на новий рівень. У монографії набули розвитку деякі ключові поняття перекладознавства: поняття стратегії, тактики перекладу, проблеми перекладу і перекладацького рішення, а також адекватності перекладу. Логічна структура, цікавий та аргументований стиль викладу роблять цю роботу особливо привабливою.

Широкі перспективи подальших перекладознавчих студій, які відкриває монографія Т.П. Андрієнко, зумовлені новизною дослідницьких методик і описаних авторкою результатів, їх теоретичною та практичною вагомістю. Робота, безумовно, матиме важливе значення для подальшого розвитку не тільки перекладознавства, а й дискурсології, сприятиме подальшому розвитку когнітивно-комунікативних досліджень в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Т.П. Стратегії і тактики перекладу: когнітивно-дискурсивний аспект (на матеріалі художнього перекладу з англійської мови на українську та російську) : монографія. – К.: Видавничій дім Дмитра Бураго, 2016. – 336 с.

REFERENCES

Andriyenko, T.P. (2016). *Stratehiyi i taktyky perekladu: kohnityvno-dyskursyvnyy aspekt (na materiali khudozhn'oho perekladu z anhliys'koyi movy na ukrayins'ku ta rosiys'ku) [Translation tactics and strategies: cognitive-discursive aspect (on the material of literary translation from English into Ukrainian and Russian)]*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho Publ.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ СТАТЕЙ ВІСНИКА ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА
Серія "Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов"

Матеріали для опублікування приймаються від спеціалістів у галузі іноземної філології та методики викладання іноземних мов. Зміст статей повинен відповідати вимогам ВАК України (див. Бюлетені ВАК, 2003, № 1; 2008, № 2), а **REFERENCES** – вимогам APA-style (6-те видання).

Мова публікацій: українська, російська, англійська, німецька, французька, іспанська, китайська.

Обсяг публікацій у межах: 9–10 стор.

Термін подання статей: до 30 березня та до 30 вересня щорічно на адресу: **dilovamova@karazin.ua**

Правила оформлення рукописів

• стаття подається у редакції **Word 97-2003** без автоматичних переносів слів разом з двома примірниками тексту або надсилається на електронну адресу **dilovamova@karazin.ua**;

• індекс УДК міститься ліворуч, перед назвою публікації (шрифт 12 Times New Roman);

• відцентрована назва публікації друкується великими літерами жирним шрифтом (розмір шрифту 14), під нею в центрі звичайними літерами ініціали автора, прізвище, вчена ступінь після коми (канд. філол. наук) та поряд у дужках – назва міста;

• анотації (кожна 1800 знаків, включно з ключовими словами, розміщеними за абеткою) на трьох мовах: українській, російській, англійській) подаються шрифтом 10 Times New Roman; на початку кожної анотації розміщують прізвище, ініціали автора та назву статті на відповідній мові напівжирним шрифтом;

• структура статті, як правило, включає розділи, які містять:

1. **Вступ (Introduction):** постановка проблеми; актуальність дослідження; короткий аналіз останніх досліджень для виділення невирішених раніше питань; мета, завдання (Aims / tasks / objectives), хід їх вирішення в статті.
2. **Основна частина (з відповідною темі назвою):** об'єкт, предмет, теоретичні основи, матеріал і методи дослідження. Даються відповіді (доцільні підрозділи з назвами (2.1., 2.2.)) на кожне поставлене автором питання; результати обґрунтовуються, ілюструються прикладами, таблицями, малюнками.
3. **Висновки (Conclusions):** узагальнення отриманих результатів, їх теоретичної значущості; конкретні перспективи дослідження.

Усі структурні елементи виділяються напівжирним шрифтом та нумеруються.

• За вимогами ДАК обов'язковими елементами є об'єкт, предмет, мета, матеріал та актуальність дослідження, перспективи аналізу (шрифт розріджений – 3,0); за рекомендаціями наукових видань у статтях бажано цитувати праці членів редколегії Вісника;

• основний текст рукопису друкується через 1,5 інтервали шрифтом 12 Times New Roman, поля ліворуч, вгорі, внизу – 2,5 см, праворуч – 1 см. Відступ абзацу – 1,25 см. Чітко диференціюються тире (–) та дефіс (-);

• при використанні спеціальних шрифтів та символів або при наявності ілюстрацій їх подають відокремленими файлами;

• ілюстративний матеріал подається курсивом з відступом 1,25 см. Елементи тексту, які потребують виділення, підкреслюються. Значення слів тощо беруться у лапки.

• посилання у тексті оформлюються згідно з нумерацією списку використаної літератури, наприклад: С. Левінсон [1, с. 35], де перший знак – порядковий номер за списком, а другий – номер цитованої сторінки.

ЛІТЕРАТУРА друкується жирним шрифтом великими літерами без відступу від лівого поля і без двокрапки. Нижче впідбір до тексту подається занумерований перелік цитованих робіт (довідники включно) в алфавітному порядку авторів, оформлений із дотриманням стандартів ДАК України 2008, наприклад:

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка / В.Г. Адмони. – М. : Высш. шк., 1963. – 335 с. 2. Богданов В.В. Коммуниканты / В.В Богданов, В.И. Иванов // Вестник Харьков. нац. ун-та имени В.Н. Каразина. – 1989. – № 339. – С. 12–18. (див. правила оформлення списку літератури у Бюлетені ВАК № 3, 2008 р.)

При необхідності надається список джерел ілюстративного матеріалу, оформлений так само, якому передує назва джерела ілюстративного матеріалу.

Для входження Вісника у наукометричні бази даних список літератури оформлюється двічі: спочатку за

вимогами ДАК України як **ЛІТЕРАТУРА** (**LITERATURE** для англомовної статті), потім за міжнародними стандартами як **REFERENCES**.

Після слова **REFERENCES** (великими літерами жирним шрифтом без двокрапки в кінці) наводиться **НЕ**нумерований алфавітний список усіх джерел за таким зразком, відповідним APA-style 6:

Для видань східнослов'янськими мовами:

Стаття:
Shevchenko, I.S., and Morozova, Ye.I. (2003). Diskurs kak myslekommunikativnoe obrazovanie [Discourse as a mental and communicative phenomenon]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im.V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger, 586,* 33–38 (in Russian)

Електронне джерело:
Zagurenko, A.A. (2002). Ekonomicheskaya optimizatsia [Economic optimization]. *Neftyanoe khozyaistvo – Oil Industry, 11*. Available at: http://www.opus

Матеріали конференції:
Zagurenko, A.A. (2002). Economic optimization. *Trudy 6 Mezhdunarodnogo Simposiuma, 21-23 April 2002 Kyiv. [Proc. 6th Int. Symp21-23 April 2002, Kyiv]*. Kyiv, 267-272.

Книга:
Zagurenko, A.A. (2002). *Ekonomicheskaya optimizatsia [Economic optimization]*. Kyiv: Nauka Publ.

Дисертація:
Zagurenko, A.A. (2002). *Ekonomichna optymizatsia. Diss. dokt. filol. nauk [Economic optimization. Dr. philol. sci. diss.]*. Kyiv. 440 p. (in Ukrainian)

Автореферат дисертації (dokt./ kand.):
Zagurenko, A.A. (2002). *Ekonomichna optymizatsia. Avtoref. diss. dokt. filol. nauk [Economic optimization. Dr. philol. sci. diss. synopsis]*. Kyiv (in Ukrainian)

Російська транслітерація: http://www.translit.ru
Українська транслітерація: http://translit.kh.ua/

Для видань іноземною європейською мовою

Книга одного автора:
Lakoff, G. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press.

Книга БЕЗ автора, під редакцією:
Lakoff, G. (ed.) (1980). *Title of the book*. Chicago: Chicago University Pres.

Книга кількох авторів:
Jung, C., and Franz, M. (1964). *Man and his symbols.* New York: Doubleday Publ.

Стаття:
Author, A.A., Author, B.B., and Author, C.C. (2005). Title of the article. *Title of the journal, 10(2),* 49-53.

Розділ у книзі:
Shuman, A. (1992). Entitlement and authoritative discourse. In: J.H. Hill and J.T. Irvine (eds.). *Responsibility and evidence in oral Discourse*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, pp. 135–160.

- підрядкові виноски не допускаються.

В окремому файлі подаються відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові повністю), науковий ступінь, звання, місце роботи, посада, домашня та електронна адреси, контактні телефони. **Кожна стаття супроводжується електронними адресами профілів автора і співавторів на ORCID, GOOGLE SCHOLAR, RESEARCH GATE,** які наводяться у журналі.

Аспіранти та викладачі додають до рукопису витяг із протоколу засідання кафедри / вченої ради з рекомендацією рукопису до друку та рекомендацію наукового керівника на подану статтю.

Подані матеріали не рецензуються і не повертаються.

БАЗИ РЕФЕРУВАННЯ ТА ІНДЕКСУВАННЯ ВІСНИКА:

- Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського;
- Репозитарій Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Редакційна колегія

НАУКОВЕ ВИДАННЯ
Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»
Випуск 85. Філологічні, педагогічні науки

Збірник наукових праць

Українською, російською,
англійською та німецькою мовами

Технічний редактор Л.П. Зябченко

Підписано до друку 24.04.2017. Формат 60х84/8. Папір офсетний.
Друк ризографічний. Обл.-вид.арк. 19,4. Ум. друк. арк. 16,6.
Тираж 80 пр. Зам. 0706/2017. Ціна договірна.

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано ФОП Сверделов М.О.
м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 24, корп. А, кв. 33.
Тел.: 755-00-23
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ВОО № 971661 від 13.12.2005.